ORTAMEKTEP İÇİN

TARİH

I

TARİH

ORTAMEKTEP İÇİN

TARİH

I

DEVLET MATBAASI, İSTANBUL, 1933

TÜRK TARİHİ TETKİK CEMİYETİ tarafından yazılmış olan Tarih kitapları esas tutularak ortaokulların birinci sınıfları için hazırlattırılmış ve 5/8/1933 tarih ve 3626 numaralı emirle tab'ettirilmiştir.

İÇİNDEKİLER

		Sahife
I.	BEŞER TARİHİNE GİRİŞ	1 - 23
	Hayat zinciri	2 - 6
	İnsanların ilk cetlerinden bugüne kadar geçen nesillerin varlık izleri	6 - 7
	Tarih	7 - 8
	İnsanların geçirdiği devirler	8 - 17
	Irk	17 - 21
	Düşünmenin doğuşu	21 - 23
II.	BÜYÜK TÜRK TARİH VE MEDENİYETİNE UMUMİ BİR BAKIŞ	24 - 33
	Türk devletleri	30 - 33
	Türklerde yazı	33 -
III.	ÇİN	34 - 44
	1. Memleket ve ahali	34 - 36
	2. Tarih	36 - 39
	3. Çin medeniyeti	40 - 44
IV.	ANAYURTTA EN ESKİ DEVLETLER	45 - 50
	A. Hun - Türk İmparatorluğu	45 - 48
	B. Çine Hunların hâkimi olması, Topa Türk Devleti	48 - 50
V.	İSKİT TÜRK İMPARATORLUĞU	51 - 55
VI.	HİNT	56 - 69
	1. Memleket ve ahali	56 - 59
	2. Tarih	59 - 65
	3. Hint medeniyeti	65 - 69
VII.	KALDE, ELAM VE ASUR	70 - 87
	1. Memleket ve ahali	70 - 74
	2. Tarih	74 - 80
	3. Sumer medeniyeti	80 - 87

Sahife

VIII. MISIR . . . . . 88 - 110
1. Memleket ve ahali . . . . . 88 - 92
2. Tarih . . . . . 92 - 100
3. Mısır medeniyeti. . . . . 101 - 110
IX. ANADOLU - ETİLER - FRİKLER - LİTLER. . . 111 - 133
A. Etiler İmparatorluğu . . . . . 111 - 124
1. Memleket ve ahali. . . . . 111 - 113
2. Tarih . . . . . 113 - 119
3. Medeniyet . . . . . 119 - 124
B. Frikya . . . . . 125 - 129
1. Memleket ve ahali. 125
2. Tarih. . . . . 125 - 127
3. Medeniyet. . . . . 127 - 129
C. Lidya. . . . . 129 - 133
1. Memleket ve ahali . . . . . 129 -
2. Tarih . . . . . 129 - 133
X. FENİKELİLER . . . . . 134 - 143
1. Memleket ve ahali. . . . . 134 - 136
2. Tarih. . . . . 136 - 137
3. Medeniyet . . . . . 138 - 143
XI. İBRANİLER . . . . . 144 - 150
1. Memleket ve ahali . . . . . 144 - 145
2. Tarih. . . . . 145 - 150
XII. İRAN . . . . . 151 - 162
1. Memleket ve ahali. . . . . 151 - 152
2. Tarih . . . . . 152 - 160
3. Medeniyet. . . . . 160 - 162
XIII. EGE HAVZASI . . . . . 163 - 224
1. Memleket ve ahali. . . . . 163 - 165
2. Tarihî devirler ve göçler . . . . . 166 - 169
3. Ege havzasında eski medeniyetler. . . . . 169 - 173
4. İyonlar ve medeniyetleri, müstemlekeler. . . 173 - 177
5. Yunanlıların dini ve esatiri; Omer şiirleri . . 177 - 180
6. Isparta . . . . . 180 - 183
7. Atina . . . . . 184 - 187
8. Met muharebeleri ve Atinanın üstünlüğü. . . 187 - 192
9. Atinada hayat ve san'at. . . . . 192 - 204
10. Peloponez harpleri, Isparta ve Tep'in üstünlüğü 204 - 207
11. Makedonya, Filip ve Yunan . . . . . 208 - 213
12. Büyük İskender . . . . . 213 - 224
XIV. ESKİ İTALYA VE ETRÜSKLER . . . . . 225 - 288
1. Memleket ve ahali . . . . . 225 - 228
2. Etrüskler, kıralllık devri . . . . . 228 - 233
3. Konsüllük devrinde Roma İtalya birliği . . 233 - 240
4. Roma emperyalismi ve Pön harpleri . . . . 240 - 247

Sahife

5. İtalya haricinde fetihler . . . . . 247 - 250
6. Fetihlerin neticeleri . . . . . 250 - 258
7. Sezar . . . . . 258 - 268
8. İmparatorluk, Oğüst ve yeni rejim . . . . . 268 - 275
9. İmparatorluk devrinin rejimi ve medeniyeti . 275 - 278
10. Hıristiyanlık ve Roma . . . . . 278 —
11. III. ve IV. asırda Roma İmparatorluğu . . . . 280 - 283
12. Garbi Romanın inkırazı Roma ve yabancılar 283 - 283

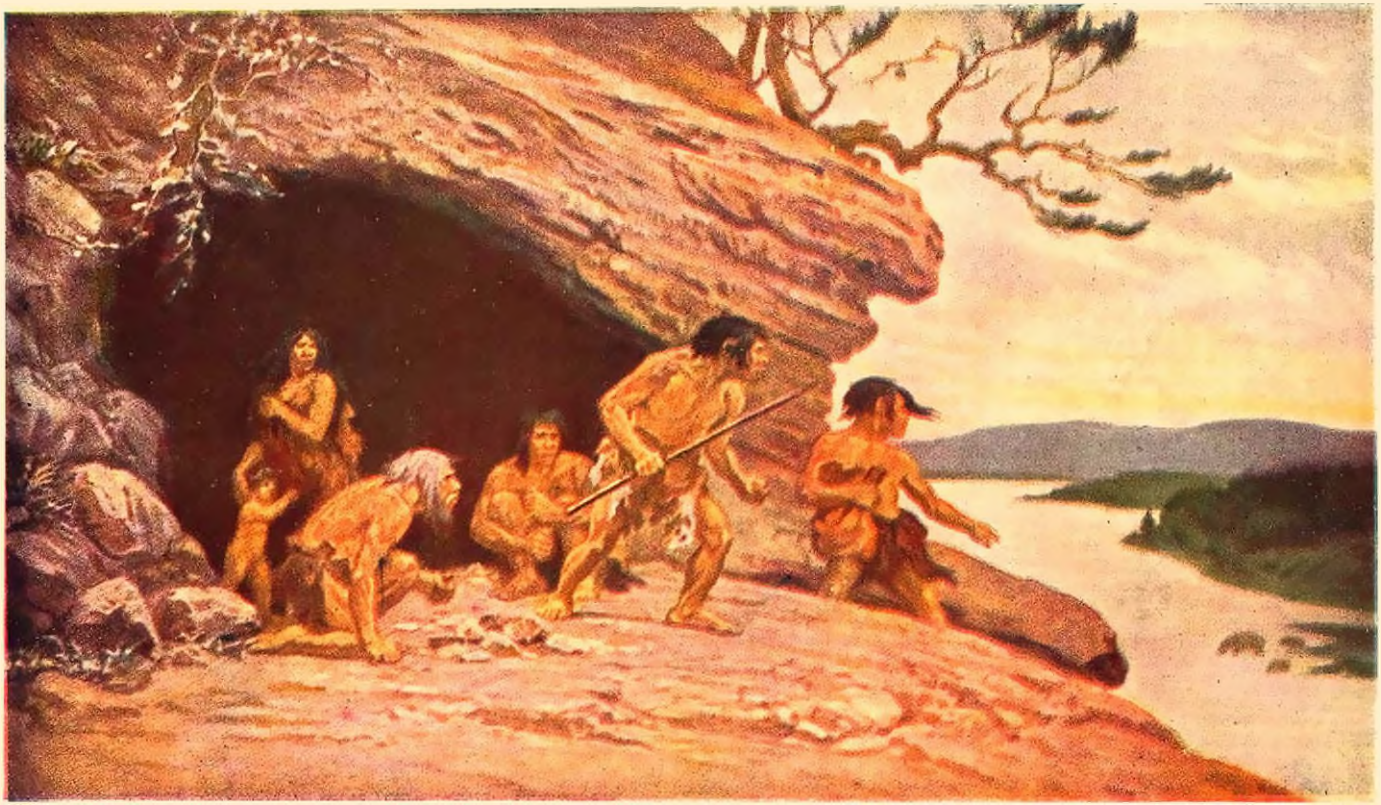

Mağara Devri insanları.

İlk zamanlarda bir aile

I

BEŞER TARİHİNE GİRİŞ

İLK İNSANLAR KÂİNAT HAKKINDA NE DÜŞÜNÜYORDU, BUGÜNKÜLER NELER BİLİYOR

İlk insanlar arzı (yer yuvarlağı) düz bir yer, gökyüzünü de onun kubbesi sanıyorlardı. Güneş ile ayın yerin altından dolaşarak bu kubbenin üstüne çıktığına ve arzın etrafında dolaştığına inanıyorlardı. Arzın yuvarlak olduğu anlaşıldıktan sora da uzun zaman onu kâinatın merkezinde sandılar. Güneşin, ayın ve bütün yıldızların onun etrafında döndüğünü farzettiler. Ancak, XVII. asırda, zamanımızdan 400 yıl önce, merkezde yer yuvarlağının değil, güneşin olduğu ve yer yuvarlağının güneşin etrafında döndüğü hakikati ortaya kondu. Görülüyor ki insanların *kâinat* ve onun sonsuz genişliği, yani feza hakkındaki fikirleri yenidir.

DÜNYA VE HAYAT HAKKINDA YANLIŞ FİKİRLER

Bundan 200 sene eveline gelinceye kadar insanlar, Yahudilerin din kitabı olan Tevratın hikâyelerinde olduğu gibi inanarak dünyanın ancak 5-6 bin sene önce yaratılmış olduğunu ve insanın cennette yaratıldığını sanıyorlardı.

Artık, yer yuvarlağının kabuğunu teşkil eden kaya tabakaları üzerinde yapılan tetkikler ve bu tetkikler sırasında

elde edilen kayalar içinde kalmış eski devirler hayvan ve nebatlarının taşkesilmiş veya bunların taşlar içinde şekli kalmış *fosil* denilen bakıyelerinden anlaşılmıştır ki hayat 6 bin değil, milyonlarca yıl önce başlamıştır. Gene milyonlarca yıl evel güneşten kopan ve pek çok şekiller değiştirerek en son bugünkü halini almış olan yer yuvarlağının yaşı ise bundan çok daha eskidir.

Yer yuvarlağının karalarında, denizlerinde ve havasında hayat vardır. Fakat kâinatın bizim dünyamızın dışında olan yerlerinde, hayat olup olmadığını şimdilik kat'î olarak bilmiyoruz.

HAYAT ZİNCİRİ

İlk hayat izleri. — İlk hayata ait, bugüne kadar, edinebildiğimiz bütün bilgileri "*kayalar sicilli*"nden öğreniyoruz. En eski kayalarda hiçbir hayat eserinin izi yoktur. Daha soraki devirlere ait kayalarda raslanılan ilk hayat izleri de küçük hayvan kabukları, deniz otlarının sapları gibi pek basit şeylerdir. *(İlk hayatın başlangıcından bugüne kadar 60 milyon sene geçtiği tahmin olunmaktadır.)*

İlk balıklar. — Yine kayalar sicillinden öğreniyoruzki daha soraları denizde yaşayan ilk hayvanlar, balıklar meydana geldi. Bu devirde karada henüz toprak ve hayat yoktu. Bu devrin sonlarına doğru karada birdenbire pek çeşitli bataklık nebatları görünmeğe başladı. Bunların çoğu büyük ağaçlar halinde yosunlar, ağaç büyüklüğünde otlardı.

Hem karada hem denizde yaşayan hayvanlar. — Asırlar geçtikçe birçok şekilde hayvanlar denizden karaya çıkmağa başladılar, bunlar karada bataklık yerlerde yaşayan hem kara, hem deniz hayvanları idi.

Yerde sürünen hayvanlar, kuşlar, ilk memeli hayvanlar.— Bundan sora dünyada biribiri ardınca soğuk ve sıcak olmak üzere iklim değişiklikleri oldu. Bu devirlerde kayalar arasında yaşayan, yerlerde sürünen yeni birtakım hayvanlar türedi. Bunlardan başka garip şekillerde gayet iri birtakım hayvanlar da çoğaldı. Bunlar sık ormanların arasında koşuşurlar ve zıpladıktan sora ayaklarını açarak yere yavaş yavaş inerlerdi. Artık kuşlar da görülmeğe başlamıştı. Ayni

devirde pek küçük mahlûklar halinde memeli hayvanlara da ilk defa tesadüf olunmağa başlandı.

Bugünkü hayvanlara ve nebatlara benzeyenler. — Yeryüzünün haritası az çok bugünkü şeklini almağa başladığı sıralarda iklim sıcaklaştı ve yeni bir hayat devresi başladı. Bu devirde dünyada ilk defa olarak otlaklar ve ot yiyen hayvanlar

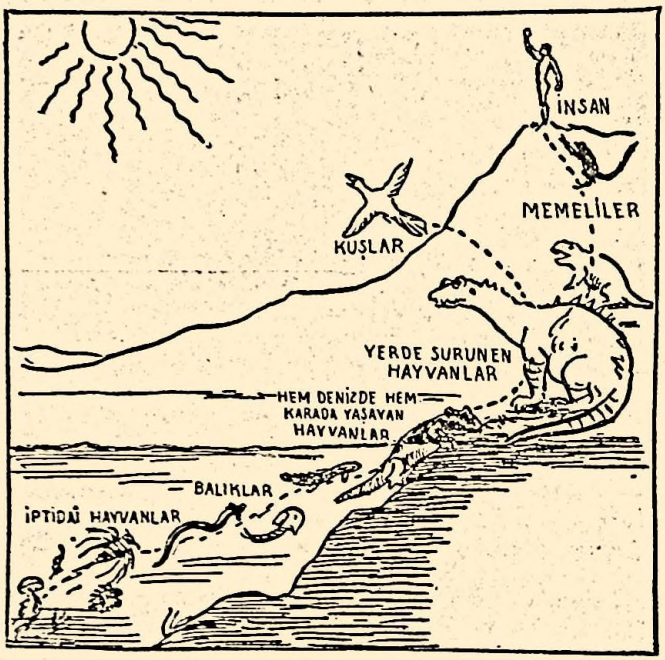

Hayat zinciri

görüldü. Bunlar arasında birtakımları sürüler halinde bir arada yaşıyorlar, biribirlerine bakıyorlar, biribirlerini taklit ediyorlar, biribirlerinin seslerinden ve hareketlerinden anlıyorlardı. Yeryüzünde cemiyetle yaşanmağa başlanmıştı. Devir ilerledikçe nebatlar ve hayvanlar bugünkü nesillerine daha çok benzemeğe başladılar, yavaş yavaş çirkin ve kaba nesil-

Mamutlar

Kayalar arasında bulunmuş eski zamanlara ait iri bir hayvan fosili

ler bugünkü tekâmül etmiş memeli hayvanlar halini aldılar. Bu hayvanların başında, sıra ile, maymunlar. kuyruksuz maymunlar ve nihayet insanlar gelir.

HAYAT NASIL BAŞLADI ?

Yukarda çizdiğimiz hayat zincirinin başlangıcı ve sonu henüz iyice aydınlanmış değildir. Bu işlerle uğraşan bilginler bunları hergün biraz daha aydınlatmak için durmadan çalışıyorlar. Bu zincirin ilk hayat halkasını sularda bulduk. Hayat, sıcak, güneşli, sığ bataklık suda çamur veya kum üzerinde başlamış,

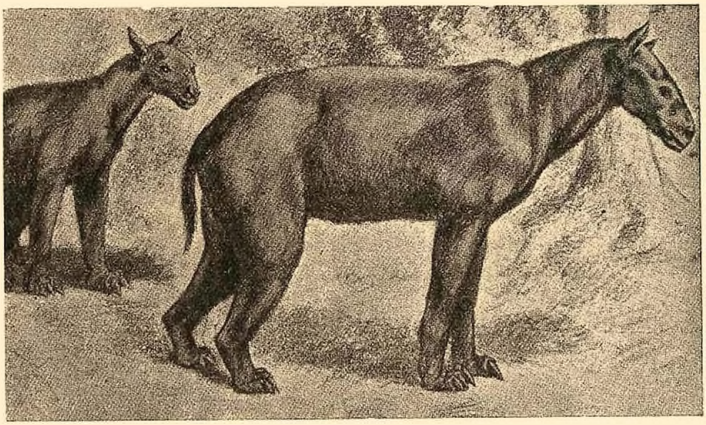

At neslinin ilk devirleri

Bugünkü güzel ve ince yapılı at uzun bir tekâmül devri geçirerek bu haline gelmiştir.

oradan açık sulara, denizlere yayılmıştır. Hayatın ilk başladığı yer, denizlerin sahilleri boyunca ilk teşekkül eden göller ve bataklıklar olabilir.

İNSANIN CEDDİ

Hayat zincirinin son halkası insandır. Öteki memeli hayvanlar gibi insanın da daha basit bir hayvan cinsinden çıkmış olması lâzımgelir. İnsanların ve büyük maymunların müşterek bir cetleri vardır. Bu cet dahi, daha basit şekilli bir nesilden, ilk memeli hayvan cinslerinin birinden ayrılır. Bu memeli hayvan da bir nevi yerde sürünen hayvandan ve nihayet bu da balıklar-

dan geliyor ve bunların hepsi, geriye doğru gittikçe, ilk hayat şekli olan *iptidaî hücre* ye dayanıyor.

İNSANLARIN İLK CETLERİNDEN BUGÜNE KADAR GEÇEN NESİLLERİN VARLIK İZLERİ

İNSANLARIN İLK CEDDİ

İnsanların ilk ceddi, kaynakların arasında saklanan koşucu bir mahlûktu. Bu, kolayca ağaçlara tırmanabiliyor, ayaklarının başparmaklarile ikinci parmakları arasında bir maddeyi tutabiliyordu.

Bu ilk ceddin yaşadığı devir zamanımızdan pek uzaktır *(en az 4 milyon yıl önce)*. Bu mahlûkların da daha çok eski bir zamanda *(en az 14 milyon yıl önce)* yerde sürünen hayvanlar devrinde yaşamış bir ceddi vardır. Bu hayvan, ağaçlar arasında yaşardı.

İlk insanlardan kalan aletlerin en eskileri Milâttan 50000 yıl evelki bir devreye aittir. Yalnız bu devrede yaşayan mahlûkların kemikleri veya buna benzer başka izleri bugüne kadar henüz bulunamamıştır. Milâttan 50000 yıl evel yaşamış olan insanların bıraktıkları taştan yapılmış baltalar, kazmalar, burgular, bıçaklar, kargılar ve insana ait olduğu şüphesiz bulunan kafatasları ve diğer kemikler meydana çıkmıştır. Bu insanlar bugünkü insanlara göre pek kaba yapılı idiler.

50 BİN SENE EVELKİ İNSANLAR NASIL YAŞARLAR VE GEÇİNİRLERDİ?

Bu devre gelinceye kadar insanlar açık havada, pınarların, kaynakların yakınlarında yaktıkları ateşin çevresinde toplu olarak yaşarlardı. Ateşi bundan daha çok evel bulmuş oldukları anlaşılıyor. O sıralarda yeryüzünde iklim şartları değişti. Pek çok şiddetli soğuklar hüküm sürmeğe başladı. İnsanların şiddetli soğuklar devrinin şartlarına kendilerini uydurabilecek kadar zekâları açılmıştı, mağaralarda yaşamağa ve arkalarında birçok izler bırakmağa başladılar. Halbuki insana yakın ve ona benziyen mahlûklar, soğukların şiddetine dayanamıyarak tamamile mahvoldular.

Bu devrin insanları avladıkları hayvanların eti ve kemiklerindeki iliklerle beslenirlerdi. Kemikleri mağaralarda saklarlar ve canları istediği zaman kırıp iliklerini içerlerdi.

Kadınların hazırladığı hayvan derilerine bürünüyorlardı. Bizim gibi hep sağ ellerini kullanırlardı.

Bunların düşünüş tarzları da bizimkinden çok farklı, kaba idi. Fikirleri pek az açılmıştı. Hisleri, bizimkilere benzemiyordu. Belki hiç konuşmuyorlar, yahut pek seyrek olarak bir iki lâkırdı kullanıyorlardı. Herhalde aralarında bir dil yoktu.

İNSAN CEMİYETLERİ HAKKINDA NE BİLMEK İSTERİZ? BU NASIL KABİL OLUR?

İnsan ceddinin, bundan evelki hayatını ancak bıraktığı kabasaba birtakım taş aletlerden anlıyabiliyoruz. Bundan sora, o kaba iptidaî taş aletlerin inceldiği, nevilerinin çoğaldığı görülüyor. Daha soraki zamanlara ait olarak yeni yeni insan bakıyelerine. taş aletler arasında ve onlardan sora icat edilmiş biribirinden mükemmel tunçtan, demirden aletlere tesadüf olunuyor. Fakat bütün bunlar bugünkü insanlara kendi cetleri hakkında pek az bilgi veriyor.

İlk insanlar hakkında en doğru bilgiyi ancak elimize geçecek açık ve doğru vesikalarla el le edebiliriz. Bunlar ise okuyabileceğimiz yazılı vesikalar olmak lâzımgelir. İnsan cemiyetlerinin hakikî, medenî varlıklarının en kudretli şahitleri, canlı eserleri ise üzerinde yazı olan kâğıt, deri, taş, tuğla, ağaç, maden ve buna benzer türlü türlü kitap ve kitabelerdir.

TARİH

TARİHİN TARİFİ

Tarih, insan cemiyetlerinin, zaman ve mekân gösterilerek ve sahih olarak, hayatını, harsını tetkik ve nakleden bir bilgidir.

Demek ki tarih, geçmiş insan cemiyetlerinin hayat ve harsını tetkik eder. Ve bundan sora gelecek insanlara faideli olacak şeyleri öğretir.

Her nesil evelki nesillerin devlet, fikir ve iktisat işlerinde yaptıklarını öğrendikçe, yapılanların mükemmel veya eksik, iyi veya fena taraflarını araştırdıkça, neden ve nasıl olduklarını anladıkça, bunların tabiî veya geçici engellerini kavradıkça tecrübesini, görgüsünü artırmış olur. Bu suretle gelecek nesillerin nefretle anacağı bir insan, bir millet olarak

tarihe geçmekten kaçınır. Fertçe ve milletçe medeniyetin ilerlemesine insanlığın yükselmesine çalışır.

Bunun içindir ki:

Gelecek nesillerin istifade edebileceği kıymetli, ölmez ilim ve san'at eserleri bırakmış bir varlık olarak tarihte şerefli bir yer kazanmak Türk Milletinin en yüksek ülküsüdür.

TARİHİN KAYNAKLARI

Tarih, insanlığın geçmişteki hayatını aydınlatabilmek için hemen her bilgiden istifade eder. Bunların arasında ise en başta coğrafya gelir.

Bir insan cemiyetinin yaşadığı yerin vaziyeti, arızaları, iklimi, denize uzaklık ve yakınlığı, toprağı, suları, nebat ve hayvan yetiştirme kabiliyeti ile o cemiyetin tarihi arasında sıkı bir münasebet vardır. Bunu da ancak coğrafya öğretir.

TARIHTE TAKVİME BAŞLANGIÇ

Tarihte olup bitenleri zamanlarına göre sıralamak için bir takvim kullanmak ve buna bir başlangıç kabul etmek lâzımdır. Bu başlangıç her millette bir değildir.

Araplar, Muhammedin, Mekkeden Medineye hicretini tarih vak'alarının zamanını tayin için başlangıç kabul etmişlerdir. Bu esasa göre kullanılan tarihe " hicrî yıl „ denir, hicrî tarih ay veya güneş senesine göre olmak üzere iki türlüdür. Bugün hemen bütün dünya milletleri İsanın doğduğu günü takvim başlangıcı kabul etmişler ve buna göre sayılan senelere " milâdî yıl „ adını vermişlerdir. Bu yıl yalnız güneş senesine göre hesaplanır.

Bugün, Türkler de Cümhuriyet kurduktan sora tarihe başlangıç olarak *milâdı* ve zaman ölçüsü olarak *güneş yılı*nı kabul etmişlerdir.

İNSANLARIN GEÇİRDİĞİ DEVİRLER

Tarih, insanların yazıyı icat etmelerile yazılmaya başlar. Halbuki ilk insanların yeryüzünde yaşamıya başladıkları zamandan yazının icadına kadar uzun bir devir geçmiştir. Bunun için insan cemiyetlerinin hayatını bu başlangıca göre ikiye ayırırlar:

1) *Tarihtenevelki zamanlar.* **2)** *Tarih zamanları.*

Bu iki zaman da ayrıca birtakım devirlere bölünür.

TARİHTENEVELKİ ZAMANLAR

Tarihtenevelki zamanlarda yaşamış olan insanların kendilerini korumak, ihtiyaçlarını elde etmek için kullandıkları maddeye ve bu maddeyi işleyişlerine göre bu zaman *Yontmataş*, *Cilâlıtaş* ve *Maden Devirlerine* ayrılmıştır. Bu devirler, insanların medenî hayat ve san'ate doğru yükselirken basıp geçtikleri basamaklardır. Her devirde evelkinden daha üstün bir ilerleme vardır. Fakat yeryüzünün her yerindeki insan cemiyetleri bu ilerleme yolundaki basamaklara hep beraber çıkmamışlar, bu devirleri ayni zamanda geçirmemişler ve tarih devrine hep birden girmemişlerdir. Bazı insan cemiyetleri ötekilerinden daha kabiliyetli oldukları veya yaşadıkları yerler medeniyetin ilerlemesine daha çok uygun olduğu için onlar başkalarından daha çabuk terakki göstermişlerdir.

İnsanların medenileşinceye kadar geçirdikleri uzun devrin kat'î olarak nekadar sürdüğünü bilmiyoruz. Her halde bütün insanlar vahşilikten çıkıncıya kadar pek uzun bir devir geçirmişlerdir. *Kabataş Devri* adı alan medeniyetçe daha geri bir devirden sora gelen *Yontmataş Devri* tarihtenevelki zamanların en uzun sürenidir. Soraki devirler daha çabuk geçmiştir.

Ortaasyada yaşayan Türkler Yontmataş Devrini Milâttan 12000 yıl önce atladıkları halde Avrupalılar Milâttan ancak 7000 yıl evel *Cilâlıtaş Devri*ne girebilmişlerdir.

Maden Devri adı altında topladığımız Bakır, Tunç ve Demir Devirleri de Türklerin medeniyet kurdukları sahalarda başka yerlere, meselâ Avrupaya göre çok önce başlamıştır.

Yontmataş Devri.— Bu devirde insanlar taşları taşla yontarak kullandıkları aletleri ve silâhları yapıyorlar ve pek iptidaî, sefil bir hayat sürüyorlardı. Önce açık havada yaşadılar, soraları ırmak boylarında, deniz kıyılarında, ağaç kovuklarına, kaya oyuklarına, mağaralara sığındılar. Bunun için bu devre *Mağara Devri* de denir. Avcılıktan başka bir iş bilmiyorlar, yeni ve bol av bulabilmek için yerlerini sık sık değiştiriyorlardı. Bazı nebat köklerile yabani meyvaları da yerlerdi. Elbise yapmasını da bilmiyorlar ve hayvan derilerine sarınıyorlardı.

Bugün yaşamakta olan hayvan cinsleri o devirde de var-

dı. Şimdi ancak kutup yakınlarında görülen Rengeyikleri o devirde pek çoğalmışlardı. Bunun için bu devreye Avrupada *Ren Devri* derler. O devirde yaşamış ve bugün nesilleri kalmamış mamut gibi birtakım büyük hayvanlar da vardı. Bu devirde insanlar hiçbir hayvanı ehlileştirememiş (alıştıramamış)lardı. At, bu devirde onlar için bir av hayvanından başka bir şey değildi.

Yontmataş Devrinde insanlar, yiyeceklerini bulmak, kendilerini korumak, kendilerine iyi bir yer elde etmek için bütün hayvanlarla ve bütün insanlarla sonsuz bir çarpışma içinde idiler. Biribirlerinden, hayvanlardan, şimşekten, gök gürültüsünden, karanlıktan, her şeyden korkuyorlardı. *Korku* ilk ve en kuvvetli hisleri olmuştur.

Yontmataş Devri aletleri

Bu insanlar bir taraftan da korkacak bir şey olmadığı ve karınları tok bulunduğu vakitlerde san'atle de uğraşmıya başlamışlardı. Hayvan dişlerinden gerdanlık yapıyorlar, taş ve kemikten alet ve silâhlarının üstüne de asıllarına pek benziyen hayvan resimleri işliyorlardı. İçlerinden bazıları yaşadıkları mağaraların duvarlarına örnekleri tabiatten alınmış boyalı hayvan ve insan resimleri de çizmişlerdi. Ateş yakmasını öğrenmişlerdi; bu ateşte ısınıyorlar ve yemeklerini pişiriyorlardı.

Ortalığı aydınlatan ateş, parlak ışığı ile geceleri vahşi hayvanları korkutarak uzaklaştırıyor, insanlığı karanlık korkusundan kurtarıyordu.

Cilâlıtaş Devri.— Bu devirde insanlar taşları biribirine sürtmek suretile cilâlıyarak daha çok ve daha çeşitli aletler yaptılar. Avrupada bu devir, Ortaasyadan Türklerin buralara göçmesile başlamıştır. Gelenler Avrupanın vahşi vaziyetini

değiştirdiler. Daha çok evel anayurtlarında ekip biçmeyi öğrenmişler ve hayvanları ehlileştirmişlerdi. Buğday ziraatini biliyorlar, keten ekiyorlar ve liflerini dokuyarak kumaş ve

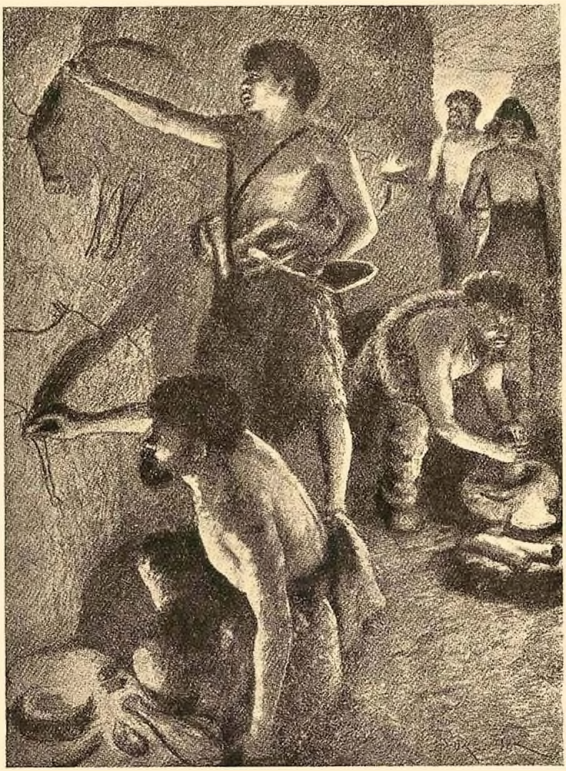

Mağara Devri insanları meskenlerini süsliyorlar

elbise yapıyorlardı. Atı ve köpeği, koyunları ve öküzleri ehlileştirmişlerdi. Koyunları, öküzleri sürüler halinde besliyorlardı.

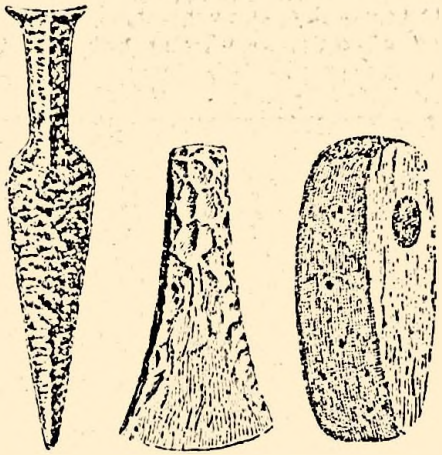

Cilâlıtaş Devrine ait aletler

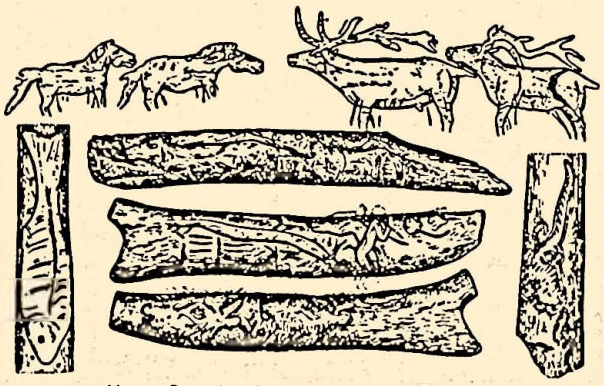

Mağara Devri insanlarının yaptığı ilk sanat eserleri

Bu devirde insanlar artık çiftçi ve çoban olmuşlardı. Bununla beraber cilâlanmış taşlardan ve kemiklerden türlü türlü aletler, süs eşyası ve silâhlar yapıyorlar, kilden çeşit çeşit biçimde kaplar yaparak pişiriyorlar ve onları türlü türlü

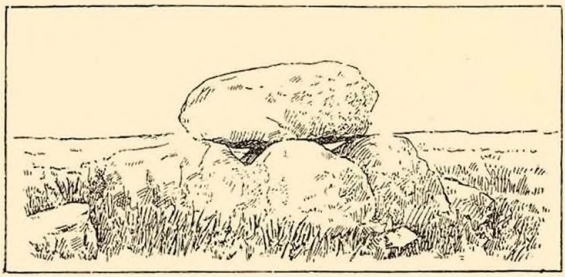

Bir dolmen

süslerle beziyorlardı. Bu san'atleri yapmak için adeta birtakım imalâthaneler vardı. Bu san'atler gittikçe ilerledi ve insanlar arasında bir alışveriş işi doğdu. Dünyada ziraat, san'at, ve ticaret yoluna ilk giren ve bunları ilerleten insanlar Türklerdir.

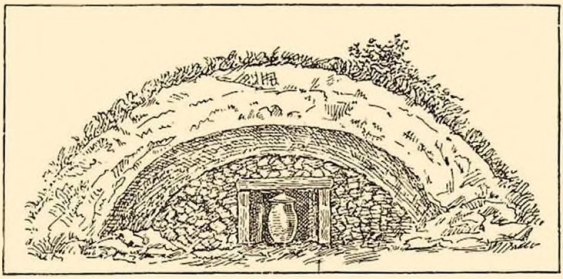

Küçük bir hüyüğün yarması

Cilâlıtaş Devrinde insanların bir kısmı göçebe hayatı bırakarak kendilerine barınacak evler kurmağa başladılar ve ayrı ayrı aileler halinde değil biribirine yakın ailelerden ibaret

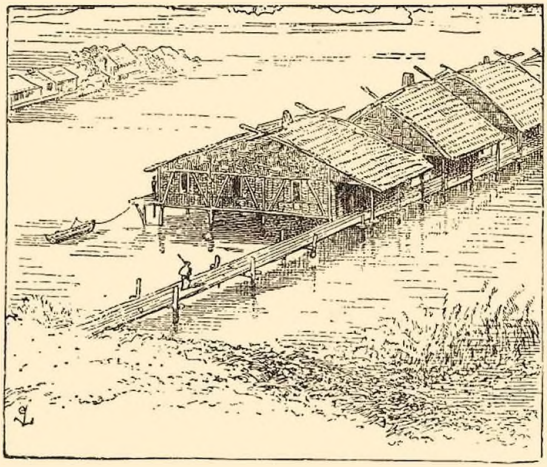

Göl evleri

kabileler halinde toplandılar, ekip biçmeğe ve hayvan sürülerini otlatmağa en elverişli olduğu için bilhassa büyük ırmak boylarına yerleştiler. Bu yerli hayat ve topluluk gün geçtikçe insanlar arasında kuvvetli bir bağlılık yaptı. Beraber yaşayıştan herkesin boyun eğeceği umumî kaideler, türeler doğdu. Bugün kanun dediğimiz bu eski kaidelerin ne olduğunu bilmiyoruz. Bu birleşme büyük bir ilerlemeye sebep olmuş, insanlar arasındaki kabalık ve geçimsizlik eksilmeğe, medenî insan cemiyetleri vücut bulmağa başlamıştır.

Hayvan sürülerinin, ekip biçme işlerinin göçebe hayattan çıkarıp toprağa bağladığı insan kendisine evler yaptıkça, yapıcılık san'ati de ilerlemeğe başladı. İnsanlar artık ölüleri için taştan yapılmış fakat üstleri toprakla örtülmüş birtakım tepecikler halinde mezarlar da yaptılar. Bunlara *kurgan*, *tumba* veya *hüyük* denir. Bunların içinde o devirlerden kalmış birçok aletler, silâhlar ve kaplar bulunmuştur. Daha soraları taştan büyük abideler diktiler. Bunlar ya bir sıraya veya bir daire üzerinde dikilmiş 4, 5 metre boyunda kaba taşlardan ibaret *menhir*ler, yahut yere

Cilâlıtaş Devrine ait bir toprak kap

dikilmiş taşların üstüne ufkî taşlar konularak yapılmış *dolmen*lerdir.

Cilâlıtaş Devrinde birtakım insanlar da, bir gölün içine, kıyıya yakın bir yere kazıklar çakarak, bu kazıklar üzerine ağaç kütüklerinden yaptıkları döşeme üstüne kulübeler kurmağa ve oralarda yaşamağa başladılar. *Göl beldeleri* teşkil ettiler. Göl beldeleri inip kalkan köprülerle kıyıya bağlı idi. İnsanları karadaki yırtıcı hayvanlardan başka düşmanlarından da korumak için bu köprüler geceleri kaldırılır ve sabahları yerine bırakılırdı.

Bu devirde insanlar arasında emniyetli ve müşterek bir hayat başlamış oldu.

Maden Devri. — Avrupadaki insanların göl kasabaları kurmak ve dolmenler yapmakla uğraştıkları Cilâlıtaş Devrinde Asyada Türkler en mühim san'atleri doğuran bir keşifte bulundular, tabiatte saf olarak ellerine geçen altın ve bakır madenlerini ateşte eriterek karışık olduğu yabancı maddelerden ayırdıktan sora ona istedikleri biçimi verebildiklerini gördüler. Milâttan en az 7000 yıl önce yapılan bu keşifle Türkler arasında *madencilik* başladı. Altın süs eşyası, bakır da silâh yapılmak için kullanılıyordu. Bakır çok dayanıklı olmadığından taştan silâhları da gene kullanıyorlardı.

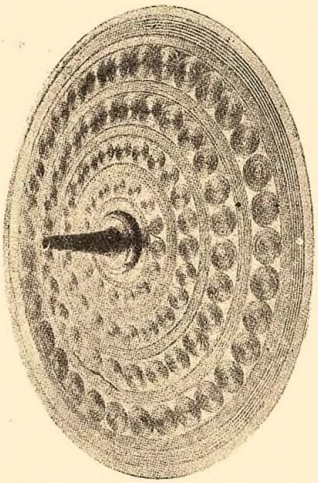

Tunç Devrine ait bir kemer tokası

Madencilikte ilerledikçe, bakır ile kalayı bir arada eriterek dayanıklı bir maden elde ettiler. Tuncu buldular. Asıl Maden Devri tuncun kullanıldığı zamandan başlar. Yalnız kalay az bulunduğu için her şeyi tunçtan yapmıyorlar, bir taraftan da cilâlıtaştan yapılmış alet ve silâhları kullanıyorlardı.

Günün birinde Ortaasyada yaşayan Türkler demiri de buldular. Demir san'ati anayurttan göçler yoluyla dünyaya

yayıldı. Her tarafta, demirden yapılan eşyalar, tunçtan ve taştan yapılanların yerini tuttu. Demiri eritmek ve işlemek güç olduğu halde zamanla demirden keskin kılıçlar, baltalar, ve başka silâhlar yapılabildi. Bununla beraber bugün olduğu gibi bazı eşyalar için gene bakır, kalay ve tunç kullanılıyordu.

TARİH ZAMANLARI Tarih zamanları da o devirlerde yaşayan milletlerin ve onların kurdukları medeniyetlerin ve bu milletlerin başlarından geçen büyük siyasî vak'aların ve değişmelerin biribirinden farklı oluşuna göre dört büyük devreye ayrılır: *Eskikurun* (Eskizamanlar), *Ortakurun* (Ortazamanlar), *Yenizamanlar*, *Yakınzamanlar*.

Eskikurun.— Anayurtta ve göçlerden sora anayurdun dışında Türklerin kurdukları devletlerin, medeniyetlerin yaşadığı, kökü Ortaasyada olan birtakım yeni milletlerin ve medeniyetlerin vücuda geldiği devirdir. Milâttan sora IV. asırda Roma İmparatorluğunun ikiye bölünmesi tarihine (M.S.395) kadar sürdüğü kabul olunur.

Ortakurun. — Anayurttan yeni göçlerle Asyada ve Avrupada büyük Türk İmparatorluklarının kurulduğu, Avrupada hıristiyanlığın yayılarak yeni bir hayat ve medeniyetin doğduğu, Türklerin müslümanlığı kabul ederek şarkta yüksek ve parlak yeni bir Türk medeniyeti vücuda getirdikleri, Asya, Avrupa ve Afrikada büyük ve kuvvetli Türk müslüman devletlerin yaşadığı devirdir. İstanbulun Osmanlı Türkleri tarafından zaptolunduğu (1453) tarihine kadar sürdüğü kabul olunur.

Yenizamanlar.— Büyük deniz seyahat ve keşiflerinin yapıldığı, Avrupada matbaanın kullanılmağa başlandığı, san'atte ve edebiyatta yeni bir devrin doğduğu XV. asırdan başlar. Milletlerin kendi idarelerini, hürriyet ve istiklâllerini ellerine almağa başladıkları XVIII. asır sonlarına kadar sürer.

Yakınzamanlar. — Milletlerin hakimiyetlerini elde ederek millî devletler kurmağa muvaffak oldukları, yeni ve sık sık yapılan icat ve ihtiralarla medeniyetin yükseldiği, büyük san'atlerin ilerlediği XIX. asırdan zamanımıza kadar olan devirdir.

GÖÇLERİN SEBEPLERİ VE YAPTIKLARI TESİRLER

İnsanların keşif ve icatları, bir memleket ahalisinin bir yerden başka yere göç etmelerinden veya aralarında alışveriş işleri dolayısile biribirlerile münasebette bulunmalarından yeryüzüne yayılmıştır. Tarihtenevelki zamanlardanberi dünyada birçok göçler olmuştur. Bu göçlerin sebepleri şunlardır:

Yontmataş Devrinde insanlar yalnız avcı ve balıkçı idiler. Daha iyi avı ve daha çok balığı olan bir yer bulabilmek için yerlerini değiştirirlerdi.

Cilâlıtaş Devrinde çoban ve çiftçi olan insanlar hayvanlarını otlatacak daha zengin otlaklar ve ekip biçmeğe daha elverişli bereketli topraklar aramağa başladılar. Fakat büyük göçlerin asıl sebebi Ortaasyada olan mühim coğrafya ve iklim değişiklikleridir. Buranın birçok yerlerinde bu değişmeler yüzünden toplu yaşamanın imkânı kayboldu. Ve büyük göçler başladı.

Göç eden insanlar, gittikleri yerlere evvelce yerleşmiş olan insanların elinden buralarını almak istediler. Aralarında şiddetli kavgalar oldu. Bu kavgaların sonunda tamamen yok olanlar bulunduğu gibi gelenlerin esirliğini kabul edenler de oldu. Birçok yerlerde galiplerle mağlûplar karışarak yeni bir kavim halini aldılar ve ayni dille konuşmağa başladılar. Kavimler arasında tarihtenevelki devirlerde başlıyan bu karışma, tarih zamanlarında da devam etti. Akınlar, muharebeler ve istilâlarla biribirine karışan insanlar yeni yeni kavimler vücuda getirdiler. Hücum edenler gittikleri yerde kurulmuş devletleri yokediyorlar veya ora halkını başka yerlere püskürtüyorlardı. İstilâcılar ya aralarına karıştıkları insanları kendilerine benzetiyorlar, yahut onlar gibi oluyorlardı. Bu suretle yeni yeni kavimler meydana geliyordu. Bu insan cemiyetlerini asıllarına göre ayırmak ve tanımak için vücut yapılışları arasındaki benzerlik bakımından ırklara ayırmak lâzımdır.

IRK

IRK

Göçler ve akınlar neticesinde iptidaî ırklar zaman geçtikçe biribirine çok karışarak yeni yeni birtakım ırklar türemiştir. Fakat bu karışmalar

nekadar çok olursa olsun, ayni iklimin daima ayni vasıfları meydana çıkarmaktaki tesiri, ancak bellibaşlı birkaç ırkın vücuda gelmesini icap ettirmiştir.

a) Baykal gölü yanlarından başlıyarak Altaylar ve Orta-asyadan itibaren Hazar Denizi ve Karadeniz çevrelerile, Ege Denizi ve Tuna boylarına kadar olan geniş yerlerde binlerce yıllardanberi beyaz renkli olan Türkler otururlar.

Şimalî Asya ve Avrupa beyaz insanların yurdudur. Fakat bu beyazlık her tarafta bir değildir. Asyanın şarkına ve cenubuna indikçe koyulaşarak esmere yaklaştığı yerler vardır. Bunun için bu ırk beyazlık derecesine göre ikinci derecede iki veya üç ırka ayrılabilir. Sarı saçlı, mavi gözlü, uzun boylu insanlar en çok bu ırkta görülür.

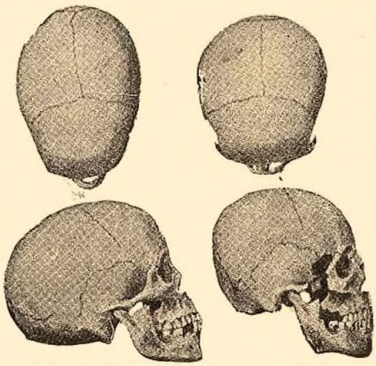

Dolikosefal ve Brakisefal kafalar

b) Şarkî Asyada derileri ekseriya sarı, saçları siyah ve sert, boyları kısa başka bir insan grupu yaşar. Bu grupa Moğol ırkı denir. Bugünkü Moğolistan, Çin, Çin Hindi ve adaları ile Japonya ahalisi bu ırktan sayılırlar. Bir kısım sarılar Amerikaya da geçmişlerdir.

c) Afrikada siyah derili ırk yaşar. Hindin ilk ahalisi de bu ırktan idi.

d) Amerikada kırmızı derili insanlar vardır.

İnsanları bu suretle derilerinin rengine göre ırklara ayırmak doğru değildir. İnsanların derilerinin rengi ancak yaşadıkları sırada görülür. Halbuki insan ırklarının geçmişteki değişme ve tekemmüllerini anlıyabilmek için yaşıyanlardan daha ziyade ölenlerin arzın tabakaları arasında kalmış olan iskeletleri üzerinde araştırmalar yapmak lâzımdır. Bu iskeletlerde ise deriden ve renkten şüphesiz bir iz kalmamıştır.

Yeryüzünde her tarafa karmakarışık bir surette yayılmış olan ırklar ancak iskeletler arasındaki farklardan belli olur. Bu farklar şunlarda aranır:

1 — Kafatasının ve yüzün şekli,

2 — Boy.

Irkları biribirinden ayıran en mühim nokta kafatasının şekli ve bilhassa uzunluğu ile genişliği arasındaki nispettir. Ayni asıldan gelmiş olmayı gösteren bu fark her türlü tesire en çok karşı koyar ve yalnız ırkların karışmasile değişebilir. Kafataslarının şekli arasındaki bu benzemeyiştir ki yeryüzünde biribiri arkasından gelmiş ve tarihi yapmış olan insanlar arasında esaslı bir fark ortaya koymuştur. Bununla beraber ırklar arasında bugün görülen farkların tarih bakımından ehemmiyeti pek azdır. Bu fark ırkları ayırmak için kuvvetli bir esas olduğu halde, içtimaî hiçbir kıymeti yoktur. Irkların üstünlük ve geriliğini göstermez.

Çünkü kafatası değişmez, yahut güç ve geç değişebilir. İnsanlar kafataslarının şekline göre ikiye ayrılırlar:

1) Genişkafalı *brakisefal*, **2)** uzunkafalı *dolikosefal*. Türk ırkında kafatasının şekli ekseriyetle brakisefaldir.

İnsanlar, boylarının uzunluklarına, kısalıklarına göre de yüksek boylu, orta boylu, kısa boylu ırklara ayrılırlar.

Muhtelif ırklar arasındaki mühim farkları gösteren gözlerin şekli, yüzdeki vaziyeti gibi daha birçok ölçülebilen kısımlar da vardır. Bu esaslara göre ırk şöyle anlatılabilir:

Irk, ayni kandan gelen ve yapılışları biribirine benziyen insanların meydana getirdiği birliktir.

DİL

İnsanlar ilk devirlerde pek basit bir dil kullanıyorlardı. Fikirlerini daha çok, birtakım hareketlerle anlatıyorlar, ancak telâş, hırs, sevinç, acı gibi hislerini birtakım sesler çıkararak belli ediyorlar, yahut tabiatteki sesleri taklit ederek bazı eşyaya ve hadiselere isim veriyorlardı.

İnsanın aklı, uzun zamanlardan sora yavaş yavaş hareketleri ve hareketlerin eşya ile münasebetlerini anlatmağa muktedir olabilmiştir. İlk zamanlardaki sayılı ve çok az kelimeden ibaret iptidaî dillere karşılık bugün yeryüzünde geniş mıntakalar üzerinde yayılmış birçok zengin diller vardır.

Diller, içlerinde biribirine benziyen köklerin bulunması ve fikirleri anlatmak için yine biribirine benziyen usullerin kullanılması bakımından birtakım gruplara ayrılırlar. Bugün yeryüzünde kullanılan bellibaşlı dil grupları şunlardır:

a) Türkçe. — Bu dil kendi aslından çıkma, başlıbaşına bir dildir. Bugün Tuna yalılarından Lena ırmağı kıyılarına, Kadırgan dağlarına, Şimal Buz Denizinden Umman Denizine kadar olan geniş yerlerdeki insanlar arasında biricik anlaşma vasıtasıdır. Yalnız Macarların ve Finlerin kullandıkları diller, Türk dilinin esas unsurlarını taşımakla beraber başka yolda değişmiş ve esastan uzaklaşmışlardır. Bugün türkçe az veya çok bazı farklarla Anadolu, Kırım, Kazan, Azerbaycan; Türkeli, Kırgız-Kazak, Yakut ve Başkurt lehçelerine ayrılır.

b) Hint Avrupa dilleri. — Hemen bütün Avrupa milletlerile Asyada Rusların, bir kısım Hint ve İran halkının konuştukları diller bu grupa girer. Lâtin, Germen, İslav dil kollarına ayrılır.

c) Sami ve Hami diller. — Asyanının cenubugarbisinde kullanılan arapça ve ibranice, Mısır yerlilerinin ve Şimali Afrikada yaşıyan berberlerin dilleri bu gruptandır. Bu grupun ayrı iki dil grupu olduğunu ve Sami dillerin Hami dillerden çıktığını söyliyenler de vardır.

d) Moğol dilleri. — Asyanın şark ve şarkıcenubisinde Moğol ve Moğola benzer kavimlerin dilleri de bir grup teşkil eder.

Bu gruplardan başka her kıt'ada bazı tek başına diller de vardır. İnsan ırklarını derilerinin rengine göre ayırmak istiyenler bulunduğu gibi dil gruplarına göre ırklara ayırmak isteyenler de görülmüştür. Halbuki başka başka ırkların karışmasından çıkmış bazı kavimlerin müşterek dilleri olduğu gibi ayni ırka mensup bazı kavimler de başka başka dillerle konuşurlar.

TÜRK IRKI VE TURK DİLİ

Tarihin en büyük cereyanlarını yaratmış olan Türk ırkı, benliğini en çok korumuş bir ırktır. Bununla beraber gerek tarih zamanlarında gerek tarihtenevelki zamanlarda yayıldığı geniş ülkelerde ve sınırlarında yaşayan komşu ırklarla da karışmıştır. Yalnız bu karışmaların ekserisinde Türk ırkının vasıfları olduğu gibi kaldığından Türk ırkı kendi hususiyetini kaybetmemiştir.

Türk dili de Türk ırkının büyük ekseriyetinde, daima ana hatlarını saklamıştır. Tarihtenevelki zamanlarda ve tarih zamanlarında ayrı ayrı cemiyetler, medeniyetler, devletler

kurmuş olan bu büyük ırkın çocukları başka başka yerlerde de müşterek dil ve kültürlerile daima biribirinin tesiri altında kalmışlardır.

Tarihte her vakit göze çarpar bir birlik gösteren Türk ırkı, daima üstün kalan bariz uzvî vasıflarile, müşterek dillerile ve bu dille nakledilmiş kültürlerile, müşterek tarihî hatıralarile bugün olduğu gibi dün de *millet* (Budun) denecek büyük bir insan topluluğudur.

DÜŞÜNMENİN DOĞUŞU

İLK DÜŞÜNCELER İlk insanlar, ancak hislerile ve doğrudan doğruya dokunabildikleri şeylerle alâkalanıyorlardı. Nereden geldiklerini, niçin yaşadıklarını düşünmek ihtiyacını hiç duymuyorlardı. Hemen her şeyden korkuyorlardı.

Rüyalarında da gördükleri bu kendilerini korkutan şeylerde birtakım kudretler var olduğunu zannediyorlar ve onları memnun etmiye çalışıyorlardı. Canlı ve cansız şeyleri de biribirinden ayırt edemiyorlardı.

İlk insanlar kendilerini yaralıyan herhangi bir şeye veya bir ırmağın taşma haline veya akışına bakarak onun kendilerine düşman olduğunu zannediyorlardı. Henüz güneşe, aya, yıldızlara ehemmiyet vermeğe başlamamışlardı. Hiçbir dinî fikir ve kanaatleri de yoktu.

Uyanık iken gördükleri şeylerle rüyalarında gördükleri şekilleri biribirile karıştırıyorlar, ölenlerin hakikatte ölmediğini sanıyorlardı. Ölenleri memnun etmek, kızdırmamak çarelerini aramıya başlamışlardı.

DİNDE KORKU VE UMUDUN YERİ Bulaşıcı, salgın hastalıklar insanlarda birtakım yerlerden ve birtakım kimselerden uzaklaşmak ve onlara korkunç gözü ile bakmak, onlara kıymet vermek gibi bir fikir uyandırdı. Dil ilerlemiş ve insanlar konuşacak ve düşündüklerini, inandıklarını biribirine söyliyecek bir hale gelmişlerdi. Bu konuşmalarla biribirlerinin korkularını pekleştiriyorlardı. Aralarında *müşterek mukaddesat an'anesi* doğdu. Bunların içinde yasak (haram) ve pis (mekruh) düşünceleri ehemmiyetli bir yer tuttu.

Pislenmek korkusu, temizlenmek ihtiyacını doğurdu. Buna birtakım çareler aranmıya başlandı. Temizlenme, saflaşma işi için birtakım yollar, usuller kondu. Bu usullere göre bu işi yapacak insanlar ortaya çıktı. Böylece ilk din fikirlerile bu ilk din adamlarına yol açıldı. Bunlar kendi düşüncelerine göre birtakım yasaklar ortaya koydular. İnsanlara düşman kuvvetleri memnun etmek için onlara hususî merasimle kurbanlar kesmek, adaklar vermek âdet oldu.

YILDIZLAR VE MEVSİMLER

Dil ilerledikçe kutsileştirilen şeyler, yasaklar ve yapılan merasim çoğalmıya ve genişlemiye başladı. İlk çobanlarla beraber, birçok şeyler insanlar için manalı olmıya başladı. İnsan, sürüsünü otlattığı yerlerin ötesinde neler olduğunu anlamak merakına düştü. Sürüsünü gezdirirken gündüzleri güneşin, geceleri ayın ve yıldızların kılavuzluğundan istifadeye başlamıştı. Birçok asırlardan sora insanlar, yıldızların güneşten ve aydan daha emniyetli bir yol gösterici olduğunu anladılar. Herşeyde bir benlik düşünen bu insanlar yıldızları da kendilerini koruyan ve gökyüzünden yaptıklarını gözliyen yüksek yaradılışlı varlıklar saymıya başladılar.

İlk ekip biçmeye başladıkları sırada güneşin, ayın ve yıldızların başka başka fakat değişmiyen aralıklarla görünüşlerinden mevsimleri anladılar. Bu hareketlerden ve mevsimlerden sayı ve ölçü fikrine vardılar. Tabiatin gözönünde tutulması ve araştırılması insanlarda yeni yeni düşünceler ve meraklar uyandırdı.

UYDURMA HİKÂYELER, HURAFELER. DİN NASIL DOĞDU?

Dil zenginleştikçe insanın olanı biteni anlatmak kabiliyeti de arttı. Kendilerine, kabilelerine, mukaddes tanıdıklarına, yeryüzüne ve olup bitenlerin sebeplerine ait birtakım masallar söylemeğe başladılar. Bu suretle kabilede *müşterek an'ane* ve düşünce doğdu. Bu hal insanları bazı düşünceleri kendi istedikleri gibi değil kendilerine anlatılanlar gibi kabul etmeğe mecbur ediyordu.

Çiftçilik yapmağa başlıyan insanların kafalarında yeni yeni düşünceler ve muhakemeler yer tutmağa başladı. Harman mevsimlerinde bir kısım insanların kurban edilmesi umumî âdet oldu. Bu kurbanları kesecek temiz bir sınıf, ilk

rahipler ortaya çıktı. Kurbanın etinden yiyerek yapılan fedakârlıktan hisselenmek âdet oldu. Bugün hâlâ bazı dinlerde yaşayan kurban kesmek âdetinin başlangıcı budur.

Bütün bu müşterek inanışlar ve âdetler insanların arasında bugün *din* dediğimiz birtakım düşünce ve his bağları doğurdu.

İnsanın din inanışlarında da bir tekâmül (olgunlaşma) görülür. İlk insanda *Tanrı* ve din hakkında hiçbir düşünce ve inanış yoktu. Bu geniş inanmalara insanın dimağı ancak yavaş yavaş alıştırıldı. İnsanlar topluluk halinde yaşamağa başladıktan sora bu hayatın ilerleyişi nispetinde insanlarda din fikri genişlemeğe başladı. *Tanrı birliği* düşüncesine yaklaşıldı ve en son tabiatin kudreti ve büyüklüğü öğrenilerek daha ziyade anlaşılması kolay hakikî bir inanışa varıldı. *Tanrıyı bulan, bunun sırlarını açan ve bugün hâlâ açmağa çalışılmakta olan insan zekâsıdır.*

Din de insanların hayat ve medeniyetleri üzerinde tesir yapan amillerden birisidir. Bu sebeple beşerin tarihini öğrenirken din fikirlerinin nereden çıktığını ve insan topluluklarına ne gibi tesirler yaptığını da bilmek lâzımdır.

İnsanların korku ve zâf hisleri, dimağların son ve çok yeni ilmî keşiflerle nurlanması sayesinde gittikçe azaldı. İnsanlar doğruyu daha açık görmeğe başladılar. İnsan, benliğindeki kuvveti ve bağlı olduğu cemiyetin topluluk kudretini anladı.

Gazi Hazretlerinin önünde Türk Anayurdu hakkında bir tarih imtihanı

II

BÜYUK TÜRK TARİH VE MFDENİ-YETİNE UMUMI BIR BAKIŞ

TÜRKLERİN ANA-YURDU

Türklerin Anayurdu Asyadır. Asya, Ege, Denizinden, Japon Denizine, Hint Denizinden Şimal Buz Denizine kadar uzanan ulu bir kara parçasıdır. Şarkta Büyük Okyanusa doğru uzanan Kora ve onun cenubunda yarım daire şeklinde denize girmiş Çin vardır. Cenupta denize doğru büyük Çin Hindi, Hint ve Arap yarımadaları uzanır. Garpta Karadeniz ve Akdeniz arasında uzanan Anadolu vardır. Bunun şimalinde Anadolu gibi büyük Asya kıt'asına bağlı olan Avrupa bulunur. Beş kıt'adan biri diye tanınan Avrupa Asyanın garba doğru bir çıkıntısından başka bir şey değildir.

Şarktan garba inen yüksek ve geniş yaylâlar, Asyanın belkemiğini teşkil eder. Göklere baş uzatan dağlar ve korkunç kum çölleri ile yemyeşil sevimli su boyları bu sahada yanyana gelmiştir.

Büyük Kadırgan (Kingan) dağlarından Baykal havzasına, oradan Altay dağları boyunca İtil havzasına vararak, Hazar Denizi çevresi, Hindikuş, Pamir, Karakurum, Karanlık dağlar yolu ile Sarı ırmakla beraber Kingan dağlarına ulaşan çizgi içinde kalan yer *Türkün Anayurdu* dur.

Tarih zamanlarından binlerce yıl önce Türk Anayurdunda, şimdi yerlerini çöller, kumluklar, bozkırlar, bataklıklar, sığ göller tutmuş olan yerlerde engin bir İçdeniz vardı. Buna *Büyük Türk Denizi* denilir. İlk medeniyetler, bu denizin kıyılarında ve buna dökülen derin ve büyük ırmakların güzel ve bereketli boylarında filizlenmeğe başlamıştır.

UMUMÎ GÖÇLER VE MEDENİYETLER

Yeryüzünün başka yerlerindeki insanlar daha kaya ve ağaç kovuklarında koyu bir vahşilik hayatı yaşarken Türkler, Anayurtlarında maden medeniyetleri devrine ulaşmışlardı. İnsanlığı hayvanlıktan açık surette ayıran devir, *hayvanların ehlileştirilmesi* ve insanın tabiat kuvvetlerine boyun eğdirmesi yani *çiftçilik*, en evel burada başlamıştır. Arpa, buğday, çavdar gibi tanelerin; koyun, keçi, at, deve gibi hayvanların yurdu da burasıdır. Ortaasya dağlarında bunların asılları olan yabani cinsler bugün dahi bulunmaktadır.

Büyük Türk Denizi o devirlerde yurdu çevreleyen ulu dağları örten buzların erimesile besleniyordu ve Türkler burada tabiatin uygun ve elverişli şartları içinde gayet çabuk çoğalıyorlardı.

Buz devrinin sona ermesi, Büyük Türk Denizi çevresindeki yerlerin iklim şartlarını değiştirdi. Buzlar yavaş yavaş şimale veya yüksek dağlara çekildi. Sular azaldı. Gitgide daralan denizlerin yerinde göller, bataklıklar kaldı; ırmaklar çaylar cılız derelere döndü. Birçokları kurudu. Ortaya yeni kara parçaları çıktı. Bol yağmurların suladığı yeşil ovalar, kurak ve çorak çöller haline girdi.

Başka bir tabiat hâdisesi de kuraklığın doğurduğu yaşama güçlüklerini artırdı. Şimalişarkiden sert ve çok rüzgârlar esmeğe başlamıştı. Bu rüzgârlar Ortaasya toprakları üstünde toplanan yağmur bulutlarını daha cenuptaki ülkelere götürüyorlardı. Buna karşılık Ortaasya topraklarına bitmez tükenmez kum taşıyorlardı. Milyonlarca insan barındıran zengin anayurt toprakları kısırlaşıyordu. Artık göçler başlamış, burası binlerce yıl Çine, Hinde, Onasyaya, Şimali Afri-

kaya ve Avrupaya dalgalarını taşıran büyük bir insan denizi olmuştu. Yük taşıyıcı hayvanların alıştırılması da bu sırada geniş ölçüde artmıştı. Milâttan yedi bin yıl öncesine kadar ya önünde durulmaz yıkıcı ve yutucu seller, ya kumlar altında akan gizli sular gibi yürüyen büyük Türk göçleri ve akınları yeryüzünü medenileştirme işinde biribirile yarış tılar.

50000 YIL EVEL ASYA VE AVRUPANIN VAZİYETİ

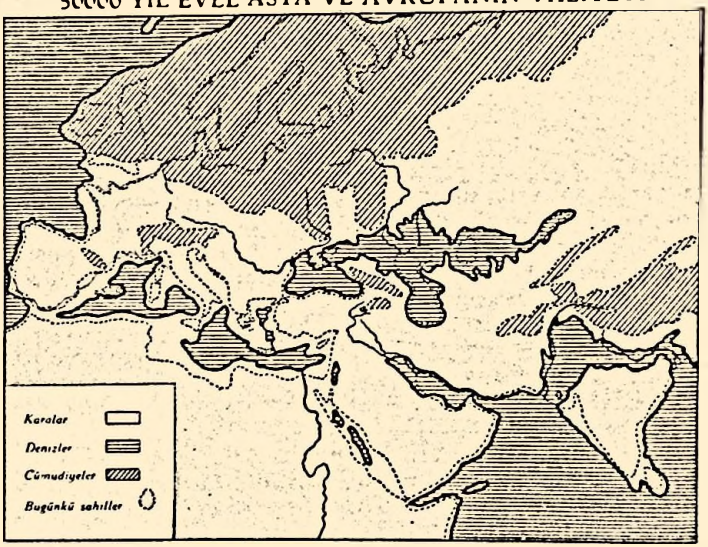

İklim değişmesi, Anayurtta kalan Türklerin tarihleri ve yaşayışları üzerinde de bellibaşlı şu tesirleri yaptı:

1) Türk ırkının bir kısmını göçebe hayatla yaşamağa mecbur etti. Göçebelik Türk tarihinde iklim değişmesi neticesi bir zaruret oldu.

2) Türk yurtlarının bir kısmının bozkır haline gelmesi Türk ırkını hayatî, iktisadî menfaatleri biribirinden farklı, zıt bulunan *şehirli* ve *göçebe* olarak iki zümreye böldü.

3) Şehirler devir devir göçebelerin istilâsına uğradı.

ŞARK VE CENUBA İNEN GÖÇ YOLLARI

Kuraklık Anayurtta yaşamayı güçleştiriyordu. Bu vaziyet karşısında Türkler, yer yer ve kısım kısım daha verimli topraklar aramak için elverişli gördükleri yolları tutarak medeniyetlerile beraber dört bucağa yayıldılar *(Renkli harita, 1)*. Çiftçiliğe yarıyacak güzel ovalar, zengin su boyları aradılar. Gittikleri memleketlerin iptidaî yerlilerini ya başka yerlere sürdüler yahut ta aralarında yerleşerek onları medenileştirdiler. Türkler yerlilerden çok yüksek olan zekâları, mükemmel silâhları ile oralara yerleşmekte ve yerlileri buyrukları altına almakta hiçbir güçlük çekmediler. Boş buldukları yerler arasında beğendiklerine yerleşerek oranın ilk ahalisi oldular.

Kuruyan Türkelinin şarkında oturanlar kendilerine yakın olan Çine indiler. Çölleşen yerlerin ve onu çeviren dağların ötesinde Sarı ırmağın suladığı zengin vadi ile başlıyan Çinden garba ve şimale olan geçitler pek sayılıdır. Milâttan en az 7000 yıl önce Çine giden bu Türklerin bıraktıkları san'at eserlerine ve yazılara göre Çin yerlilerinden çok üstün bir medeniyet sahibi oldukları, çiftçilik işini iyi bildikleri ve göğe, yere, suya, güneşe, yıldızlara taptıkları anlaşılmıştır. Medenî, yüksek ahlâklı ve saf Türkler orada asırlar ilerledikçe medeniyeti daha ileri götürerek son asırlara kadar yeryüzünün en ehemmiyetli medeniyetlerinden biri halinde saklamışlardır.

Diğer bir kısım göç dalgaları da, yüksek Himalayaların geçilmez sarp dağlarla Anayurttan ayırdığı Hinde biri şimali-garbide, öteki şimalişarkide olmak üzere iki koldan indi. Burada da yerlilerin medeniyetleri yoktu, tarihtenevelki zamanlarda burası maymun sürülerine benziyen kara derili insan kümelerile dolu idi. Türkler bunları cenuba sürerek Hinde yerleştiler ve bugün yeni yapılan araştırmalarla *Harappa ve Mohencodaro* da eserleri ortaya çıkarılan yüksek medeniyeti kurdular.

Bu eski Hint medeniyetinin de eski Çin, Mezopotamya, Mısır ve Anadolu medeniyetlerile yaşıt olduğu anlaşılmıştır.

GARBA GİDEN GÖÇ YOLLARI

Türkün garba binlerce yıl biribiri ardınca koşan dalgalar gibi süren göçleri, başlıca iki yoldan geçiyordu. **1)** *Şimal yolu* denilen Ural dağlarile Hazar Denizi arasındaki yer. Bu geçide "*Ka-*

vimler kapısı„ adı verilmiştir. 2) *Cenup yolu* denilen ve Himalâyanın şimal etekleri boyunca garba inen yoldur. Şimal yolu, buzların çekilmesinden sora ortaya çıkan bataklıklar yüzünden cenup yoluna nispetle geçilmesi daha güç bir yerdi. Bunun için bu yoldan gidenler yerlerine çok geç vardılar. Cenup yolundan gidenler Mezopotamyaya, Anadoluya ve oradan Ege adalarına geçmişlerdir. Bir kısmı Suriye ve Palestin yolu ile Mısıra gitmişlerdir. İberler de ayni yoldan gelmişler ve Afrikanın şimalini dolaşarak İspanyaya gitmişlerdir. Şimal yolundan gidenler Karadenizin şimalinde, Tuna boylarında ve Trakyada yerleştiler. Daha soraları bunlardan bir kısmı Makedonya, Tesalya ve Yunanistana inerek oralara yerleştiler. Yine Tuna boylarına ve Trakyaya yerleşen Türklerden bir kısmı Çanakkale ve İstanbul boğazlarından geçerek Anadoluya garp yolu ile girdiler. Keltler gibi cenup yolundan gidip Kafkasları aşmak suretile şimal yoluna geçenler de oldu.

GÖÇLERDEN SORA SUMER, ÖNASYA, ETİ, ELAM

Türkler Mezopotamyaya indikleri vakit ırmak boyları henüz bataklık idi. Burada kanallar açarak fazla suların zararını gideren, toprağı arklarla sulayarak parlak bir medeniyet yaratanlar Türkler olmuştur. Bu yaptıkları işler onların Anayurttan çıktıkları zaman medeniyetçe nekadar ilerlemiş bulunduklarını gösterir. Bir yandan Dicle, Fırat, öte yandan Kerka ve Karun ırmakları boylarında ve ağızlarında kurulan ve güzel san'atler, cemiyet hayatının ilerleyişi bakımından çok verimli olan bu medeniyete Sumer-Elam medeniyeti denir.

En az yedi bin yıl önce Anadoluya yerleşerek burasını kendilerine kutlu yurt (mukaddes yurt) edinen Eti Türkleri de yeni yurtlarında Mısır ve Mezopotamya medeniyetlerile yaşıt olan en eski medeniyetlerden birini kurmuşlardır. Yurdumuzun birçok yerlerinde yeni yeni çıkan eserlerinden, bu medeniyetin pek çok ileri olduğu anlaşılmaktadır.

MISIR

Mısıra giden Türkler de Nilin boş olan deltasına yerleştiler. Nil boyunda yaşıyan yerliler medeniyetçe henüz Yontmataş Devrinde idiler. Türk göçlerinden sora Mısırda hayatın birdenbire Maden Devri medeniyetine yükseldiği görülür.

Anadolu ile Mısır arasındaki Suriye ve Palestine gelince, burada da en eski zamanlardanberi, Mezopotamya ve Eti medeniyetlerini kuranlarla ayni vasıfları taşıyan bir halk yaşamaktadır.

EGE HAVZASI Garba göç eden Türklerden bir kısmı da yerleşmeğe en elverişli bir yer olarak Ege havzasını buldular. Eskiliğini tarihin milâttan dört bin yıl eveline kadar götürdüğü bu medeniyet insan istidat ve kabiliyetinin gösterdiği en yüksek varlık eseridir. O günden zamanımıza kalmış olan kıymetli san'at eserleri, Türk Anayurdundan ayrılmağa mecbur kalmış olan ve bu yerlere göç eden Türklerin bıraktıkları değerli yadigârlardır.

Giritte, Turovada bulunan en eski eserlerle Hazar şarkındaki Türkellerinde bulunan eserler arasındaki benzerlik Ege medeniyetinin ve onu kuranların kaynağını tanıtmağa yeter.

Anadolunun garp kıyılarında ve Yunan Yarımadasında yükselmiş medeniyetler, Anadolunun içindeki, Mezopotamyadaki ve Ortaasyadaki eski medeniyetlerden ayrı değildir.

Yunan medeniyetinin esasını, bütün tanrıları, an'aneleri, ilim ve san'at eserlerile kendisinden evelki medeniyetlerde ve en çok Eti medeniyetinde aramak lâzımdır. Yunan medeniyeti de Frikya ve Lidya medeniyetleri gibi eski ve yüksek Anadolu medeniyetinin devamından başka bir şey değildir.

AVRUPA Roma medeniyetinin kökü de Anadoludadır. Bunun temelini kuran Etrüskler, İtalyaya Anadoludan geçmişlerdir. Etrüsk san'ati ile Lidya ve Eti san'at eserleri arasında sıkı bir benzerlik görülmektedir. Yeni yeni araştırmalar bu münasebetin derinliklerini daha ziyade arttırmaktadır. Etrüsklerin İtalyaya aşıladıkları medeniyetten Avrupa soraları pek çok istifade etmiştir.

Hazarın şimalindeki göç yolundan garba giden Türklere gelince, onlar da Avrupa içlerine dalarak Atlas Okyanusu kıyılarına kadar yayıldılar. En önde gidenlerden bir kısmı denizi aşarak Britanya ve İrlanda adalarına yerleştiler. İlk gidenlerin izleri üzerinden yavaş yavaş, fakat ardı arası kesilmeksizin yeni göç dalgaları geliyor ve Avrupanın o zaman içinde bulunduğu derin vahşet hayatını değiştiriyorlardı. Avrupalılara çiftçiliği, yabani hayvanları ehlileştirmeyi, çömlekçilik san'atlerini bu yeni gelenler öğretmişlerdir. Fikir,

san'at ve bilgice Avrupa yerlilerinden pek yüksek olan muhacirler, Avrupayı mağara hayatından kurtarmışlar ve medeniyet yoluna sokmuşlardır.

Anayurtlarından dışarıya yayılmağa başlayan Türkler, gittikleri yerlerde, ya *boy*larının yahut *baş*larının veyahut ta gittikleri yerlerin eski veya kendilerince verilmiş adlarile anılmağa başlamışlardır ve bu adların birçoğu zamanla ve muhtelif tesirlerle değişmiştir. Bu suretle Türklerin gittikleri yerlerdeki insanlarla karışmasından muhit, iklim ve karışmaya göre yeni yeni birtakım kavimler de doğmuştur.

GÖÇLERDEN EVEL VE SORA TÜRK ANAYURDU

İklim değişikliğinin getirdiği artıcı kuraklık ve onun zaruri kıldığı göçlerle Türk Anayurdundaki büyük İçdenizin kıyılarında ve ona dökülen ırmak ve çayların boylarında kurulmuş medeniyetin asırlarca yeryüzünün başka köşelerine taşınması ve yayılması Türk Anayurdunun şüphesiz zararına olmuştu. Bundan, o tarihten sora asıl Türk yurdunda hiçbir medeniyet kalmamış olduğu manasını çıkarmamalıdır. Ortaasyada yapılan araştırmalar en eski medeniyetin orada aranması lâzımgeleceğini ve Türkelinin göçlerden sora da medeniyetçe yükselmekte devam ettiğini göstermektedir. Bir Amerikalı âlimin Hazarın şarkında ve Türk Anayurdunun garp sınırları üzerinde küçük bir yerde yaptığı araştırma göstermiştir ki Anayurdun bu kısmında insanlar cilâlıtaş medeniyetine milâttan evel dokuz bin, hayvanları ehlileştirmeğe milâttan evel sekiz bin, maden san'atlerine altı bin yıl önce erişmişlerdir. Yeryüzünün hiçbir yerinde bundan daha eski bir medeniyet görülmemiştir.

TÜRK DEVLETLERİ

BAŞLICA TÜRK DEVLETLERİ

Türkler, milâttan çok evelki devirlerde Ortaasyadan yayılarak gittikleri başka başka yerlerde devletler ve medeniyetler kurdukları gibi Asyada, Anayurtta kalanlar da biribiri ardınca birçok devletler ve medeniyetler kurmuşlardır. Bunlardan tarihçe bilinen bellibaşlıları şunlardır:

1) Ortaasyada *Hun-Türk* İmparatorluğu,
2) İtil-Tuna arasında *İskit* İmparatorluğu,
3) İtil ve Ural arasında *Garbî Hun* Devleti,

4) Avrupada *Hun-Türk* İmparatorluğu,
5) Avrupada *Avar* İmparatorluğu,
6) Garbî Türkeli ve Şimalî Afganistanda *Akhunlar* Devleti,
7) Ortaasyada *Gök Türk* İmparatorluğu ve *Kutluk* Devleti,
8) Karadenizin şimalinde *Hazar, Bulgar, Kıpçak* (Kuman) ve *Peçenek* Devletleri,
9) Gök Türk İmparatorluğundan sora Ortaasyada *Türkeş, Karluk, Uygur* Devletleri,
10) Aral gölü cenubunda *Samanoğulları* Devleti,
11) Aral gölünden Hinde kadar uzanan sahada *Gazneliler* Devleti,
12) Sir ırmağı şarkında *Karahanlılar* ve *Karahatalar* Devletleri,
13) İran, Mezopotamya, Anadolu ve Suriyede *Selçuk* İmparatorluğu,
14) Harzem kıt'asında ve bütün İranda *Harzemşahlar* Devleti,
15) Çinden Anadoluya kadar olan yerlerde *Türk-Moğol* İmparatorluğu,
16) Orta ve Önasyada *Timur* İmparatorluğu,
17) Hindistanda *Babür* İmparatorluğu,
18) Garbî Türkelinden Polonyaya kadar olan sahada *Altınordu* Devleti,
19) Asya, Avrupa ve Afrikada *Türk-Osmanlı* İmparatorluğu,
20) Türkiye Cümhuriyeti.

TÜRKİYE CÜMHURİYETİ Büyük harpten yenilmiş çıkan Osmanlı İmparatorluğu dağılınca, bunu kurmuş olan Türkler millî Reis *Mustafa Kemal*in çevresinde toplandılar ve Türk vatanının yarısından fazlasını ele geçirmiş olan kuvvetli ve galip düşmanları *Gazi*nin kumandası altındaki ordularile vatan toprağından kovdular. Bu millet savaşında (Millî İstiklâl Mücadelesi) son Osmanlı Padişahı düşmanlarla birleşti ve millet üst gelince düşmanlara kaçtı. Büyük harpten kazanarak çıkmış olan dünyanın en büyük ve kuvvetli devletleri Mustafa Kemalin ve ona inanan Türk milletinin yararlık ve bahadırlığı önünde Türk İstiklâlini *Lozan Sulhü* (24 Temmuz 1923) ile kabule mecbur oldular.

Millet savaşı sırasında *"Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti"* adını taşıyan Millî Türk Devleti asıl adını aldı. *"Türkiye Cümhuriyeti"* ilân olundu (29 Teşrinievel 1923) ve Millî Türk Kahramanı *Gazi Mustafa Kemal* Cümhuriyetin ilk Reisi seçildi. *Ankara* Türkiye Cümhuriyetinin merkezi oldu.

Gültekin abidesinden bir parça (Orhon yazısı ile yazılmış bir kitabe)

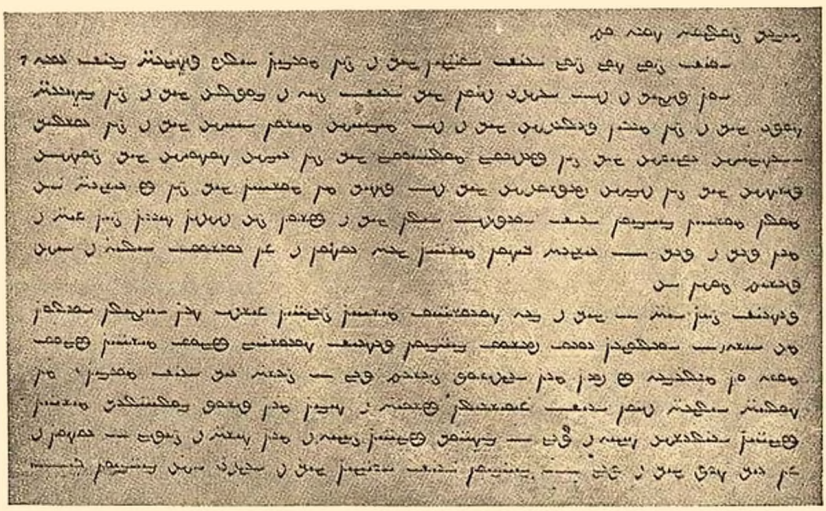

Uygur yazısı

Türklerin şimdiye kadar kurdukları en iyi devlet milliyetçi, halkçı ve lâik esaslara dayanan Türkiye Cümhuriyetidir.

TÜRKLERDE YAZI

Yazı, tarihtenevelki devirlerde Türkler tarafından icat olunmuş ve göçlerle bütün yeryüzüne yayılmıştır. Bu birtakım işaretlerden mürekkep, hiyeroglife benzer bir yazı idi. Mezopotamyaya anayurttan yazıyı getirenler *Sumer Türkleri* dir.

Türkler Asyada bundan sora da başka başka devirlerde türlü yazı usulleri icat ettiler. *Türk yazısı* nın tarihçe en yakın zamana ait şekli *Orhon - Yenisey* adile anılanıdır. Bu yazı Yenisey ve Orhon ırmakları boylarında bulunmuş eski Türk-abideleri üstündeki yazıdır. Bu yazı dördü sesli olmak üzere otuz sekiz harften vücuda gelmiştir.

VII. asırdan sora Türkler arasında *Uygur yazısı* denilen yeni bir yazı şekli ortaya çıktı. Yazılı Türk edebiyatının en değerli parçalarından biri olan *Kudatgubilik* on birinci asırda bu yazı ile yazılmıştır. X. asırdan başlıyarak İslâmlığın yayılması Türkler arasında *Arap yazısı* nın da kullanılmasına yol açtı. Bununla beraber Uygur yazısı hemen ortadan kalkmadı, XIV. asrın sonlarına kadar Türklerin birçoğu arasında yaşadı.

Arap yazısı Türk diline hiç uygun olmayan, türkçenin okunmasını ve yazılmasını güçleştiren, güzel Türk dilinin yücelmesine engel olan bir yazı idi. 1928 yılına kadar Türk dili sesli harfleri pek az olan bu yazı sistemi içinde esir yaşadı. 1928 de Arap harfleri yerine, Türkdiline en uygun birşekilde lâtin esasından alınma *Türk alfabesi* kabul olundu.

Gazi Türk harflerini halka öğretirken

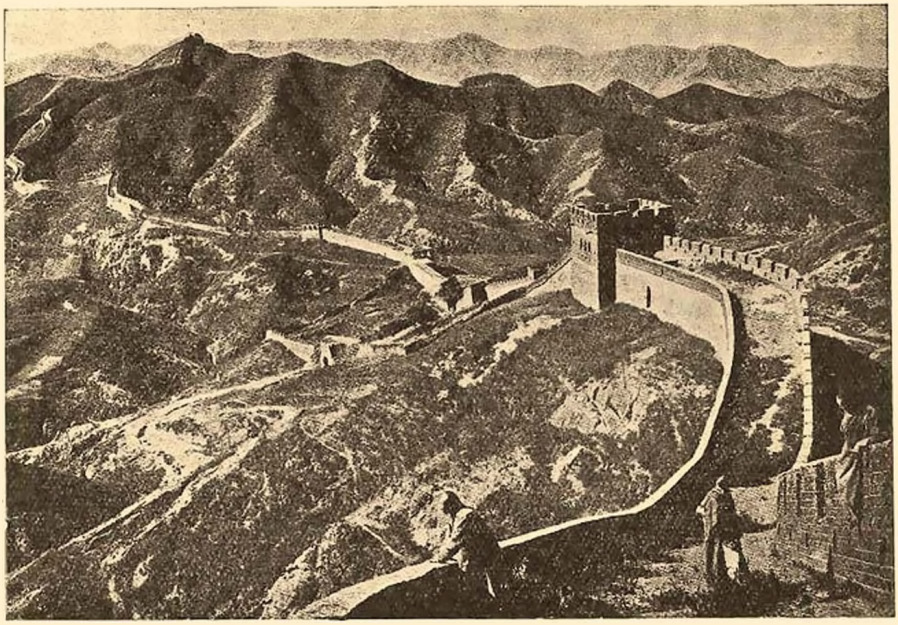

Çin Seddi

III

ÇİN

1. MEMLEKET VE AHALİ

MEMLEKET Çin coğrafya, ırk, tarih bakımından birlik göstermeyen geniş bir memlekettir. Şimalde sınırları Büyük Sedde dayanan, şark ve cenubunu Çin denizi çeviren, garptan dağlarla sarılmış asıl Çin ile; Çine bağlı ayrı ayrı birer ülke olan Mançurya, Moğolya, Çin Türkeli ve Tibet kıt'alarına *Çin* adı verilir.

İki büyük ırmak, asıl Çini biribirinden ayrı iki kısma böler. *Sarı Irmak* (Hoan-Ho) havzasına şimalî, dünyanın en büyük akar sularından biri olan *Gök Irmak* havzasına Cenubî Çin adı verilir. Cenubî Çinde iklim sıcağa yakın ve tatlıdır. Şimalde ise serttir. Şimale nispetle buraya daha çok ve muntazam yağmur düşer. Toprak verimlidir. Her türlü nebatat

ÇİN

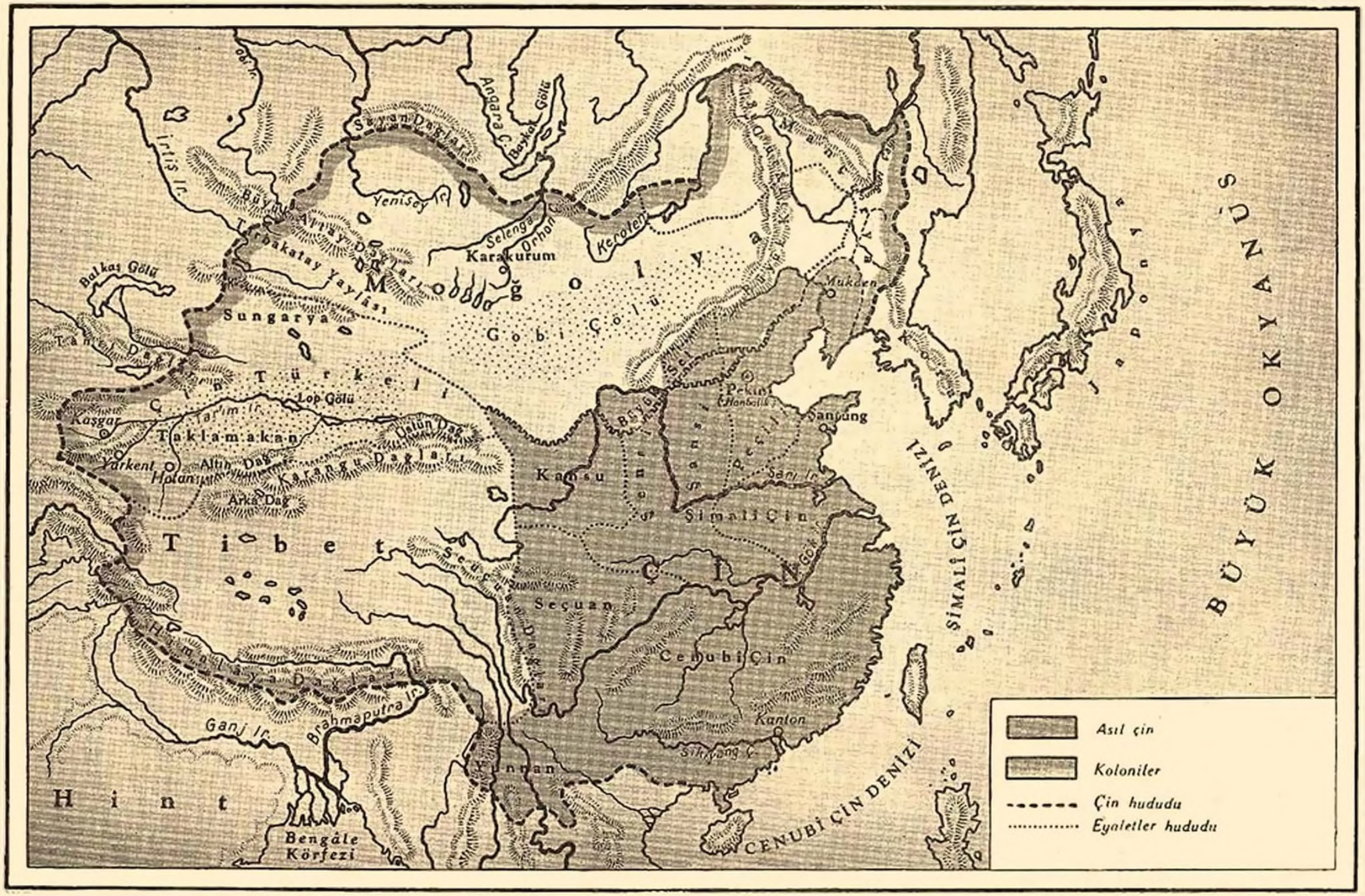

Asıl çin
Koloniler
Çin hududu
Eyaletler hududu
Sayan Dağları
Angara Ç.
Baykal Gölü
Yenisey Ir.
Selenga
Orhon Ç.
Karakurum
Keroten
Mogolya
Gobi Çölü
Mukden
Pekin
Şantung
Sungarya
Balkaş Gölü
Tanrı Dağları
Çin Türkeli
Lop Gölü
Taklamakan
Kaşgar
Yarkent
Hotan
Altın Dağ
Karangu Dağları
Arka Dağ
Kansu
Şimali Çin
Tibet
Seçuan
Çin
Cenubi Çin
Kanton
Yunnan
Himalaya Dağları
Brahmaputra Ir.
Ganj Ir.
Hint
Bengale Körfezi
Şimali Çin Denizi
Cenubi Çin Denizi
Büyük Okyanus
Japonya

yetişir. Çay ve pirinç memleketin kazanç kaynaklarını teşkil eder.

Çinden sayılan öteki ülkelere gelince, bunlardan *Moğolya* çevresi zengin otlaklarla kuşatılmış geniş bir çöldür. Şimal yakasında ormanlar, çağlayanlar ve sayısız gölcükler vardır. İklimi serttir.

Mançurya ise ormanlarla kaplıdır. Birçok madenleri ve iklimin sertliğine karşı yine bol verimli güzel vadileri vardır. Moğolya ile Tibet arasındaki sahaya *Çin Türkeli* denir, buranın ormanları seyrek, dağları ve vadileri çıplaktır. Asya İçdenizinin son artığı olan *Lop* gölüne dökülen *Tarim* buranın biricik ırmağıdır.

Toptan görünüşü insana hüzün veren Çin Türkelini, sulak vadilerde kurulmuş şehirler şenlendirir. Kanal açmakta, sulama işlerinde çok usta olan Türkler bu su boylarını en verimli topraklar kadar zenginleştirmesini bilmişlerdir.

Tibet, dağlar arasında geniş bir yaylâdır.

AHALİ Çinin ilk ahalisi iki ayrı ırktan idi. Bunlardan birini yerli halk, ötekini Ortaasyadan buraya göçmüş olan ve asil sınıfı meydana getiren medeniyetçi insanlar teşkil ediyordu. Tarihin ilk günlerindenberi Çin, Türkellerinden ardı arkası kesilmeksizin gelen akınlara uğramıştır. Şimalî Çine ise en eski devirlerdenberi büyük Türk toplulukları gelip yerleşmişlerdir. Çinin garbındaki Kansu havalisinde yaşayanlardan bugün Çinli denilen milyonlarca insan hâlâ bozulmamış Türklüklerini saklamaktadırlar.

2. TARİH

İLK DEVİRLER Çin tarihinin ilk zamanlarına "Beş İmparatorlar Devri„ denir. Beş İmparatorlar milâttan 3000 yıl kadar evel hüküm sürmüşlerdir. Çinde bütün teşkilâtile iyi bir devlet kurmuş olan ilk İmparator *Fu-Hi* Türklerin 4-5 bin yıl önce gelip yerleştikleri Kansu ahalisindendir. Eski bir Çin ressamının yaptığı resminden de Fu-Hinin Çinliye benzemediği görülür. Bu devirde İmparatorlar millet uluları tarafından seçilirlerdi. Soraları bu usul değişti. Hükümdarlık bir sülâlenin evlâtları arasında devretmeğe başladı. Türklerden üç sülâle biribiri ardınca Çin

tahtına hâkim oldu. Bunların devirleri hep biribirine benzer. İlk zamanlarda hükümdarlar kuvvetli ve çalışkandır. Yurdun her köşesinde buyruğu dinlenir. Herkes vergisini seve seve verir. Yurttaki hak ve adaletten herkes memnundur. Medeniyet ilerler. Fakat bir gün gelir, sülâlelerin ataları ölür, yerlerine geçen oğulları eğlence ve israfa dalarlar, memleketi unuturlar. Yurdun idaresini hırsız vezirlerin eline bırakırlar, memurlar rüşvet almağa koyulur, vergiler çalınmağa başlar. Devletin idaresi gevşer, sözü geçmez olur. Yer yer baş kaldıranlar bulunur. En son ya ihtilâlcilerin başlarından biri yahut dışardan gelen istilâcıların başı eski sülâleyi de-

İmparator Fu - Hi

virir ve devleti düzeltmek işini üstüne alarak yeni bir sülâle kurar.

Yirmi asır süren (M. E. 2202-250) üç sülâle devrinde Çin bir hükümdara bağlı birçok beyliklerle idare ediliyordu. Son devirlerde ise bu vaziyet bir *Derebeylik* şeklini almıştı.

İMPARATORLUK DEVRİ, ÇENK

Üçüncü sülâlenin son hükümdarı, yerine geçecek kimse bırakmadan ölünce, birçok beyler hükümdarlık kavgasına düştüler. Bunların arasından *Çenk*, az zamanda ötekilere üstün geldi ve yeni bir sülâle kurdu. Derebeyliği ortadan kaldırdı. Çinde

ilk defa siyasî birliği temin ederek *imparatorluk* kurdu (M. E. 221). Çenk de Fu-Hi gibi Kansu Türklerindendi. Büyük bir inkılâpçı idi. Harf ve yazı inkılâbı yapmış, yenilik düşmanlarile uğraşmıştır. Değişiklikleri din kitaplarına uygun görmediklerini söyleyen yüzlerce din âlimini öldürttü. Yeniliğe karşı silâh diye kullanılmak istenen bütün kitapları toplatıp yaktırdı. Çin seddini yaptıran da Çenktir.

Çenk öldükten birkaç yıl sora kurduğu imparatorluk yıkıldı. Hun orduları Büyük Seddi aşarak Çinin bir kısmını ele geçirdiler. Çinin başka yerlerinde de umumî bir isyan oldu. İhtilâlci derebeylerden biri yine hükûmeti ele geçirdi. Şimal-

Çin san'at eserlerinden: bronz kaplar

de ise Hunlar ele geçirdikleri Çin vilâyetlerini çok şiddetli sıkıştırıyorlardı. Buralarda oturan *Yueçi Türkleri* garba çekilmeğe mecbur kaldılar. Milâdın üçüncü asrından XIV. asra kadar Çin başka başka Türk devletlerinin ve Cengiz oğullarının eli altında kaldı. XIV. asırda yerli bir reis hakimiyeti ele geçirdi. Kurduğu sülâle on yedinci asır ortalarına kadar hüküm sürdü. Bu devirde Çinliler birçok defalar Karakuruma kadar yürüdülerse de son devirlerde

Konfüçyüs

karışıklığa ve kuvvetsizliğe düştüler. XVII. asır ortalarında Mançuryada oturan Mançular Çinin en karışık bir zamanında Pekini zaptederek Çine hâkim oldular. 1912 de Cümhuriyet kuruluncaya kadar üç asır müddet Çin bunların idaresi altında kaldı.

3. ÇİN MEDENİYETİ

ÇİNİ MEDENİLEŞTİREN TÜRKLERDİR

Çin yerlisini Taş Devrinden çıkararak medeniyet yolunda yükseltmeğe başlayanlar Türklerdir.

Türk anayurdunda iklim şartlarının değişmesi, gittikçe artan kuraklık ve kıtlık Türkleri yeni yurtlar aramağa mecbur bırakınca şarkta oturanlar kendilerine en yakın olan

Çinde bir umumî kütüphane

Çine göçmüşlerdi. İlk zamanlarda medeniyet *Sarı Irmak* boylarında başladı ve oradan daha soraki zamanlarda Çinin öte yerlerine dağıldı.

DİN

Çinlilerde ilk din esasları pek sade idi. Bunlar da en eski Türkler gibi ailelerinin oturduğu evin ocağını mukaddes tanırlardı. Eski Çin din ve medeniyeti, eski Türklerde olduğu gibi toprak ve çiftçilik esasla-

rına dayanırdı. Mevsimler, yağış ve kuraklık gibi hava hadiselerile çok alâkadar olan ziraat hayatı göke tapmanın esası olmuştu. Toprak tanrısına yer tanrısı diyorlardı.

Gök tanrısı bütün kâinatın nizamını idare eden en yüksek Tanrı mertebesine çıkarılmıştı. Daha sora imparatorlar Gökoğlu adını takınmağa başladılar. Kâinatta her şeyin iki büyük tanrıdan, gök ve yer tanrısından olduğuna inanırlardı.

Çin porselen işleri

Çinde milâttan evel beşinci asrın ilk yarısında *Konfüçyüs* adında büyük bir filozof yetişti. O devirde Çinde karışıklık her tarafı sarmış, umumî ahlâk bozulmuştu. Konfüçyüs eski esasları kendi görüşlerine göre değiştirerek yeni bir yol açmış oldu. Arkasından milyonlarca insan yürüdü.

Ortaya koyduğu esaslar çok temizdi. Kendisi halkçı bir filozoftu. *Halkın sesi Tanrının sesi* dir diyordu. Koyduğu mühim esaslardan biri de herkesin biribirini sevmesi, herkesin kendisi kadar başkalarını da düşünmesidir. Bu dinde rahip sınıfı yoktur. Herkes ibadetini bildiği gibi yapar.

Çinde yayılan dinlerden biri olan *Tao dini ise Tan* isminde biri tarafından kurulmuştur. Ruhun ebediliğine ve tanrının birliğine inanırdı. Bu din, Konfüçyüs dini gibi insanların maddî hayattaki ihtiyaçlarını değil, yalnız ruha ve ruhun ihtiyaçlarına ehemmiyet verirdi. Bu dinler, Çinde en eski günlerden kalma birtakım görenekler ve batıl inanışlarla çok değişmişlerdir.

Bugün Çinde resmî olarak Konfüçyüs, Tao ve Hintten gelme Buda dinleri vardır. Müslümanlık ve hıristiyanlık resmî tanınmaz, musevilik te hemen yok gibidir.

DİL, YAZI, EDEBİYAT

Çin dili tek hecelidir. Çinliler, satırlar yukardan aşağıya doğru olmak üzere yazılarını fırça ile yazarlar. Çinde dil birliği yoktur. Ayrı ayrı dillerle konuşan Çinliler biribirlerini anlıyamazlar.

Çin edebiyatı en eski zamanlardan bugüne kadar gele-

On beş asır evel yapılmış Çin duvar resimlerinden

bilmiş eski bir edebiyat diye tanılır. Dine, tarihe, felsefeye, hukuka, askerliğe veya doğrudan doğruya edebiyata dair birçok eski Çin kitapları vardır. Çinde edebiyatın en parlak devri Türk sülâleleri zamanlarıdır. Çinliler daha VI. asırda matbaacılığı da biliyorlardı.

GÜZEL SAN'ATLER Çinde ressamlık pek eski zamanlarda doğmuş ve çok itibar görmüş san'atlerdendir. İnce ve çok zarif Çin mimarlığı da Türklerin göç devirlerinde kullandıkları çadırların bir hatırası olarak biribiri üze-

Çinde eski devirde bir matbaa

rine geçirilmiş çadır şeklinde çatılarile kendine mahsus bir güzellik gösterir. Evlerin içlerinde kullanılan süsler çok ince ve çok itina ile yapılmıştır. Çinliler en çok küçük, ince ve

zarif işler yapmakta ileri gitmişlerdir. Maden, fildişi veya yeşim taşından heykelcikler, kumaş üzerine işlemeler yapmakta, kâğıtçılıkta, ipekçilikte, ve çinicilikte, porselencilikte eşi bulunmaz işler yapmışlardır.

SANAYİ VE ZIRAAT Çinicilik ve ipekçilik Çinin en eski devirlerdenberi en çok tanınmış bellibaşlı iki san'atidir. Garp Çini ilk defa ipek ve ipeklilerile tanımıştır. Semerkantten Türkler vasıtasile garba geçen kâğıdın da ilk vatanı Çindir. Porselen san'ati ise her devirde parlaklığını ve üstünlüğünü kaybetmemiştir.

Eski Çinin en başta gelen zenginlik kaynağı çiftçilik idi. Çinli bütün varlığile toprağa bağlanmıştı. Çinlilerde toprağı bakımsız, tarlasını boş bırakanlar için pek ağır cezalar vardı.

Cinde yapılmış bir porselen tabak

Topa san'at eserlerinden

IV

ANAYURTTA EN ESKİ DEVLETLER

A. HUN-TÜRK IMPARATORLUĞU

MEMLEKET Büyük göçlerden sora yeryüzünün türlü köşelerine yayılarak oralarda büyük devletler kuran Türkler gibi anayurtta kalmış olan Türkler de burada başka başka adlarla birtakım devletler kurmuşlardır. Bunların en eskisi *Asya Hun-Türk İmparatorluğu* dur. Bu devlet önceleri Çinin şimalinde Çin Seddi ile Orhon ırmağı arasında idi. Daha sora Mançuryadan Aral gölüne kadar uzanan geniş yerlere hâkim oldu. İtil boylarına kadar nüfuzunu geçirdiği devirler de vardır *(Renkli harita, 2).*

TARİH Bu devlet milâttan pek çok zaman evel kurulmuştur, hemen Çin tarihi kadar eski bir tarihi vardır. M. E. XIII. asırda yazılmış Çin kitaplarında Hunlardan bahsedilmektedir. Tarihleri hakkında elde bulunan açık bilgiler ise ancak M. E. III. asra çıkmaktadır. Bu devlet M. S. I. asırda inkıraz bulmuştur.

Bu büyük Türk Devleti, birçok Türk hanlıklarının, site-

lerinin [1] ve kabilelerinin bir reisin idaresi altında birleşmesinden vücuda gelmiş bir imparatorluktur.

Mühim işlerde, bilhassa harp ve sulh işlerinde devlet reisinin buyruğu esas olmakla beraber imparatorluğu teşkil eden unsurlar dahilî işlerinde istedikleri gibi hareket ederlerdi. Devlet reisi gök kudreti manasına *Tanrıkut* adını taşırdı.

METE

Bu birleşik imparatorluğun en ünlü başı *Teoman* adlı İmparatorun oğlu *Mete*'dir (M. E. 209-174).

Şarkta memleketinin hududunu yabancılardan temizledi, Kansuda oturan Yueçileri garba sürdü. Birçok kırallıkları ve şehirleri imparatorluğuna kattı. Yurdunun hududunu şarkta Kingan dağlarından garpta İtil ırmağına kadar genişleterek buralarda yaşayan Türkleri bayrağı altında topladı.

Bunlar ilk zamanlardanberi Çini korkutmağa başlamışlardı. Türk akınlarının önüne geçmek için Çin imparatorları sınırlarda muhtelif yerlere kaleler ve duvarlar yaptırarak kendilerini korumağa çalıştılar. Çenk zamanında duvarlar ve kaleler birleştirilince meşhur *Çin Seddi* ortaya çıktı.

Mete Çine harp açtı ve Çinlileri bir meydan muharebesinde eyice bozdu ve harpten kaçan Çin imparatorunun saklandığı kaleyi kuşattı. Çinliler kendilerini bekleyen fena akıbetten ancak Hunlara her yıl vergi vermeği kabul etmekle kurtulabildiler, bu suretle Çin Devleti Hun Türklerinin tabiiyeti altına girmiş oldu.

İMPARATORLUĞUN BÖLÜNMESİ VE PARÇALANMASI

Büyük Hun İmparatorluğu, Çinlilerin başında müthiş bir tehlike idi. Mete'nin ölümünden sora Çinliler bu tehlikeyi muhakkak ortadan kaldırmak ve Hun-Türk Devletini yıkmak maksadile birçok entrikalar çevirmeğe başladılar. Birliği teşkil eden devletler arasında nifak ve kavga çıkardılar. Türk Hanlıklarını biribirile döğüştürterek imparatorluğu zayıf düşürdüler. Hun prensleri arasında tahta geçmek için çıkan kavgalar, sonunda imparatorluğun Şimalî ve Cenubî Hun Devleti adlarile bölünmesine sebep oldu (M. S. 48). Cenup Hunları Çinin himayesine sığındılar.

Çinliler de bunların ve diğer bazı Hun düşmanlarının yardımile evvelâ *Şimali Hun Devleti* ni yıktılar (M. S. 93). Bu

[1] Site: Devlet gibi kendini müstakillen idare eden şehir.

suretle Büyük Hun-Türk İmparatorluğu sona erdi. Bunun üzerine şimal Hunlarından bir kısmı yurtlarını ele geçiren yabancıların hakimiyetini tanımış, bir kısmı cenup Hunlarına

Topalara ait bir kadın heykeli

karışmış ve gerikalan büyük bir kısmı da garba çekilerek Ural dağlarile Hazar denizi arasındaki yere yerleştikten sora yine kuvvetlenmişlerdir.

Cenubî Hun Devleti Çinlilerin himayesi altında daha iki asır kadar yaşamıştır. Bununla beraber yabancıların eline geçmiş olan yerlerde de ahalinin mühim bir kısmını yine Hunlar teşkil ediyordu. Bu sırada soradan Çinde hükûmet kuran Vey sülâlesinin başı bir ihtilâl çıkardı ve Cenubî Hun Devleti hükümdarını hapsederek hakimiyetlerine nihayet verdi. Bu ihtilâlden sora Cenup Hunlarının bir kısmı Çinin şimalinde yerleştiler ve daha sora burada yeni bir Türk Devleti kurdular.

MEDENİYETLERİ Hun Türklerinin o devre göre yüksek bir medeniyetleri vardı. Büyük ve muntazam bir devlet kurmuşlardı. Memleketi askerî teşkilâta göre orta, sol (şark) sağ (garp) diye üçe ayırmışlardı. Orta kısım devletin reisi, sol (şark) veliaht, sağ (garp) hanedandan bir prens tarafından idare olunurdu. Şark güneşin doğduğu taraf olduğundan mukaddes tanınırdı. *Tanrıkut* kendini Çin imparatorlarından üstün sayardı. Bütün ülkede sıkı bir idare ve herkesi memnun eden bir emniyet vardı. Mükemmel kanunlar yapmışlar, mahkemeler, hapishaneler tesis etmişlerdi. Millete ait meseleleri görüşmek için büyük halk toplantıları yaparlardı. Kuvvetli bir askerî teşkilâtları vardı. 300 - 400 bin kişilik ordular kullanırlardı. Her Türk bu ordunun bir askeri idi. Bununla beraber her Türkün bir arazisi de vardı. Hunlar madencilik ve ticarette ileri gitmiştir.

Çinliler Hun medeniyetinden çok istifade etmişlerdir. Çinde ilk kullanılan takvim Türk takviminden başka bir şey değildir.

B. ÇİNE HUNLARIN HÂKİM OLMASI. TOPA TÜRK DEVLETİ

Cenubî Hun Devleti yıkıldıktan sora aşiretî kuvvetleri zayıflamış olan Çinde yerleşen Türkler orada birbiri ardınca bütün Çine hüküm geçiren birçok devletler kurdular (304-431). Sora Topa Türkleri bütün bu devletleri hakimiyetleri altına topladılar.

Topalar, Hun Devleti devrinde Hunların şimalinde yaşıyorlardı. Hun Devleti yıkıldıktan sora yavaş yavaş cenuba doğru yürüyerek Çin Seddinin cenubunda yerleştiler ve bir

Topa sanʻat eserlerinden bir duvar resmi

beylik kurdular. Gittikçe kuvvetlendiler. Hanları *Kuey* 396 da kendisini Çin imparatoru ilân etti. Daha evel ailesine *Vey* sülâlesi adını vermişti. Topalar komşu memleketlerle harpler yaparak hudutlarını genişlettiler. Beşinci asırda Çin Türkelindeki kırallıklar da Veylere boyun eğdiler.

Bunların zamanında Çinde parlak bir medeniyet devri açıldı. Her sahada büyük bir ilerleme görüldü. Altıncı asırda Topa Devleti Şimali Çinde en kudretli bir devlet olmuştu. Bu asrın ortalarında ikiye bölündü ve her iki devlet çok geçmeden ortadan kalktı.

İskit - Türk san'at eserlerinden

V

İSKİT TÜRK İMPARATORLUĞU

MEMLEKET VE AHALİ

Türklerin pek eski devirlerdenberi Orta asyadan gidip yerleştikleri yerlerden biri de Karadenizin şimalinde *Yayık* ırmağı ile *Ural* dağlarından *Tuna* ya kadar uzanan geniş sahadır. Buraya eski devirlerde yerleşmiş olan Türklere Yunan tarihçileri *İskit* derlerdi. O devirde Türklerden buralarda ve daha şarktaki ülkelerde yaşayan büyük bir kütlenin kendilerine *Saka* dedikleri ve İskit sözünün bundan bozma olduğu anlaşılmıştır.

Yayıktan Tunaya kadar uzanan geniş ülkede yaşayan İskitlerin en kalabalık oldukları yer Kırım Yarımadası ile bunun şimal kısımları idi.

MEDENİYET

Eski Yunan şair ve edipleri, tarihçileri İskitlerden bahsederken bunları *"en medenî millet„* olarak tavsif ederler. Bütün milletlerden yüksek gösterir, bunların cesur ve cenkçi oldukları kadar medeniyetçe ilerlemiş insanlar olduklarını anlatırlar. İran hükümdarlarının

çocuklarını okutmak ve yetiştirmek için İskitlerden muallim getirttikleri söylenir.

Bugün Soviyet memleketlerindeki müzeler İskit medeniyetinin yüksekliğini gösteren değerli eserlerle doludur. Son yıllarda yapılan keşifler bu medeniyetin milâttan binlerce yıl evelki bir maziye dayandığını göstermiştir. Burasının soraki asırlarda büyük ve sürekli göç dalgalarına ve kavimler arasında çarpışmalara sahne oluşu yüzünden birçok medeniyet eserleri mahvolmuştur.

İSKİT İMPARATORLUĞU

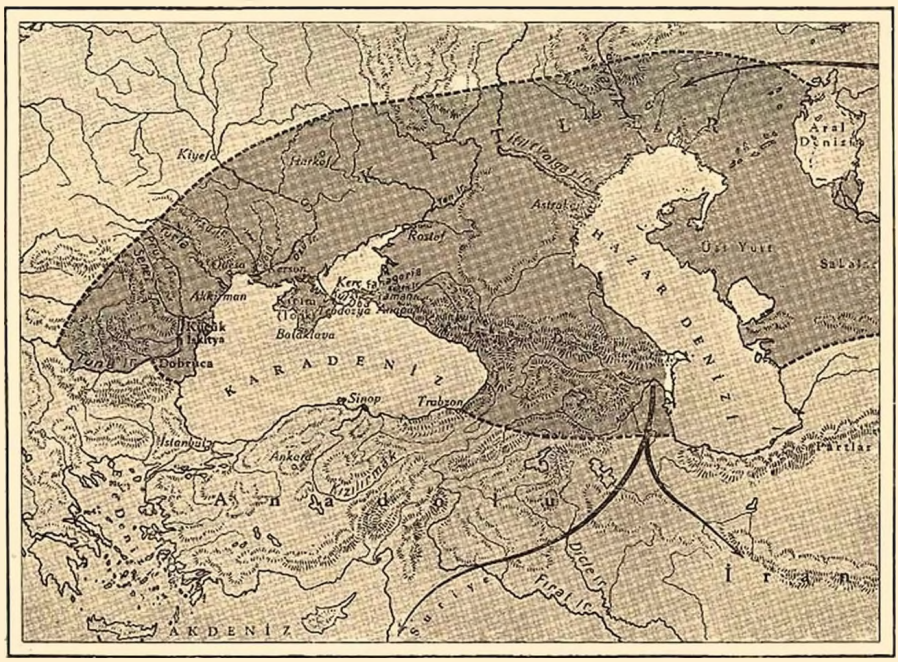

İskit medeniyetinin şahitlerini ancak, bütün eski Türkler gibi, ölülerini sevdikleri eşyalarile beraber gömmüş olan İskitlerin mezarlarında buluyor ve medeniyetlerinin yüksek derecesini bu suretle anlıyoruz. Bu zengin mezarların sahası Dobrucadan Ortaasyaya kadar uzanmaktadır.

İskit san'ati bilhassa milâttan evel V. ve IV. asırlarda yüksek bir inkişaf göstermiştir. Bu devirde İskit san'at tarzı Yunan san'at tarzı üzerinde de tesir yapmış, Yunanistan ve İyonya şehirlerinde İskit eserleri taklit olunmağa başlamıştır.

İskitlere ait saplı altın tas

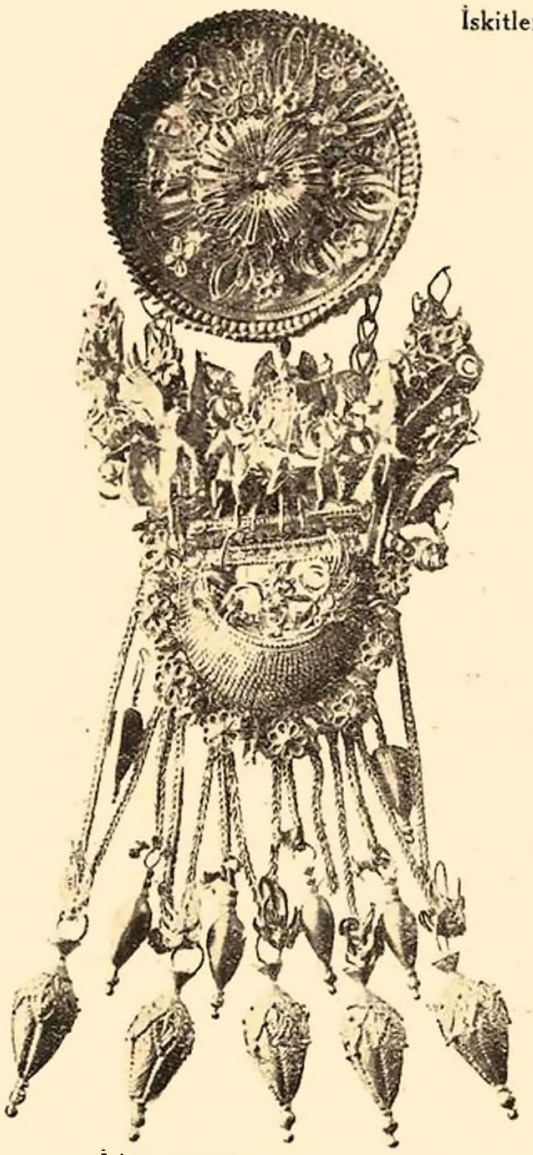

İskitlere ait bir pantantif

İskitlere ait gümüş bir vazo

Şarktan gelen yeni Türk kavimlerinin garba sürdükleri İskitlerle bu san'at Aurupa içlerine dahi girmiştir. Fakat fakir ve san'atça geri Avrupalılar yaptıklarını İskitlerin altın ve kıymetli taşlardan yapılmış güzel eserlerine benzetemediler.

İskitlerin bıraktığı eserlerden pek çoğunun altından yapılmış olması bunların zenginlik derecesine delildir. İskit İmparatorluğunun siyasî varlığını kaybetmesinin yaklaştığı günlerde İskitler bolluk, zenginlik, san'at ve medeniyetçe en yüksek devirlerini yaşıyorlardı.

SİYASET VE ASKERLİK

İskitler hem usta bir siyasetçi, hem de pek mükemmel asker bir millet idi. Birçok memleketlere muhtelif tarihlerde siyasî heyetler göndererek muahedeler ve ittifaklar yapmışlardır. Pers hükümdarı Daryüs'ün büyük askerî plânlarını da askerlikteki meharetleri sayesinde hiçe indirmişlerdir. İskit kadınları da cesur ve cenkçi idiler, ata binerler ve muharebelere girerlerdi. İskit kızları evleninceye kadar daimî surette at ve silâh sporları yaparlardı. Sağ kollarını kuvvetlendirmek, silâh kullanmayı kolaylaştırmak için İskit kızlarının sağ memeleri daha küçük yaşta iken dağlanırdı. Eski tarihlerde anlatılan *Amazon* lar işte bu İskit kızlarıdır.

İskit piyadeleri

İskitler muhtelif tarihlerde İran, Anadolu, Suriye ve Mısıra birçok akınlar ve seferler yapmışlardır.

YAŞAYIŞLARI

İskitlerin *yerli çiftçiler* ve *göçebeler* olmak üzere ikiye ayrıldıkları söylenir. Yerli halk medenî ve san'atkâr idi. Göçebeler güneşe, yağmura ve kara karşı korunmak için keçe ile örtülmüş odalar halinde dört veya altı tekerlekli iki, üç ve hatta daha fazla çift öküzlerle çekilen arabalarda yaşarlardı. Göç zamanında kadınlar arabaların içinde, erkekler atlara binerek arabaların yanında giderler; arabaları koyun, inek ve at sürüleri takip ederdi.

Bu göçebelik Ortaasya kuraklığından ileri gelmiş muvakkat bir hal olup yerleşmeğe elverişli bir yer bulur bulmaz orada derhal şehirler kurarlardı.

Bütün eski Türkler gibi yer ve gök tanrılarına tapıyorlardı. Ayrıca çok hürmet ettikleri bir harp tanrısı vardı. Bunun için her şehir veya kabile ayrı bir mabet yapar bu mabetlerin tepesine harp tanrısını temsil için bir kılıç dikerlerdi. Onun adına her yıl atlar ve daha başka hayvanlar kurban ederlerdi. En makbul kurban bütün eski Türklerde olduğu gibi attı.

İskit san'at eserlerinden bir altın tas

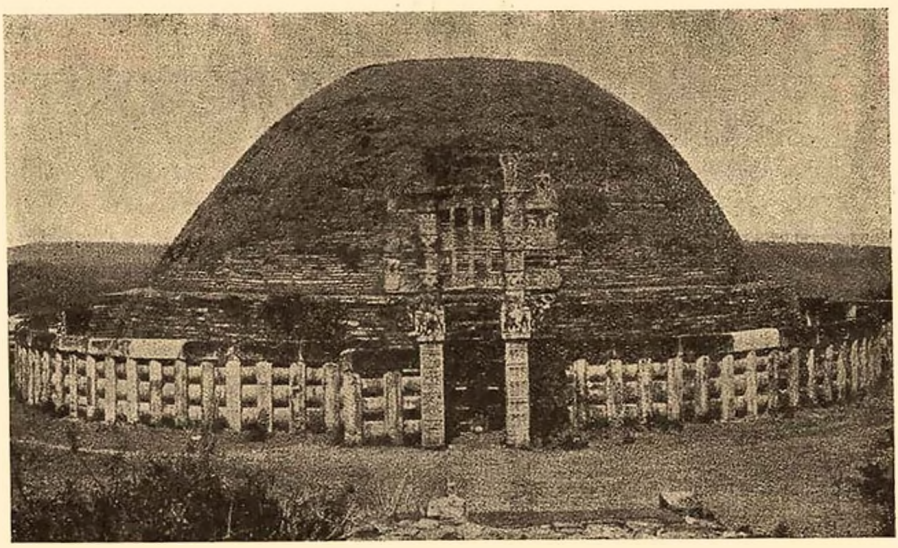

Bir Budist Stupası

VI

HİNT

1. *MEMLEKET VE AHALİ*

MEMLEKET Hint, Asyanın cenubunda sahilleri Hint Okyanusile çevrilmiş Türkiyeden yedi defa daha büyük bir yarımadadır. Şimal uçları Pamir yaylâsına kadar uzanan ve Himalaya sıra dağlarile Tibetten ayrılan Hindistan başlıbaşına bir kıt'a sayılacak kadar Asyanın öteki yerlerinden farklıdır. Hint, biribirine uymıyan iki mıntakaya ayrılır: 1) Şimalde Ganj ve Sint ırmaklarının geniş vadilerinden ibaret asıl Hindistan (Şimalî Hindistan), 2) Yarımadadan ibaret olan cenuptaki kayalık Dekkan yaylâsı. Ganj boyları Hindin her bakımdan en ehemmiyetli ve nüfusça en kalabalık yeridir. Sint ırmağının yukarı kısmile bu ırmağa dökülen başka başka dört çayın suladığı geniş yerlere de beş su manasına Pencap adı verilir.

Hinde karadan gelen istilâlar için başlıca iki grup yol vardır. Kâbil civarından geçen yollar birinci grupu, bundan

HİNT

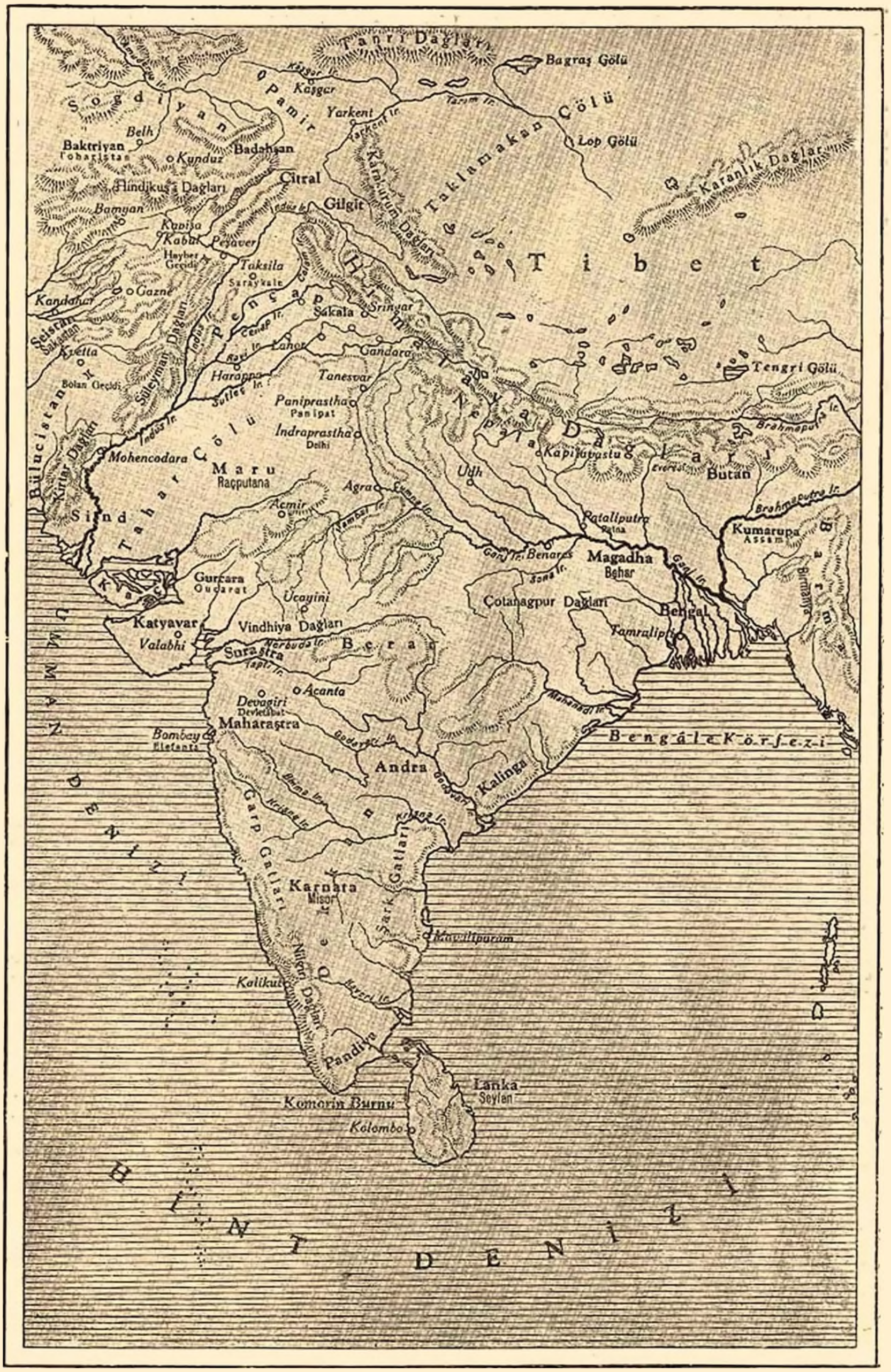
Tanrı Dağları
Bagraş Gölü
Kaşgar Ir.
Kaşgar
Soğdiyan
Pamir
Yarkent
Tarım Ir.
Yarkent Ir.
Taklamakan Çölü
Lop Gölü
Belh
Bakriyan
Tohariştan
Badahşan
Kunduz
Karanlık Dağlar
Hindikuş Dağları
Citral
Karakurum Dağları
Bamyan
Gilgit
İndus Ir.
Kapiça
Kabul
Peşaver
Tibet
Haybet Geçidi
Taksila
Saraykale
Kandahar
Gazne
Pençap
Sakala
Srinagar
Himalaya Dağları
Selsan
Sakastan
Kvetta
Süleyman Dağları
Cenap Ir.
Ravi Ir.
Lahor
Gandara
Tengri Gölü
Bolan Geçidi
Harappa
Sutlec Ir.
Tanesvar
Paniprastha
Panipat
Nepal
İndraprastha
Delhi
Brahmaputra Ir.
Kapilavastu
Butan
Mohencodara
Maru
Raçputana
Agra
Udh
Everest
Brahmaputra Ir.
Kirlar Dağları
Acmir
Yamna Ir.
Patalipatra
Patna
Kumarupa
Assam
Sind
Tabar
Ganj Ir.
Benares
Magadha
Behar
Gurcara
Gucarat
Ucayini
Sona Ir.
Çotanagpur Dağları
Bengal
Birmanya
Katyavar
Valabhi
Vindhiya Dağları
Tamraliptı
Narbuda Ir.
Surastra
Tapti Ir.
Berar
Acanta
Devagiri
Devletabat
Mahanadi Ir.
Maharaştra
Bombay
Filefanta
Godavari Ir.
Bengal Körfezi
Andra
Kalinga
Wardha Ir.
Penganga Ir.
Batı Denizi
Garp Gatları
Krişna Ir.
Karnata
Misor
Şark Gatları
Mavilipuram
Nilgiri Dağları
Kaveri Ir.
Kalikut
Pandiye
Lanka
Seylan
Komorin Burnu
Kolombo
Hint Denizi

500 kilometre kadar garpta Kandehar - Herat üzerinden geçerek Sint vadisine kavuşan yollar ikinci grupu teşkil eder. Az dağlık yerlerden geçtiği için kolaylıklı olan ikinci yolda, gittikçe artan Ortaasya kuraklığının neticesi olarak susuz büyük çöller hâsıl olmuş ve 2-3 bin senedenberi birinci grup yollar daha kolay geçilen yerler sayılmağa başlanmıştır. Hintte sıcak memleketler iklimi hüküm sürer. Yazın,

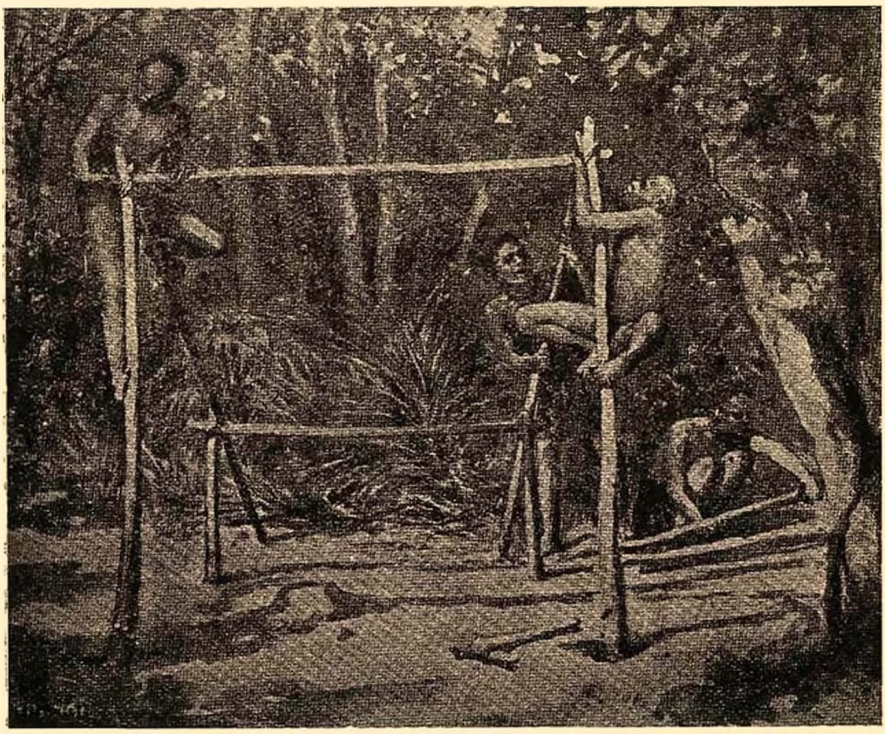

Türkler gelip yerleşmeden evel Hintte oturan yerli ahali

Ganj boyları pek sıcak olur. Hintte altı ay karadan denize, altı ay da denizden karaya esen mevsim rüzgârları vardır. Garbicenubîden gelen ve üstünden geçtiği kızgın denizden ağır su buharları taşıyan deniz rüzgârı Hintte büyük yağışlar mevsimini yapar. Rüzgârlar ve yağmurlar, şimşekler ve şiddetli gökgürültülerile başlar ve biter. Bol yağmurlarla yeraltındaki su hazineleri, Himalâya tepelerindeki cümudiyeler beslenir ırmaklar dolar. Hindistanda bol güneş ve bol su ile

hayat adeta yerden fışkırır. Sık ormanlarda otların ve sarmaşıkların arasında her türlü irili ufaklı yırtıcı ve zehirli hayvanlarla renk renk güzel kuşlar dolaşır. İklimin sıcaklığı Hintte insanları gevşek yapmış, şiddetli yağmurlar, şimşekler ve gökgürültüleri de maneviyatları üzerinde tesirler bırakmıştır.

AHALİ

Hintte ahali heryerden daha fazla karışıktır. Pencap ve cenubunda beyaz ırkın her türlü vasıflarını taşıyan insanlar yaşar. Merkez yaylâsı ormanlarında ve cenupta koyu esmer ve siyah insanlar vardır. Yalnız bunların zenciler gibi saçları kıvırcık ve dudakları kalın değildir. *Munda* denilen bu insanlar pek iptidaî bir halde yaşarlar. Medeniyet onların üzerinde hiçbir tesir yapmamıştır. Himalâyanın yüksek vadilerinde ve Ganj deltasının şarkında ise sarı ırkın vasıflarını gösteren insanlar otur. Bütün bunlar binlerce seneler içinde biribirlerine karışmışlar ve Hintte her renkte ve her şekilde başka başka insan tipleri ortaya çıkmıştır. Irk birliği kalmamıştır.

2. TARİH

TARİHTENEVELKİ ZAMANLAR

Hindin yazılı ve burada yaşıyan kavimler arasında müşterek bir tarihi yoktur. Burada coğrafi bir merkez, umumî bir payitaht ve hiçbir vakit hakikî birlik görülmemiştir.

Kayde değer hiçbir medeniyet eseri bırakmamış olan *Mundalar*ın Hintte en eski zamanlarda yaşamış insanlar oldukları söylenmektedir.

Milâttan 3000 yıl öncelerine doğru Sint ve Pencapta yaşamış pek parlak bir medeniyetin izleri görülür. Medeniyetleri Sumerlerinkine pek çok benzerlik gösteren bu insanlar da ayni devirlerde yeryüzünün başka köşelerine yayılıp büyük devletler ve medeniyetler kuran Ortaasyalı Türklerdir. Yaptıkları insan heykelleri Sumerdekilere benzer. Tanrıları, kullandıkları tartılar onlarla birdir. Ortaya çıkarılan bunlara ait şehir harabelerinde birçok araştırmalar yapılmıştır. İnsanı hayretler içinde bırakan tuğladan yapılmış 2-3 katlı evler, dümdüz ve biribirini kaimzaviye şeklinde kesen sokaklar, her sokakta lâğım tertibatı, birçok diğer eser, alet ve heykeller bulunmuştur.

M.E. 1500 TARİHİNDEN SORA

M.E. 1500 yıllarında şimalden, Pencap üzerinden Hint yeni bir istilâya uğradı. Ortaasyadan yeni bir göç olmuştu. Bu sırada Hinde gelen bu insanlara *Hint Arileri* de denir. Yeni gelenler yüzlerce yıl süren bir savaşmadan sora daha evel oralara yerleşmiş olanların elinden İndüs (Sint) ve Ganj vadilerini aldılar. Bunlar sayıca eski ahaliden pek azdılar. Onların ara-

Hintte ilk yerleşen Türklerin kurdukları şehirlerden birinin harabesi

sında kaynayıp gitmenin önüne geçmek için yavaş yavaş *Kast* usulünü ortaya koydular. Irka ve babadan kalma mesleğe göre ortaya çıkarılan bu sınıflar yeni gelenlerin kendi aralarında dahi ayrılıklara sebep oldu. Bunlar dört sınıfa ayrıldılar. 1) Brahmanlar yani papazlar, 2) Askerler ve asiller, 3) San'atkârlar, köylüler, tacirler, 4) İşçiler. Bunlardan başka bir de, pis sayılan işlerle uğraşan ve kast dışında kalan paryalar vardı.

Bir Stupa kapısı

Brahmanlar kendi üstünlüklerini korumak için bilhassa kendi kastlarını kimsenin içine giremiyeceği kapalı bir sınıf haline koydular. Ölen bir insan ruhunun, hayatta iken yap-

tığı işlere göre yine başka bir mahlûkta yaşıyacağı inanışını çıkardılar. Buna *Tenasüh* denir. Bu inanışla halk üzerinde bir nevi dinî hakimiyet yaşatmak istiyorlardı.

Bu devirde dince mukaddes birtakım kitaplar da ortaya çıktı. Bunlara *Vedalar* adı verildi. Hint tarihine dair mevcut eserlerin ilkini teşkil eden bu kitaplara Hintliler "Tanrının sözü„ diye bakıyorlardı. Bunlar babadan oğula ağızdan naklolunmuş, ancak M.E. VI. asırdan sora yazılabilmiştir. Vedalara göre Hinde gelen Türklerin evvelâ yer yer birlikler kurdukları ve daha soraları devletler yaptıkları anlaşılmaktadır. M.E. VI. asır ortalarında yeni dinlerin ortaya çıkmasından sora Hint tarihi bir dereceye kadar belirir. Bu devirde Hintte birçok müstakil kırallıklar ve kabileler vardı. Bu tarihten İskender istilâsına kadar geçen üç asır içinde de Hinde birtakım Türk kabileleri daha gelmişlerdir.

PERS VE İSKENDER İSTİLÂSI

M. E. VI. asır sonlarında Pers hükümdarı Daryüs Hindikuş dağlarını aşarak Sint vadisini ele geçirdi. Bu hareket Hintlilerde bir karşı koymak hissi uyandırdı. Ganj boyundaki küçük kırallıklar büyük bir devlet halinde birleştiler.

M.E. IV. asrın ikinci yarısında İskender de Hindi hükmü altına almak istemiş, İndüsü geçerek Pencabın şarkına kadar gelmişti. Askerlerinin isyanı ve Sakaların karşı koymasile geri çekilmeğe mecbur oldu. İskenderin jeneralları arasında ortaya çıkan anlaşmamazlıktan istifade ederek Hintliler istilâcıları Pencaptan çıkardılar ve Ganj ağzından Kâbile kadar bütün Şimalî Hindi ele geçirdiler. Bu suretle tarihçe ilk Hint İmparatorluğu olarak tanınan *Morya İmparatorluğu* kurulmuş oldu (M E. 321). Morya İmparatoru *Asoka* hükmünü ve arazisini cenupta Seylan adasına kadar genişletti. Fakat Asokadan sora bu büyük ve kuvvetli devlet parçalandı ve yer yer Hintte küçük hükûmetler türedi.

İskenderin ölümünden sora Garbî Türkelinde hükûmet kurmuş olan Grek prensleri de Hintte yeni memleketler zaptetmek istediler. Morya İmparatorluğunun yıkılmış olması da bu dileği kolaylaştırdı. Sırasile Kâbili, Pencabı ele geçirerek Ganj boylarına kadar uzandılar. Fakat çok sürmeden iki asır içinde eriyip gittiler. Bunların hakimiyetlerine nihayet verenler Saka Türkleridir.

İmparator Asokanın sarayının harabeleri

SAKALAR HİNT-İSKİT İMPARATORLUĞU

Hun İmparatoru Mete nin garba sürdüğü Yueçiler Sakaların oturduğu Fergana ile Öküz ırmağı havalisine, Soğd'a geldiler. Oralara hâkim bulunan Greklerin elinden daha evel memleketi alan Sakaları cenuba çekilmeğe

mecbur ettiler. Sakalar burada da Grekleri kovarak o havaliye yerleştilerse de Yueçiler arkalarını bırakmadılar. Sakaların yerleştikleri bu memlekete *Toharistan* (Tohareli) denilmeğe başlandı. Yueçilerin sıkıştırması üzerine daha cenuba inen Sakalar Kandehar havalisine yerleştiler. Buraya *Sakaeli* (Sakastan, Sicistan) adı verildi. Sakalar buradan Pencaptaki Grek prensliklerine taarruz ederek Pencabı da ele geçirdiler. Ve M.E. I. asırda Afganistandan, Pencap ve Sint ağızlarına kadar büyük bir *İskit - Türk* veya *Saka İmparatorluğu* kurdular.

Toharistanda yerleşen Yueçilerin başına *Kuşhan* sülâlesi geçmiş ve imparatorluk kurmuştu. Kuşhanlar Pencabı ve daha şarkını Sakalardan aldılar ve M.S. 100 tarihlerinde bütün Ganj vadisini ele geçirdiler.

Kuşhanlar Hinde sahip olduktan sora da Türklük hususiyetlerini muhafaza ettiler. Hükümdara kıralların kıralı ve gökün oğlu derlerdi. İmparatorları *Kanişka* Buda dinini himaye etti. Onun zamanında Buda misyonerleri Pamir yaylâsını geçerek Çin Türkeline ve Çine girdiler. Çinde Buda dininin yayılması Çin, Hint münasebetlerini kolaylaştırdı. Çinden Hinde Pamir ve Türkelinden geçmek üzere muntazam ticaret yolları açıldı. Kuşhanlar Hintte şarkın Çin, garbın Roma imparatorlukları derecesinde büyük ve kuvvetli bir devlete sahip oldular.

Beşinci asrın başlarında Akhunlar Kuşhanların elindeki memleketleri zapta başladılar ve Hinde kadar indiler ve Kuşhanları garptaki dağlık yerlere attılar. Akhunların VI. asır ortalarında mağlûbiyetlerinden sora Hinde on birinci asırda müslüman Türkler gelinceye kadar yer yer Türk ırkından veya yerlilerden reisler idaresinde birçok küçük kıralllıklar kuruldu.

HİNDİN DENİZDEN UZAKLARLA MÜNASEBETE GEÇMESİ, İKTİSADİ VE SİYASİ İLERLEME

Hindin çok eskidenberi deniz yoluyla Mezopotamya ve Mısırla münasebetleri vardı. Milâttan sora denizciliğin ilerlemesi ve Hint mevsim rüzgârları hakkındaki bilgi ve tecrübenin artması deniz seyahatlerini daha kolaylaştırdı. Deniz ticareti Hint sahillerinden daha şarka Çin Hindine ve Şarkî Asya adalarına kadar uzandı. Bu suretle Hint san'at ve medeniyeti de daha geniş bir sahaya yayılmağa başladı.

Hint bu deniz ticaret yolları vasıtasile Roma İmparatorluğu zamanında garba milyonlarca mal yollayan bir memleket oldu. İmparator Ogüst zamanında bu münasebetler Hint şehirlerinde Ogüstün heykelini diktirecek ve Romaya sefaret heyetleri gönderecek derecede genişlemişti. Bu suretle Cenubî Hint te büyük bir ehemmiyet almağa başladı. Sahil krallıkları deniz ticaretile zenginleşerek içeriyi gölgede bıraktılar. Ganj vadisi eski rolünü kaybetti.

3. HİNT MEDENİYETİ

DİNLER

Hindin iklimindeki fevkalâdeliklerin insanlar üzerinde yaptığı tesirler onların ruhlarını esrarlı şeylere inanmağa çok müsait bir hale koymuştur.

Hindin en eski dini, *Veda dini* dir. Brahman denilen rahipler ayinlerden ibaret olan bu dinde ehemmiyetli bir yer tutmuşlardır. *Vedalar* dinde inanılacak cihetleri anlatmaktan ziyade kurban kesme sırasında okunan dualarla yapılan merasimin kitabıdır. Vedalar *Deva* denilen ve gökte oturan birtakım tanrılardan bahsederler. Bu gök tanrılarına yapılan tapma ateş yakmak, kurban kesmek ve kurbandan evel içki içmekti. Zamanla Brahmanların dindeki kudretleri tanrılarınkile birleşti. Brahmanlık ortaya çıktı ve bununla birlikte ruhların tenasühü inanışı doğdu.

M. E. VI. asırda her nevi tanrı düşüncesini inkâr eden *Caina dini* ortaya çıktı. Bu dine göre kâinat ebedidir ve hiçbir idare edenin yardımı olmaksızın kendi kuvvetile kendi varlığını yapmıştır. Ruh başkalarile temas ettikçe fenalığa düşebilir, bunun için her şeyden sakınmak lâzımdır. Bu dinin mensuplarından bir kısmı bir kat elbise sahibi olmağı günah saymaz fakat bir kısmı da çıplak gezerdi.

Yine M. E. altıncı asırda küçük yaşlanberi kendisine Sakaların akıllısı manasına *Sakyamuni* denilen bir Saka Türkü ortaya yeni bir din koydu. 29 yaşlarında inzivaya çekilmiş ve altı yıl süren bir tefekkür hayatından sora dininin esaslarını bildirmiştir. Kendisine hakikate varmış manasına *Buda* denirdi. 80 yıl yaşamıştır. Buda insanlığa yarayan şeylerden

başkasile uğraşmadı. Tabiatin dışında ve üstünde hiçbir şey tanımadı. Buda, hayatı bayalaştıran, acıklı veya korkunç yapan değersiz ve şahsî gayelerdir, bunları atmalı, insan varlığını kendinden daha yüksek bir varlığa bırakmalıdır diyordu. Budanın bu fikri bugünün de en büyük kaidesidir. Bir Türk kendi için değil, Türklük için yaşadığı gün, ancak, iyi bir vatandaş olabilir.

Dünyanın esas itibarile fena olduğunu, insanı hayatın acılarından yalnız insanlara, hayvanlara ve nebatlara karşı şefkatin kurtarabileceğini, öfkeye iyilikle karşı koymak, yalancılığa hakikatle üstün gelmek suretile insanın kendini fenalıktan kurtarabileceğini söylüyordu.

Bir Buda heykeli

Soraları çıkan birtakım adamlar Budanın fikirlerini değiştirdiler ve insanlara hayalî bir ahret vadederek öldükten sora ruhlarının orada yaşıyacağını söylediler. Bugün Buda dini Hindistanda çok gerilemiş fakat diğer taraftan Tibet, Çin, Çin Hindi ve Japonya ekseriyetle bu dini kabul etmiştir.

Budalık Hintte medeniyet ve san'at üzerinde büyük tesirler yapmıştır. Bununla beraber diğer taraftan Brahmanlık ta yaşıyordu. M. S. VII. asırdan itibaren Brahmanlık üstün geldi. Millî Hint dini (Hindu) oldu. Bu din halkın bütün inanışlarını ve ibadetlerini birleştiren üç tanrılı bir dindir. Hint üçlemesini yapan bu tanrılardan *Brahma* yaratıcı, *Vişnu* koruyucu, *Siva* ise yıkıcıdır. Hindu dininde bu büyük tanrılardan başka birçok mabutlar da vardır.

CEMİYET VE AİLE

Hintte millet denilecek bir insan topluluğu yoktur. Hint medeniyeti bu geniş ülkede yaşıyan insanları bir tek millet halinde birleştirmeğe yete-

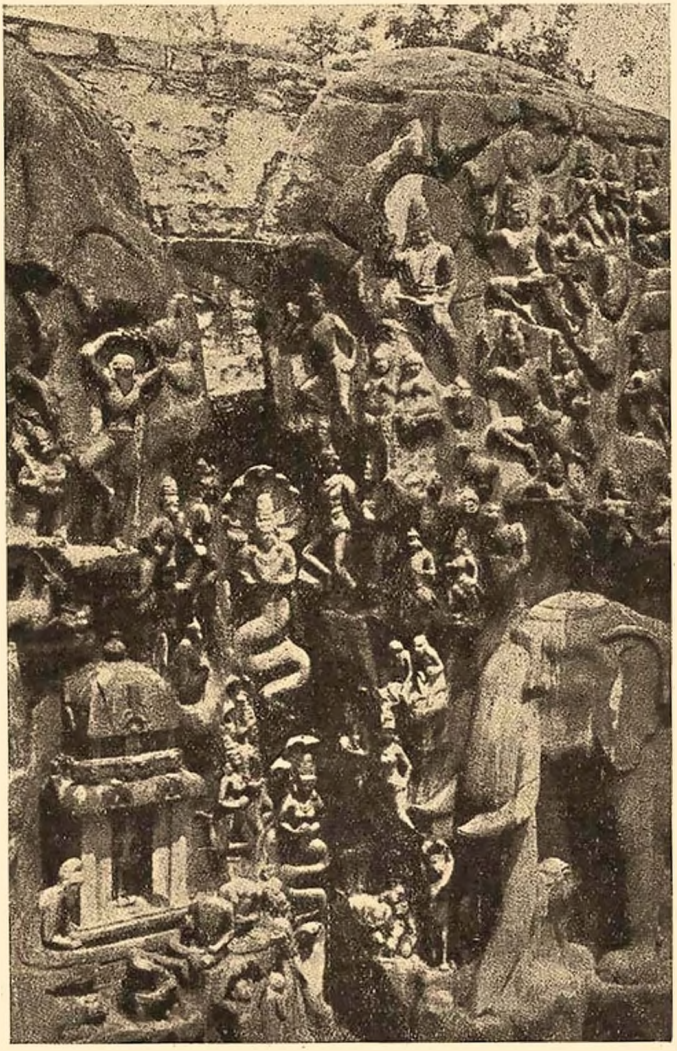

Bir Hint kabartması:
Ganjın semadan dökülüşü

memiştir. Burada cemiyetin esası kasttır. Kast, ayni meslekten olan ve ayni âdet ve göreneklere bağlı bulunan gruplar

demektir. Hintliler bu kastlar dolayısile aralarında birleşememişler ve dışarıya karşı daima zayıf kalmışlardır. Herkes babasından miras kalan mesleği takip etmek mecburiyetindedir. Aşağı sayılan Kastlarla münasebette bulunmak günahtır. Onlardan bulaşıcı hastalıktan kaçar gibi sakınırlar.

En büyük hüküm ve nüfuz *Raca* denilen köy ağasında veya o mıntakanın reisindedir. Soraları büyük kıral manasına *Mahraca* unvanı ortaya çıkmıştır.

Ailede evlenen çocuklar baba evini bırakmazlar, mal taksim olunmaz. Her şeyin esası görenektir, kanun ve nizam yoktur. Çok küçük yaşlarda evlenmek, birkaç kadınla evlenmek âdet olmuştur. İneği mukaddes sayar ve onun etini yemezler. Hindular ölülerini su kenarlarında, bilhassa mukaddes saydıkları Ganj kenarında yakarlar, dul kalan kadınların da kocasının cesedile birlikte diri diri yakılması âdetti. Müslüman Türkler devrinde Gazneli Mahmut bu fena göreneği yasak etti.

DİL, YAZI, EDEBİYAT

Hintte müşterek bir dil yoktur. Burada türlü türlü diller konuşulur. En eski devirlerde itibarda olan dil sanskritçe idi. Brahmanların, kıralların ve okumuş adamların kullandıkları bu dili eski Hint dinleri mukaddes tanımışlardır. Gerek eski gerek yakın devirlerde Hintte konuşulan dillerin sayısı çoktur. Bunların arasında en çok yayılmış olanları Hinduların *hindî* ve müslümanların türkçe, acemce, arapça kelimelerle dolu *Ordu* dilleridir.

Hindî dili soldan sağa hususî bir yazile, ordu dili de arap harflerile yazılır. Hindin en eski edebî kitapları *Vedalar*dır. Veda adı altında türlü mevzularda pek çok eser yazılmıştır. En eskileri ilâhilerden ve dualardan ibarettir.

Hintlilerin masal ve hayvan hikâyeleri şeklinde zengin bir edebiyatları vardır. Tanrılara ve kahramanlara ait destanlar ve dramlar da yazmışlardır. Hintte, dil, hukuk ilimleri, felsefe mevzularında da yazılmış birçok eserler vardır.

SAN'AT

Hintte en eski devirlerden başlayan bir heykeltraşlık ve mimarlık san'ati vardır. Yalnız ilk devirlerde kil ve ağaç gibi dayanıksız malzeme kullanırlardı. Asoka zamanından sora taş kullanılmağa başlandı. Asoka, zamanında memleketin her tarafına halka Buda

ahlâkını anlatan yazılar yazılı sütunlar diktirmiş, insan ve hayvan hastaneleri, Lahçeler, kervansaraylar yaptırmıştır.

Hint san'ati, Sumer, Elam, Mısır, Eti ve İyon san'atlerinden de istifade etmiştir. Bununla beraber Hintte mimarlık, resim, edebiyat sahalarında en yüksek eserleri yapanlar müslüman Türkler olmuştur. Hintte her sahada kendine mahsus bir varlık yaratan Türklerin yüksek medeniyetleri diğer ciltlerde görülecektir.

Bir Hint kabartması

Ur şehrinde bulunmuş Sumerlere ait bir kabartma

VII

KALDE, ELAM VE ASUR

1. MEMLEKET VE AHALİ

MEMLEKET

Şarkta İran dağlarının garp yamaçları, şimalde Anadolu dağlarının cenup etekleri, garp ve cenupta Arap çölleri, Pers körfezi arasındaki yerler *Kalde*, *Elam* ve *Asur* ülkelerini teşkil eder. Bu memleketler kaynakları Şarkî Anadolu dağlarında bulunan ve cenubu şarkî istikametinde biribirine muvazi denilebilecek bir surette akarı Dicle ve Fırat ırmakları ile Dicleye şarkta İran dağlarından dökülen kollarla sulanan bir ovadır. Şark ve şimalde İran ve Anadolu dağlarına doğru yükselir. Dicle ve Fırat ırmaklarının cenup kısımları üzerindeki yerlere *Kalde*, bunun şarkındaki Karun ırmağı havzasına *Elam*, Kaldenin şimalindeki yüksek ve oldukça dağlık yerlere de *Asur* denir. Memleketin hepsine birden *Mezopotamya* adı verilir.

ELAM. SUMER, AKAT, ASUR

Dicle 1500 kilometre boyunda, suyu bol, akışı hızlı, yatağı derin, kenarları dik ve dayanıklı bir ırmaktır. Fıratın boyu 2000 kilometreyi bulmakla beraber suyu azdır, yatağı derin değildir. Kenarları mukavemetsiz ve taştığı zaman etrafa kolayca yayılabilecek bir vaziyettedir. Bu iki büyük ırmak İskender zamanına kadar ayrı ayrı ağızlardan Pers körfezine dökülürken getirdikleri çamurlarla yataklarını ve munsaplarını doldurduklarından biribirlerine kavuşmuşlardır. Irmakların taşıdığı bu çamurlarla ortaya çıkan topraklar o günden bugüne kadar denizden 200 kilometre yer kazanmış ve her yıl biraz daha ilerlemekte bulunmuştur.

Her yıl kaynaklarındaki dağların karları eriyince Dicle ve Fıratın —nisan ve mayıs aylarında— suları artar ve kendi hallerine bırakılacak olurlarsa ansızın taşarak bütün memleketi sıhhate ve ziraate elverişsiz bataklıklar haline getirirler. Bu ırmaklardan istifade etmek için insanlar bunların kenarlarında setler yapmağa, sulama kanalları açmağa mecburdurlar.

Bu mıntakanın iklimi yerine ve mevsime göre çok değişir. Dağlık yerlerde kış serttir. Yazın da bütün memlekette yakıcı, kurutucu sıcaklar olur. Kanallarla dağıtılan ırmak sularile toprağın kurumasının önüne geçilir. Cenubu garbiden gelen ve çekirge getiren çöl rüzgârları şiddetle eserler.

Irmaklar arasındaki yerlerin toprağı pek çok bereketlidir. Pek fazla hububat ve meyva yetiştirir. Irmak ve kanal boylarında yetişen hurma ağaçları iyi bir yiyecek olmaktan başka kumaş yapmağa varıncaya kadar halkın türlü türlü işlerine yarardı. Otlaklarında büyük koyun ve sığır sürüleri vardı. Irmak boylarında pek bol kaz ve ördek, ırmak sularında sazanbalığı bulunurdu. Vahşi hayvanlardan aslan, manda ve yabaneşeği vardı.

AHALİ

Tarihtenevelki zamanlarda bu yerlerde kimse yaşamıyordu. Milâttan 5-6 bin yıl kadar önce Ortaasyadan göç eden Türk kabileleri buraya gelip yerleştiler. Bunlardan *Sumerler* Kaldenin cenup kısmında Sumer mıntakasında, *Akatlar* Kaldenin şimal kısmında *Akat* denilen yerlerde oturuyorlardı. Onlar buraya *Kalum* adını vermişlerdi. Kalamın şarkında da *Elamlar* kendi adlarını taşıyan yerde yaşıyorlardı.

Milâttan 2100 yıl önce Babil etrafında görülen *Samiler* ile şimalde Ninova etrafında yerleşip milâttan evel 1300 yıllarında kuvvet kazanarak burada devlet kuran *Asurluları*, buralara yerleşerek medeniyet kuran Türklerle karıştırmamalıdır. Esasen Türkler buralara gelmeden evel de yüksek ve ileri bir medeniyet sahibi idiler. Şehirlerde oturuyorlar, madencilikte ve başka san'atlerde ileri gitmiş bulunuyorlardı. Sumer-

İlk Sumerler Mezopotamya bataklıklarını kuruturlarken

lerin milâttan en az beş bin yıl önce saadet ve refah içerisinde medenî bir hayat yaşadıkları, çiftçilerden, tüccarlardan ve her türlü san'at adamlarından ibaret bir millet oldukları muhakkaktır.

Buralara daha ilk geldikleri zaman ırmakların taşmasından zarar görmemek için kendi taşıdıkları topraklarla yaptıkları sun'î tepeler üzerinde büyük şehirler kurmuşlar, bunları tuğladan evler, mabet ve saraylarla doldurmuşlardı. Her türlü ziraat ticaret ve san'at işlerile uğraşıyorlardı. Medeni-

yetlerinin bu yüksekliğinin en büyük bir şahidi olan *yazı* yı daha anayurtlarında iken biliyorlardı. Bu yazıya soraları *Çivi yazısı* denildi. Konuştukları dil öz türkçe idi. Soraları Sami dillerle karışmıştır.

Akatlar da ayni vaziyette idiler. Yalnız bunlar Samilerle daha çok karışmışlardır. Elamlılar şarkta oldukları için Samilerle temasları olmamıştır. Dilleri bozulmamış ve anayurttan getirdikleri yüksek medeniyet burada daha fazla ilerlemiştir. Milâttan evel 2300 tarihlerinde büyük fütuhat yapmışlardır.

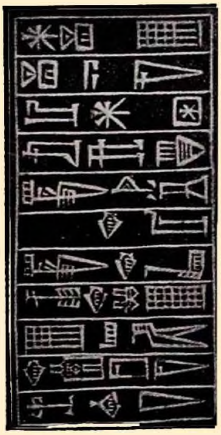

Mezopotamyaya göçeden Türklerin anayurttan getirdikleri Sumer yazısı

Asurluların Sumerlerden öğrendikleri çivi yazısı

Merkezleri olan *Sus* şehrinde topraklar altından çıkarılan eserler medeniyetlerinin yüksek derecesini göstermektedir.

2. TARİH

SUMER, AKAT, ELAM DEVLETLERİ

Sumerlerin, Akatların ve Elamlıların kurdukları devletler yani siyasî teşkilâtları her devirde ayni şekilde olmamıştır. Başlangıçlarda sınırları ayrılmış, kendi kendini idare eden *Site* ler veya kabileler tıpkı Ortaasyada tarihi bilinen en eski Türk devletlerinde görüldüğü gibi bir *birlik* halinde yaşıyorlardı.

Her site veya kabilenin bir reisi olduğu gibi bunların üstünde her birliğin de bir reisi bulunurdu. Birliğin başına geçen reis icabında değiştirilir. Öteki site veya kabilelerden birinin reisi başa geçerdi.

Kalde ve Elamda siyasî teşkilâtla dinî teşkilât biribirine karışmıştı. Her sitenin birer *site tanrısı* vardı. Sitenin kıralı ayni zamanda site tanrısının da vekili sayılıyordu.

Her sitede bir mabet ve kıral için bir saray bulunurdu. Etrafa halka ait evler ve şehri kolaylıkla koruyabilmek için bunların çevresine de bir sur yapılırdı. Bugün bu sitelerin hemen hepsi topraklara gömülmüş ve izi kaybolmuş bir haldedir. Ancak son yıllarda izleri bulunanlar birer birer ortaya çıkarılmağa başlanmıştır. Bugüne kadar Sumerde, Akatta, Elamda kıral şehri denilen ve birliklere biribiri ardınca devir devir merkez olmuş bulunan on bir site bulunmuştur. Bunların en eski ve meşhurları *Ur* ve *Uruk* tur. Yerleri bugün belli olan daha birtakım şehirlerle beraber yerleri bulunamaksızın adları bilinen birtakım büyük şehirler de vardır.

Kıral Gudea
Sumerlere ait heykel yeryüzünde kimin olduğu bilinen en eski insan heykelidir.

Bu kadar dar bir yer üzerinde merkez olabilecek bu kadar çok şehir yapılmış olması ve merkezin bunlar arasında dolaşması buradaki devletin idarece, servetçe ve askerce nekadar intizamlı ve zengin ve medeniyetçe yüksek bulunduğunu gösterir.

Hariçten gelebilecek tehlikenin az hissolunduğu ilk devirlerde Sumerler, Akatlar ve Elamlar biribirlerine tamamen bağlı değildiler. Herbiri kendi kendini idare eden siyasî bir varlık halinde bulunuyordu. Fakat tehlike daha çok duyulmağa başlayınca sıkı bir birleşme lüzumunu hissettiler. Komşularına kuvvetlerini tanıttırmak, iktisatça ve fikirce daha parlak bir surette yükselmek için bir devlet birliği yaptılar.

Bununla beraber siteler bu birliğin içinde bulundukları halde istiklâllerini muhafaza ediyorlardı. Samiler devletin idaresini ele geçirinceye kadar yukarda bahsedilen kıral şehirleri biribiri ardınca devlet merkezi oldular.

KALDEDE DAHİLÎ REKABETLER VE MÜCADELELER

Milâttan evel üç bin yıllarına doğru Sumer şehirlerinden birinin kıralı tek başına bütün şehirlere hâkim olmak istedi. Komşu sitelere saldırdı. Onlar karşı koydular. Devletin inzıbatı bozuldu. Kuvveti azaldı. Bu vaziyetten istifade ederek *Agade*li *Sargon* adında biri Kaldeye kâmilen hâkim kesilerek bir imparatorluk kurdu. Toroslara ve Suriyeye kadar memleketini genişletti. Yalnız Elamlılar istiklâllerini korumuşlardı. Sargonun torunları devletlerinin kuvvetlenmesine ve genişlemesine çalıştılar. İrana, Anadoluya sarktılar, garpta Akdeniz sahillerine kadar ilerlediler.

Sumerlerle Samiler arasında muharebe

Mısırla mevcut münasebetler daha çoğaldı. Birtakım Mısır düşünce ve görenekleri Kaldeye geçti. Kalde hükümdarları da Fir'avunlar gibi kendilerini mabutların yerine koydular ve insanları kendilerine taptırdılar.

Sumerler milâttan evel üçüncü bin ortalarında *Sargonları* devirerek idareyi ele aldılar. Ur yine merkez oldu ve muhteşem abidelerle süslendi. Bu sıralarda Sumer, Hazar Denizi yakınlarından gelen insanların eline geçti. Bir asırdan fazla Kaideye hâkim olan bu istilâcıları Sumerler tekrar isyan çıkararak, memleketlerinden kovdular. Bu devrin Sumer hükümdarları bir yandan Palestine, öte yandan eski müttefik ve ırktaşları olan Elama saldırdılar, Susu zaptettiler. Elamlılar mukabil hücuma başlıyarak Kaldeyi ele geçirdiler,

Palestine kadar gittiler. Mağlûpların Elamlılara yaptıkları karşılık saldırması onları Mezopotamyaya kadar geri püskürttü ve alt etti. Kaldenin idaresi Fırat boylarında yerleşen bir kısım Samilerin eline geçti ve bu karışık vaziyet içinde Babil sülâlesi ortaya çıktı. Binlerce yıl beraber kardeşçe yaşadıktan sora biribirine düşman kesilen ve yıllarca biribirlerile vuruşan Sumer, Akat ve Elamlar arasındaki geçimsizlikler, en nihayet yurtlarının Samilerin eline geçmesile sona erdi.

BABIL DEVLETİ Samilerin devrinde Babil, Kaldenin merkezi olunca buraya *Babilonya* ve memleketi idare eden hükümdarlar ailesine de *Babil sülâlesi* adı verildi. Bu sülâlenin en meşhur hükümdarı *Hamurabi* dir. Hamurabi memlekette eski yerli ahalinin vücuda getirmiş olduğu medeniyet ve san'at eserlerinden istifade etmesini bildi. Sumerlerin kanunlarını *Hamurabi Kanunu* adı altında birleştirdi. Fırat ve Dicle ırmaklarının biribirlerine en çok yaklaştıkları yerde yapılmış olan Babili yeniden inşa etti. Etrafını kalın tuğla surlarla çevirtti. Fırat ve Dicle arasında büyük bir kanal açtırdı. Şimalde oturan komşu kavimlerle muharebeler yaptı. Zamanında Babilonya hudutları Sargon zamanındaki kadar genişlemişti (*Renkli Harita, 4*).

Milâttan evel XX. asır sonlarında Etiler Babilonyalıları mağlûp ederek Babili zaptettiler. Fakat burada kalmıyarak yurtlarına döndüler. Asur kıralları da bu zengin ülkeyi ele geçirmek istiyorlar ve sıkıştırıyorlardı. Gittikçe kuvvetten düşen Babil M. E. 1320 de Asurluların eline geçti.

ASUR DEVLETİ Milâttan 2500 yıl önce şimale çıkan bir kısım Samilerle oralarda yaşayanlar ve Hazar taraflarından gelen bazı kabileler Diclenin yukarılarındaki dağlık yerlerde birleşerek küçük küçük birtakım hükûmetler kurmuşlardı. Bunlardan biri soradan şöhret alan ve *Asurlulara* adını veren *Asur* sitesidir. *Ninova* da bu sitelerin meşhurlarından biridir.

Asurlular medeniyetçe şimal komşuları Etilerden ve cenup komşuları Sumer ve Akatlardan uzun zaman geri kaldılar. Ancak komşuları zayıf düştükçe kendilerini göstermeğe başladılar. M. E. 1300 tarihine doğru üstünlük Asurlulara geçti ve Asur ile Kalde, Asur kıralının idaresi altında birleşti.

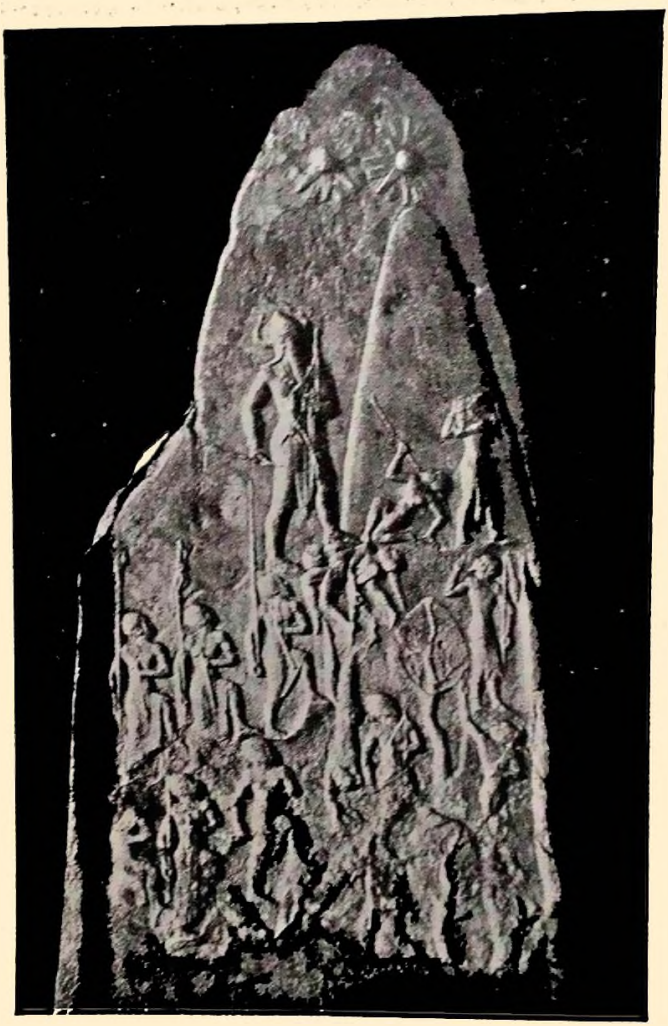

Bir Sumer abidesi

M. E. XII. asır sonlarında Asurlular Palestine ve Akdenize kadar hâkim oldular. Bir müddet Asur Devletinde bir gerileme ve durgunluk görüldü fakat daha sora M. E. VIII. ve IX. asır-

Asurluların Menfisi zaptı

larda gelen kırallar tekrar Suriyeyi zaptederek Fenikelilere hakimiyetlerini tanıttılar *(Renkli Harita, 4)*. Asurluların en parlak sülâlesi M. E. VII. ve VIII. asırlarda yaşamış olan *Sargonlar* dır.

Çetin bir asker olan *Sargon* II. kuvvetli ordularının başında Babili iki defa zaptetti. Suriyelilerle Mısırlıları yendi ve İbranî kırallığını tahrip etti. Kıbrısı haraca bağladı. Payitaht edindiği Ninovada büyük bir saray ve kütüphane yaptırdı. İlim ve san'ati seven bir adamdı. Asurlular *Asur - Banipal* zamanında en yüksek dereceye vardılar. Mısıra girerek *Tep*in cenubuna kadar indiler. Karadenizden Nile ve Pers körfezine kadar bütün memleketler Asurlulara tâbi oldular *(Renkli Harita, 4)*.

Çok geçmeden bu azametli devleti Met kıralı *Kiyaksar* yıkmağa muvaffak oldu (M. E. 612). Asur Devleti ortadan kalkınca yerine Metler, *Met İmparatorluğu* nu ve Metlerin mütte-

Asur muharipleri

fikı olan Babilliler de ikinci *Babil kırallığı*nı kurdular. Babili tamir ederek canlandırdılar. Suriye ve Mısıra istilâlar yaptılar. Kudüsü tahrip ettiler. Anadoluda Lidyalıları yenmek için Metlere yardım ettiler.

M. E. 539 da Pers kıralı *Kurus*, Babillileri yenerek memleketlerini zaptetti ve Babile girdi. Babillilerin Kudüsü zaptettikleri zaman esir ederek Babile getirdikleri yahudileri memleketlerine bıraktı.

3. SUMER MEDENİYETİ

HAYVANCILIK VE ZİRAAT

XIX. asrın ortalarındanberi yapılan araştırmalar, Sumerlerin kullandıkları çivi yazısının okunması, yeryüzünün en eski medeniyetlerinden biri olan Sumer medeniyetini bütün yükseklik

Sumerde inekçilik ve süt sanayiini gösterir bir kabartma

ve parlaklığı ile ortaya koydu. Bu medeniyetin uzun zaman Önasyada umumî bir medeniyet olduğu ve bilhassa Akat ve Elamların tamamen bu medeniyetin tesiri altında kalarak yüksek bir seviyeye erdikleri anlaşıldı.

Sumerler bazı hayvanları ehlileştirip onlardan istifade etmesini bilirlerdi. İnek, koyun, keçi ve domuz besliyorlardı. Koyunların yünlerini evlerinde veya umumî imalâthanelerde dokutarak kumaş yapıyorlardı. Ziraatte ilerlemişlerdi. Saban ve döven gibi aletler kullanıyorlar, kanallar ve arklarla tarlalarını sulayarak hububat yetiştiriyorlardı. Araziyi sulamak ve ırmakları kontrol etmek için hesaba ve bilgiye dayanan usuller kullanıyorlar, topluca çalışıyorlardı. Refah ve saadetlerini ziraat ve ticaretlerinin mükemmel olmasına borçlu idiler.

SAN'ATLER, MİMARLIK VE HEYKELCİLİK, EVLER

Bakır ve altını işlemesini biliyorlardı. Kullandıkları en adi aletler bile Mısırlıların tarihî devirlerinde kullandıklarından çok daha mükemmeldi. Evelleri bakırdan, soraları altından birçok süs eşya-

Sumer kapları

Sumerlerden kalma gümüş bir öküz kafası

sı yaptılar, kadınların kıymetli taşlar ve incilerden gerdanlıkları vardı. Mezopotamyada yapı için taş kullanılmadığından binaların inşasında gayet ince kil ile yapılan güneşte kurutulmuş kerpiç veya fırında pişirilmiş tuğlalar kullanılırdı. Meydana çıkarılan şehir harabelerinde tuğladan yapılmış büyük binalar, ve güzel saraylar, muazzam sütunlar bulunmuştur. Duvar tezyinatını hayret verecek derecede mükemmel yapıyorlar, sedef işlemeciliğini biliyorlardı. Kemer, kubbe, sütun gibi garp memleketlerine binlerce yıl sora girmiş olan mimarlığa ait şekilleri ilk defa kullanan bunlardır. Sun'î tepeler üzerinde yaptıkları yedi katlı kaleler şeklindeki mabetler mimarlıklarının en yüksek eserleri sayılır. Mezarlarında görülen altın ve gümüş süs eşyası ile Sumerlerin hususî hayatları da medeniyetlerinin yüksekliğini gösterir. Orta sınıftan bir Sumerlinin tuğladan yapılmış iki katlı, beyaz boyalı bir evi vardı. Evin üst katında aile yaşar, alt katında geniş bir misafir kabul odası bulunurdu. Evin yeraltında su tesisatı bulunurdu. Güzel masalar, arkalıklı sandalyeler, karyolalar ve halılar evlerin bellibaşlı eşyasını teşkil ederdi. Yemekte madenî çatal kullanırlardı. Silâhların ve kıymetli madenlerden yapılan aletlerin bolluğu ve

Sumerlilere ait bir yemek çatalı

san'atçe güzelliği de yüksek medeniyetlerinin başka bir şahididir.

Heykelcilikte de çok usta idiler. Ancak M. E. V. asırda Yunan san'atkârlarında görülen muvaffakıyet derecesinde eserler bıraktıkları görülmüştür. Milâttan üç bin yıl önce yaşamış bir Sumer hükümdarı olan *Gudea* nın heykeli yeryüzünde bugüne kadar keşfedilmiş sahibi belli insan heykellerinin en eskisidir. Heykelleri umumiyetle sarayların ve mabetlerin tezyinatında kullanırlardı. Sumerlerden sora gelen Babilliler ve Asurlular, Sumer san'at izleri üzerinde yürümüşlerdir.

Hücum halinde bir Sumer harp kıt'ası

ASKERLİK, VATANSEVERLİK, HUKUK VE TERBİYE

Sumerler, medeniyetçe ileri ve çok zengin olan yurtlarına etraftan gelecek sarkıntılıklara karşı koymak ve medeniyetlerini korumak için kuvvetli bir ordu yapmışlardı. Burada para ile askerlik yoktu. Her vatandaş her an harbe çağrılmasını bekleyen, daima hazır bir askerdi. Hükümdarlar harbe ordu ile beraber gider ve ön sırada çarpışırdı. Haysiyet ve benliklerini çok korur, milli gurur sahibi ve milletlerile iftihar eder insanlardı. Yabancıların memleketlerinde hâkim olmasına dayanamazlar, yurtlarını çok severlerdi.

M. E. 1900 tarihlerinde ortaya konulan Hamurabi Kanunu eski Sumer kanun ve âdetlerinin bir araya toplanmışıdır. Daha evel Sumer hükümdarlarından birinin yaptığı kanunlar mecmuası Hamurabi Kanunlarının en yakın esas ve aslını teşkil eder. Bundan daha evel de toplanmış kanunlar vardır. Sami Hamurabinin kanunları Türk Sumer kanunlarından ceza itibarile daha şiddetlidir.

Sumerlerin muntazam mahkemeleri ve tapu teşkilâtı vardı. Sumerlerde aile teşkilâtında *tek zevce* esas idi. Kadın kocasının malına ve mülküne ortaktı. İstediği işi tutabilir, tezgâh-

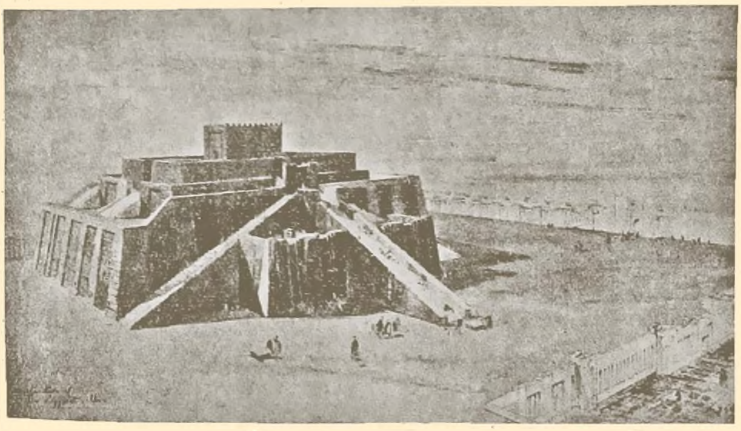

Bir Sumer Zigguratı

larda, mağazalarda çalışır, yüzü açık olarak gezerdi. Sumerlerde kız ve erkek çocukların bir arada okuduğu muazzam mektepler vardı. Bunlarda okuma yazma ile o zamanın bilgileri öğretilirdi. Yüksek mekteplerde de hekimler, mimarlar gibi yüksek meslek adamları yetiştirilirdi.

DİN VE İLİM Sumerlerin birçok tanrılara inanan bir dinleri vardı. Tanrıları insan şeklinde düşünürlerdi. Mabetler onların evleri idi.

Mabetler, sun'î tepeler üzerine kule şeklinde yapılırdı. Bunlara *Ziggurat* derlerdi. Katlar kâinatın taksimatını tasvir

ediyor ve Tanrıya giden yolu temsil ediyordu. Muazzam kemerli methallerile, büyük kubbeleri bunların en muhteşem kısmını teşkil eder, duvarları renkli resimler ve başka süslerle bezenirdi.

Sumerlere ait bir gümüş vazo

En büyük Tanrıya *Dingir* adını veriyorlardı. Bunun türkçe *Tangrı, Tanrı* kelimesinden başka bir şey olmadığını Su-

mer dilile uğraşan bilginler söylemişler ve bunu da Sumerlerin Türklüğünü ispat eden delillerden biri saymışlardır.

Sumerler Ortaasyadaki dinlerinden kalma göreneklerle güneş, ay ve yıldızlara da taparlardı. Bunların hareketlerile dünyada olup bitenler arasında bir münasebet olduğuna ve bunlar vasıtasile gelecekte olacakları bilmenin kabil bulunduğuna inanırlardı.

Gökyüzü ile bu yakın alâka, birçok katlı mabet kulelerinde yapılan tarassutlar *Heyet* denilen gök bilgisini hazırladı. Sumerler güneş ve ay senelerini hesap ettiler. Seneyi 12 aya böldüler. Gün, saat taksimini yaptılar. Seyyarelere ad taktılar, takvimin, kerat cetvelinin esasını kurdular. Bugün kullandığımız ölçülerin esasını buldular. Bu suretle *Riyaziyeyi*, sayı bilgisini ilerlettiler.

Sumerler tarafından yapılmış yeryüzüne ait en eski harita

Sumerler, tanrıların mükâfat ve mücazatlarını insana dünyada iken yaptıklarına inandıklarından, hastalıkları, yapılan bir kusura tanrıların yaptığı bir nevi ceza sayarlardı. Bunun için hasta tanrıları memnun etmeğe mecburdu. Rahipler vasıtasile bunun teminine çalışırlardı. Fakat başka türlü de bir iyi etme yolu vardı. Hasta umumî bir meydana yatırılarak gelen geçenden hastalığı hakkında rey alınır ve bunlara göre tedavi yapılırdı. Eyi netice veren tedavi usulleri mabetlerin duvarlarına bir deriye yazılarak asılır veya kazınırdı. Tedavide türlü otlar ve kökler kullanılırdı. Bu suretle tıbbın da ilk esasları Sumerler tarafından hazırlanmış demektir.

EDEBİYAT VE YAZI Sumerlerin ilk zamanlarda dine ait efsane ve hikâyelerle dolu, soraları dini ve millî kahramanlar için yazılmış destanlarla zenginleşen geniş bir

edebiyatları vardı. Son devirlerde Sumerin yabancılar eline geçmesi dolayısile acıklı mersiyeler yazıldı. Sumerlerin edebiyatça olan istidatlarına parlak birer örnek teşkil eden bu yazılar soraları diğer dillere ve en çok Sami dillere tercüme olunmuştur.

Sumerlerden kalma kil levhalar üzerine yazılı eserler arasında birçok mektup, kontrat ve saire gibi umumî yazılar da bulunmuştur.

Tarihte bilinen en eski yazı Sumerlerin Ortaasyadan getirdikleri çivi yazısıdır ve bütün Önasyaya uzun asırlar bu yazı hâkim olmuş, Sumerlerden sora gelen milletler de bu yazıyı kullanmışlardır.

Bir Sumer miğferi

Nil ve Ehramlar

VIII

MISIR

1. *MEMLEKET VE AHALİ*

MISIR

Mısır, Afrikanın şimalişarkisinde Nil vadisile Nilin ağızlarından ibaret bir memlekettir. Süveyş berzahile Asyaya birleşir, şimalinde Akdeniz, şarkında Kızıldeniz, cenubunda Habeşistan, garbında Libya çölü vardır.

Mısırda yağmur pek seyrek yağar, hiç yağmadığı seneler çoktur. Gök daima mavi, güneş daima parlaktır. Gündüzleri çok sıcak; geceler, çöllerde olduğu gibi, serin olur. Nil, bu memleketin ortasından akmasaydı, burası bir kum çölünden, taşlık ve çıplak bir ovadan ibaret kalırdı. Halbuki her yaz Mısır arazisini su altında bırakan Nil, Mısırı dünyanın en bereketli kıt'ası yapmıştır. Bununla beraber Mısırın ziraate ve oturmağa elverişli yerleri 30.000 Km². yani Ankara vilâyetimiz kadardır. Halbuki nüfusu 13 milyonu geçmektedir. Eski devirlerde burası daha kalabalıktı. Bu dar yerde bu

MISIR İMPARATORLUĞU (M. E. 1450)

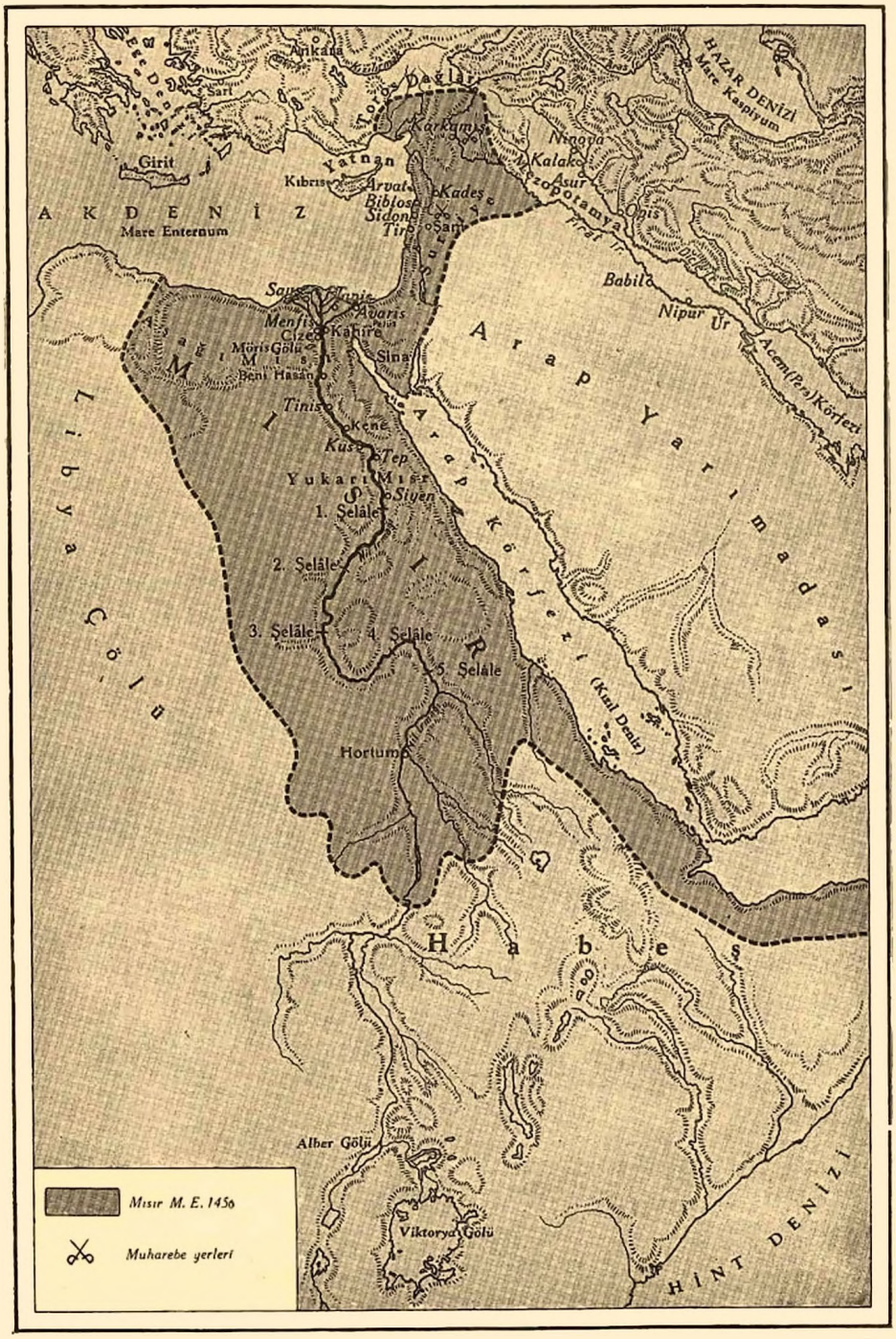

kadar insanın yaşayabilmesi Mısırın ne bereketli bir yer olduğunu gösterir.

NİL

Nil, yeryüzünün en büyük ırmaklarından biridir. Habeşistandan gelen *Gök Nil* ile birleşerek büyüyen bu ırmak cenuptan şimale akar, Mısır topraklarına girmeden altı büyük çağlayan yapar. Son çağlayandan sora etrafı yalçın kayalı tepelerle çevrilmiş dar bir vadiye girer. Bu vadinin uzunluğu bin kilometredir. Cenupta vadi çok dardır. Genişliği bir kilometreyi geçmez. Şimal taraflarında on beş kilometreye kadar genişler. Daha şimalde Nil birtakım kollara ayrılır ve birçok ağızlardan Akdenize dökülür. Nilin kollara ayrıldığı bu yere Nilin *Delta*sı denir. Nil taşıyıp getirdiği toprakları yığarak Deltasını daima denize doğru genişletmektedir.

Nilin Deltasındaki geniş ovaya *Aşağı Mısır*, vadinin cenuptaki dar kısımlarına *Yukarı Mısır*, ve bu iki saha arasındaki yerlere de *Orta Mısır* denilir.

Nil, her sene ilkbaharda Habeşistan dağlarında karların erimesi ve hattıistiva yağmurlarının başlaması üzerine kabarır, yatağından taşar ve bütün vadisini sular altında bırakır. Nil taşmadan evel mayıs ve haziran aylarında vadi ateşten yanmış gibidir. Çölden yakıcı bir rüzgâr eser, boğucu ve uyuşturucu bir hararet hüküm sürmeğe başlar, suları azalan Nil siyah çamurlu bir bataklığa benzer. Haziranın sonlarına doğru sular yükselmeğe başlar, serin şimal rüzgârları her şeyi yeniden canlandırır. Nilin suları yeşil bir renk alır, üç dört gün içinde biraz daha kabaran suların kırmızı çamurlarla dolduğu, kan rengini aldığı görülür. Çok geçmeden bütün memleket su altında kalır. Tepeler üzerinde kurulmuş olan köyler birer ada manzarasını alır. Ağustos ve eylûl aylarında ırmağın yükselmesi sonuna varır. İkinciteşrin sonunda ırmak yatağına girer, suların çekildiği yerlerde bereketli bir toprak tabakası kalır. Bu toprak kolayca sürülür ve ekilir. Mükemmel ve çabuk mahsul verir. İlkbaharda memleket bol mahsulle doludur, türlü güzel çiçeklerin süslediği Mısır güzel bir manzara alır.

MISIRLILAR VE TABİAT

Mısırda toprak ve iklim insanlara yaşamayı kolaylaştırmıştır. Senenin yarısını hiçbir iş yapmadan geçiren Mısırlı, senenin öteki yarısında az ve kolay bir çalışma ile bütün senenin ihtiyaç-

larını elde edebilmektedir. Bu sebeple tabiat, Mısıra gelip yerleşen insanlara çok eski devirlerde mükemmel teşkilâtlı bir devlet kurmalarına, medeniyetlerini çabuk yükseltmelerine yardım etmiştir.

Nilin her yıl sulaması Mısırı da Mezopotamya gibi dünyanın en verimli topraklarından biri haline getirmiştir. Buğday pek kolay ve çabuk yetiştirilir. Senede iki bazan üç mahsul alınır. Her türlü hububat ve sebze en eski zamanlardanberi yetiştirilmektedir. Bakla, nohut, mercimek gibi nebatlar ise tabiî olarak yetişirdi. Nar, kayısı, incir ve hurma ağaçları bulunur. Irmak kıyılarında da birçok su nebatları çıkardı. Bunlardan liflerinden bir nevi kâğıt yapılan *papirüs* meşhurdur.

Eski Mısırlılar sığır, koyun ve keçi beslerler, eşek ve at kullanırlardı. Köpekleri vardı. Pek çok kaz ve ördek bulunurdu. Nilde timsahlar, suaygırları, türlü türlü balıklar mevcuttu. Vadide türlü cins kuşlar vardı. Leyleğe benzeyen ibiş kuşuna hususî bir ehemmiyet verilirdi. Mısırlılar her türlü avcılığa da çok düşkündüler.

AHALİ Tarihten evelki devirlerde Mısırda, Nil vadisinin cenup kısımlarında yaşıyan yerli ahali, yontmataştan silâh ve aletler kullanan kıvırcık saçlı Afrikalı insanlardı. Bu devirde Delta kısmı henüz meskûn değildi.

Milâttan 5000 yıl eveline doğru Ortaasyadan çıkan bir kısım Türk göç kolları Mezopotamya ve Palestinden geçerek Delta veya Kızıldeniz yolu ile biribiri ardınca Mısıra girdiler ve evvelâ Deltada soraları yerlilerin bir kısmını cenuba sürerek, bir kısmile karışarak birtakım kabileler halinde Nil boylarında yerleştiler. Gelenler Maden Devri medeniyetine yükselmişlerdi. Tunçtan aletler ve eşya kullanıyorlardı. Halbuki Mısır Deltasında maden hemen yok gibidir. Gelenlerin bunu dışardan getirdikleri muhakkaktır. Yaptıkları işlerin Dicle ve Fırat boylarında yaşıyan insanlarınkine çok benzemesi de bunların nereden geldiklerini gösterir. Mısırlılar, en eski Tanrı-Kıralları *Horüs* ü, Mısırın şarkındaki ülkelerin bir Tanrısı olarak tanırlardı. Bu da geldikleri yerin şarkta, yani Asyada olduğunu anlatır.

Nil boylarında yerleşen Türk kabilelerinin teşkil ettik-

Türklerin Deltaya yerleşmesinden evel Mısırın iptidaî yerlileri av peşinde koşuyorlar, henüz toprağı ekip biçmesini bilmiyorlardı.

leri kümelerin birer reisi, dini ve kanunları vardı. Mısırda yerleşerek ilk Mısır medeniyetini kuran bu Türkler olmuştur.

2. TARİH

İLK ZAMANLAR Mısır tarihinin başlangıç devirlerine ait tarihî bir yazı yoktur. Heykellerde, ehramlarda, mabetlerde görülen yazılar dinî hisler tesirinde kalan birtakım zafer hikâyeleri, tercümeihaller, kıral emirleri, resmî muhaberelerden ibarettir. Ancak bunların okunup anlaşılmasiledir ki Mısır tarihinin ana çizgileri meydana çıkmıştır.

Nil vadisinin Delta kısmını ilk işgal edenlerin Ortaasyadan başka başka yollarla ve birbiri ardı sıra gelmiş olan Türk kabileleri olduğunu görmüştük. Soraları yerlilerle kısmen karışan bu insanlar buraya geldikleri vakit bütün Türklerin ekseriyeti gibi brakisefal idiler. Nil vadisine yerleştikleri zaman muntazam ziraat ve sulama usullerini, hayvancılığı ve türlü maden san'atlerini çok iyi biliyorlardı. Bu

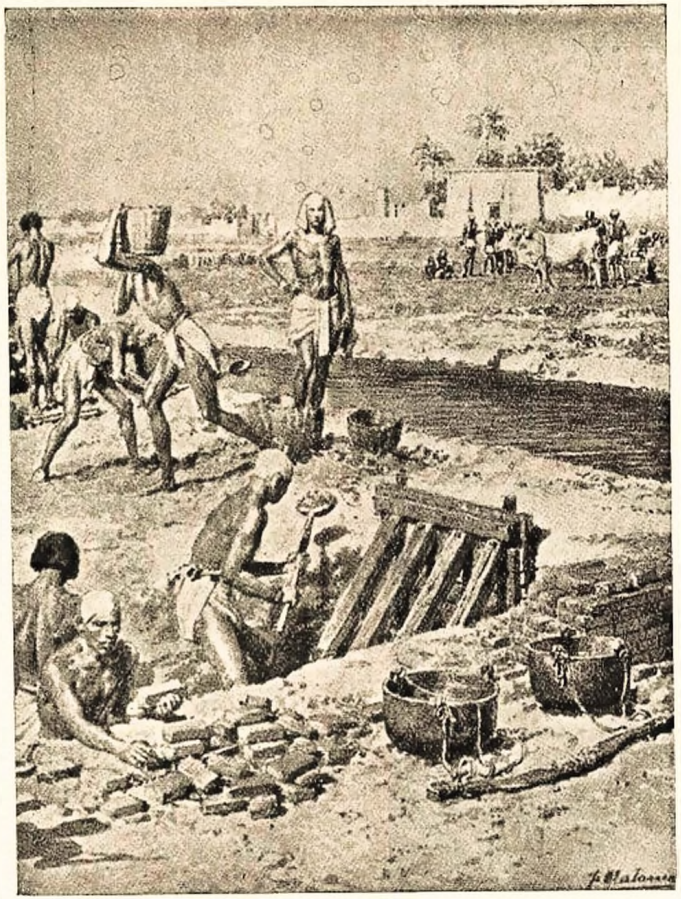

Mısıra yerleşen Türkler Nil vadisinde arklar açarak araziyi ekip biçmeye elverişli bir hale getiriyorlardı

Mısırı istilâ eden Türkler mükemmel toprak kaplar yapmasını ve Nilde küçük gemilerle seyahat ve ticaret yapmasını biliyorlardı (M. E. 7000 - 5000)

kabilelerin, kurt, şahin gibi hayvanların veya güneşin resimlerini taşıyan birlik bayrakları vardı. Bu timsallerde bir kutsallık olduğuna inanıyorlardı. Kabileler *Saru* denilen bir reis tarafından idare olunurdu. Daha soraları bu kabileler birleştiler. Bunların oturdukları yerlere *Nom* denilirdi. Kabilelerin bazı timsalleri, Mısır tarihinin sonuna kadar Nom adı olarak kaldı. Bu timsaller zamanla Tanrı yerine yükseltildi. Tanrıları Saruların üstünde eşi olmıyan reisler ve kırallar olarak tanıdılar.[1] Bu suretle *Tanrı Kıral* inanışı ortaya çıktı.

Tanrı Horüs

Tanrı - Kıral Kefren

Nomlar evvelâ başka başka kırallıklar halinde bulundular. Sora bütün kırallıklar tek bir kıralın etrafında birleştiler. Bu suretle Mısırda bir devlet kuruldu. Yalnız bu devlette kuvvet ve hüküm Tanrıdan geliyordu. Devleti idare edenler onun vekilleri idi. Bu inanışın Sargon devrinde Mezopotamyaya da geçtiğini yukarda görmüştük.

Güneşi ve şarkı ifade eden ve bir doğan ile temsil edilen *Horüs* mahallî timsallerin üstünde umumî ve millî bir Tanrı idi. İşte Mısır medeniyetinin ilk kurulduğu Deltada bu Tan-

rının adına hükûmet sürülüyordu. Cenupta, Yukarı Mısır da Tanrı *Set* adına başkaları tarafından idare olunuyordu. Aşağı Mısırla Yukarı Mısır arasında bu Tanrılar adına, birçok muharebeler oldu. Mısır tarihinin başlangıcında görülen bu devletlerin, din üzerine kurulmuş olmaları insanlar arasında daima düşmanlığa ve yok yere kan dökülmesine sebep oldu. Tanrı Horüs adına saltanat süren Mısır hükümdarları bu suretle M. E. 3315 yılına kadar on yedi asır Mısırı idare ettiler.

Bu tarihte Yukarı Mısırda Tinis prenslerinden *Menes* Tanrı Horüsün yerine, onun timsali olarak kıral oldu ve her iki Mısırı idaresi altında birleştirerek *Tinis sülâlesi* ni kurdu. Mısırın idaresi Samilerin eline geçti. Samiler M. E. 1400 tarihlerine kadar kırallarına Asyalı ve Eti Türklerin galibi unvanını vererek onları büyültmek gayretini güttüler. Medeniyet ve saltanatlarına kondukları Türklerin Mısırda mevcudiyetlerine delâlet edebilecek bütün vesikaları ortadan kaldırmak için ellerinden geleni yaptılar.

Mısır tarihi başlıca iki büyük devre ayrılır:

Birinci devir, M. E. en az 5000 tarihinden M. E. 3315 senesine kadar olan ve on yedi asır kadar süren *Tanrı-Kırallar* devridir. Mısır medeniyeti bu devirde başlamış ve yükselmiştir. Araştırmalar ilerledikçe bu devrin tarihi bütün açıklığı ile ortaya çıkacaktır.

İkinci devir, *Fir'avunlar devri* dir. Bu devir de beş kısma ayrılır ve 26 Fir'avun sülâlesi gelip geçer:

1) Eski İmparatorluk,
2) Orta İmparatorluk veya Birinci Tep Devri,
3) İkesuslar Devri,
4) Yeni İmparatorluk veya İkinci Tep Devri,
5) Says Devri.

ESKİ İMPARATORLUK

Bu devir Kıral *Menes* le başlar. İlk kırallar yukarı Mısırda Tinis şehrinde oturdukları için bu sülâleye Tinis sülâlesi dendi. Sora payitahtı şimalde bugünkü Kahire yakınlarında yaptırdıkları Menfise taşıdılar. Bu şehre nispet ederek bu devrin Fir'avunlarına umumiyetle *Menfis sülâlesi* denir.

Menes iktidarlı bir adamdı, yaptığı faideli kanunlarla teşkilâtçı bir kıral hatırası bırakmıştır. Menesten sora gelen birçok Fir'avunların en meşhurları Cize ehramlarını yaptı-

ran *Keops*, *Kefren* ve *Mikerinos* ve Menfisi yaptıran *Pepi I.* dir. M. E. 2500 tarihlerine doğru Mısır hakimiyeti şarkta Sina yarımadasına, cenupta Habeşistan dağlarına kadar genişlemişti. Mısırlılar Kızıldenizde ticaret yapıyorlardı. Soraları birkaç asır süren dahili karışıklıklar yüzünden eski imparatorluk battı.

ORTA İMPARATORLUK

M. E. 2160 tarihlerine doğru Mısırda karışıklıklar bitti ve Tep-şehri payitaht yapılarak hakimiyet Tep prenslerine geçti. Bu devrin başlarında gelen Fir'avunlar harpçi idiler. Karışıklık devrinde imparatorluktan ayrılan parçaları yeniden idareleri altında birleştirdiler. Sina Yarımadasını tekrar Mısıra bağlıyarak berzahta müstahkem bir hat yaptılar. Mısır gemileri Suriye kıyıları boyunca *Biblos* a kadar gittiler. Cenupta Habeşistanın şimal dağları tekrar zaptolunarak hudut birinci çağlayandan ikinci çağlayana götürüldü. Orada da cenuba karşı müstahkem bir mevki yapıldı.

Nilin sularını tanzim için açılan *Möris gölü* ile *Labirent* denilen yeraltı sarayının Tep Fir'avunları zamanında yapıldıkları söylenir.

Bu devirde Elamlılar Suriye ve Palestine hâkim bulunuyorlar ve Elam Kıralı *Kutur* Palestin Hükümdarı unvanını da taşıyordu.

İKESUSLAR DEVRİ

Mısır, M.E. 1700 tarihlerinde İkesuslar tarafından zaptedildi. Bunlar Kalde ve Elam taraflarından Suriye ve Palestin yolu ile Mısıra gelmişlerdi. Önden gelen küçük kabileler Mısıra kolayca girdiler ve iyi karşılandılar. Arkadan değerli kumandanlar idaresinde bulunan muntazam teşkilâtlı ve çok iyi silâhlı İkesuslar geldiler. Bunlar Sinadaki müstahkem müdafaa hattını zorlayarak girdiler ve Mısırlıları yendiler. Memleketi hakimiyetleri altına alarak bir asır süren kuvvetli bir devlet kurdular. Yukarı Mısırdan Kalde ve Giride kadar hükümlerini geçirdiler. Delta üzerinde *Avaris* şehrini kendilerine müstahkem askerî bir merkez yaptılar. Yazın burada ordularına büyük talim ve manevralar yaptırırlardı.

İkesusların Mısırı istilâsı yalnız Mısır tarihi için değil dünya tarihi için de mühim bir hadisedir. Ayni asırlarda Babilin uğradığı istilâlarla bunun arasında büyük bir münase-

bet vardır. Bu devirde Mısıra dışardan gelenleri, Kaldedeki karışıklık yüzünden, Mısır tarafına istikametlerini değiştiren Türk kabileleri olarak kabul etmek için ortada deliller vardır.

Bunlara *Hiksos* ismi Mısırlılar tarafından verilmiştir. Eski bir tarihten anlaşıldığına göre bu ad kavimden ziyade reislerine verilen bir isimdir. Bunların asıl yurtları *Anadolu* olmalıdır. Çünkü bunlar kuvvetli, cesur, tunç ve demir kılıçlarla silâhlanmış, at koşulu dehşetli muharebe arabaları kullanan insanlardı. O tarihlere kadar Mısırlıların bilmediği bu muharebe arabaları ise Anadoluda yaşayan *Etiler* de vardı. İkesusların Mısıra gelmek için geçtikleri Suriyede bugün yapılmakta olan araştırmaların, onlara ait birçok izleri ortaya çıkarması kuvvetle tahmin olunur.

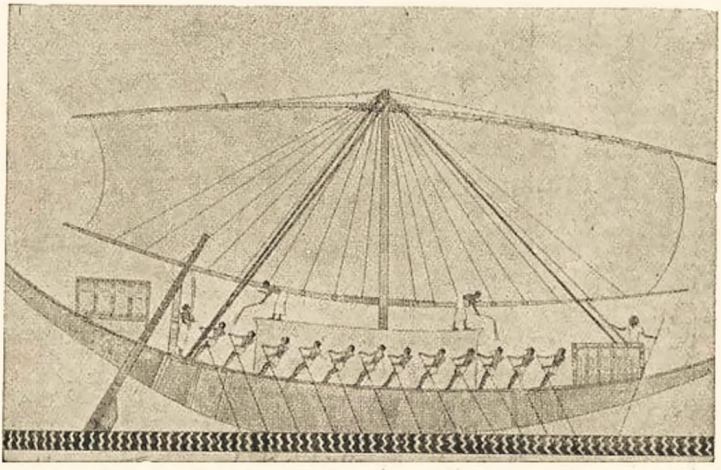

Mısır ticaret gemilerinden biri

İkesusların Mısırda hakimiyetleri M. E. 1660 dan 1580 e kadar sürer. Kurdukları büyük imparatorluk devrinde Mısırın bereketli toprakları bir tek reisin idaresi altına geçmiş bulunuyordu. İkesus kıralları Mısır hükümdarlarının 15, 16 ve 17 inci sülâlelerini teşkil eder. Adlarını Mısır abideleri üzerine yazdırmışlardır. En meşhurları Mısırla birlikte Giride ve Mezopotamyaya kadar olan geniş sahaya hâkim bulunan *Khian* dır. İkesuslar Mısır âdetlerine ve Fir'avunların idare usullerine kendilerini kolayca kaptırdılar. Fir'avunlara ait saray merasimini ve âdetlerini kabul ettiler. Mısırlılaştılar.

İkinci Ramsesin heykeli

Mısır hükümdarları gibi Fir'avun oldular. Mısır Tanrılarının mabetlerini muhafaza ettiler. Yalnız kendileri merkezleri olan *Avaris* ve *Tanis* de Anadoluda ve Mezopotamyada tapılan *Bel*i Tanrı tanıyorlardı. Bu imparatorlukta dinî ve siyasî bir birlik

3. *MISIR MEDENİYETİ*

FİR'AVUN

Mısırın ilk Türk devrinden sora yani Menesden itibaren başına geçen hükümdarlara Fir'avun denildiği yukarda görülmüştü. Fir'avunlar, kâinata hükmeden büyük güneş Tanrısı *Ra*nın oğlu olarak tanınıyor ve bir Tanrı gibi kendilerine tapılıyordu. Eski Mısırlılar, Fir'avunu, Türklerin millî Tanrısı güneşi ifade eden ve

Tahtında oturan bir Fir'avun ve zevcesi

Tutmesden iki asır sora gelen Fir'avun *Ramses II.* zamanında şimalî Suriye, o devirde çok kuvvetli olan Etilerin eline geçmiş bulunuyordu. Ramses Etilerle *Kadeş* harbini yapmak mecburiyetinde kaldı. Kat'î bir netice alınmamakla beraber Ramses Etilerle sulh yaparak bir ittifak ve dostluk muahedesi imzaladı. Hatta ittifakı kuvvetlendirmek için Eti imparatorunun kızı ile evlendi.

Kadeş harbine Etilerin müttefiki olarak iştirak eden Akalar ve Giritliler yurtlarını boş bırakmışlardı. Bunu fırsat bilen Torlar, Epir'in şimalinden Yunanistana inerek Yunanistanı ve Giritle birlikte bütün adaları zaptettiler (M.E. 1200).

Ege havzasında büyük bir karışıklık oldu. Adalardan, Yunanistan ve Trakyadan Anadoluya büyük bir muhaceret seli aktı. Etiler Devleti bu büyük karışıklık neticesinde ortadan kalktı. Ayni zamanda bir büyük muhacir kütlesi de karadan ve denizden Suriye yolu ile Mısır hudutlarına gelmişti. Mısırlılar bunların Palestinde yerleşmelerinin önüne geçemediler. Bu suretle Fir'avunlar Suriyeyi bırakmağa mecbur kalmışlardı. Fir'avunların gittikçe kuvvetlerini kaybetmeleri Mısırın içinde de karışıklıklara yol açtı. Memleket parçalandı. Evvelâ Habeşlilerin eline geçti. M. E. VII. asırda Asurluların istilâsına uğradı. Asurlular Menfis ve Tep'i tahrip ettiler. Fakat 10 sene süren Asur işgalini, aşağı Mısırda Says şehri prenslerinden biri Asurluların Mısırda bıraktıkları askerleri Mısırdan çıkarmakla nihayetlendirdi.

SAYS DEVRİ Bu devrin merkezi Deltada *Says* şehri oldu. Says Fir'avunları da türlü büyük işlere giriştiler. Suriye ve Fırata doğru yaptıkları taarruz muharebesinde Babillilere yenildiler. Fir'avunlar Greklerle şahsî dost olmuşlardı. Onlara birçok imtiyazlar verdiler. Greklerden bir hassa ordusu yaptılar. Fakat halk Grekleri hiç sevmiyordu.

PERSLERİN İSTİLÂSI Mısırın son Fir'avunları Pers İmparatorluğunu kuran *Kurus*la iyi geçiniyorlardı. Kurusun yerine oğlu *Kambis* geçince Mısırlılar entrikaya saptılar. Kambis zaten Mısırı zapta karar vermişti. Bir meydan harbinden sora Persler Mısıra girdiler ve son Mısır Fir'avununu esir ederek Susa gönderdiler. Bu suretle Mısırın tarihî bitmiş oldu (M. E. 525).

3. MISIR MEDENİYETİ

FİR'AVUN

Mısırın ilk Türk devrinden sora yani Menesden itibaren başına geçen hükümdarlara Fir'avun denildiği yukarda görülmüştü. Fir'avunlar, kâinata hükmeden büyük güneş Tanrısı *Ra*nın oğlu olarak tanınıyor ve bir Tanrı gibi kendilerine tapılıyordu. Eski Mısırlılar, Fir'avunu, Türklerin millî Tanrısı güneşi ifade eden ve

Tahtında oturan bir Fir'avun ve zevcesi

doğan kuşu ile temsil olunan Horüs ile beraber tasvir ederlerdi. Fir'avun uyandığı zaman onu doğan güneş olarak selâmlarlar, onun adına mabetler yaparlardı. Fir'avun Mısır toprağının hukukan sahib sayılırdı. Pek muhteşem sarayları ve sayısız hizmetçileri vardı. Bunların bir kısmı Fir'avunun yüzünden sinekleri kovarlar, bir kısmı şemsiye tutarak onu güneşten korurlar, diğerleri de oklarını taşır, atlarına bakarlardı. Fir'avuna hizmet etmek büyük bir şeref ve onun hizmetçileri büyük adamlar sayılırdı.

Mısırlı zengin bir karı koca

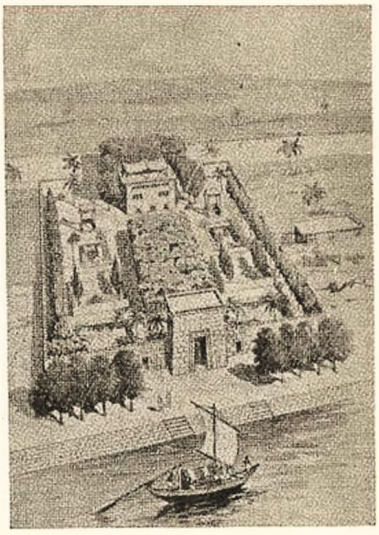

Nil boyunda Mısırlı bir zenginin villası

HALK SINIFLARI Mısırda ahali *rahipler, muharipler, kâtipler, işçi ve köylü* sınıflarına ayrılırdı. Rahipler kalabalık ve çok itibarı olan bir sınıftı. Fir'avunun kendilerine verdiği arazinin gelirile geçinirlerdi. Rahiplerden sora muharipler gelirdi. Onlar da Fir'avunun verdiği arazinin gelirile geçinirler ve Fir'avunun canı istedikçe muharebeye gitmeğe mecbur bulunurlardı. Sami ve Hami asıldan gelen Mısırlılar harpçi değildiler, askerlikten kaçarlardı. Bu sebeple Fir'avunlar ordularını ekseriyetle Anadolu halkından teşkil ederlerdi.

Eski Mısırlılara ait bir kâtip heykeli

Mısırda buğday ziraat ve hasadı
Mabet duvarlarındaki resimlerden

Kâtipler, askerlerden sora sayılan memurlar sınıfını teşkil ediyordu. Tahsildarlık, mühendislik, mimarlık gibi maliye ve nafıa işlerinde çalışırlar, kendilerini ehemmiyetli adam sanarak işçi ve köylülerden ibaret halkı aşağı görürlerdi.

Mısırda san'at işçileri ve tüccarlar hükûmete bağlı ve ağır kaidelere tâbi heyetler halinde bulunurlardı. Mısırda dokumacılık, boyacılık, kuyumculuk, minecilik, camcılık gibi san'atler yapılırdı. San'at işçileri esirler gibi çok çalışıyorlar ve ancak karınlarını doyurabilecek kadar kazanıyorlardı.

Mısırlılar büyük ticaret te yaparlar ve memleketlerinde bulunmıyan maden ve kereste gibi şeyleri dışardan alırlardı. Köylülerin kendilerine ait toprakları yoktu. Bunlar, Fir'avunun, rahiplerin, askerlerin topraklarında çalışırlardı. Her yıl

Ölülerin muhakeme olması

M. E. 1500 tarihlerinde papirüs üzerine yapılmış bir resim

tahsildarlara muayyen miktarda zahire vermeğe mecburdular. Aksi takdirde sopa ile dayak yerler veyahut başaşağı Nilin suyuna atılırlardı.

Halk, bir bina, bir yol veya kanal yapmak için angariye olarak zorla kırbaç altında çalıştırılırdı. Esirlere gelince bunlar hayvanlar gibi muamele görürlerdi. Sahipleri onları yaşatmak ve öldürmek hakkına maliktiler. Hulâsa Fir'avunlar devrinde Mısırda medenî ve insanî bir idare yoktu.

MISIRDA DİNÎ İNANIŞLAR VE AYİNLER

Mısırlıların yüzlerce Tanrısı vardı. Güneşe, aya, Nile ve bir sürü hayvanlara tapıyorlardı. Her şehrin kedi, timsah, aslan gibi bir hayvan Tanrısı bulunuyordu. Bir Tanrının cinsinden olan bütün hayvanlar orada mukaddes tanılır

ve bunları öldürenler idam olunurdu. Mısırlılar, mabutlarının bazılarını insan vücutlu, hayvan başlı veya hayvan vücutlu insan başlı olarak temsil ederlerdi. Hayvanlardan bilhassa

İkinci Ramesesin mumyası

Apis öküzüne taparlardı. Mabetlerde rahiplerin bakımı altında yaşattıkları bu öküzler ölünce, mumyalanır ve güzel bir mezara gömülürdü.

Bir taraftan da Türklerin en büyük gördükleri tabiatin kuvvetlerine de tapıyorlardı. *Osiris* dedikleri en büyük Tanrı yani *Güneş*, batınca ortalığı kaplayan karanlığı da bir Tanrı tanımışlar ve ona *Set* adını vermişlerdi. Karanlıkları aydınlatan Ay da *Isis* adile bir tanrı sayılmıştı. Ertesi sabah ufuktan doğan güneşi de Osirisin oğlu kabul ediyorlar ve buna *Horüs* diyorlardı.

Soraları insanları hayvanlardan ve tabiatin kuvvetlerinden yüzlerce tanrıya taptırmanın gülünçlüğünü anlıyan papazlar bellibaşlı tanrıları üçe indirmişlerdi: *Osiris* (baba),

Mısırda Luksor mabedi harabeleri

Isis (ana), *Horüs* (oğul). *Teslis* denilen üçüzlü tanrıya inanışın esası budur. Mısırda Fir'avun sülâleleri değiştikçe onun mensup olduğu mabedin papazları kendi tanrılarının büyüklüğünü tanıtmağa, öteki tanrıları ehemmiyetten düşürmeğe çalışırlardı. Menfis devrinde Tinis şehrinin insan şeklinde temsil edilen tanrısı *Amon* ile güneşin timsali olan *Ra*yı birleştirerek *Amon-Ra* Tanrısını icat ettiler. Bu en büyük tanrının diğer tanrıları, insanları ve herşeyi yarattığı düşüncesini herkese kabul ettirdiler.

Mısırlılar, ölen insanın *ruh*unun tekrar cesedine gelerek günün birinde dirileceğine inanırlar, bunun için cesetleri *mumya*layarak içtimaî mevkiile uygun bir mezara korlardı. Mısır ehramları Fir'avunların cesetleri için yapılmış büyük mezarlardır. Mısırlılar,insanlar ölünce ruhlarının tanrı Osirisin reislik ettiği bir heyet önünde muhakeme olunduğuna, günahları tartılarak fenalığı çok görülenlerin yok edildiğine, günahsız veya az günahlıların ebediyete kabul olunduklarına da inanıyorlardı.

Mısırın halktan çok bilgili, çok zengin ve akıllı papazları, Fir'avunların dayandıkları mühim bir kuvvet olmuşlardı. Fir'avunlara akıl hocalığı ederlerdi. Bazan doğrudan doğruya hükûmet idaresini ellerine aldıkları da olmuştur. Mısırda papazlar kendi çıkarlarına göre devir devir birçok tanrılar icat etmişler, onları grup grup birleştirmişler, hatta bütün dünyayı bir tanrıya malederek halk üzerindeki nüfuz ve kuvvetlerini daima sıkı tutmağa çalışmışlardır. Bilhassa basmakalıp dualarla mabetlerde yapılan ayinler vasıtasile insanlar üzerindeki nüfuzlarını devam ettiriyorlardı. Çok tanrıya tapmak için birçok ayinlere ve birçok ta papazlara ihtiyaç vardı. Mabedin tanrısı hergün hediyeler, kurbanlar kabul ederdi. Bayram günleri bu tanrının heykeli debdebeli alaylarla şehirde dolaştırılırdı.

GÜZEL SAN'ATLER Mısırlılar tanrılarına mabet, ölülerine mezar olarak birçok büyük binalar yapmışlar, mimarlıkta ileri gitmişlerdir. Halkın kerpiçten yapılmış evlerde oturduğu bu memlekette bütün san'atlerin temeldireği olan mimarlığın, esasını dinî hisler teşkil ediyordu.

Mabetler çok büyük ve muhteşem yapılıyordu. Bu mabetlerden Tep civarındaki *Karnak*ın 24 metre yüksekliğindeki kalın çift sıra sütunlarla, duvarları ve sütunları renkli resim ve yazılarla süslü büyük salonu bugünkü harap şeklile bile insanı şaşırtacak kadar büyük bir eserdir. Her mabedin kapısında 30 metre kadar yüksekliğinde iki dikili taş bulunur ve mabede insan başlı hayvan heykelleri ile süslenmiş bir yoldan gidilirdi.

Ehram şeklindeki mezarlara gelince bunları yapmak için sarfedilen emek, ve zaman düşünülünce hayrete düşmemek ve bu manasız işler için dökülen alınterine ve

insan emeğine acımamak kabil değildir. Bunlardan sade bir tanesini yapmak için 20 yıl 100.000 kişinin sopa altında inliyerek ve can vererek çalıştığı söylenir.

Mısırda heykeltraşlığa ait eserler de ya mabutlara veya Fir'avunlara aittir. Mabetlerdeki sütunları ve başlıklarını süslemek işinde de Mısır heykeltraşları çok ince ve güzel çalışmışlardır. Büyük küçük birçok *Sfenks*ler, insan başlı aslan heykelleri yapmışlar ve ilk zamanlardan itibaren insan yüzünü mükemmel bir surette yapmağa muvaffak olmuşlardır.

Binaların yüzleri, iç duvarları, büyük salonların direkleri, kısaca mimar ve heykeltraşların boş bıraktıkları yerler

Bir Fir'avun aslan avında
Mabet duvarlarındaki resimlerden

ressamların yaptıkları resimlerle süslenirdi. Bu ressamlar tabiatten istifade etmesini bilmez, biribirlerini taklit ederlerdi.

YAZI, EDEBİYAT MUSİKİ VE BİLGİ

Mısırlılar pek eski zamandanberi *Hiyeroglif* denilen bir nevi yazı kullanıyorlardı. İlk zamanlarda bir eşyayı anlatmak için onun resmini yapmaktan ibaret olan bu yazı zamanla mükemmelleşti. Çabuk yazmak için harfler kabul edildi. Mısırlılar papirüs denilen bir nebatın saplarını ince levhalar halinde keserek yanyana yapıştırıyorlar ve yazı yazmağa elverişli esmer renkte bir mukavva yapıyorlardı. Bunun üstüne yontulmuş kamışla ve isten yapılmış bir mürekkeple sağdan sola doğru yazılarını yazıyorlardı. Yavaş yavaş kitaplar ve

bunları saklamak için kütüphaneler meydana geldi. Mısırlıların umumiyetle dinî mahiyette olmak üzere nesir ve nazım halinde bir edebiyatları vardır. Mabetlerdeki levhalara veya papirüslere yazılmış olan bu edebî yazılar arasında insan hayatının sevinçli ve kederli her türlü safhalarını anlatan parçalar da görülmüştür.

Mısırlıların hiyeroglif yazısı

Mısırlıların yaptıkları resimlerden harp ve flüt çalmasını bildikleri anlaşılıyor.

Sumer, Akat ve Elamda çok evel keşif ve tatbik olunmuş bilgiler Mısırda da yayılmış ve ilerlemişti. Mısırda mimarlık ve din, hesap, hendese, kosmoğrafyayı ilerletmişti. İkesuslar devrinden kalma tıbba ait kitaplar da bulunmuştur. Mısırda ilimle uğraşanlar papazlardı. Burada san'at, ilim, edebiyat din ve devlet hizmetine hasrolunmuştu. Mısır medeniyetini

başkalarından ayıran fark budur. Mısırın büyük eserleri umumî ve müşterektir. Bu eserler muayyen bir san'at usulüne göre yapılıyorlardı. Bu usul de esasını dinî veya içtimaî maksatlardan alıyordu. Bunun için bu kayda bağlı san'at zevki, Mısırda yüksek zevkli san'atkârlar yetişmesine imkân vermemiştir.

Sfenks ve Ehramlar

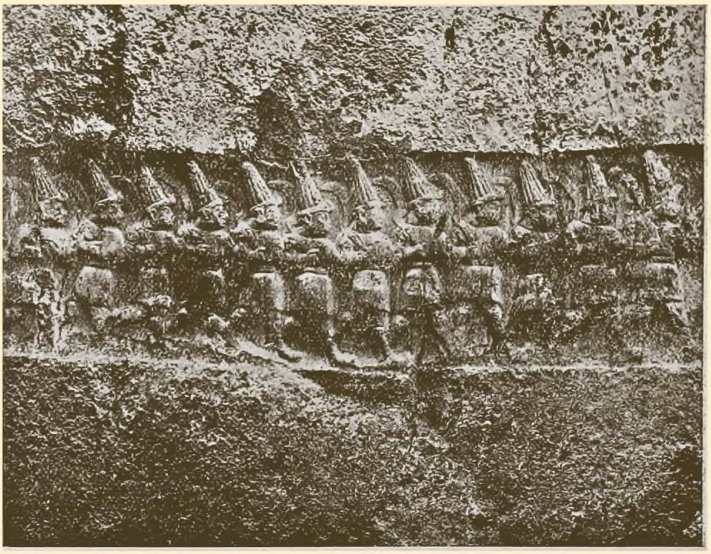

Yazılı kayada Eti kabartmaları

IX

ANADOLU

ETİLER - FRİKLER - LİTLER

A. ETİLER İMPARATORLUĞU

1. MEMLEKET VE AHALİ

MEMLEKET

Etiler *Anadolu* da yaşıyorlardı. Anadoluya *Hata* ve şimdi Asya dediğimiz büyük kıt'aya da *Assuva* derlerdi. Hata Çin şimalindeki ülkelere de ötedenberi Türklerce verilmiş bir isimdir. Etilerin Anadoluya oralardan göç etmiş oldukları anlaşılıyor. Bugün Anadoluya *Küçükasya* denir ve bununla Anadolunun Büyükasyanın bir parçası

demek olduğu anlatılır. Küçükasya da Van gölü civarı, İranın garbı, Mezopotamya, Suriye ve Arap Yarımadasından ibaret olan *Onasya* nın bir parçasıdır.

Küçükasya şimal, garp ve kısmen cenubu denizlerle çevrilmiş bir yarımadadır. Garp kıyıları son derece girintili çıkıntılıdır. İklimi güzel, ışığı parlaktır. Yarımadanın üçte ikisi dalgalı ve orta yüksekliği bin metreyi bulan bir yaylâdır. Kıyılardan içeri gidildikçe iklim sert ve soğuk olur, rüzgâr keskin, kışlar uzun ve çetin, yazlar ise kısa ve sıcak olur. Yaylâda tepecikler ve küçük sıra dağlar çoktur. Kapalı tuzlu göller, ve geniş bozkırlar vardır. Karadeniz ve Akdeniz kıyılarındaki sıra dağlar da sahili girintisiz ve çıkıntısız bir hale koymuştur. Karadenize, Ege Denizine, Akdenize, Pers körfezile, Hazar Denizine dökülen büyüklü küçüklü ırmaklar memleketi bezer. Bu ırmakların hemen hepsi bereketli ve ziraate elverişli topraklar üzerinde zengin şehirlerin kurulmasına uygun, geniş ve uzun vadiler vücuda getirmişlerdir. Anadolu bu anlatılan bünyesi ve vaziyeti ile tarihte mühim roller oynamıştır. Bir yandan Mezopotamyaya, öte yandan Ege Denizi kıyılarına hâkim olan Anadolu yaylâsı daima şarkın eski medeniyetlerini Ege medeniyetine bağlayan büyük yol olmuştur. Bunun için verimli kıyıları, çorak topraklara bağlayan maddî bağlar, ayni zamanda kıyıların ve vadilerin zengin ahalisini de yaylânın çetin halkına tâbi kılmıştır.

AHALİ

Tarihin ilk devirlerinde Küçükasyada oturan halk *Hitit* veya buna benzer adlarla tanınmış olan Hata Türkleridir. Bunlar, tarihtenevelki büyük göçlerde Sumerlerin Mezopotamyaya yerleştikleri devirlerde Ortaasyadan gelmişler ve buraya yerleşmişlerdir. Elamlar ve Sumerlerle, Ege havzası ve *Trakya* nın ilk ahalisile birdirler.

Anadolu halkı, birtakım, idaresinde muhtariyetli veya müstakil, *Etilikler*, yani beylikler halinde bulundukları için kendilerine *Etiler* denilmiştir. Etiler, Sumer ve Elamlar gibi öz dilleri türkçe olan brakisefallerdir.

Etiler, daha Taş ve ilk Maden Devirlerinde bile medeniyetçe ilerlemiş bir halde idiler. Hayvan besliyorlar, at kullanıyorlar, ziraat usullerini biliyorlar, kereste veya kerpiçten binalar yapıyorlardı. Asıl M. E. 3000 yıllarına doğru mede-

niyetçe çok yükselmişler, demircilik gibi san'atlerde ilerlemişler, medeniyetin yayılmasına yardım etmişlerdir.

2. TARİH

İLK DEVİR

Etiliklerin birleşerek vücuda getirdikleri Etiler İmparatorluğunun kökü Kızılırmağın kıvrımı içinde idi. Payitahtları şimdiki *Boğazköy* yanında *Hatusas* şehri idi. Etiler İmparatorluğunu kuran *Labernas* adında biridir. Etilerin M. E. 2000 tarihlerinden sora müthiş dalgalar halinde cenuba yayıldıkları, Halebi ve Babilonyayı zaptettikleri görülür. Babili mahvederek zaferi kazanan Etiler yine yurtlarına dönerler. Bununla beraber Suriyenin şimalinde ve Diyarbekir havalisindeki kırallıklarla, Fırat ve Dicle boylarındaki hükûmetlerle çarpışmaların arası kesilmez. O devirde bütün komşu memleketleri umumî bir Eti

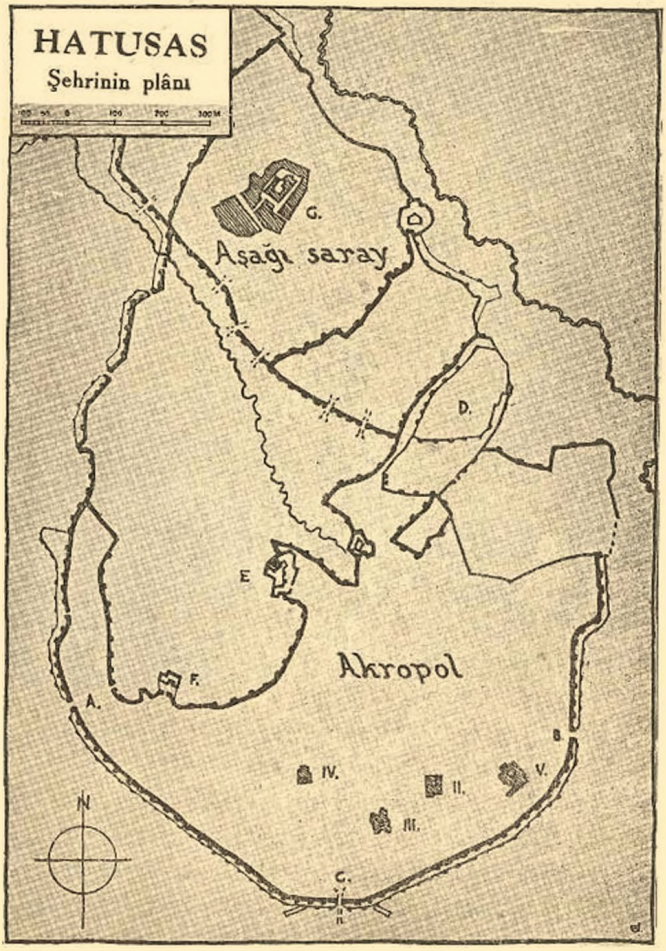

A. Aslanlar kapısı. B. Amazonlar kapısı. C. Yenice kale. D. Büyük kale. E. Saray kale. F. Yukarı saray G. Aşağı saray.

korkusu sarmış ve hepsini biribirine yaklaşmağa mecbur bırakmıştır.

M. E. XIV. asırda Eti kırallarından *Subbiluliyuma* zamanında Etiler Anadolu içinde rahat durmayan kabileleri yatıştırdıktan sora Suriyede büyük hazırlıklar yaparak cenuba doğru harekete geçtiler; Mısırlılardan hiçbir karşılık görmeden Şama kadar indiler. Mısırın vaziyeti tehlikeye düşmüştü. O sırada Mısırda Fir'avunun erkek evlât bırakmadan ölüşü va-

Hatusasta Kıral kapısı

ziyeti büsbütün karıştırdı. Fir'avunun dul karısı koca olarak Etilerden bir prens istedi. Fakat Mısırlılar bu Türk prensini öldürttüler. Bunun üzerine Subbiluliyuma Mısır topraklarına ilerledi. Birçok esir aldı. Mısırlılar sulh dilediler. Bu sırada soradan Etiler için felâket sebebi olan Asurlular da kuvvetlenmeğe ve hudutlarını genişletmeğe başlmışlardı. Fırat boylarında Etilere komşu bazı memleketleri ele geçirmişlerdi. Subbiluliyuma Asurlulara karşı da ordu yollayarak zaptet-

tikleri yerleri ellerinden aldı. Bu hükümdar, Eti Devleti için birçok kuvvetli esaslar koymuştu. Hatırası kolay kolay unutulmadı. Torunları için "unutulmaz ata„ oldu. Genç yaşta Subbiluliyumanın yerine genç oğlu *Murşil II.* Anadoluda umumî bir isyanla karşılaştı. Baş kaldıranları tepelemek için yer yer, on yıl süren dahilî harplerle uğraşmak mecburiyetinde kaldı. Devletinin nüfuz ve hakimiyetini şarktan garba kadar bütün ülkesinde tanıtmağa muvaffak oldu. İzmir yakınlarında *Kemalpaşa* daki meşhur Eti kabartmaları, kudreti, askerlik kabiliyeti yüksek olan Murşilin adını taşımaktadır.

Subbiluliyumanın harpten dönüşü

Bunun zamanında Etiler Subbiluliyumanın temin ettiği şerefden hiçbir şey kaybetmediler.

KADEŞ MUHAREBESİ

Murşil II. öldükten sora yerine sırasile iki oğlu geçti. Bunlardan *Muvatalla* zamanında Etilerle Mısırlılar arasında meşhur *Kadeş Muharebesi* yapıldı.

Büyük *Kaan - Eti* Muvatalla, Mısırlılarla harbe girmeden evel yüksek bir siyasî faaliyet ve muvaffakıyet göstererek birçok ittifak muahedelerile Mısırlılara karşı korkunç bir

müttefikler heyeti yapmıştı. Bu tehlikeyi sezen Fir'avun Ramses II. ordusu ile Suriyenin şimaline kadar ilerledi ve Kadeşte

Malatya civarında bulunmuş bir Eti kabartması ve Eti hiyeroglifleri

İvrizde Eti kabartması

Muvatallanın ordusu ile çarpıştı. Tarihin tafsilâtile kaydettiği bu ilk büyük meydan muharebesinde Etilerin mükemmel bir manevrası Fir'avunun ordusunu ikiye ayırdı. Mısır askeri mağlûp oldu. Etilerin müthiş harp arabaları önünde karmakarışık bir halde kaçmağa başladılar. Fir'avunun nasıl olup ta esir edilmediğine veya mahvolunmadığına şaşılır. Fir'avunun ordugâhına giren Eti harp arabaları düşmanı kovalamağı bırakarak ordugâhta yağmacılığa başladılar. Ramses tekrar muharebe

yapmak için tedbir almak fırsatını buldu, vaziyetini düzeltti. Ve harbin kat'î neticesi belli olmadı.

SON DEVİR Muvatalladan sora *Hatusil* hükümdar oldu. Kadeş Meydan Muharebesi neticesiz kalmakla beraber harp devam ediyordu. Etilerin Müttefiklerinden bir kısmı ayrılarak Etileri yalnız bırakmışlardı. M. E. 1270 e doğru Mısırla meşhur tedafüî ve taarruzî ittifak muahedesi yapılarak harbe son verildi. Bu muahede ilk siyasî vesikalardan sayılmaktadır.

Karkamış sarayında Samilerin metbuları Eti hükümdarına hediye takdim etmeleri

Bir sureti hiyeroglif ile Tep'te, ikinci sureti çivi yazısı ile Hatusas (Boğazköy) de bulunmuştur. Yazılışı bugünkü beynelmilel muahedelerden farksızdır. Kaan-Eti ile Fir'avun biribirine tamamen müsavi sayılmıştır.

Hatusilin son yıllarında Asurlular Eti ülkesine saldırdılar. Etiler Mısırlılarla sıkı ve dostça münasebetlerde bulunarak Asurluların ilerlemesini önlemek istiyorlardı. Kaan-Eti

Eti harp arabası

kızını Fir'avunla evlendirdi. Damadını Mısırda ziyaret etti. Etiler Suriyedeki *Amurru* Kırallığı üzerindeki nüfuzlarını devam ettiriyorlardı. Yaptıkları bir muahede ile Asur tüccarlarını Akdeniz sahiline inmekten ve Amurruluları Asurlularla münasebette bulunmaktan menetmişlerdi. Bu vaziyet Asurluların Etilere kin beslemesine sebep oldu. Asurlular bu sırada Babillilerle uğraştıkları için Etiler serbest kaldı. Fakat o sırada şimalden inen Torların istilâsile vukua gelen muhaceret dalgaları altında ezildiler. Torların Yunanistandan sora adaları da işgal etmeleri üzerine oradaki halkın Anadoluya geçmesi Etileri cenuba çekilmeğe mecbur etti. Fakat Etiler, Mısırlılarla iyi geçinmesini, Asur ve Kalde arasındaki harplerden istifade etmesini bildiler. Cenupta merkez yaptıkları *Karkamış* civarında daha bir zaman varlıklarını koruduklar ise de bir müddet sora eriyip gittiler.

3. MEDENİYET

HUKÛMET VE ORDU Etiler,bütün Küçükasyayı kaplıyan bir imparatorluk kurmuşlardı. Bu devleti teşkil eden Türkler, kendi Etilerinin idaresi altında ayrı ayrı kırallıklar, prenslikler halinde bulunuyorlardı. Bütün bunlar Hatusasta oturan *Kaan-Eti* ye bağlı bir birlik halinde idiler. Bu birliğe dahil fakat göçebe olarak yaşıyan birtakım kabileler de vardı. Birliği vücuda getirenler arasında esas şart askerî yardım idi.

Kaan-Etinin hizmet karşılığı olarak kendilerine arazi dağıttığı askerlerden mürekkep, bir esas ordusu vardı. Eti ordusunun çekirdeği olan bu kıt'aya girenler Kaan-Etiye sadık kalacaklarına ant içerlerdi. Birliğe dahil öteki Etiliklerin orduları da bu çekirdeğin etrafında toplanıyorlardı. Ayrıca ücretle asker de tutulurdu. Askerî kıt'alar piyadelerden ve muharebe arabalarından teşkil olunuyordu. Her muharebe arabasında, biri arabacı, öteki muharebeci, bir de bunları kalkanile koruyan bir yardımcı olmak üzere üç kişi bulunurdu. Her kıt'a ekseriyetle 1000 piyade ile 100 muharebe arabasından ibaret olurdu. Etiler vücutça çok kuvvetli insanlardı. Mükemmel silâhları vardı. Demir kalkan, ucu demir mızrak ve iki tarafı keskin balta, uzun hançer,

Eti piyadeleri

kılıç kullanırlar ve harpte başlarına madenî bir tulga giyerlerdi.

Eti Tanrısı

HUKUK VE DİN

Etiler ülkesinde, Kaan-Etinin mutlak bir hakimiyeti vardı. Hükümdarın verdiği emre karşı koyanlar bütün evile ve ailesile yokedilirdi. Etilerin Sumer kanunlarına çok benzeyen kanunları vardı. Bu kanunlarda aile hayatına, şahıslara, cinayetlere ait hükümlerden sora askerlerin ihaneti meselesine, araziye ve dine ait hükümler bulunuyordu. Emlâk sahibi olmak için askerlik yapmak şarttı. İdam cezası ancak pek ağır suçları yapanlara verilirdi. Erkek ve kadın hukukça müsavi sayılırdı. Kadınlar hükûmet işlerine girerler, erkekler gibi harbe giderlerdi. Kıralıçanın kıral kadar hukuku vardı. Muahedelere kıralla birlikte imza koyardı. Etilerden kalma eserler arasında bir kadın kumanadn heykeli bulunmuştur.

Tanrı Teşup

Eti kadınlarının bugün Maraş civarında yaşayan Türkmen kadınlarının giydikleri biçimde başlık kullandıkları heykellerde görülmüştür. Etrüsk kadın heykellerinde de ayni biçimde başlıklar vardır. Bu da Etrüsklerin Anadoludan İtalyaya geçtiklerini gösteren başka bir delildir.

Etiler, zamanlarında kendilerine komşu yaşayan milletler üzerinde büyük medenî tesirler yapmışlar, onların mürebbisi olmuşlardır. Bilhassa İbraniler üzerinde çok tesirleri olmuştur. Musevilerin din kitabı olan *Tevrat* bunları anlatır.

Etiler, güneşi büyük Tanrı tanırlardı. Bu Tanrıya verilen millî ad *Teşup* tur. Teşup başında tulga, elinde çifte balta taşıyan, şimşekler çaktıran sakallı bir erkek olarak temsil edilirdi.

Eti san'at eserlerinden

Etiler bunun için heryerde mabetler yaparlardı. Bu mabetlerde daha birtakım mabutlar da bulunurdu. Bunlar da tıpkı memleket gibi bir birlik halinde bulunurlardı. Hatusas yakininde Etilerin Yazılıkaya mabedi bulunmuştur. Burada kayalar üzerinde bir dinî ayin resmi vardır. Bu resimde erkek Tanrıdan başka, bütün varlıkların kendisinden çıktığı tabiati temsil eden bir de *kadın tanrı*, Nana görülmektedir. Bu kadın tanrı Ege adalarında ve Giritte de vardır.

Etilerin din inanışları ve ayinleri garba az çok farklarla geçmiştir. Etrüsklerde de bu dinî inanışlara aynen tesadüf olunur.

Eti vazosu

SAN'AT Bügüne kadar yapılan araştırmalarda ele geçen eserler Etilerin yüksek bir medeniyet sahibi olduklarını, san'atçe ilerlemiş bir millet bulunduklarını göstermektedir. Anadolunun hemen her bucağında topraklar altında kalmış olan bu eserlerden hergün bir yenisi ortaya çıkmakta, öz yurdun ilk ve en eski ahalisini teşkil eden bu dedelerimizin Türk ve cihan medeniyetindeki hisselerinin büyüklüğü anlaşılmaktadır. *Kültepe*, *Üyük* ve *Alişar* harabelerinde Milâttan 4000 yıl eveline ait vesikalar bulunmuştur. Bunların içinde resimler, süslü kaplar, çivi yazısile yazılmış birçok levhalar vardır. Boğazköyün yakininde olan Üyük'te de bir Eti sarayı bulunmuştur. Sarayın duvarları Etilerin dinî merasimlerini gösteren kabartmalarla süslüdür. Eti kabartmalarına garba, İzmir yakınlarına kadar Anadolunun her tarafında tesadüf olunur. Bu abideler bir yandan da Şimalî Suriyeye, Mezopotamyaya kadar iner, Etiler san'at ve medeniyet bakımından bütün Garbî Anadoluya, Suriye ve hatta daha uzaklara tesir et-

Maraş aslanı

mişlerdir. *Karkamış* ve *Zincirli*, Torosların cenubundaki Eti medeniyet merkezlerindendir. Zincirlide M. E. 2000 tarihlerinde yapılmış sütunlu bir saray bulunmuştur. Eti sarayları yapılış itibarile Kalde ve Girit saraylarına çok benzerler. Etilerin yaptıkları kabartma resimlerden ve heykellerden pek değerli heykeltraşlar yetiştirdikleri anlaşılmaktadır. Asurlular gerek mimarlıkta, gerek heykeltraşlıkta Etilerden çok istifade etmişlerdir.

Etilerin, Anadolu yaylâsının sert iklimine uygun bir surette uzun mantolar, yüksek başlıklar ve kıvrık uçlu pabuçlar giydikleri bıraktıkları heykel ve kabartmalardan anlaşılmaktadır.

Etilere ait çivi ve hiyeroglif yazıları

Etiler ilk devirlerde Sumerler gibi çivi yazısı kullanıyorlardı. Soraları Mısırlılarla temasa geçince hiyeroglif tarzını kabul ettiler. Kendilerine mahsus bir Eti hiyeroglifi ortaya çıktı. Etilerin çivi yazısile bıraktıkları eserler okunmuşsa da henüz hiyerogliflerin okunması kabil olmuştur denemez.

Etilerde Sumerlerin ilim ve edebiyatile münasebeti olan bir ilim ve edebiyat vardı. Bulunan muhtelif musiki aletlerinin resimlerine göre Etilerin ney, kitara gibi sazlar kullanan ileri bir musikileri olduğu anlaşılmaktadır. Bellibaşlı musiki aletlerile musiki san'atinin başlıca esaslarını Ege havzası insanları Etilerden almışlardır.

B. FRİKYA

1. MEMLEKET VE AHALİ

Frikyanın en eski ahalisi Etilerle birlikte gelmiş olan Türk kabileleridir. Bunlar, Çanakkale ve İstanbul boğazlarından geçerek buraya gelen ve ayni ırktan olan *Traklar*la karışmışlardır. Frikya ismi, Anadoluya geçen Trak kabileleri içinden kuvvetli birisinin adından çıkmış olmak gerektir.

Biribiri ardınca gelerek Marmara kıyılarına, göllerin çev-

FRİKYA DEVLETİ

resine, Sakarya boylarına yayılan ve yerleştikleri yerlere kendi adlarını veren *Misyalılar, Bitinyalılar, Paflagonyalılar* da Frikyalılardan sayılırlar. Friklerin en kalabalık olarak oturdukları yerler Sakarya boylarile, Turova ve Lidyanın şarkına düşen zengin yaylâdır.

2. TARİH

Traklar M. E. 3000 tarihlerinde Anadoluya Çanakkale Boğazından ilk geçtikleri vakit *Turova* şehrini yapmışlar ve orada bir hükûmet kurmuşlardı.

Soraki devirlerde yine ayni yoldan yeni birtakım kabileler geliyor, evvelâ Turovayı yıkıyorlar ve sora yeniden yaparak oraya hâkim oluyorlardı. Bunlardan bir kısmı da daha şarkta yerleşerek Frikya Kırallığını kurmuşlardır. Milâttan evel üçüncü binin ortalarında Turovalılarla komşu ve akraba olan bu devletin onlarla birleşerek tek bir devlet haline geldiği, zengin ve medeniyetçe yüksek bir varlık teşkil ettiği görülür.

M. E. XIII. asırda bütün Garbî Anadoluyu Trakyadan ge-

Frikyalıların Trakyadan Anadoluya geçişleri

len yeni bir istilâ kapladı. Bu akınla Yunanistana inen *Torlar*ın istilâsı arasında yakın bir münasebet vardır.

Bu devirlerde Frikyalılar, boğazlardan Antitoroslara kadar olan yerleri ellerine geçirmiş bulunuyorlardı. Frikyalılar, kendilerini kâfi derecede kuvvetli görünce, bağlı oldukları Eti Devletinin nüfuz ve hakimiyetinden tamamile kurtulmak için uğraşmağa başladılar. Bu sırada Eti kudreti sarsılmış, Etiler yavaş yavaş Kızılırmak boyundan cenuba, Şimalî Suriyeye doğru itilmiş bulunuyorlardı.

Frikyalıların en mühim şehri Anadolunun tam ortasında, Sakarya kıyısında kurulmuş olan *Gordiyom* idi. M E. VIII. asırda hudutlar şarka doğru genişledikçe birçok eski ve büyük Eti şehirlerini de ele geçirdiler. Frikyalıların hakimiyet ve nüfuzları cenuba ve garba doğru da yayılmış, *Lidyalıları* hakimiyetleri altına almışlardı. Frikyalılar sahillerden ziyade içerleri ele geçirmek istiyorlardı. Zira Frikya tam manasile bir köylü ve çiftçi memleketi idi. Burada ziraate çok ehemmiyet verilir, bir öküz kesen ve bir saban tahrip eden idam olunurdu. İlk kıral sayılan *Gordiyos*, boyunduruğu oka bağlamak için çözülmez bir düğümün (kördüğüm) mucidi sayılır ve onun düğümünü bağladığı araba millî bir tılsım gibi saklanırdı.

Bir Frikya vazosu

Frikyalıların başlıca iki düşmanı vardı: Asurlular ve Lidyalılar. Kimrilerin Anadoluyu istilâsında Karadeniz sahillerindeki yerler ellerinden çıktığı ve Garbî Frikyayı Lidya Kıralı Krezüs ele geçirdiği halde Sakaryanın garbında küçük bir devlet haline gelmiş olan Frikya yine Asurlulara karşı koyabiliyordu. Fakat yıldan yıla kuvvetten düşerek Lidyanın hakimiyeti altına girdi ve M. E. VI. asırda Pers istilâsile ortadan kalktı.

3. MEDENİYET

DİN

Frikyalıların çiftçiliğe verdikleri büyük ehemmiyet dinlerine de tesir yapmıştır. Mabutlarının en başında kadın toprak tanrısı, *Nana* gelir.

Buna başka adlar da verirlerdi. Bundan başka Nananın oğlu *Ati* de bir tanrı idi. Frikya tanrıları Yunanlılara da geçmiştir.

İlâhî ve mukaddes saydıklar. bir karataşa da tapınırlardı. Ayinleri kaval, davul ve dümbelek sesleri içinde vecde dalmaktı. Hıristiyanlıktaki şarap ve ekmekle takdis âdetleri Frikyalıların içki ve eğlenceye dayanan ayinlerinden çıkmıştır.

SAN'AT

Frikyalılardan birçok kale, şehir ve mabet harabesi kalmıştır. Bunlar Anadolunun her tarafında kayalar üzerine işlenmiş abideler halinde görülür.

Frikya devrine ait bir toprak kap

Eski devirlere ait olanlarında Eti san'atinin izleri o kadar kuvvetlidir ki bunları Eti eserlerinden ayırmak güçtür. Daha soraki zamanlara ait eserlerde, — meselâ M. E. VII. asra ait bir kıral mezarında — Yunan tarzının tesirleri görülür.

Yunanlıların bir rivayetine göre Frikyalılar, madenlere su vermenin ve ilk maden esrarının mucidi sayılırlar. Tentene örmeciliğinin de Frikyalılarda başladığı söylenir. Bununla beraber bütün Etilerin, Sumerlerin, Giritlilerin ve Mısırlıların Milâttan evel ikinci binin sonlarında madencilik

ve dokumacılık san'atlerinin en yüksek derecesine varmış olduklarını unutmamak lâzımdır.

Frikyalılar yeni aletler ve usûller icat ederek musikinin ilerlemesine de yardım etmişlerdir.

C. LİDYA

1. MEMLEKET VE AHALİ

Menderes, Gediz vadileri Lidyanın asıl merkez sahasını teşkil eder. Burası en eski zamanlardanberi üstüste gelip yerleşmiş birçok Türk kabilelerinin yurdu olmuştur. En son gelenlerden bulunan *Litler* in adına bağlanarak buraya M. E. VII. asırdan sora *Lidya* denilmeye başlanmıştır. Litler buranın iç kısımlarında oturuyorlar, deniz kıyısı taraflarında da *Turşalar* ve *Sartlılar* adı verilen kabileler bulunuyorlardı. M. E. VIII. asırda bunlardan Turşalar İtalyaya ve Sartlılar Sardinyaya göç etmişlerdir. Romada ilk medeniyeti kuran *Etrüskler* ile bu Turşalar birdir. Etrüsklerin dillerile Lidyalıların ve Etilerin dillerinin biribirine çok yakın olduğu, Etrüsklerin bıraktıkları san'at eserleri, süs eşyası ile Anadoludakilerin tamamen bir bulunduğu görülmüştür.

2. TARİH

HÜKÜMDAR SÜLÂLELERİ

Lidyalılar ilk zamanlarında *Atalar* adını taşıyan bir sülâlenin idaresi altında bulunuyorlardı. Atalar Trakyadan geçen Türk kabilelerinden idiler. M. E. XIII - XI. asırlara kadar hüküm sürdükleri anlaşılıyor. Yalnız bunların zamanında Litler, Friklere Frikler de Kaan-Eti ye bağlı bulunuyorlardı. Merkezleri *Asya* şehri idi. Eti dilinde aslı Asova olan Asya, *Sart* şehrinin en eski adıdır.

M. E. XI. asırda Lidya *Heraklitler* denilen bir Eti sülâlesinin eline geçti. Bunlar burada kalelere ve müstahkem yerlere dayanan askerî bir derebeylik kurdular. M. E. VIII. asırda *Giges* adlı bir prens bu sülâleyi devirerek yerine kendi geçti. Gigesin kurduğu bu sülâleye *Şahin Kırallar* denir.

Giges, Lidya hükümdarlarının en büyüklerinden biri olmuştur. Lidya yükseklik ve parlaklık devrini bu adama borçludur. Memleketin refah ve saadetinin, iktisatça yükselmiye çok bağlı olduğunu anladığından buna çok ehemmiyet vermiş, şark ve garp komşuları arasında bozulmaz bir barışıklık siyaseti gütmüştür. Lidyanın, Asyanın şarkını garbile ulaş-

Aslanlar mezarı

tıran bir transit sahası olduğu daha evelden anlaşılmış, sahille Kızılırmağın ötesindeki yerleri biribirine bağlıyan bir ana yol açılmıştı. Bu yolun üstünde konak yerleri, kervansaraylar ve geçiş vergisi alacak teşkilât vardı. Şarkta Ninovaya kadar uzanan bu uzun ticaret yoluna, *Kıralyolu* adı veriliyordu. Giges zamanında Lidya, o devrin en mühim bir ticaret merkezi haline geldi.

KİMRİLERİN İSTİLÂSI

M. E VII. asırda Anadolu *Kimriler* le Trakların yeni bir baskınlarile altüst oldu. Kırım ve Trakya yoluyla Anadoluya inen bu İskit Türkleri Sakarya ile Kızılırmak arasındaki Şimalî Anadoluya, tarihte *Paflagonya* adı verilen Kastamonu ve civarına yerleştiler. Pek üstün harpçi idiler. Yerleştikleri hâkim mıntakadan bütün komşu devletlerinin topraklarına kasıp kavurucu akınlarla saldırıyorlardı. Bunları ancak Asurlular önleyebildiler. Bundan sora Kimriler Frikyalıların üstüne atılarak Frikya Devletini ortadan kaldırdılar. Lidya, bundan dehşete düştü. Asurlularla birleşerek karşı koymayı düşünen Giges bunda

Lidya Kıralı Giges sarayında bir elçi kabul ediyor

muvaffak olamayınca yalnız kendi kuvvetine dayanarak üzerlerine yürüdü ve Kimrileri yendi. O sırada Kimrilerin başına becerikli ve usta bir kumandan olan *Toktamış* geçmişti. Kimriler Lidyalıların üstüne bir intikam hücumu yaptılar. Giges harp meydanında öldü. Lidya Kimriler tarafından yağma edildi.

Kimrilerin Asurlular üzerine tertip ettikleri bir hücumun hazırlıkları sırasında Toktamış ölünce Kimriler bozulup dağılmıya başladılar. Metliler tarafından bozgunluğa uğratıldıktan sora Anadoluda barınamadılar. Cenuba çekilerek Suriye ve Mısır içlerinde dağıldılar.

Lidya sanat eserlerinden harp arabası

KREZUS DEVRİ Kimrilerden sora, Lidya, yeniden sakin ve müreffeh hayatına kavuştu. Gigesten sora gelen üç kıral da onun açtığı yoldan yürüdüler. Sonuncuları *Krezüs* tür. Lidya, onun zamanında büyük bir siyasî kuvvet ve zengin bir devlet oldu. *Sart* Küçükasyanın ilim, fikir, san'at merkezi haline geldi. Bu devirde Lidyanın her tarafında muhteşem mabetler, saraylar, abideler yükseldi. Krezüs, filozoflara, âlimlere, şairlere maaşlar bağlıyor, onlar için misafirhaneler açıyordu. Sahildeki bütün Iyon siteleri Lidyanın hükmü altına girmişlerdi. Uzun zaman Lidyanın *metbu* tanıdığı Frikya ona *tâbi* vaziyetine düşmüştü. Lidya hakimiyeti Karadenizden Toroslara, Ege Denizinden Kızılırmağa kadar genişlemişti.

Bütün bu yerlerden toplanan servet, Lidyanın kendi altınlarile birleşmiş, devletin ve milletin zenginliği tarihte emsalsiz sayılacak bir dereceye varmıştı. İlk defa Giges tarafından yaptırıldığı söylenen madenî para basılması mübadele ve kontrol işlerini kolaylaştırarak ticarette büyük bir terakkiye yol açmıştı.

Yalnız işin zayıf bir tarafı vardı. Her şeyin para ile olup biteceğini uman Krezüs vatan müdafaasını da şuradan buradan para için toplanan, her türlü vatan duygularından mahrum ücretle tutulmuş yabancı askerlerin eline bırakmıştı.

1000 yıllık Lidya Devletinin mahvına bu ordu sebep olmuştur. O asırda Pers Hükümdarı *Kurus* Şarkî Anadoluyu ele geçirmiş, Lidya sınırlarına sokulmuştu. M. E. VI. asrın ortasında Pers ve Lidya orduları çarpıştılar. Krezüs perişan ordusu ile Lidya içlerine kadar geriledi. Son mukavemetleri de kolaylıkla kıran Persler Sart'ı muhasara ve zaptettiler. Krezüs Perslere esir düştü ve Lidya Devleti ortadan kaldırıldı.

Krezüsün bastırdığı altın sikkelerden biri

Fenikelilere ait bir tunç göğüslük

X

FENİKELİLER

1. *MEMLEKET VE AHALİ*

MEMLEKET VE AHALİ

Akdenizin Suriye sahillerinde Lübnan dağlarile deniz kenarı arasında uzanan dar sahaya eski zamanlarda *Fenike* denirdi. Birçok yerlerde denize kadar sokulan dağlar sert ve dik kayalık çıkıntılar teşkil ediyor, memleketi karadan biribirine gidilmesi güç birtakım kısımlara ayırıyordu. Buralarda iyi ve emin limanlar, sahillere çok yakın adacıklar vardır. Lübnan dağları da o zamanlar zengin *sedra* ormanlarile kaplı idi.

Burada ilk yaşıyanların kimler olduğu bilinmiyor. M. E. 2800 tarihlerinde buraya şarktan, Ortaasyalı insanlar gelerek yerleşmişler ve Fenikeliler adını almışlardır. İlk Fenike medeniyetini kuran bunlardır. Eski mezarlarda yapılan araştırmalarda çıkarılan brakisefal kafatasları bu ilk Fenikelilerin Türk ırkından olduklarını göstermektedir. Bunlar soraları yakın komşu oldukları Sami kavimlerle karışarak yavaş yavaş Samileşmişlerdir.

FENİKELİLER VE İBRANİLER

(M. E. IX ve VII ASIR)

Yaşadıkları yerlerin, insanları birinden ötekine karadan ziyade denizden gitmeğe mecbur etmesi ve Lübnanın zengin ormanlarından alınan bol kereste bura halkına daha ilk zamanlardan başlamak üzere gemiciliği öğretmiştir.

2. TARİH

Fenike tarihi hakkında bilinenler oldukça azdır. Bugüne kadar Fenikelilerden kalma hiçbir kitap bulunmamıştır. Taşlar üzerine kazdıkları yazılar da pek sayılıdır. Gemici bir

Gemi yapan Fenikeliler

millet olan Fenikelilerin kurdukları şehirler bir tek devlet halinde uzun zaman birleşmemiş, kendilerini ayrı ayrı idare etmişlerdir. Bu şehirlerin başlarında ya bir kıral yahut ahali tarafından seçilmiş bir reis bulunurdu. Şehirlerin ahalisini zengin ailelerle, gemici, asker, amele ve san'at sahibi gibi kazancile yaşayan halk sınıfı teşkil ederdi. Bu sınıflar arasında birçok şehirlerde kanlı boğuşmalar olur, şehrin idaresi üstün gelen sınıfın eline geçerdi. Fenikeliler kendi şehirleri-

nin kazancından başka bir şey düşünmedikleri için şehirler arasında kavga çıkarmazlardı. Hatta kazançları bozulmasın diye istiklâllerinden bile vazgeçtikleri olurdu.

Fenike tarihi üç devreye ayrılır: *Sayda*, *Sur* ve *Kartaca* devirleri. M.E. 1500 tarihlerinde Fenike şehirleri Mısırlıların hakimiyetini tanımışlardı. Bu devirde Saydalılar birkaç asır Fenike şehirleri arasında en parlak yeri tuttular. Mısırlılar, Sayda tüccarlarına Nil Deltasındaki şehirlerin birçoğunda ticaret yerleri vermişlerdi. Sayda gemicileri daha XV. asırdan evel *Kıbrıs* adasını keşfetmişler, orada zengin bakır madenleri bulmuşlardı. Soraları daha ilerilere giderek Anadolu sahillerine vardılar. Zengin ticaret merkezleri kurdular. Ege Denizi adalarını birer birer ele geçirdiler. Bu adaların bazılarından mermer, kükürt, şap ve altın çıkarıyorlardı. Boğazları geçerek Karadenize girmişler, Kafkasyaya kadar gitmişlerdi. Oralardan da kıymetli madenlerle esirler getiriyorlardı. Yunanlılarla aralarında rakiplik ve düşmanlık doğmağa başladı. M.E. VI. asırda *Sur* un ehemmiyeti artmağa ve Fenike şehirleri arasında üstün tanınmağa başladı. Saydalılar Akdenizin şark sahillerinden istifade etmişlerdi. Surlular ise garp taraflarında dolaştılar. Sicilya, Malta, Sardinya ve Balear adalarını bularak yerleştiler. Şimalî Afrika sahillerine şehirler kurdular. Kartaca bunlardan biridir. Daha ilerilere giderek Cebelitarık Boğazına vardılar. Tarsis adını verdikleri toprağı güzel ve bereketli bir memlekete kavuştular. Soradan Endülüs denilen bu yerde çok bol buğday ve üzüm yetişiyor, ince tüylü koyunlar yaşıyor ve zengin gümüş madenleri bulunuyordu. Bu suretle Surlular pek çok zenginleştiler, servetlerine gururlandılar ve Asurlulara karşı isyan ettiler. Ninova ve Babil kırallarının yaptıkları muhasaralara karşı koymakla uğraşa uğraşa kuvvetten ve ehemmiyetten düştüler.

Surluların hakimiyeti Fenikelilerin Şimalî Afrika sahilinde M.E. IX. asrın sonlarında kurmuş oldukları *Kartaca* ya geçti. Kartacanın Akdeniz yollarının birleştiği yerde, ehemmiyetli bir mevkii vardı; M.E. IV. asırda hakimiyeti ele alan Kartaca bütün Fenike şehirlerile müstemlekelerini idaresi altında toplıyarak bir imparatorluk kurdu. Yunanlılara ve Etrüsklere karşı uzun seneler üstünlüğünü korudu. İleride görüleceği üzere nihayet M. E. II. asırda Romalılar tarafından ortadan kaldırıldı.

3. MEDENİYET

GEMİCİLİK VE KEŞFİYAT

Akdenizin ilk gemicileri Egelerdir. Fenikeliler kendilerinden çok evel yaşamış ve gemiciliği ilerletmiş olan Egelerin tecrübelerinden istifade ederek aralarından şöhretli ve cesaretli gemiciler yetiştirdiler. Donanma kurmak isteyen diğer devletler bu işi ancak Fenikelilerin yardımile başarabiliyorlardı.

Fenike gemileri, güverteli, yanları kabarık ve iki uçları kalkık teknelerdi. Yelken ve kürek kullanırlardı. Harp gemi-

Bir Fenike ticaret gemisi

lerinin başlarında düşman gemilerinin yanlarını delmek için birer mahmuz vardı. Bu gemilerle açık denizde dolaşmak kolay değildi. Bunun için gündüzleri ve sahil boyunca giderler, geceleri uygun bir yerde konaklarlardı. Bununla beraber kutup yıldızına göre geceleri yerlerini tayin etmek usulünü de bilirlerdi.

Gemileri ve gemicilikleri pek iptidaî olduğu halde Fenikeliler Akdenizi aşarak uzak ve korkunç denizlerde de birtakım keşif seyahatleri yaptılar. Milâttan 600 sene evel Kızıl Denizden başlıyarak üç senede Afrikayı dolaştılar ve Septe

yolu ile memleketlerine döndüler. Cebelitarıktan çıkan bir kısım Fenikeliler de Afrikanın garbında seyahatler yaparak Gine körfezine kadar indiler. Bir kısım Fenike gemileri de Şimal Denizine çıkarak Britanya adalarını buldular. Baltık Denizine kadar nüfuzlarını ilerlettiler.

Fenike gemicileri hem kâşiflik, hem ticaret, hem de korsanlık yapıyorlardı. Gittikleri yerlerin ihtiyacına göre gemilerini yüklerler ve ekseriyetle birkaç sene süren uzun ticaret seferleri yaparlardı. Mallarını gittikleri yerin işlerile, mahsullerile değiştirirlerdi. Hatta ufaktefek eşya mukabilinde çocuklar da alırlardı. Bir taraftan da kendilerini koruyamıyacak vaziyette olan yerlerde ahaliye baskınlar yaparlar veyahut gemilerindeki malları görmeğe gelenler henüz içeride iken fırsat kollayarak demir alırlar. Bu suretle birçok insanları esir ederek kaçırırlardı. Her gemi sahibinin en büyük kaygusu yolunu gizli tutmaktı. Gittikleri ve gördükleri yerleri bir sır gibi saklarlardı. Rakiplerine yollarını belli etmemek için icabında gemilerini batırmak fedakârlığına bile katlanırlardı.

TİCARET VE MÜSTEMLEKELER

Fenike eski zamanın büyük ticaret memleketlerinden biri idi. Kara ve deniz ticaret yollarile o zamanki dünyanın hemen her bucağına kol salmıştı. Bütün Asya şehirlerinde Surlu veya Saydalı Fenikeli tacirlere raslanırdı. Hazar Denizini ve Basra körfezini muntazam kervanlarla Akdeniz kıyılarına bağlamışlardı. Kervanlarla ve gemilerle zamanın bütün işleri ve mahsulleri Sayda ve Sura akıyordu. Cenuptan gelen kervanlar Arabistandan, Hintten, Mısırdan, Habeşistandan güzel kokular, kıymetli taşlar, baharlar, kokulu ağaçlar, fildişi, abanoz, altın, devekuşu tüyü getiriyor. Şarktan gelenler, Iraktan kıymetli kumaşlar, halılar, güzel kokular, hurma ve buğday, Hazar kıyılarından ve Kafkasyadan madenler, bakır işleri taşıyorlardı. Deniz yollarile de İspanyadan gümüş ve buğday, şimal memleketlerinden kalay, Ege adalarından bakır ve mermer geliyordu.

Fenike şehirleri ayni zamanda birer esir pazarı idi. Fenike gemicileri deniz seferlerinden birçok malla birlikte birçok ta esir getirirlerdi.

Fenikeliler gittikleri yerlerde imkân buldukça müstemlekeler kurdular. Yalnız bu müstemlekeler biribirine benze-

mezdi. Mısır gibi medeniyetçe ilerlemiş yerlerde yalnız kendilerine mahsus ayrı mahalleler kurarlardı. Buralarda mağazalar ve pazar yerleri yaparlardı. Diğer yerlerde ise küçük

Fenike şehirlerinden birinde pazar yeri

bir adayı veya korunması kolay bir burunu seçerler ve oraya ambarlarını, mağazalarını, mabetlerini yaparak etrafını surla çevirirlerdi. Buralarda panayırlar kurarak komşu

memleketler ahalisinin alış verişine açarlardı. Bu müstemlekelerin halkı daima değişen tüccarlar ve gemicilerden ibaretti. Bazı yerlerde ise bu müstemlekeler hakikî birer şehir halini alırlardı. Civardaki yerliler itaat altına alınarak İspanyanın cenubunda ve Afrikanın şimalinde bu suretle birçok müstemlekeler de kurmuşlardı.

SANAYİ

Fenikeliler gemiciliğe ve ticarete olduğu kadar sanayie de ehemmiyet vermişlerdi. Birçok ameleler çalıştırılan ve ucuz olması için ayni modelde çok miktarda iş çıkaran fabrikalar ve bunları işleten zengin fabrikacılar vardı. Güzel vazolar, süs eşyaları, ilâh heykelleri yapıyorlar, bütün Akdeniz memleketlerinde makbul sayılan gayet iyi kumaşlar ve tüller dokuyorlardı.

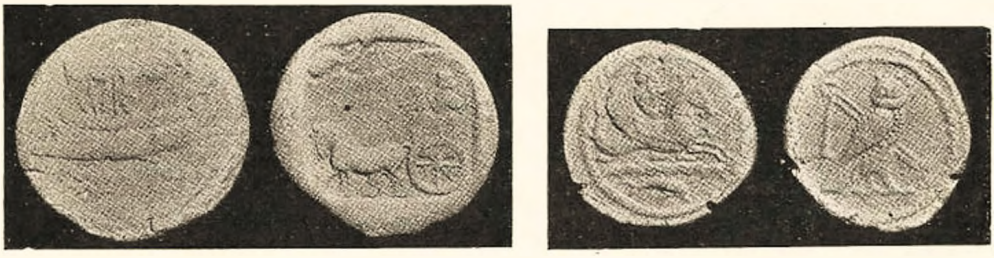

Fenike paraları

İşin güzel san'at cihetinden ziyade ticaretine ehemmiyet verirlerdi. Bunun için yaptıkları eşyalarda san'at bakımından güzelliğe, yeni şekiller icadına o kadar aldırış etmiyorlardı. Hatta çok geçen süs eşyalarının taklitlerini de yapıyorlardı. En ileri gittikleri işler şeffaf cam ve bir deniz hayvanı kabuğundan elde ettikleri erguvani boya san'atleri idi. Yaptıkları erguvani kumaşların şöhreti Roma İmparatorluğunun son günlerine kadar sürmüştür.

ALFABE

Ticaret işlerinin genişlemesi Fenikelileri okumak, yazmak ve hesap etmekte kısa ve kolay bir yol bulmağa doğru götürmüştü. Medeniyetçe kendilerinden eski ve üstün komşu milletlerden öğrendikleri okuma ve yazmayı basitleştirdiler. Sumerlerin ve Mısırlıların kullandıkları bazıları kelimelere, bazıları hecelere veya seslere karşılık teşkil eden şekiller arasından en basit 22 tanesini seçtiler. Bunları yalnız Fenike dili için değil bütün

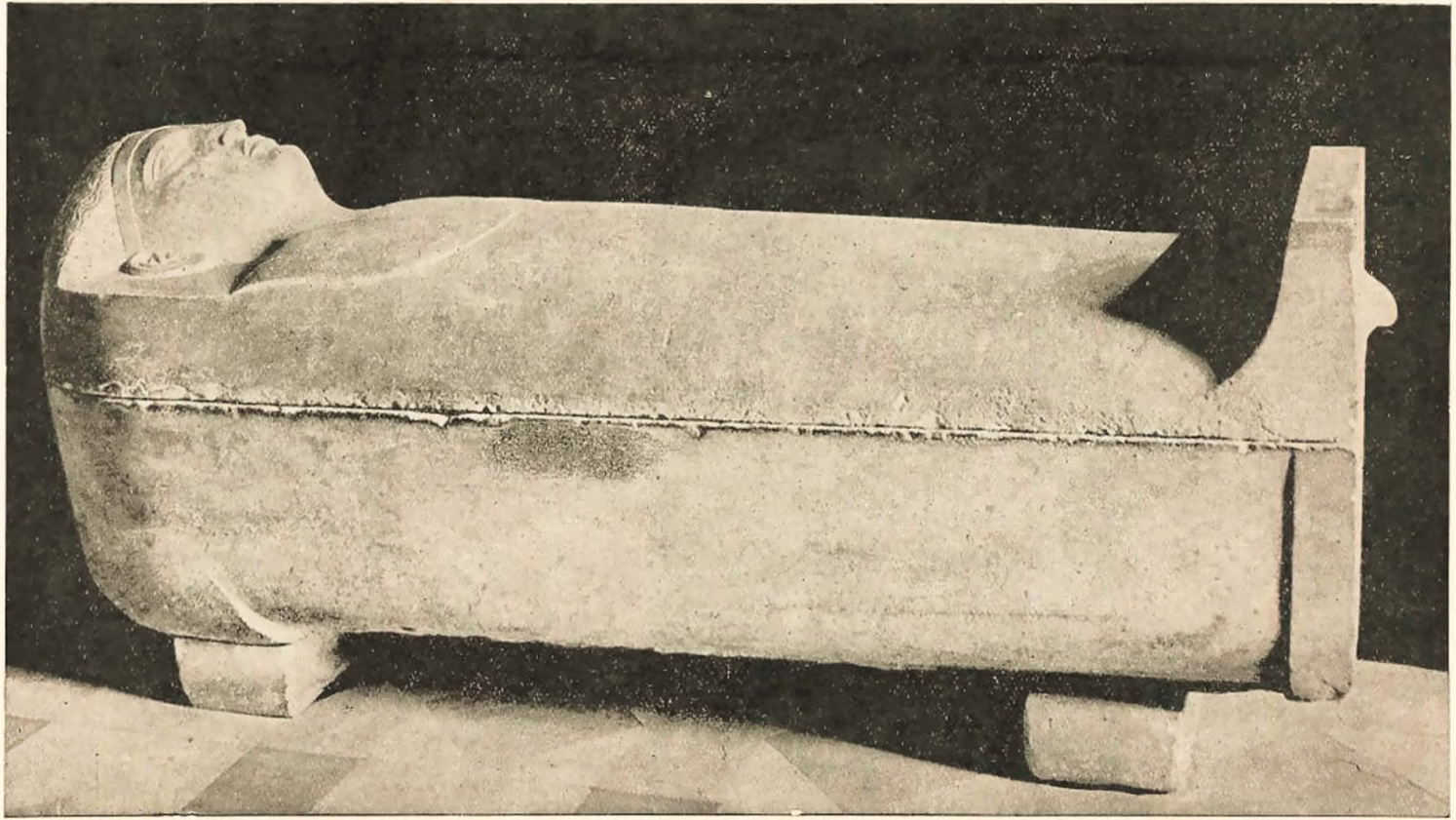

Bir Fenike lâhti

komşu memleketlerde kullanılan dillerde müşterek olan seslere karşılık olarak kullanmağa başladılar. Bu suretle M.E. 1200 - 1000 tarihlerinde bugünkü yazıya esas teşkil eden alfabeyi yaptılar. Fenikeliler sağdan sola yazarlardı. Yunanlılar yazıyı soldan sağa yazmağa başladılar. Yunanlılardan Romalılara geçen bugünkü yazının esası da bu suretle; soldan sağa yazılmağa başlandı.

DİN

Fenikelilerin dini de Sumerlerinkine benzerdi. Soraları başka dinler de karıştı. Her Fenike şehrinin *Baal* (yahut *Bel*) adı verilen bir yüksek tanrısı vardı. Bu tanrı her şehirde başka bir isimle anılırdı. Güneşi temsil eden, arz ile semanın sahibi tanılan Baal'dan başka bir de ayı temsil eden, güzellik ve ilkbaharın kadın tanrısı *Astarte* vardı. Bunlardan başka *Molok* denilen bir mabutları daha vardı. Bu mabuda diri diri yakılmak suretile küçük çocuklar kurban olunur ve bu merasime anneler bayramlık elbiselerile iştirak ettirilirdi.

FENİKELİLER VE MEDENİYET

Fenikelilerin kendilerine mahsus bir medeniyetleri yoktur. Alfabeyi icat etmişler ve gemici ve tacir bir millet oldukları için o asırlarda yaşıyan kavimler arasında münasebetlere vasıta olmuşlar, eski Sumer, Eti, Mısır ve Ege yüksek medniyetlerinin yayılmasına yardım etmişlerdir. Akdeniz kıyılarında kurdukları müstemlekeler oralarda iptidaî bir hayat yaşıyan kavimlerin azçok medenileşmesine tesir yapmıştır. Bununla beraber Yunan ve daha soraları Roma medeniyetinin doğmasında ve yayılmasında doğrudan doğruya tesir yapan Girit ve umumiyetle Ege medeniyetleridir. Bu medeniyetlerin de Anadolu Eti medeniyetinin devamından başka bir şey olmadığı ilerde görülecektir.

Fenike yazısından birkaç harf

Mısırda Kenaniler

XI

İBRANİLER

1. *MEMLEKET VE AHALİ*

PALESTİN

Bu memleket, Suriye ile Mısır arasındadır. Şimalden cenuba doğru biribirine muvazi olarak uzanan, Akdeniz sahilleri, yaylâ ve Şeria vadisinden ibaret üç kısma ayrılır. Şeria ırmağının yatağı bir yarıktan ibarettir. Irmağın suları yüzü Akdenizden 390 metre daha alçak olan Lut gölüne dökülür. Lut gölünün suları fazla tuzlu ve ziftli olduğundan etrafı ıssız ve oturulmıyacak bir haldedir.

Yaylâ kısmında eski zamanda ormanlar, dağ yamaçlarında zeytin ve incir ağaçları ve güzel yaylâlıklar vardı. Sellerin vücuda getirdiği dere boylarında ilkbaharda bol mahsul alındığı için, İbraniler çöle bakarak, burasını çok verimli buldular. İlk oturanlara göre *Kenaneli* adını alan bu ülkeye *Mev'ut memleket* dediler.

İBRANİLER

İbraniler, uzun müddet Mezopotamyadan Palestin ve Mısıra uzanan çöllerde göçebe halinde yaşamış birtakım Sami kabileleridir. Bunlar bereketli topraklarına göz koydukları Palestin ve Mısırın hudutlarında dolaşırlardı. Ayrı kabileler halinde nihayet Palestine yerleşmeğe muvaffak oldularsa da ancak Milâttan 1000 sene evel bir kıralın idaresinde birleşerek bir devlet kurabildiler.

İbraniler Palestini Kenanilerden zaptederken her yahudi kabilesinin başka başka tanrısı vardı. Soradan bu kabilelerden birinin tanrısı olan *Yahova* bütün kabilelerin tanıdığı bir tanrı oldu. Öteki kabile tanrıları başka başka adlar ve sıfat-

larla ikinci derecede kaldılar. İbraniler Yahovayı kurbanlar keserek kutlularlar fakat kendisi için hiçbir maddî varlık düşünmezlerdi. Puta, heykellere ve resimlere tapmak günah sayılırdı. İbranilerde din zayıfladıkça birtakım peygamberler ortaya çıkar dinî hisleri tekrar kuvvetlendirirler, halka tanrının kendilerile beraber bulunduğunu, İbranilerin tanrının sevgili kavmi olduğunu söylerlerdi.

2. TARİH

TEVRAT

İbranilerin ilk zamanlara ait tarihlerini nakleden dinî mukaddes kitapları vardır. *Ahdi Atik* denilen bu kitapların içinden peygamber *Musa*ya ait olduğu söylenen *Tevrat*ın İbranilerce hususî bir ehemmiyeti vardır.

Ahdi Atik, bir tarih, bir şiir kitabı, bir kanun düsturu ve bir vahiyler, ilâhiler mecmuasıdır. Onlarda eski zamanlara ait hikâyeler, tanrının emirleri, Palestinin tarihi ve güzel ilâhiler vardır. Bahsolunan hikâyelerin hakikî kahramanı tanrı Yahovadır. Musevî dininden çıkmış olan hıristiyanlık ta Ahdi Atiki mukaddes tanır. Müslümanlarca da Tevrat mukaddes bir kitaptır. Bundan dolayı Ahdi Atikin hikâyeleri pek meşhurdur. Bunlar birçok şairlere ve san'atkârlara ilham kaynağı olmuştur.

Eski zamanlarda İbraniler kabileler halinde yaşarlarken peygamberlerin idaresi altında bulunurlardı. Ailenin reisi sayılan peygamber, bütün iptidaî kavimlerde olduğu gibi hem rahip, hem hâkim, hem de kumandandı. İlk İbrani peygamberi olan *İbrahim*in Kaldenin Ur şehrinden çıktığı ve kıral *Hamurabi* zamanında yaşadığı, İbranilerin onun zamanında Palestine gelip yerleştikleri Ahdi Atikten anlaşılmaktadır. Soradan İbraniler, İbrahimin neslinden gelen *İsrail*den itibaren *Beniisrail* adını almışlardır.

BENİİSRAİLİN MISIRA GİTMESİ VE MISIRDAN ÇIKMASI

İbrahim zamanında Kenan diyarına yerleşen Beniisrail, İkesusların Mısırı zaptettikleri sırada Mısıra göç etmiş ve orada yerleşmiştir. Tevratta yazıldığına göre bu göç, yerleşme ve Mısırdan çıkma işleri şu şekilde olmuştur: İsrail adı verilen Yakubun soradan Beniisrailin ayrıldığı on iki

kabilenin esasını teşkil eden on iki oğlu vard. ve bunların içinde en çok Yusufu severdi. Kardeşleri bunu kıskandılar ve Yusufu gizlice Mısıra giden tacirlere sattılar. Yusuf, Mısırda Fir'avunun büyük memurlarından birine köle oldu. Bir müddet sora efendisinin karısı onu hapse attırdı. Yusufun rüyalardan mana çıkarmakta çok mehareti vardı. O sıralarda Fir'avun bir rüya görmüştü. Yedi zayıf inek yedi şişman ineği yemişti, Fir'avunu çok korkutan bu rüyayı kimse izah edemiyordu. Nihayet, Yusufun rüya tabirindeki meharetini işiterek yanına çağırttı. Yusuf ta bu rüyayı, yedi bolluk senesini yedi kıtlık senesi takip edecek bunun için bolluk senelerinde fazla erzak biriktirerek kıtlık senelerinin sıkıntısına yer bırakmamak lâzımdır şeklinde tabir etti. Fir'avun Yusufun aklına hayran olarak onu kendisine başvezir yaptı.

Bir İbrani kitabesi

Hakikaten bir müddet sora kıtlık başladı. Her taraftan Mısıra geliyorlar ve zahire alıyorlardı. Bu sırada Yakubun oğulları da zahire almak için Mısıra gelmişlerdi. Yusuf kendisini kardeşlerine tanıttı ve onları bağışlıyarak bütün Beniisraili Mısıra getirtti ve kendilerini Süveyş berzahı civarına yerleştirdi.

Beniisrail Mısırın zengin topraklarında büyük bir refaha kavuştular ve çoğaldılar. İkesuslar Mısırdan çıkarıldıktan

sora vaziyet değişti. Mısır Fir'avunları bu Asyalı kabilelere en zahmetli işleri gördürerek şiddetli bir idareye tâbi tuttular. Bu zulüm o kadar arttı ki Beniisrail Mısırdan kaçmağa ve Sina çöllerinde yine yıllarca dolaşmağa mecbur kaldı.

MUSA

Yine Tevratın anlattığına göre İbraniler, Mısırdan *Musa* peygamberin idaresi altında çıkmışlardır. O sırada Fir'avun, Beniisrailden doğacak bütün erkek çocukların öldürülmesini emretmişti. Beniisrailden bir kadın oğlunu kurtarmak için onu doğar doğmaz ziftlenmiş bir sepete koyarak Nilin sularına bırakmıştı. Suda yıkanmakta olan Fir'avunun kızı tesadüfen gördüğü bu çocuğu sudan çıkardı ve adını "Sulardan kurtarılmış„ manasına olarak Musa koydu. Musa Fir'avunun sarayında büyüdü, Mısır rahiplerinin bütün bilgilerini öğrendi. Kuvvetli ve akıllı bir adam oldu. Kendisinin İbrani olduğunu da öğrenmişti. Bir gün Beniisrailden birine fenalık yapan bir Mısırlıyı öldürdü. Cezadan kurtulmak için *Turisina* çölüne kaçtı ve çoban oldu. Tevrattaki rivayete göre orada Yahova kendisine İsrail oğullarını Mısırdan çıkarmak vazifesini verdi. Musa Mısıra döndü ve Fir'avundan Beniisrailin Mısırdan çıkmasına izin aldı. Beniisrail Mısırdan çıkarken onları bıraktığına pişman olan Fir'avun arkalarından yetişmek istedi ise de ordusu ile birlikte, Kızıl Denizin İsrail oğullarına yol vermiş olan suları arasında boğuldu.

Beniisraili Mısırdan çıkaran Musa, yalnız bu hareketi idare eden bir reis olmakla kalmadı. Ayni zamanda bir din ve kanun yapıcısı oldu. Sina çöllerinde senelerce süren dolaşma sırasında Musa, Beniisraile yeni bir din kurdu. Bunun için de birtakım mücadeleler yapmağa, mukavemetleri şiddetle kırmağa mecbur kaldı. Musa dininin esasını, tanrının buyruğu olarak kavmine bildirdiği *On Emir* teşkil ediyordu. Bunlar iki taş levha üzerine kazılmıştı. Bu emirlerin üçü Tanrıya karşı olan vazifelere, diğer yedisi insanın yakınlarına karşı olan ahlâkî vazifelere aitti. On Emir, anaya babaya hürmet etmek, insan öldürmemek, hırsızlık etmemek, yalancı şahit olmamak gibi birtakım iyi ahlâk düsturlarını çiziyor, İsrail oğullarına çalışmayı vazife kılıyordu. İbraniler göçebe bir halde yaşarken mabetleri bir çadırdan ibaretti. Bu çadır ortadan bir perde ile kiye bölünür. Bir kısmı mukaddes, ikinci kısmı mukaddeslerin

mukaddesi sayılır ve kanunların yazılı olduğu taş levhalar burada saklanırdı.

DAVUT VE SÜLEYMAN

İbraniler 40 sene çöllerde kaldıktan sora tekrar Palestine geldiler. Bu sırada Musa da ölmüştü. Beniisrail Mısıra göçünce buraya sahip olmuş bulunan kavimlerle sürekli birçok muharebelerden sora yurtlarına yerleşebildiler. Düşmanlarile yaptıkları muharebeler onları bir kumandanın idaresi altında birleşmeğe mecbur etmişti. M. E. 1000 tarihlerinde reisleri *Davut, Kudüs* şehrini merkez yaparak bir kırallık kurdu. Başlangıçta bu kırallık bir kumandanlıktan ibaretti. Azlık olan İbraniler, Anadolu, Irak ve Mısırda yaşıyan kendilerinden kuvvetli devletlerin dışarda başka ülkeler ele geçirmek yolunu takip etmedikleri o devirde kolaylıkla Palestinde yerleşmek ve fütuhat yapmak imkânını buldular. Ayni vaziyetten istifade ederek bu memleketlerle Arabistan arasında ticaret mütevassıtlığı yapmağa başladılar. Davut kendisine başlangıçta İbrani gönüllülerile, Palestinli ücretli askerlerden küçük bir muhafaza kıt'ası yapmıştı. Bu, ordusunun esasını teşkil ediyor, ayrıca kabilelerden muntazam asker alıyor ve bunlar her ay kısım kısım gelerek kıralın idaresi altında talim görüyorlardı. Davut, bu ordu ile memleketinin sınırlarını Fırattan Kızıl Denize kadar genişletti. Harplerde çok şiddetli davranırdı. Öldükten sora yerine oğlu Süleyman geçti.

Süleyman, sulhçu ve teşkilâtçı bir adamdı. Memleketinin varidatını artırmak, ticaretini ilerletmek için komşu memleketlerle iyi münasebetler kurmağa çalıştı. Onlarla ittifaklar ve muahedeler yaptı. Ticaret yollarının merkezinde bulunan Kudüsten geçen tüccar kervanlarından bir geçit vergisi almağa başladı. Kendisi de ticaret kervanları tertip ediyordu. Fenikelilerin yardımile Kızıl Denizde bir ticaret filosu kurdu. Gemileri Hinde kadar gidiyordu. Fenikelilerin yardımile kendisine muhteşem bir saray, *Mescidi Aksa* adı verilen büyük bir mabet yaptırdı. Kudüs, İbranilerin mukaddes şehri oldu.

Süleyman, saltanatının son senelerinde gittikçe artırdığı vergilerle İbranileri bunalttı. Bu yüzden tekrar ihtilâller çıktı. M. E. 930 da öldüğü vakit İbrani Kırallığı çok sarsılmıştı.

İBRANİ KIRALLIĞININ PARÇALANMASI

Süleyman öldükten sora şimalde oturan kabileler Süleymanın oğlunu tanımadılar ve kendilerine başka bir kıral seçerek ayrı devlet kurdular. Bu suretle İbraniler şimalde *Israiliye*, cenupta *Yahuda* kırallıklarına ayrıldılar. Her ikisinin tarihi de aralarında geçen mücadelelerle, dinî ve askerî karışıklıklarla, Mısırlıların ve Asurluların istilâlarile doludur. İsrailiye Kırallığı Asurlular tarafından yıkıldıktan sora Yahuda ülkesi Asurluların ve Mısırlıların harp sahası oldu. Asurlular Kudüsü zaptederek İbranileri haraca bağladılar. Daha sora

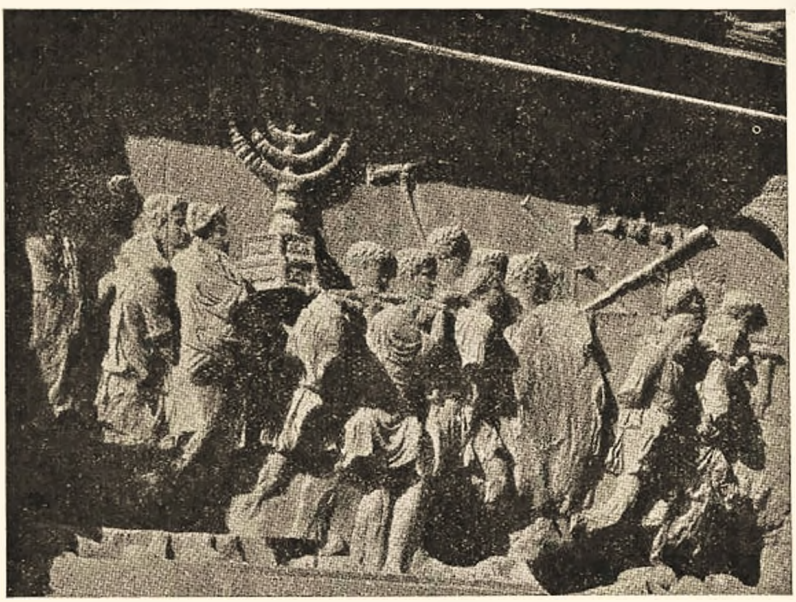

Titüs zafer takından bir kabartma
Burada Romalıların Kudüs mabedinden aldıkları ganimetler gösterilmektedir

M. E. 586 da Babilliler Kudüsü zaptettiler ve Yahudileri esir olarak Babile götürdüler. Pers hükümdarı Kurus Babili ele geçirerek Yahudilerin Kudüse dönmelerine ve Mescidi Aksayı yeniden yapmalarına izin verinceye kadar 70 yıl orada ıstıraplı bir esirlik hayatı geçirdiler. *Ahdi Atik* de bu devrin acı günlerini ve sıkıntılı yaşayışını anlatan hazin yazılar da vardır.

Babil esaretinden dönen İsrail oğulları artık eski ehemmiyetlerini kaybetmiş, başka milletlere haraç veren küçük

bir kavim haline gelmişti. Aralarında çıkan peygamberler din birliğini kurmuşlardı. Harabeleri tamir edilerek Kudüs yeniden dinî bir merkez haline getirildi.

Bir müddet sora Palestin sırasile Perslerin, İskenderin ve M. E. I. asırda Romalıların eline geçti. İncillere göre Kudüs Roma idaresinde iken *Isa* dünyaya geldi ve Kudüs hıristiyanlığın doğduğu yer oldu. M. S. 70 tarihinde Yahudiler Romalılara isyan ettikleri için Romalılar tarafından katliam edildiler ve katliamdan kurtulanlar da dünyanın her tarafına yayıldılar.

İbranilerin tarihte büyük bir siyasî rolleri olmamıştır. Hiçbir san'at ve medeniyet eserleri de yoktur. Yalnız *tek tanrıya inanmak* düşüncesi onlarla başlamıştır. Ahdi Atik din edebiyatı bakımından güzel bir eserdir.

İbranilerin dokuz kollu şamdanı

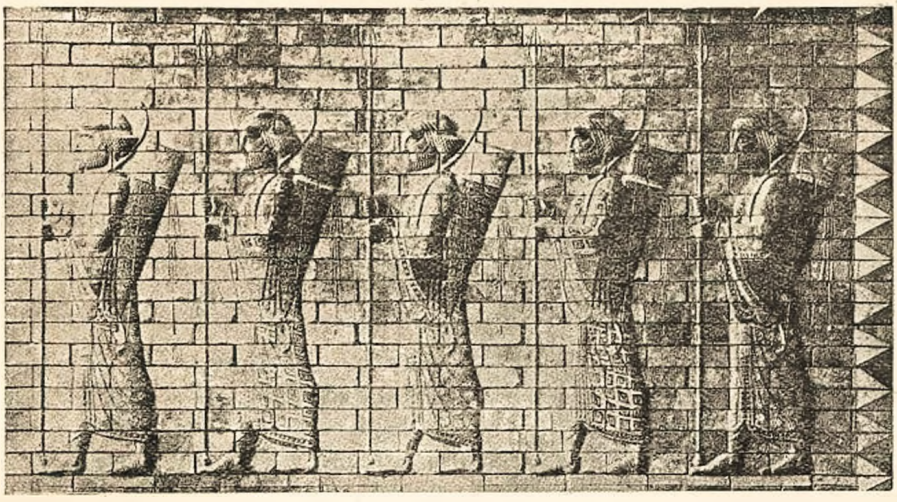

Sus sarayındaki kabartmalardan : kıralın okçuları

XII

İRAN

1. *MEMLEKET VE AHALİ*

MEMLEKET

İran, Dicle ve Fırat vadilerile İndüs ırmağı arasında uzanan, dört taraftan yüksek dağlarla çevrilmiş geniş bir yaylâdır. Şimalinde Alan dağları, Hazar Denizi, Öküz ırmağı, cenubunda Pers körfezi ve Umman Denizi vardır. İranın heryeri hava ve iklim itibarile biribirine benzemez. Dünyanın hemen en güzel yerlerile yaşamıya en az elverişli kısımları burada bir araya toplanmış gibidir. İran yaylâsile Hazar Denizi arasındaki dağlık yerlerin denize bakan yüzünde manzara güzel ve tatlıdır. İklim gayet mutedildir, toprak her türlü meyvalar ve çiçekler yetiştirir. Geniş ormanlar ve otlaklarla doludur. Cenuba doğru inildikçe bu güzellikler kaybolur. Kuraklık ve sıcaklık artar. Yaylânın iç tarafları tamamile çöldür. Yaylâyı kuşatan bütün dağlar dışardan esen serin rüzgârları, yağmurlu bulutları tutmaktadırlar. İç İranda, çöllere yakın yerlerde insanı boğucu ağır ve kuru rüzgârlar eser, yağmurlar toprağa inmeden havada tebahhur eder. Yaylâda yazın sıcak nekadar fazla

ise, kışın da o kadar şiddetli soğuklar olur. Cenupta Pers körfezi ve Umman sahillerinde iklim hattıistivanın altında bulunan Afrika sahillerinin iklimine benzer. Hava sıcak ve kurudur. Alışık olmayanlar için buralarda yaşamak güçtür.

AHALİ

Tarihte müşterek vasıflara malik bir İran ırkı yoktur. İranlı bir millet ortaya çıkıncaya kadar İranda yaşıyan insanların hayatında iki devre görülür.

Birincisi istilâ ve göçler devridir. Ortaasyadan, Hintten, Kalde taraflarından gelen türlü kavimler İranın başka başka yerlerinde yerleşmişlerdir.

İkinci devrede dil, din ve görenek bakımlarından geçirilen değişmelerle M. E. VI. asra doğru müşterek bir İranlılık ortaya çıkmağa başlamıştır. Fakat İranda her halde, en çok yerleşmiş ve yayılmış olanlar Türklerdir.

2 TARİH

İRAN TARİHİNİN AYRILDIĞI DEVİRLER

İran tarihi beş devreye ayrılır:
1 — Son zamanlar,
2 — Sasaniler devri,
3 — Partlar devri,
4 — Akamanişlar devri,
5 — Metler devri ve ondan evelki zamanlar.

İran kıt'asının siyasî tarihi milâttan evel VII. asırda ortaya çıkan bir Met hanedanile başlar. Bundan evel İran, Elamlılar ve Asurluların elinde idi. Şarkına da Türkler hâkimdi. Milâttan evel 2000 ve 2500 senelerinde Ortaasyadan çıkan ve medeniyetçe maden devrine girmiş olan bazı göç kolları, Ortaasyanın ehlî hayvanlarile beraber biribiri ardınca İran yaylâsına girdiler. Oralarda yerleştikten sora uzun zaman ayrı ayrı yaşadılar. Başka başka kabilelerin bir araya gelerek siyasî bir kuvvet halinde toplanmağa başlaması Asurluların sıkıştırmağa başlamalarından soradır. M. E. XII. asırda Asur orduları İran yaylâsına girince burada Elamlılarla ve diğer Türk kabilelerile karşılaştılar. Ardı arkası kesilmeyen savaşlarla da Asurluların karşısına çıkan kabileler arasında *Parsuva*larla *Met*ler de vardı. Metlerin reisleri, en nihayet, biribirine yakın ve benzeyen kabileleri kendi buyruğu altına toplıyabildi.

METLER Parsuvalar Dicleye dökülen Zap ve Diyala sularının kaynakları arasındaki yerde otururlar ve 27 kabile halinde yaşarlardı. Metler bunların daha şarkındaki ovada oturuyorlardı. Zamanlarına göre muntazam bir cemiyet hayatı sürüyorlardı. Halk, asker, çiftçi, amele, çoban gibi birtakım zümrelere ayrılmışlardı. Umumiyetle sürü ve davarlarile geçiniyorlardı. At besliyorlar ve bir yerden başka yere giderken kağnıya benzeyen bir nevi araba kullanıyorlardı.

Milâttan evel dokuzuncu asrın ortalarında Asurlular bunların memleketlerine bir sefer yaptılar. Bunun üzerine Asurlulara haraç vermeği kabul ettiler. Fakat bu onlara ağır geldi, şartı tutmadılar. Asurlular bir daha *Medya* ya girdilerse de çok bir şey elde edemediler. Asurlular sekizinci asır ortalarında Metlerin memleketine yeni bir sefer daha yaptılar. Bu sefer karşılarına Metler birleşmiş kuvvetlerle çıktıkları halde yine galibiyet Asurlularda kaldı. Bu Medyayı baştanbaşa sarsan büyük bir ihtilâle, yağmaya ve tahribe yol açtı. Memleket çok sarsılmakla beraber varlığını kaybetmedi. *Arbak* adlı bir kumandan Metleri yüksek idaresi altında birleştirdi. Asurlulara isyan ederek Ninovaya doğru yürüdü ve kısa bir zaman için şehri işgal bile etti (M. E. 788). Arbakın ölümünden 56 sene sora *Dayakko* adlı bir reis başa geçti. Kabileler arasında hakseverlikle tanınmış olan bu adamı Metler hükümdar tanıdılar. Bu suretle İran tarihinin Metler devri başladı. Dayakko *"Hemedan = Ekbatan"* hükûmetine merkez yaptı. Zamanında Met kabilelerini bir tek millet haline getirmeğe çalıştı. Öte yandan Asurlular ise Babil ve Elamı ele geçirmeğe çalışıyorlardı. Metler bu sırada yarım asır kadar sessizlik içinde oturabildiler.

ASURUN ZAPTI Metler az çok kuvvetli bir devlet kurabildikleri halde henüz Asurlulara verdikleri yıllık vergiden kurtulamamışlardı. Dayakkonun yerine geçenler evvelâ Perslerin oturdukları yerleri ele geçirerek millet birliğini kurmağa çalıştılar. Bu işi tamamlayınca Asur boyunduruğundan kurtulmak için onlardan kat kat üstün bir ordu yetiştirdiler. Harp açarak Ninovayı sardılar. Şehri ele geçirmek gün meselesi haline geldiği bir sırada şimalden İskit Türklerinin Medyaya girdikleri işitildi. Metler yurtlarını

kurtarmak için muhasarayı kaldırdılar ve Medyaya dönerek İskitleri karşıladılar. İskitler yorgun olan Metleri bir gün içinde bozdular. Met hükümdarı galiplerin tekliflerini kabul etmeyince İskitler memleketi baştanbaşa yağmaya başladılar. İstilâ yıllarca sürdü. Nihayet Metler, İskitlerin başbuğunu öldürmeğe muvaffak oldular. Başsız kalan İskitler de etrafa dağıldılar.

İskitlerden kurtulduktan bir müddet sora Metler, Asurlulara karşı Babillilerle birleştiler. Met ve Babil orduları uzun ve şiddetli bir muhasaradan sora Ninovayı zaptettiler (M.E. 612). Bu suretle Asur Devleti tarihten silindi. Babil Devleti cenupta küçük bir kırallık halinde kaldı. Diclenin kaynaklarından Lidya sınırlarını teşkil eden Kızılırmağa kadar olan yerler de Metlerin eline geçti. Lidyalılar Metlerin bu büyük muvaffakıyetlerinden kuşkulanıyorlardı. Sebepler bularak onları ister istemez kendilerile harbe girişmeğe mecbur etmişler ve altı yıl harpten sora Kızılırmağı sınır keserek uyuşmuşlardı.

Bundan sora Medya hükümdarları debdebeye ve süse düştüler. Saraylarında türlü zevk ve safa içinde ömürlerini geçirmeğe başladılar. Bundan memnun kalmıyan halk, yurtlarına giren Perslere hemen boyun eğdiler.

PERSLER İlk zamanlarında Metlere komşu yaşıyan Parsuvalar, zamanla daha cenuba inerek Sus taraflarına yerleşmişlerdi. Bütün kabileler üzerinde büyük bir nüfuz yaparak başa geçmiş olan *Akamanış Oğulları* Asurluların yıktıkları Elam Devletinin yerinde yeni bir devlet kurdular. Merkezleri Asurluların tahrip ettikleri Susun şarkında bulunan *Anzan* şehri idi. Devletin başına Akamanış Oğullarından *Kurus*, kıral olarak geçince, o zamana kadar Metlere bağlı olan Persler, Medya kükümdarına karşı isyan ettiler. Bir iki çarpışmadan sora Metler Perslere teslim oldular (M.E. 550). Kurus, Met hükümdarının kızile evlenerek Metleri ve Persleri birleştirmiş oldu. Ordu Metlerden ve Perslerden teşekkül ediyordu. Bütün kumandanlar ve hükûmet adamları evelkinin ayni idi. O devirde yaşıyan birçok milletler, Metlere ve Perslere yine Metler diyorlardı.

O sırada Anadoluya hâkim olan Lidyalıların başında Krezüs bulunuyordu. Krezüs şarkta büyük bir kuvvetin

ortaya çıkmasını Lidyanın ilerisi için tehlikeli görmeğe başlamıştı. Kendisine Mısırda, Babilde ve Yunanda Perslere karşı müttefikler aradı. Ve şarkta Perslerin üzerine saldırmağa hazırlandı. Bu sırada Kurus da ordusile Orta Anadoluya girmişti. M.E. 546 da iki tarafın orduları Kızılırmağın şarkında karşılaştılar. Aralıklı birkaç çarpışmadan ve şiddetli bir muharebeden sora Krezüs ordularını geri çekmeğe mecbur kaldı. Kızılırmağın garbında yapılan ikinci bir muharebe Lidya ordusunu perişan etti. Krezüs derme çatma bir askerle payitahtı olan Sard'a kapandı. On dört gün muhasaradan sora Persler, bu kaleyi de zaptederek Krezüsü esir ettiler. Krezüsün tam üç yıllık bir hazırlıktan sora Perslerin karşısına çıkardığı bu ordunun birkaç günde mahvoluşu Perslerin askerî üstünlüklerini bütün cihana tanıtarak tarihte yeni bir devir açtı. O günlere kadar dedeleri gibi sadece Anzan kıralı adını taşıyan Kurus artık Pers kıralı olarak tanınmağa başladı. Kurus Lidya harbinden dönünce İranın şarkında bulunan Türk memleketlerini de hakimiyeti altına almak maksadile yeni bir sefer yaptı. İranın birliğini tamamlamak istiyordu. Sir ırmağı boyuna kadar olan bütün ülkeleri kolaylıkla, ele geçirdi. Burada birçok kaleler yaptırarak şimal sınırlarını sağlamlaştırdı. Kurus bu hareketi zenginlikleri ve kahramanlıkları ile meşhur Saka Türklerinin yurduna kadar uzattı. Sakalar Perslere boyun eğmiyerek harbe tutuştular. Saka kıralı Perslere esir düştü. Kıralın karısının etrafında toplanan büyük bir Saka ordusu Persleri rahat bırakmadı. Kadın erkek omuzomuza vuruşan kahraman Sakalar sonda aldıkları Pers esirlerile değişmek suretile kıral larını kurtardılar. Ve harbi lehlerine neticelendirdiler. Her yıl muayyen bir vergi vermek şartile bir beylik halinde Pers hakimiyeti altına girdiler. Bu suretle şark sınırlarının emniyeti de kuvvetli ve kahraman bir ele bırakılmış oldu.

KALDENİN ZAPTI

Perslerin on yıl gibi kısa bir müddet içinde kuvvetlerinin artması, sınırlarının genişlemesi karşısında Kaldede hiçbir hareket görülmedi. Burada ahali dine ait meselelerle meşguldü. Papazlar kıralı elleri içinde bir oyuncak gibi kullanıyorlardı. Kurus orduları Kalde sınırlarında görüldüğü zaman kıral memleketi kurtarabilmek için her taraftan bütün papazları yanına topladı.

Mabutlara kurbanlar keserek milletin günahlarını çıkarttılar. Başka şehirlerdeki mabutları büyük bir itina ile hükûmet merkezine taşıdılar. Kurus bir müddet bu hareketlere seyirci kaldı Nihayet Babil hiçbir çarpışma olmadan Perslerin eline geçti (M.E. 538). Bu suretle bütün Babil imparatorluğu hiçbir heyecan ve sarsıntı görülmeden Kurusun idaresine geçmiş oluyordu. Babillilere tâbi diğer milletlerin yıllık vergilerini daha kuvvetli bir efendiye ödemeğe başlamalarından başka hayatlarında bir değişiklik olmadı.

Kurusun Babile girişi

Kurus, Babilde esir yaşıyan yahudileri yurtlarına dönmek üzere serbest bıraktı. Kurus, bu suretle hem Babilin zaptında yardımları görülen yahudileri mükâfatlandırmış, hem de Palestinde, Mısırla Pers imparatorluğu arasında kendisine minnettar bir millet kazanmış oluyordu.

Kurus, tarihin en meşhur simalarından biridir. Zamanında Pers İmparatorluğu, Türkelinden Akdenize kadar uzanan geniş memleketleri kaplıyordu.

MISIRIN ZAPTI

Kurus ölürken yerini oğlu *Kambise* bırakmakla beraber memleketin diğer birçok yerlerini de üvey oğulları arasında taksim etmişti. Bu tak-

simde hissesine İranın mühim bir kısmı düşen ve Met hükümdarının Kurusla evlenen kızından doğmuş olan *Semerdisi*, Metler hükümdar tanıdılar. Bu suretle Pers İmparatorluğu yeniden Met ve Pers hanedanları arasında bölünüyor demekti. Kambis üvey kardeşini öldürttü, fakat halk arasında onun Türkelindeki kalelerden birinde hapsedildiği haberini yaydı. Ve dört sene kadar uğraştıktan sora bütün İrana hakimiyetini tanıtabildi.

Bu işleri tamamladıktan sora büyük bir ordu ile Mısıra yürüdü. Mısır ordusu Perslere dayanamıyarak bir iki çarpışmada dağıldı. Persler Deltaya girdiler. Menfisi ve buraya kaçmış olan Firavunu ele geçirdiler. Kambis Mısırda üç sene kaldıktan ve çöllerde neticesiz birçok hareketlerde bulunduktan sora İrana dönmek için Mısırdan ayrıldı. Suriyede bazı İran vilâyetlerinin isyan ettiğini, ihtilâlin başında öldürttüğü kardeşi Semerdise benziyen birinin bulunduğunu, memlekette hiçbir taraftarı kalmadığını haber alınca kendini öldürdü.

Semerdis rolünü oynıyan adam bir mecusi papazı idi. Yalancılığı yedi ay sora ortaya çıktı. Kendisini kapandığı bir kalede sardılar ve yanındaki adamlarile birlikte öldürdüler.

DARYUS Yalancı Semerdisten sora İran tahtına Akamanişlardan *Daryüs I.* geçti (M. E. 521). Daryüsün ilk sekiz senesi memleketin her tarafında baş kaldıran isyanları bastırmakla geçti. Bunlar yatıştırıldıktan sora Daryüs Kambisin başladığı işlere devam etmek, Hindi, Yunanı, İskityayı zaptetmek istiyordu.

Daryüsün Hinde büyük bir ehemmiyet vermesinin birçok sebepleri vardı. Kurus Hint sınırlarına kadar dayanmış fakat İranla eskidenberi iktisadî münasebetlerde bulunan bu zengin ve geniş ülkeyi zapta muvaffak olamamıştı. Hindin Pencap havalisinde zengin altın madenleri de vardı. Daryüs bu zengin ülkeyi ele geçirmek için ordusile Hinde girdi. Sint ırmağında bir de donanma yaptırarak istilâsını ırmağın ağızlarına kadar genişletti. Denize çıkan bu donanma Pers körfezi ile Kızıl Deniz kıyılarındaki birçok limanları da Daryüsün ülkesine kattı.

Hintten dönen Daryüs büyük bir ordu ile İskitya üzerine yürüdü. Onun asıl maksadı Yunanı ele geçirmek idi. Fakat

bu işte muvaffakıyeti temin için daha evel Karadenizin şimalinde yaşıyan İskit Türklerini itaat altına almak lâzımgeliyordu. Daryüs Sustan Sarta kadar *Kıralyolu* boyunca garba hareket etti. Bosforun üstüne kurdurduğu bir köprüden askerlerini Avrupa yakasına geçirdi. Tunayı aşarak İskityaya girdi. İskitler hiçbir yerde Daryüsün ordusile temasa meydan vermediler. İskitler çekildikleri yerlerde hiçbir yiyecek ve içecek bırakmamışlardı; zahireleri yakmışlar, kuyuları doldurmuşlardı. İki ay açlık ve susuzluk sıkıntısı ile Tuna

DARA ZAMANINDA PERS İMPARATORLUĞU

ve Don ırmakları arasında dolaştıktan sora Daryüs daha şimale gitmekten çekinerek geldiği yoldan geri döndü ve Sart civarında ordugâhını kurdu.

Daryüs, İskit seferinden dönerken ordusundan ayırdığı bir kuvvetle Trakyayı hakimiyeti altına almış ve Makedonyayı sıkıştırmağa başlamıştı. Bu suretle İranla Yunan arasında ilk zamanlarda Yunanlıların Perslerin üstünlüğünü tanımaları şeklinde başlıyan münasebetleri tarihe *Medya harpleri* adıyle geçen büyük ve sürekli muharebeler takip etti.

Daryüs ve halefleri zamanında Perslerin yenilmesile devam eden ve İranı kuvvetten düşüren Medya harpleri ve bunları takiben Yunanlıların yaptıkları Anadolu seferleri nihayet büyük İskenderin İranı istilâsile sona erdi.

AKAMANIŞLARDAN SORA İRAN

Akamanışlardan Daryüs III. zamanında Makedonyalı Büyük İskender idaresindeki küçük bir ordu ile Persleri *Erbil* civarında yenerek İrana girdi (M. E. 331). Daryüs kendi satrapların-

Perslerin Fenikeli gemicilere Bosfor üzerine köprü kurdurmaları

dan biri tarafından öldürüldü ve Akamanış İmparatorluğu tarihe karıştı. Pers İmparatorluğu tahtında yedi sene kaldıktan sora ölen İskenderin memleketini, jeneralları aralarında paylaştılar. Bu taksimde İran ve Suriye *Selefküs*e düştü ve *Selefküsler* adıyle ortaya yeni bir devlet çıktı. Milâttan evel üçüncü asrın ortalarında ve Hazar Denizinin cenubuşarkî taraflarında yaşıyan Partlar başbuğları *Arsag*ın kumandası altında İranı kurtarmağa teşebbüs ettiler. Bunlar buralara göçmüş Türklerdi. Bütün İranla beraber Suriyeyi de ele geçirerek eski Pers imparatorluğunu yeniden kurdular.

Romalıların Önasyayı istilâsı zamanına kadar varlıklarını korudular.

Partlardan sora İrana *Sasaniler* sülâlesi hâkim oldu. Bunlar, dört asır Romalılara karşı memleketlerini muvaffakıyetle müdafaa ettiler. Bizans yakınlarına kadar ilerleyen Sasani orduları, *Kara Doğan* adında bir kumandanın Türklerden mürekkep ordusu idi. Sasaniler, Romalılardan aldıkları ganimetlerden bir kısmını İranın şarkında oturan Türk hakanına gönderirlerdi. Sasaniler M. S. yedinci asırda Araplar tarafından zaptına kadar İrana hâkim kaldılar.

3. MEDENİYET

DEVLET İDARESİ

Pers İmparatorluğu Satraplık denilen vilâyetlere taksim olunmuştu. Her vilâyette *Satrap*tan başka kâtip ve kumandan olmak üzere iki büyük

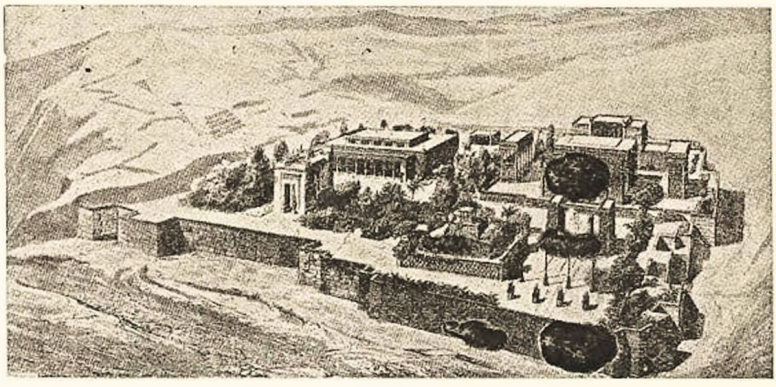

Persepolis sarayının zamanındaki halı

memur vardı. Satrapın işi vergi toplamak ve adaleti tesis etmekti. Kâtip işleri teftiş eder, kumandan o Satraplık içindeki askerî kuvvetlere ve kalelere kumanda ederdi.

Her yıl ayrıca imparator tarafından müfettişler gönderilerek Satraplıklar teftiş ettirilirdi. Bellibaşlı şehirler arasında daimî süvari postaları bulundurulurdu.

YAZI VE DİL

Eski İranlılar ilk zamanlarda çivi yazısı soraları Zent ve Pehlevî yazısı denilen diğer iki türlü yazı kullanmışlardır. İmparatorluk içinde eski Pers dilile, Anzak ve Babil dilleri konuşulurdu.

DİN

İranda din ilk devirlerde Türkelinde, Mezopotamyada ve Hintte yaşıyan insanların dinlerinin tesiri altında kalmıştır.

Başlangıçta İranlılar da Türkler gibi Gök Tanrıya inanıyorlardı. Soraları (M. E. VII. veya VI. asırda) *Zaratuştra* (Zerdüşt) adlı bir İranlı fikir adamı, ortaya yeni bir din koydu. *Mazdeizm* denilen bu dinin Zerdüşt tarafından konulan esasları *Avesta* adlı bir kitapta yazılıdır. Bu dinde *Hürmüz* ve *Ehrimen* adında iki tanrı vardır. Bunlardan Hürmüz tanrıların en büyüğü ve en iyisidir. Dünyayı yaratan ve onu birçok melek-

Bisütun kitabesi

lerin yardımile idare eden Hürmüzdür. Ehrimen ise fenalık yapan, etrafı şeytanlarla dolu bir tanrıdır. Perslerin inanışına göre bu tanrılar, yani iyilik ile fenalık daimî kavga halindedirler ve bir gün muhakkak iyilik fenalığa üstün gelecek, her şey güzel ve temiz olacaktır.

Bu dinde ayinler çok basittir. Mabet yoktur. Yalnız tepelerin üzerinde ateşler yakarlar ve alevleri Hürmüzü temsil eden bu ateşleri hiç söndürmezlerdi. Persler, öldükten sora ruhların muhakeme olunacağına, bundan sora cehennemin üstüne kurulmuş dar bir köprüden geçeceğine, günahlı olanların cehenneme düşerek orada Ehrimen tarafından azap

göreceğine, iyilik yapmış olanların köprüyü kolaylıkla geçerek Hürmüzün yanına kavuşacak ve orada bir cennet hayatı yaşıyacağına inanırlardı.

Zerdüşt dini insanlardan sade ve temiz bir ahlâk ister. Bu dinde iyi olan her şeyi yapmak, fenalıktan kaçınmak, fenalıkla mücadele etmek esastır. Ziraat, bir fazilet sayılırdı. Çünkü bir tarlayı açarak fena otları yoketmek fenalıkla mücadele etmek demekti.

Ateşleri yakan ve ayinleri idare eden papazlara *Muğ* derlerdi. Sözleri çok geçerdi. Metler ve Persler bu din sayesinde uzun zaman sağlam ahlâklı insanlar olarak kaldılar. Soraları Samilerle karıştıkça gevşediler. Bir avuç Makedonyalının kolayca yenebileceği bir hale geldiler.

SAN'AT

Perslerin san'at ve medeniyetlerinde Sumer, Kalde, Eti ve bunlardan sora gelmiş olan Asur medeniyetinin izleri görülür. Yalnız zamanla Persler bu komşu san'atlere, kendilerine mahsus zarif ve ahenkli şekiller katmışlardır. Zerdüşt dininde mabet yapılmadığından Perslerin mimarlık eserlerini büyük saraylar teşkil eder. Bu saraylarda büyük salonları başlıkları çok güzel işlenmiş büyük sütunlarla süslerler, mermer kullanırlardı. Kapıları da heykellerle süslerler, kitabelerde, kabartmalarda mineli tuğlalar kullanırlardı. Daryüs I. zamanından kalma mühim bir eser olan *Bisütun* kitabesi Ekbatan ve Babil yolu üzerindedir. Üzerinde Daranın zaferleri yazılıdır.

Susta bulunmuş bir sütun başlığı

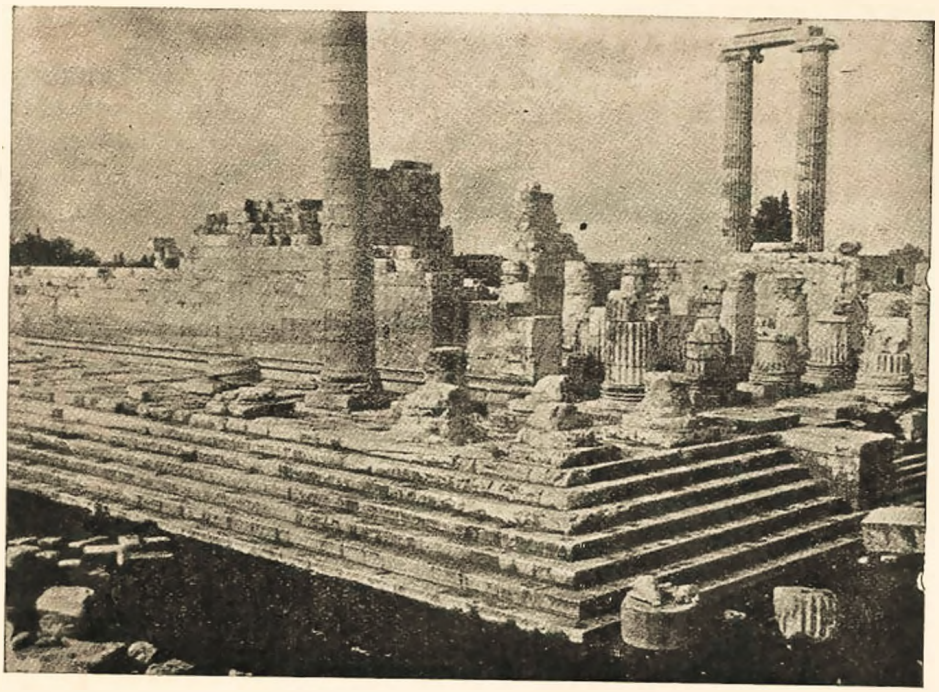

Söke kazasının Yoran köyünde (Eski Didime) Apollon Mabedi

XIII

EGE HAVZASI

1. *MEMLEKET VE AHALİ*

MEMLEKET

Anadolunun garp kıyılarile, Trakya ve Makedonyanın cenup kıyılarının, Yunan ve Mora yarımadaları ile Girit adasının çevrelediği Ege Denizi etrafındaki kara parçalarının ve bu denizin içinde bulunan adaların olduğu yere *Ege Havzası* denir. Egeyi bezeyen irili ufaklı birtakım adalar Yunan yarımadasını Anadoluya bağlar *(Renkli Harita, 5).*

Anadolu garp kıyıları tarihî adlar altında birtakım mıntakalara ayrılır. Bunlardan en mühimmi şimdiki İzmir civarile Çeşme yarımadasından ibaret olan *İyonya* mıntakasıdır. Balkan yarımadasının cenuba uzamış büyücek bir parçasını teşkil eden Yunanistana dar bir berzahla açık bir el şeklinde uzanmış, bugün Mora dediğimiz *Peleponez* yarımadası bağlıdır.

Yunanın şimal sınırı Selânik ve Preveze körfezleri arasında çizilen bir hatla gösterilebilir. Bu hattın cenubunda kalan Yunan ve Peleponez arazisi çok arızalı ve zelzelelerin mütemadiyen sarstığı bir yerdir. Her taraf çıplak kayalıklardan müteşekkil sarp ve dik uçurumlu dağlarla kapalıdır. En yüksek nokta şimalde yüksekliği 3000 metreye yaklaşan *Olimpos* silsilesi içindedir. Yunanda dağlar mütemadi bir silsile teşkil etmez. İçlerinden geçen bazı ırmakların dar ve derin geçitlerile ayrılır. Dağların arasında eski göllerin yatağını teşkil eden ziraate çok elverişli *Tesalya* ve *Beotya* gibi birtakım ovalar da vardır. Yunanın şarkında Egeye doğru uzanan yarımadaya *Atık* adı verilmiştir. Peleponezin cenubundaki *Orotas* çayı havzasına da *Lakonya* denir. Yunan sahilleri de, Anadolu garp kıyıları gibi girintili ve çıkıntılı olan memleketlerdendir. Birçok körfezler vardır. En meşhurları içinde Egin ve Salamin adalarının bulunduğu *Egin* körfezidir. Dar bir boğazla karadan ayrılmış olan büyük ve uzun *Obe* adası şarkta sahille bitişik gibidir.

Bu mıntakanın iklimi mutedildir. Yazlar sıcak ve kuru, kışlar tatlı ve oldukça yağmurlu, baharlar güzel ve güneşli geçer. Eskiden kara parçalarında bugünkünden daha fazla meşe ve çam ormanları vardı. Ziraate elverişli yerler ve otlaklar azdı. Bununla beraber her türlü hububat ekiliyordu. Üzüm, zeytin, incir ve portakal gibi meyvalar çok yetişiyordu.

AHALİ

Ege havzasında yaşıyanların kimler olduklarını anlamak için havzayı teşkil eden parçalardan herbirinin sakinlerinin kimler olduğunu araştıralım.

Anadolunun garp mıntakasında sırasile Etiler, Frikler ve Litler adını alan Türk ırkından kayimlerin yaşamış olduğunu görmüştük. M. E. 4000 tarihlerinde Anadoludan biribiri ardınca gelen birçok istilâlar neticesinde bu kıt'a ahalisinden bir kısmı Girit adasına geçerek oraya da Anadolu medeniyetini götürdüler ve daha evel buraya gelip yerleşenlerin elinden burasını alarak adaya hâkim oldular.

Diğer adalarda M. E. 3000 yıllarına kadar insan yaşamıyordu. Bunlara da bu tarihlerde ve daha soraları Anadoludan gelen küçük küçük kümeler yerleşerek medeniyet kurdular. Bunlardan Yunanistanın şark sahillerine kadar gidenleri de

olmuştur. Bu insan kümeleri başlarında bulunan reislere Ege (Eke) diyorlardı. Bunun için bu adaların doldurduğu denize Ege Denizi adı verilmiştir.

Yunan yarımadasının ilk sakinlerine "*Pelasg*„ denir. Bunlar Küçükasya ortasında yaşıyan halk ile, Anadoludan İtalyaya göç eden Etrüsklerle ve Ortaasyadan Karadeniz şimal yolu ile Tuna boylarına ve Balkanlara inen insanlarla akraba idiler. Çiftçilik yapıyorlar ve Etiler gibi harç kullanmaksızın gayet büyük taşlardan şehirleri etrafına yüksek duvarlar çeviriyorlardı.

Yunanistana şimalden muhtelif devirlerde, birçok insan akınları gelmiştir. Bu akınları yapanlar M. E. 4000 tarihlerinde Tuna boylarında yerleşerek medeniyet kurmuş olan insanlardandı. Bu gelen istilâcı kümeler başlarında bulunan reislerine *Aka* derlerdi. Bunun için tarihte bütün bu halka *Akalar* adı verilir. M. E. 1200 yıllarında *İllereli*nde yaşıyan Torlar Yunanı istilâ ettiler. İşte Yunan Yarımadasının eski ahalisi bu suretle ilk yurtları Ortaasya olan aynı ırktan Egelerin, Akaların ve Torların karışmasından hasıl olmuştur. Bugünkü Greklerin cetlerine verdikleri *Elenler* adı Torlarla Akaların karışmasından sora ortaya çıkmıştır. Makedonyadan Korent körfezine kadar olan yerlere de Elen yurdu manasına *Elat* derlerdi. Bugünkü Greklerin adı da Yunanistana göç ederek yerleşen Türk kabilelerinden birinin adı olan *Krak*tan çıkmıştır. Bununla beraber Greklere soraları muhtelif ırktan birçok insanlar karışmıştır. Ege havzasında konuşulan eski dilin de bugünkü grekçe ile münasebeti yoktur. Bu dil, aralarında az çok lehçe farkları olmakla beraber Anadoluda ve Tuna havzasile Trakyada kullanılan eski Ortaasya türkçesi idi. Grekçe birçok türkçe unsurları ihtiva etmekle beraber, bu dili garp yollarile yapılan son muhaceretler meydana getirmiştir denilebilir.

Eski Yunanlıların kullandıkları yazı da bugünkü Grek yazısına benzemezdi. Birçok yerlerde bulunmuş olan bu eski yazı hâlâ okunamamıştır. Yakın zamanlara kadar Greklerden evelki Yunanlılar ve Ege havzası hakkında insanların hiçbir malûmatları yoktu. XIX. asırdanberi yapılan araştırmalarla bütün bu hakikatler ortaya çıktı.

2. TARİHİ DEVİRLER VE GÖÇLER

Ege havzasına medeniyet şarktan gelmiş ve M. E. XXX. asırdan VI. asra kadar biribiri ardınca dört safha geçirerek ilerlemiştir.

1 — Giritte, Minos medeniyeti.
2 — Adalar medeniyeti.
3 — Morada, Miken medeniyeti.
4 — Garbi Anadoluda İyon medeniyeti.

Bu medeniyetlerin ne suretle meydana geldiklerini ve aralarındaki münasebetleri anlamak için Ege havzasının geçirdiği tarihî devirleri ve bu devirler esnasında olan göçleri sırasile gözden geçirmek lâzımdır.

M. E. 6000-2500 ARASINDAKİ DEVİR

Ege havzasında en eski medeniyetin kurulduğu yer Girit adasıdır. Burası çok eski devirlerde meskûn değildi. Ortaasya yaylâsından Anadolu yolu ile gelen ve Giritte yerleşen ahali medeniyette yavaş fakat mütemadi bir surette ilerlemiştir. Şarkî Akdenizin ortasında ve Asya, Afrika, Avrupa sahillerine yakın bulunan Girit adası büyük bir medeniyet merkezi oldu. Giritte hüküm süren bütün kırallara *Minos* dendiği için Girit medeniyetine de Minos medeniyeti denir.

Giritten başka adalarda Cilâlıtaş Devrine ait insan izlerine tesadüf olunmamıştır. Yunanda ve Peleponezde de bu devrin izleri yoktur. Tesalyada görülenler de Giritte Bakır Devri medeniyetinin yaşadığı zamana tesadüf eder.

M. E. 3500 senelerinde Tuna boylarında ve Karadeniz şimalinde medeniyet kurmuş olan Türkler Trakyaya, Makedonyaya ve Tesalyaya da inmişler, Korent berzahına kadar bütün Yunanistana yayılmışlardı. Fakat bu medeniyetle Girit medeniyeti arasında bir bağ yoktur. Aradaki adalar ve Peleponezde henüz insan yaşamıyordu. M.E. 3000 senelerinde Ege havzasında büyük bir değişiklik oldu. Şarkta ve adalarda geniş bir kavimler hareketi görüldü.

Adalar ve Peleponez Önasyadan gelen brakisefal Egeler tarafından iskân olundu. Çanakkale Boğazı yakininde *Turova* şehri kuruldu ve maden san'ati bu devirde ortaya çıktı. Bakırdan bellibaşlı silâhlar, sivri veya keskin aletler yapıldı. Altın ve gümüş, süs eşyaları için kullanılıyordu. Taş Devri

bitince hemen Tunç Devri başlamış, araya beş altı asır süren bir Bakır Devri girmişti. Maden san'ati burada kendiliğinden ve içerden bir tekâmülle değil biribiri ardınca şarktan gelen göç kafilelerinin maden işlerindeki üstünlüğünün tesirile mükemmel bir hale gelmiştir. M. E. 2400—3000 arasında şarktan Giride ve diğer küçük adalara yeniden gelen insanların bıraktıkları vazolar, resimlerile renklerile onların o devirdeki yüksek medeniyetlerini göstermektedir. Taş ve fildişi üzerine oydukları işler, mücevher, zarif vazolar emin bir zevke, ilerlemiş bir san'ate malik olduklarını ve ayni zamanda çok bolluk içinde yaşadıklarını anlatır. M. E. 2400 tarihlerine doğru Giritteki ilerleme daha süratleşti. Girit ve adalar ahalisi, Egeler artık Anadolunun bütün kıyılarile, Suriye ve Mısırla Akdenizin garp sahillerile türlü münasebetlere giriştiler. Peleponez de adalarla olan münasebetini muhafaza ediyordu.

Bu devirde Peleponez yarımadası üstünde, Korent berzahı yakınlarında yeni bir medeniyet görüldü. Bu medeniyet Girit medeniyetile temasta bulunduğu gibi asıl Yunandaki medeniyetle de temassız değildi Tuna yalısından gelen Türklerin kurdukları bu medeniyete merkez olan şehrin adı *Miken* olduğu için buna Miken medeniyeti adı verilmiştir. Mikenliler Yunan kıt'asına Trakyadan ilk gelen Akalardır.

M.E. 2500—1200 ARASINDA

M. E. 2500 senelerine doğru Avrupa ve Asyada vukua gelen karışıklık neticesi olarak yeni istilâlar başladı. Trakyada yaşıyan Türklerden bir kısmı tekrar Tesalyaya indiler ve bir kısmı Çanakkale Boğazını geçerek Anadolu yakasına yerleştiler. Birinci Turovayı yıktılar. Yerine ikinci bir şehir kurdular. Tesalyaya gelenler daha cenupla temas etmediler fakat Turovalılarla münasebetlerini muhafaza ettiler. İnsanları, evleri ayni tipi gösterir. Medeniyetleri durgundu. Yalnız etrafı istihkâmlarla çevrilmiş yüksek şehirler yapmışlardır. Bu devirde Yunanistanda tunç devrine geçilmiştir. M. E. 2000 tarihlerinde Yunan kıt'ası bir defa daha istilâya uğradı. Hazar Denizi kıyılarında oturan insanlar yeniden bütün manasile her tarafa yayıldılar. İrana ve Hinde girdiler. Bütün şarkta bu hareketlerin ağırlığı duyuldu. Mısır

kendisini güç kurtardı. Göç dalgaları Avrupaya da aştı. Devrin sonlarına doğru Trakya taraflarından yeni bir istilâ tekrar Tesalyaya girdi. Bu yeni gelenler de kuvvetli, Türk ırkından ve zeki, temsil edici idiler. Yıktıklarını yeniden yapmağa başladılar. Bütün Yunan kıt'asına sahip oldular. Adalarla sıkı münasebete giriştiler. Bu suretle Girit medeniyeti içerilere kadar sokuldu. Bu devirde Girit te Anadoludan gelen yeni bir istilâya daha uğradı. Bu gelenler Giride yeni bir yazı da getirdiler. M. E. 1700 senelerinde Girit medeniyetçe çok yükseldi ve parlaklaştı. Tam üç asır medeniyetin bu en yükseğinde durabildi. Bu devirde Giritte yeni ve mükemmel bir mimarlığın eseri olan saraylar, evler ve ince bir zevkin mahsulü her türlü san'at eserleri, medenî bir hayat, bolluk görülür.

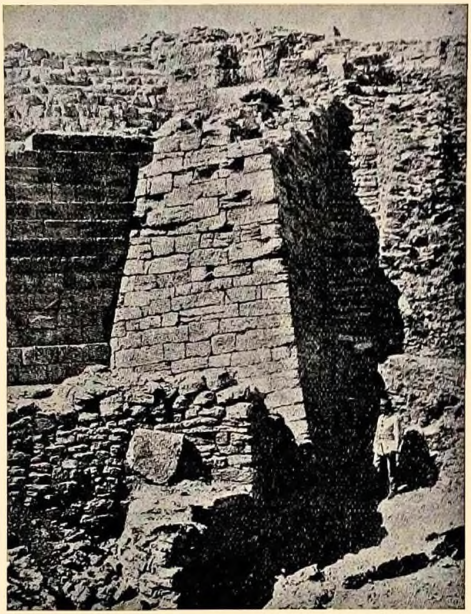

Turova şehri harabeleri

Giritliler, Akalarla ticarette iş birliği yapmışlardı. Fakat sora Akaların Giritlilere ihtiyacı kalmadı. Tek başlarına Mısırla ve garp denizlerile ticarete girmişlerdi. M. E. 1400 tarihlerine doğru Giridi zaptettiler. Anadoludaki Etilerle daha sıkı münasebete giriştiler. M. E. XIII. asır başlarında Etilerle Mısırlılar arasındaki büyük Kadeş harbine Etilerin müttefiki olarak Akalar ve Egeler de iştirak etmiş-

lerdi. Neticesiz biten harp, bu orduların şurada burada dağılması ve yurtlarının boş ve sahipsiz kalması neticesini verdi. Yunanı zayıf gören Torlar Balkanlardan cenuba doğru inerek bütün Yunanistanı ele geçirdiler (M.E. 1200).

TORLARIN İSTİLÂSI Daha evelki asırlardanberi Balkanlarda yaşıyan *Torlar*, Epir yolu ile birtakım kabileler halinde Yunanistana yavaş yavaş sokulmağa başlamışlardı. Fakat Mikenlilerin en zayıf oldukları bir devirde daha şimaldeki Torlar üç koldan büyük bir istilâ dalgası halinde Yunanistana girdiler. Büyük Miken kaleleri bir müddet dayandılarsa da istilâyı durduramadılar. Torlar şarktan ve garptan Yunan kıt'asını sararak tamamen ele geçirdikten sora Peleponeze geçtiler. Burada yaşıyan bir kısım Akalar yeni gelenlere boyun eğdiler. Bir kısmı da başka yerlere, Atık dağlarına sığındılar. Kara kısmında iş bittikten sora istilâ adalara da geçti. Yeni gelenler yolları üstüne düşen her şeyi yıkıyorlar, şehirleri yakıyorlardı. İstilânın dehşeti Ege halkını her taraftan kaçırttı. Kendilerine yeni bir yurt arayan insanlar da kendilerini kaçırtanlar kadar korkunç oldular. Kuvvetli bir muhacir dalgası halinde Küçükasya kıyılarına çıktılar. Bu kalabalık muhacir kütlesi yalnız Anadolunun garp kıyılarını ele geçirmekle kalmadı. Etilerin üstüne atılarak merkezlerini zapt ve tahrip ettiler. Bir kısım muhacirler de ta Mısır sınırlarına kadar uzandılar. Palesatiler bu sırada Palestine yerleştiler.

İllereli dağlarından gelen Torlar Ege havzasında medeniyeti namına ne varsa yıkmış ve yakmışlardı.

3. EGE HAVZASINDA ESKİ MEDENİYETLER

MİNOS MEDENİYETİ Eski Giritte erkekler işlemeli beli kemerle sıkılmış sade bir elbise giyerlerdi. Kadın tuvaletleri ise bugünkü kadın kıyafetlerinin hemen hemen ayni gibi idi, Bir duvar üzerinde bulunan bir Giritli hanımın tuvaleti ve tavrı o derece süslü ve bugünkü hanımlara benzer görülmüş ve resme "Parisli Hanım„ tablosu adı verilmiştir. Kadın kıyafet ve tuvaletlerindeki bugüne benzeyiş aynen evlerde de görülmektedir. Eski Giritliler birçok katlı, balkonlu ve taraçalı evler yapıyorlardı. Harabeleri bulunmuş olan saraylar mimarilerindeki güzellikten

Knosos sarayındaki duvar resimlerinden: Parisli kadın

başka iç tertibatlarile en asrî ve rahat istiyen bir zevki memnun edecek vaziyettedirler.

Giritli mühendisler kanal açma ve su tesisatı yapma san'atlerinde büyük bir meharet sahibi idiler. Giritliler dans ve cimnastiğe büyük bir mevki ve ehemmiyet vermişlerdi. Bu işte Greklerin Giritlilerden örnek almış oldukları muhakkaktır. Knosos sarayında 400 seyircinin oturmasına elverişli yeri olan bir tiyatro vardı. Dinî bayramlarda burada musiki ve dans müsamereleri veriliyordu. Giritli dans san'atkârı kadınların asırlarca unutulmıyan büyük şöhretleri vardı. Giritliler kuvvet ve meharet oyunlarını, boksu, koşuları ve hepsinden çok boğa dövüşlerini seviyorlardı. Yalnız bu dövüşlerde bugün İspanyada olduğu gibi boğa öldürülmezdi. Yaşayış ve duyuş itibarile incelmiş olan Giritliler çok

Knosos sarayında taht salonu

san'atkâr bir kavim haline gelmişlerdi. Tabiatin bütün güzelliklerini iyice duyuyorlar. Bunları sadakatle ifadeye uğraşıyorlardı. Girit san'atinin en mühim eserleri sarayların duvarlarını süsleyen boyalı resimler ve kabartmalardır. Bu resimlerde san'atkârlar o güne kadar resim yapan milletlerin hiçbirinin eserlerinde görülmiyen bir başkalık göstermişler, canlı tabiati ifadeye çalışmışlardır. Dünyaya yeni bir görüşle bakan ve bunu yaptıkları levhalarda cisimlendiren bu yüksek san'atkârların zamanımıza kadar gelmiş birçok eserleri vardır.

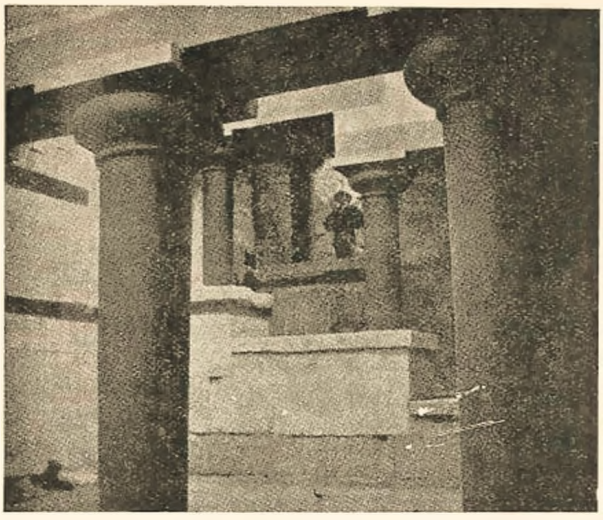

Knosos sarayının sütunlu salonlarından biri

Giritte bulunmuş san'at eserlerinden: Ahtapot resimli vazo

Bir yandan da kıralın imalâthanelerinde resimli, işlenmiş veya mineli vazolar, çiniden veya altınla işlenmiş fildişinden heykelcikler, yüzleri altın veya gümüş kakmalı, sapları kristal veya kıymetli taşlardan kılıçlar ve hançerler gibi her türlü san'at eserleri yapıyorlardı.

Resim san'atindeki bu ilerleyişe karşı heykel san'ati geri kalmıştı. Yalnız ince taş üzerine işlenmiş eserler ehemmiyetli bir zenginlik gösterir. Önasya ve Mısırda olduğu gibi Giritte de her müstakil

Knosos vazoları

Ege ticaret gemileri
Bir vazo üzerine zamanında yapılmış resimlerden

adamın sert taştan veya fildişinden yapılmış bir mührü vardır. Soraları bu mühürler altından yapılmağa başlanmış, yüzük veya bilezik şeklinde süs olarak taşınmıştır. San'atte bu ileri gidiş, Giritte zengin ve incelmiş bir hayat içinde yaşamasını seven bir cemiyetin varlığını gösteriyor. Bu cemiyeti sanayi ve deniz ticareti zenginleştirmişti. Girit Egeleri Fenikelilerden daha evel Akdenizi şarktan garba dolaşmış, teşebbüs sahibi, zengin deniz tacirleri idiler.

MİKEN MEDENİYETİ *Miken* şehri Korent körfezinden Argolit körfezine giden en kısa yolun geçtiği boğaza hâkim bir yerde bulunuyordu. Giritli tacirler Argolit yollarından pek sık geçerlerdi. Bu temaslar Mikenin sert tabiatlı, cengâver Akalarını Girit medeniyetine hayran bıraktı. Miken

Miken şehri harabelerinde Aslanlı kapı

reisleri müstahkem şatolarını Girit kırallarının sarayları gibi resimlerle süslemek ve güzelleştirmek için Giritten san'at adamları getirdiler. Çok geçmeden Mikende, Tepde ve Akaların oturduğu diğer şehirlerde her şey Girit modasına göre oldu. Hanımların kılıkları, oyunlar, saray hayatı Girittekilere benzedi.

Miken şehri, biri 1000 metre kadar uzunluğunda ve genişliğinde bir tepe üzerinde yükselen ve yukarı şehir, Akropol denilen, öteki si Akropolun dibinde ovada yayılmış olan ve aşağı şehir denilen iki kısımdan ibarettir. Gerek Akropol, gerek aşağı şehir birçokları kocaman bir lokomotif ağırlığında taşları harçsız olarak üstüste koymak suretile yapılmış kalın surlarla çevrilmişti. Akropola, iki tarafında ayakta birer aslan gösteren büyük bir kabartma bulunduğu için "Aslanlar kapısı„ denilen bir kapıdan çıkılıyordu. Bunun yakınlarında kayaların içerisinde kazılmış Miken kırallarının mezarları keşfolunmuştur. Kabirlerde altın süsler, mücevherler, güzel işlenmiş silâhlar görülmüştür. Akropolun tepesinde kıralın sarayı yükseliyordu. Bu saray, Girit sarayları gibi güzel resimlerle süslü idi. Fakat iç tertibatı, dairelerinin şekli başka türlü idi.

Miken san'at eserlerinden bir Altın tas

4. İYONLAR VE MEDENİYETLERİ, MÜSTEMLEKELER

İYONLAR VE TORLAR

M. E. XII. asırda Tor istilâsı üzerine karışan Yunan kıt'ası, M. E. VIII. asırda ancak kendini toplıyabildi. Fakat bu dört asırlık devre içinde Torların zaptettikleri bütün memleketlerde muharip ve serbest adamların yanında bir esir sınıfı meydana çıkmıştı. Bunlar fatihlerin hesabına toprağı sürüp işlemeğe mecbur idiler.

Bu devirde Elenler adını almış olan İyonlarla Torlar arasında anlaşamamazlıklar görülmeğe başladı. Şiddetli bir zekâya ve kuvvetli teşebbüs fikrile hürriyet aşkına sahip olan İyonlar (Akalar) esasen denizci idiler. Tor istilâsı üzerine Yunan kıt'asında ellerinde yalnız Atik yarımadası kalmış, kâmilen adalara ve Anadolu kıyılarına yayılmışlardı.

Yunan kıt'asına ve Peleponeze sahip olan Torlar ise İyonların aksine pek geç denizlere açılarak denizci ve müstemlekeci olabildiler. Bununla beraber Torların merkezi ve en çok sevdikleri yerler yine Peleponez yarımadası idi.

İYON MÜSTEMLEKELERİ

Yunan kıt'ası haricine M. E. XII-VIII. asırlarda yapılan yayılmalar iki safha gösterir. M. E. XII. asırdan X. asra kadar istilâcı Torlar tarafından yurtlarından kovulan Akalar, deniz yolu ile Anadoluya gittiler. Çanakkaleden İzmire kadar olan sahillere yerleşerek şehirler kurdular.

Daha sora bir kısım muhacirler de evelce gidenlerin yerleştikleri sahanın cenubuna yayıldılar. *İyonlar* adını taşıyan muhacirlerin bu yeni yurtlarına da *İyonya* adı verildi İçeriye doğru uzanan vadilerin ağızlarında on iki şehir ve birçok limanlar yaptılar. Başlıcaları *Foça, İzmir, Efes* ve *Mile* dir.

Adalardan bir kısım muhacirler de Afrikanın şimaline göçtüler ve bugün Bingazi havalisi adile anılan yerlerde *Kiren* müstemlekesini kurdular. Obe adasından çıkanlar da Makedonyanın cenubunda *Halkidikya* yarımadasına yerleştiler.

Bu suretle Ege Denizinin şark ve şimalinde yeni yurtlarına yerleşen Akalar VIII. asırda kendilerine Akdenizde ve Karadenizde birçok müstemlekeler kurdular *(Renkli Harita, 6)*. Trakya sahillerine, boğazlara ve Marmara kıyılarına yerleştiler. Bizans şehri bu sırada kuruldu. Karadeniz kıyılarında da ilerlemeğe devam eden İyonlar cenup kıyılarında Sinop ve Trabzon gibi büyük müstemlekelere sahip oldular. İskit Türklerile temasa geçtikleri Karadenizin şimal kıyılarında, ırmak ağızlarında da bazı şehirler kurdular. Bu müstemlekelerden alarak Ege şehirlerine taşıdıkları mallar üzerinde geniş mikyasta bir ticaret yapmağa başladılar. Karadenizdeki İyon müstemlekelerini Mile şehri vücuda getirmişti. Foçalılar ise Akdenizin garbında müstemlekeler kurdular. Yalnız buralara gelmekte geç kalmışlardı. Onlardan daha evel buralara

gelerek yerleşmiş olan Etrüskler ve Kartacalılarla uğraşmağa mecbur kaldılar. Kurdukları müstemlekelerin başlıcası M. E. 600 tarihinde yapmış oldukları Marsilyadır. Yeri çok müsait seçilmiş olan bu şehrin etrafında kısa bir zamanda birçok müstemlekeler daha meydana geldi. Foçalı gemiciler İspanyanın cenup kıyılarına kadar iniyorlar, hatta Atlas Okyanusuna çıkıyorlar, İngilterede İskoçyaya, Afrikada Senegal sahillerine kadar seyahatler yapıyorlardı.

Galya ve İspanya sahillerinde kurulan müstemlekeler de Karadenizdekiler gibi eşya deposu ve yerli ahali ile alış veriş için bir pazar yeri idi. Yalnız bunlar arasında Marsilya sitesinin parlak ve esaslı bir medeniyeti de olmuş, Galya kıt'asının Ege medeniyetinden faydalanmasını temin etmiştir. Galya ahalisine alfabeyi ve para kullanmasını öğreten Foçalılardır.

İYON MEDENİYETİNİN DOĞDUĞU YER

Tor istilâsı üzerine Anadoluya geçen ve İyonyaya yerleşen Akalar yani Eti, Minos ve Miken medeniyetlerinin varisi olan Türkler, M.E. VIII. asra doğru burada yeni bir medeniyet kurdular. Buna *İyon medeniyeti* adı verilir. Bu medeniyet yavaş yavaş adalara ve Atık kıt'asına da geçmiş ve daha garba da yayılmıştır. Yunan medeniyeti denilen işte bu medeniyettir.

M.E. V. asra kadar bu medeniyetin merkezi Anadolunun garp sahilleri idi. İyon siteleri kendi aralarında bir birlik kurmuşlardı. Bu şehirlerde Yunanın ilk edebî dili olan iyonca konuşulurdu. Şair Omer şiirlerini bu dille söylemiş ve onu ebedileştirmiştir. İyonların şarkla olan temasları ilimlerin ve san'atlerin de İyonyada ilerlemesini ve yükselmesini temin etti. Yunan ilim ve san'ati burada doğdu. Lidyalılar gibi İyonya mimarları da ince sütunlu, sütun- başlıkları süslü mabetler yaptılar. İyon mimarlık tarzı denilen yepyeni bir şekil meydana çıktı. İlim sahasında da tarihin kaydettiği birçok yüksek riyazıyeci, coğrafyacı ve filozof burada yetişmiştir.

Yunanlılar para basmak san'atini, milâttan yedi asır önce sikke basmağa başlamış olan Lidyalılardan almışlardı.

Hulâsa, Torların istilâsile fakir ve harap düşmüş olan Yunan kıt'asının medeniyette kılavuzu Garbî Anadolu olmuştur.

TOR MÜSTEMLEKELERİ

Torlar Peleponezin cenup ucuna vardıktan sora yavaş yavaş Girit ve Rodos adalarını elde etmişler ve Anadolu kıyısına da ayak basarak İyonya cenubunda şimdiki Bodrum şehri civarına yerleşmişlerdi. Dahile doğru ilerleyemediler.

Bu sırada asıl Yunan kıt'asında küçük devletler arasında bitip tükenmek bilmiyen biribirile uğraşmalar, dahilî ihtilâller oluyor, memleket anarşi içinde yüzüyordu. Savaşlarda mağlûp olanlar uzaklarda emniyet ve toprak aramaya gidiyorlardı. Ekseriyetini Torların teşkil ettiği bu muhacirler İtalya cenubunda ve Sicilya adasında birçok müstemlekeler kurdular. Kısa zamanda büyük bir inkişaf gösteren İtalyadaki bu müstemlekelere "Büyük Yunanistan„ adı verilmiştir. Sicilya adasındaki müstemlekeler arasında da Siraküze en meşhurudur. Siraküzenin iki limanı vardı ve Akdenizin büyük ticaret merkezlerinden biri olmuştu. İtalyanın cenubunda Napoli de bu devirde Yunanlı muhacirler tarafından kuruldu. Tesis edilen şehirler gittikçe inkişaf ediyor ve kalabalıklaşıyordu. Bu sahada da Tor mimarlık tarzında güzel binalar, mabetler yapılıyor, ilim ve san'ate hizmet eden değerli adamlar yetişiyordu.

Bu müstemlekelerin Yunan yarımadasile siyasî hiçbir bağları yoktu. Yalnız dinleri birdi. Ticarî münasebetlerin ortaya çıkardığı menfaatler bir müddet sora Yunan yarımadasile müstemlekelerin karşılıklı münasebetlerini artırdı ve bu münasebetler dolayısile *Atina* umumî bir merkez haline geldi ve Grekler Asya İyonlarının ve Sicilya Torlarının kıymetli mirasına kondular.

ATİNA MÜSTEMLEKELERİ

M. E. V. asırda evelce kurulan müstemlekelere benzemiyen yeni bir nevi müstemleke ortaya çıktı. *Atina müstemlekesi* denilen bu müstemlekeler hususî teşebbüsle değil, devlet müdahalesile yapılıyordu.

Atina hükûmeti müstemleke topraklarını parçalara ayırarak fakir vatandaşlara dağıtıyordu. Bunlar da Atinalıların tâbi oldukları vergi ve kanunlara tâbi oluyorlardı. Atinaya gelerek vatandaşlık hakkını kullanabiliyorlardı. Bu müstemlekeleri, Atina toprağından saymak kabildir. Bunları Atinalılar esasen Ege Denizi yollarını ve müttefiklerden şüpheli

görülenlerin vaziyetlerini tarassut etmek için kullanırlardı. Bunlar hiçbir vakit ticaret ve pazar yeri olmamıştır.

5. YUNANLILARIN DİNİ VE ESATİRİ, OMER ŞİİRLERİ

DİN TELAKKİSİ Yunanlıların bütün umumî ve hususî hayatlarını din tanzim ederdi. Yunanlılar tabiatin kuvvetlerine hürmet ederler ve bu kuvvetleri insan şekline girmiş Tanrıların, şahıslarında temsil ettiklerine inanırlardı. Onlara göre Tanrılar ebediyete ermiş daha güzel, daha kuvvetli yüksek insanlardı. Onlar da insanlar gibi elem ve saadet duyarlar, bazı kusurlar işlerler, hırsa kapılırlardı. Tanrıların da aileleri, çocukları vardı. Tanrılar heykellerle temsil olunur ve oturmaları için mabetler yapılırdı.

Tanrı Hermesin başı

Bütün tanrıların boşlukla (feza ile) yerin (arzın) birleşmesinden çıktıklarına ve biribirlerile hısım akraba olduklarına inanırlardı.

İlk devirlerde her kabilenin yahut her sitenin kendine mahsus Tanrısı vardı. Yavaş yavaş bazı tanrılar bütün Yunanlılar için müşterek tanrı oldu. Bunlara, Yunanlılar arasında yaşıyan bir efsaneye göre Olemp dağında toplandıkları için "*Olemp Tanrıları*„ denirdi.

Büyük tanrılar Olemp dağında Gök tanrısı *Zeüs*'un reisliği altında toplanırlardı. Gökü, yeri, suyu, cehennemi aralarında paylaşmışlardı. Zeüs bütün tanrıların kıralı idi. Bir

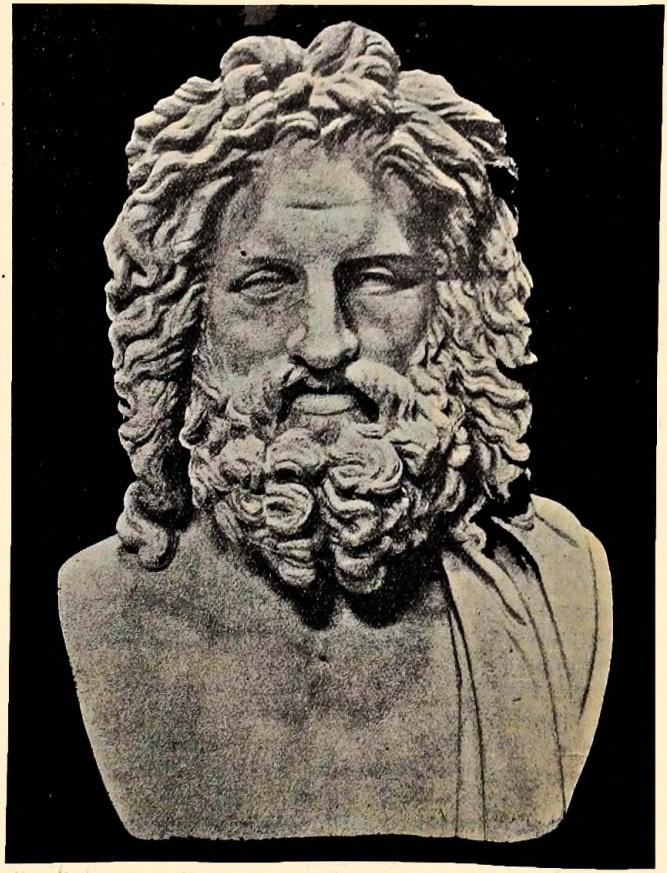

Tanrı Zeüs (Büst)
Olemp tanrılarının ulusu

kartal ile temsil olunurdu. Diğer başlıca tanrılar da şunlardı: *Apollon* (güneş ve aydınlık), *Poseidon* (deniz), *Demeter* (yer), *Hades* (cehennem).

ESATİR Yunanlılar kadın ve erkek bütün bu tanrıların birçok fevkalâde macera ve sergüzeştleri bulunduğuna inanırlar; şairler, edipler bu maceralar hakkında birçok hikâyeler ve kasideler söylerlerdi. Güzel bir edebiyat teşkil eden bu macera ve sergüzeştlere Yunan esatiri *(Mitoloji)* denir.

ATALARA İBADET Elenler ölülerin mezarlarında yaşadıklarına ve bunlara yemek ikram etmenin mukaddes bir vazife olduğuna inanıyorlardı. Kıralların dedeleri, şehir kuranlar, kuvvet ve cesaretlerile ün almış harp adamları aileleri tarafından değil bütün şehirler ahalisi tarafından kutlulanırdı. Bunlara *kahraman* denir, kendileri "yarı tanrı„ sayılır ve adlarına mabetler yapılırdı. Kahramanların en meşhuru kuvvetin timsali sayılan *Herakles - Hergül* dür.

Elenlerin tanrılar için yaptıkları mabetlerin meşhurları *Delf*te ve *Delos* adasındaki mabetlerdir. Mukaddes alaylar tertip edilerek bu mabetlerin ziyaretine gidilirdi.

OYUNLAR Yunanlılar mabutların hoşuna gitsin diye büyük oyunlar tertip ederlerdi. Bu oyunlar, bir ibadet sayılırdı. Her şehirde oranın mabudu şerefine şehir halkı tarafından yapılan oyunlardan başka dört şehirde umumî büyük oyunlar yapılırdı. Bunların en meşhuru *Olimpiyat* oyunlarıdır. Bu oyunlar her dört yılda bir *Zeüs*ün şerefine yapılırdı. Burada her türlü spor müsabakaları olur ve altı gün sürerdi. Müsabakayı kazanan adam ve şehir büyük ün alırdı.

OMER ŞİİRLERİ Torların istilâsı üzerine Anadoluya hicret eden Akalar eski kudret ve haşmet devirlerini heyecanla anıyorlar, eski büyük reislerinin idaresinde yaptıkları muvaffakıyetli harpleri şiirlerle kutluluyorlardı. Omer şiirleri denilen bu manzumeler ziyafetlerde ve merasimlerde lir çalınarak taganni edilen uzun hikâyelerdi. Bunların en meşhurları ve zamanımıza kadar gelmiş olanları *İlyada* ve *Odise*dir. Bu manzumelerin İzmirli veya Sakızlı *Omer* adında bir şairin olduğu söylenir. Hakikatte ise böyle

bir adam hakkında doğru bilgimiz olmadığı gibi, bu şiirlerin bir devirde ve bir tek adam tarafından yazılmadığı da anlaşılmıştır. Lâkin başlıca kısımlarının M. E. IX. asra doğru Anadoluda yaşamış dâhi bir şaire ait olduğu kabul olunabilir. Bu eserlerden *İlyada* on sene muhasara altında kalmış olan *Turova* şehri önünde Miken Kıralı *Agamemnon* idaresinde Akaların yaptıkları büyük harpleri, bu harbe girmiş olan kahramanların başından geçenleri anlatır. İyon edebiyatının şaheseridir. *Odise* de Aka reislerinden *Ülis* in *Turova* nın zaptından dönüşte başından geçenleri anlatır.

Omerin şiirlerini dinliyen İyon gençleri

Omer şiirlerinin tarihle az çok bir münasebeti vardır. Gerçi Akaların tarihini öğretmemekte ise de onların ahlâk ve medeniyetlerini bize tanıtmaktadır.

6. ISPARTA

MEMLEKET VE AHALİ

Peleponez yarımadasında cenuba akan küçük *Örotas* çayı boyunca iki dağ arasında uzanan bir vadiye *Lakonya* denirdi ve Ispartalılar burada yaşarlardı. Çayın suladığı ova oldukça iyi mahsul verir. Civar yamaçlarda biraz üzüm ve zeytin yetişir. Daha yukarlarda otlaklar ve ormanlar vardır. Burası yalnız bir ziraat memleketidir. Denizden ve yarımadanın başka taraf-

larından adeta ayrılmış bir vaziyettedir. *Örotas*ın kenarında altı tepe üzerinde kurulmuş dağınık bir şehir olan *Isparta* vardır.

Torlar, M. E. XI. asra doğru Lakonyayı ele geçirmişler ve buranın eski ahalisi olan Akalara boyun eğdirmişlerdi. Torların hakimiyetini tanıyan Akaların civarda oturmasına müsaade olundu. Karşı koymakta ileri gidenler esir edildiler ve ayrı bir sınıf teşkil ettiler. Torlar memleketin en iyi topraklarını aralarında paylaştılar. Kanunları kendilerini Spartada oturmağa mecbur ediyordu. Bunun için kendilerine *Ispartalı* denildi. Ispartada halk iki sınıfa ayrılıyordu: müsaviler ve aşağı tabaka. Müsaviler, Ispartanın hakikî vatandaşları sayılırlardı. Bunlardan herbirinin Lakonyada bir kısım toprağı vardı. Aşağı tabakayı, fakirliklerinden veya şerefsizliklerinden dolayı siyasî haklarından mahrum bırakılmış vatandaşlar teşkil ederdi.

Lakonya ahalisinin ekserisi ise mağlûplardan ibaretti. Bunların bir kısmı diğer Lakonya kasabalarında ziraat ve sanayile uğraşarak zenginleşmişlerdi. Galipler vergi vermek ve askerlik yapmak şartile toprakları onlara bırakmışlardı. Torların istilâsına karşı koymakta ileri giden kısım ise işledikleri toprağa bağlı esirler vaziyetinde bulunuyorlardı. Her yıl efendilerine bir miktar çavdar vermeğe mecburdular. Diğer esirlerden farkları, aile kurmak ve çalışarak zengin olabilmek idi. Mağlûplar, Ispartalıları hiç sevmezlerdi. Ispartalılar da onlara iyi bakmazlar ve bilhassa esirlere pek fena muamele yaparlardı. Her sene genç Ispartalılar onlara harp açarlar ve yolda rasgeldiklerini boğarlardı.

LİKÜRG VE KANUNLARI

Ispartalılar, kanunlarının M. E. XI. asırda yaşamış *Likürg* adlı bir adam tarafından yapıldığını söylerler ve efsanelere karışan bu adamı millî bir kahraman olarak tanırlardı.

Ispartalılar, Giritte, Mısırda ve Anadoluda yaptığı uzun bir seyahatten dönen Likürgün vatanını siyasî kavgalarla parçalanmış görerek ıslahata giriştiğini ve bu kanunları yaptığını söylerlerdi. Onların anlattığına göre, Likürg, adını taşıyan bu kanunları yaptıktan sora, onları kendisi dönünceye kadar bozmayacaklarına dair vatandaşlarından söz almış, bir tarafa çekilmiş ve bir müddet sora açlıktan ölmüştür.

Bugün artık bunun bir hikâye olduğu, Isparta kanunlarının bir kişi tarafından ve bir devirde yapılmadığı anlaşılmıştır.

HUKÛMET

Isparta, görünüşte iki kıral tarafından idare olunurdu. Hakikatte ise bu iki kıralın vazifesi sadece bazı dinî işlerle uğraşmak, orduların ismen kumandanı olmaktan ibaret kalmıştı. Hakikî hakimiyet *müsaviler* sınıfında idi. Bunlar, ayda bir toplanırlar, devlet işlerini tanzim ederlerdi. Müsaviler meclisi de salâhiyetini iki kıralla en aşağı 60 yaşında 28 azadan mürekkep *Sena* ya bırakmıştı. Sena azasının herbirinin bir kıral kadar salâhiyeti vardı. Ispartanın bütün siyasetini çeviren, kanunları yazan, harp ilân eden, sulh yapan bu meclisin reisi idi.

Ispartalı erkeklerin umumî sofralarda yemek yemeleri

Sena da, her sene müsaviler meclisi tarafından seçilen ve *Efor* yani murakıp denilen beş hâkimin emri altında idi. Eforların gayet geniş salâhiyetleri vardı. Seferde ordu kumandanı olan kıral, bunların murakabesi altında bulunurlardı. Kıralları mahkemeye verebilirlerdi. Hiçbir vatandaşın umumî ve hususî hayatı onlardan gizli kalamazdı.

HAYAT, AHLÂK VE TERBİYE

Ispartalılar, askerî bir teşkilât içinde sıkı bir inzıbata tâbi bir ordugâh veya kışla hayatı geçiriyorlardı. Her ıspartalı askerdi. Ziraat ve ticaret yapamaz, izinsiz memleketten ayrılamazdı. 30 yaşına kadar kışlada yatmak mecburî idi. Kan leke yapmasın diye kırmızı üniforma giyerlerdi.

Ispartalılar, aile içinde değil, sokakta bir çadır altında on beşer kişilik masalarda yemek yerlerdi. Aile hayatı yoktu.

Kocalar ve genç erkekler dışarda, aile anası ile kızlar evde yaşarlardı.

Ispartada terbiye, yalnız asker yetiştirmeğe mahsustu. Çocuk, ailesinden ziyade devletindi. Çocuk doğunca bir heyet tarafından muayene olunur, kuvvetli ise yaşatılır, cılız ise bir çukura atılırdı. Çocuk yedi yaşına gelince askerliğe alışmak için ailesinden ayrılırdı. Mahrumiyetlere, yorgunluklara, acıya dayanmağa alıştırılır, sazdan bir yatakta yatırılırdı. Her mevsimde, başlıksız ve ayakkabısız hafif bir elbise giyerdi. Kendilerine pek az yiyecek verirler, yakalanmamak şartile gıdasını hırsızlıkla tamamlamasına göz yumarlardı. Her sene Çocuklar arasında bir kırbaç dayağı müsabakası yapılır, bayılmadan en çok kırbaç yiyebilen çocuk galip sayılırdı. Gençler cimnastik yaparlar ve silâh kullanmasını öğrenirlerdi. Musiki, dans ve Omer şiirlerini okumaktan ibaret bir tahsil görürlerdi. Memleketi ihtiyarlar idare ettiği için onlara hürmet etmek ve az söz söylemek te öğretilirdi.

ORDU

Spartalı, 7 yaşından 17 yaşına kadar askerliğe hazırlanır ve 18 yaşından 60 yaşına kadar askerlik ederdi. Ordunun esas kuvvetini, ağır piyade teşkil ederdi. Muharebede piyadeler dirsek dirseğe sekiz yahut on sıra üzerine dizilirler, bir tek insan gibi korkunç hücumlar yaparlardı. Ispartanın kuvvetli ordusu, müttefiklerinden de kolayca asker bulmasını temin ediyordu. Fakat Ispartanın donanması pek zayıf idi. Isparta ordusunun kuvveti, inzıbatında ve taşıdığı fedakârlık hissinde idi. Ispartalı harpte yerini bırakıp çekilmektense ölmeği tercih ederdi.

ISPARTANIN ÜSTÜNLÜĞÜ

Isparta, kuvvetli ordusu sayesinde arazisini genişletti. Zengin bir ova olan *Mesenya*yı komşularından aldı. Peleponez yarımadasında, hatta bütün *Elat* kıt'asında üstünlüğü tanılır bir devlet haline geldi. Birçok şehirler ve yerler Ispartanın himayesine girdiler. Berzah üzerinde bulunan ve mühim bir ticaret şehri olan *Korent* kendisine tamamile sadıktı. Isparta, bu suretle Peleponezin başlıca devletlerile bir birlik kurmuş ve onların başına geçmişti. Bu birliğin ordusu, donanması ve hazinesi tamamen kendi emrinde idi. Isparta, M. E. VI. asırda Yunanın en kuvvetli bir hükûmeti bulunuyordu.

7. ATİNA

MEMLEKET VE AHALİ

Yunanistanın şarkında denize doğru yayık bir vaziyette uzanmış olan küçük yarımadaya *Atik* adı verilir. Yarımadanın vaziyeti birçok faydaları toplamıştır. Karadan gelecek istilâlardan, *Beotya* ile arasındaki dağlar, onu saklar. Yarımadanın yarısını yüksek olmayan birtakım dağlar kaplar. Küçük vadiler dağların arasına sıkışmıştır. Yarımadanın kıyılarında elverişli limanlar ve koylar vardır. Bazı sahillerde bataklıklı düzlüklere de rastlanır. Toprağı umumiyetle orta derecede verimlidir. Bununla beraber buğday, üzüm ve bilhassa zeytin çok yetişir. Denizin her tarafa yakınlığı bura ahalisinin balıkçılık, gemicilik ve ticaretle de refahını arttıran ayrı bir kazanç kaynağıdır. *Atik* yarımadası üstünde oldukça geniş bir ova içinde *Atina* şehri kurulmuştur. Atinanın saraylarını, mabetlerini ihtiva eden *Akropol*ü şehre hâkim yüksek bir kayanın düzlüğü üstünde yapılmıştır. Atık ahalisi buranın ilk gelip yerleşen halkı olan Akalardır. Onlar bununla iftihar ederlerdi. Fakat son devirlerde bunlar, karadan ve denizden gelen yabancı muhacirlerle karışmışsalar da daima hâkim kalmışlar ve soradan *Yunan* adını almışlardır.

ATİNA DEVLETİNİN KURULUŞU

İlk zamanlarda bura ahalisi, aileler halinde yaşıyorlardı. Her aile, atasından kalan yerin sahibi tanılır ve orayı sürerek geçinirdi. Zamanla bu ahali on iki kasaba halinde toplandılar ve yavaş yavaş birleşmeğe başladılar. Atina şehri diğerlerine üstün olan vaziyetinden istifade ederek başa geçti ve Atığın merkezi oldu. Diğer kasabalar halkı çiftçi, çoban ve gemici kaldılar. Yarımadada yaşayan bütün ahali Atina hemşerisi oldu ve Atina sitesinin reislerini baş tanıdılar.

Bütün İyon siteleri gibi, Atinada, başlangıçta hem papaz, hem hâkim ve hem kumandan olan bir Kıral tarafından idare olunurdu. Ecdatları ve zenginlikleri ile iftihar eden asilzadeler sınıfı, yavaş yavaş kıralların elinden hüküm ve nüfuzu almağa başladı.

Bu asilzadelere *Öpatrit* denirdi. M. E. VII. asırda siyasi ve askeri nüfuz artık *Arhont* denilen dokuz reisin eline geçmişti. Adli kuvvet te eski Arhontların teşkil ettikleri hususi

bir mahkemenin elindeydi. Kırala yalnız dinî işler bırakılmıştı. Bir müddet sora bu da Arhontların eline geçince Atinada kırallık maziye karıştı.

Asılzadelerin hükûmeti köylü halk için pek ağır oldu. Küçük çiftçiler ve ameleler, sefalet arttıkça zenginlerden ödünç para almıya ve buna mukabil mallarını veya şahıslarını rehin vermeye mecbur kaldılar. Alacaklılar bunları hapseder, esir olarak satar veya kendi topraklarını daimî çiftçi olarak sürmeğe mecbur tutardı. Sahillerde ticaret ve gemicilikle yaşıyanlar ise gittikçe zenginleşiyorlardı. *Öpatrit* ler bunları da

Perikles zamanında Atina Akropolunun uzaktan görünüşü

siyasî haklarından mahrum bırakmışlardı. Bu suretle hakları elinden alınan zengin sahil halkile, sefil köylüler nihayet birleştiler. Ve Öpatritler istibdadına baş kaldırdılar.

SOLON VE KANUNLARI Öpatritler bu suretle imtiyazlarının tehlikeye düştüğünü görünce onlarla anlaşarak tam bir ittifakla Feylesof *Solon* u Arhont seçtiler (M. E. 549). Bu seçim herkesi memnun etmişti. *Solon*, aslı zadegândan olduğu için Öpatritlerin, işi ticaret olduğu için sahil ahalisinin, şair ve vatansever olduğu için de köylü halkın hoşuna gidiyordu. Cesur bir adamdı. Memleketini birlik yoluna götürmek için büyük ve esaslı işlere girişti. Borçları kaldırarak esirleri serbest bıraktı. Borçluların topraklarını kendilerine iade ettirdi. Bir kişinin eline fazla toprak geçme-

sini men için bir Atinalının en çok sahip olabileceği arazi miktarını tespit etti. Memleketi ticaretle zengin etmek için çalışmağa başladı. Başka Yunan sitelerinde kullanılan para ve sıklet ölçülerini Atinaya da kabul ettirdi.

Halkı doğuşlarına göre değil, servetlerine göre dört sınıfa ayırdı. İlk üç sınıf Arhont olmak hakkını haizdi. Asker ve vergi vermekle mükellefti. Bütün vatandaşlara istisnasız millet meclisine girmek hakkı verildi. Millet meclisinin konuşacağı meseleleri hazırlamak üzere dört yüz kişilik bir meclis yapıldı. Solon kanunları Öpatritlerin nüfuzunu büsbütün kırmış değildi. Yalnız çalışarak zengin olan her Atinalının birinci sınıfa ve en yüksek mevkilere geçmesine imkân verilmiş, *demokrasi*ye yani halk idaresine yol açılmıştı.

TİRANLIK Solonun son günlerinde *Pizistirat* adında bir öpatrit halkın müdafii sıfatını takınarak onların emniyetini kazandı. Akropolu zaptederek Atinaya hâkim oldu. Solon kanunlarını saymakla beraber memleketi doğrudan doğruya idareye başladı. O devirde Yunanistanda iktidar mevkiini hile veya kuvvetle ele geçirenlere *Tiran* denirdi. Onun için *Pizistırat*ın Atinaya hâkim olduğu devre *Tiranlık* denir [1].

M. E. VI. asırda birçok Yunan siteleri Tiranlıkla idare olunurdu. Soraları pek fena bir şöhret alan bu usul, ilk zamanlarda eyi neticeler vermişti. Meselâ *Pizistirat* Atinada fakir hemşerilere toprak verdi. Ticaret ve sanayii ileri götürdü. Atina, güzel binalarla süslendi. Edebiyatı seven Pizistirat, *Omer* in şiirlerini toplatıp yazdırdı. Ölümü bütün Atinalıları müteessir etti. Yerine geçen iki oğlu başlangıçta babaları gibi hareket ettiler. Biri öldürüldü. Öteki şiddetli istibdada başladı. Memleketten sürülmüş olan bazı Atinalılar Ispartalıların yardımı ile Atığı zaptederek Atinayı ele geçirdiler ve yarım asır süren Tiranlık idaresine son verdiler. Artık halk kendi kendini idare etmek istiyordu.

HALK HUKÛMETİ M. E. VI. asrın sonlarında *Klisten*, Solon kanunlarını halkın dileklerine göre yeniden tanzime memur edildi. Klisten doğuş ve servet farklarına bakmaksızın Atinalıları yenilden sınıflara ayırdı. Fakir, zen-

[1] Tiranlık, istibdat ve tiran, müstebit demektir.

gin, şehirli, köylü kanun önünde müsavi vaziyete girdi. Fazla nüfus kazanarak istibdadı iade etmesi şüpheli görülen vatandaşların on sene için Atinadan sürülmesi esas kabul edildi. Bu suretle Atina siyasi tekâmülünü tamamlamış oldu. Uzun zamn ihtilâllerle sarsılmış olan Atina sulh ve refah devrine kavuştu. Vatandaşlar zenginleştiler. Atina güzel san'atlerin ve edebiyatın bir merkezi haline geldi.

8. MET MUHAREBELERİ VE ATİNANIN ÜSTÜNLÜĞÜ

MET HARPLERİNİN SEBEPLERİ

Yunanlılar M. E.V. asrın ilk yarısında (500-449) Perslerle sürekli bir mücadele yapmak mecburiyetinde kaldılar. Bu mücadeleye tarihte *Met harpleri* denir. Bunun esası Perslerin Avrupaya doğru yayılmak istemeleridir. *Kurus* zamanında Persler bütün *Lidya*yı ve Anadolu garp kıyılarını zaptetmişler, *Daryüs* zamanında da boğazları aşarak *Trakya* ve *Makedonya* yı ele geçirmişler. Yani *Elat* kıt'asına komşu memleketleri idareleri altına almışlardı.

Pers istilâsına karşı hareket Küçükasyada başladı. *Mile* sitesi halkı Anadolu kıyılarında yaşıyan İyonlara önayak olarak onları Perslere karşı isyan ettirdiler. İsyan edenler Atinadan da yardımcı asker ve gemi aldılar. Anadoluda Pers kuvvetlerinin merkezi olan *Sart* şehrini zapt ve yağma işinde Atinadan gelen yardımcı kuvvetin hizmeti oldu. *Daryüs* buna kızarak Atinalılardan intikam almağa karar verdi, asker hazırlamağa başladı. Bu suretle Met harpleri başladı. Met harpleri, üç devreye ayrılır: 1) *Daryüs* zamanında *Maraton* muharebesile biten safha, 2) *Serhas* zamanında *Salamin* ve *Plate* muharebeleri, 3) Atinalı Jeneral *Simon* un harpleri.

Büyük savaşta başlangıçta bütün üstünlük şartları Perslerde idi. Persler de Grekler derecesinde bir medeniyete sahiptiler. Dinleri daha ahlâkî idi. İstilâ ettikleri yerlerde iyi ve yumşak davranıyorlardı. Kuvvetli bir büyük orduya sahiptiler, Yunanlıların askerleri ise onlara göre çok azdı. Fakat Pers ordusu muhtelif milletlerden toplanmış bir insan yığını vaziyetinde idi. İntizamlı harp etmeğe muktedir değildi.

MET HARPLERİ

Daryûs isyan eden İyonlara boyun eğdikten ve ibret olarak *Mile* şehrini tahrip ettikten sora *Ege* Denizinde büyük bir donanma vücuda getirdi. *Persler* M. E. 490 tarihinde *Maraton* koyuna çıktılar. Atina ordusunun başında evvelce Pers ordusunda hizmette bulunmuş olan ve Perslerin zayıf cihetlerini tanıyan Jeneral *Miltiyat* vardı. En iyi askerlerini iki yana, Perslerin kıymetsiz kuvvetlerinin karşılarına koyarak onlara hücum etti. Atinalılar, Pers ordusunun en kuvvetli kıt'alarının bulunduğu merkezi kolayca sardılar ve Persleri geri çekmeğe ve intizamsız bir şekilde gemilerine binmeğe mecbur ettiler. Bu mağlûbiyet üzerine Pers donanması Atinayı baskınla zaptetmekten vazgeçerek Küçükasya kıyılarına döndü.

Daryûs ölürken intikam işini oğlu *Serhas* a bırakmıştı. Persler yeniden hazırlık yaptılar. Donanmalarını *İyon* gemicilerinden de istifade ederek 1200 gemi çıkardılar. Yunanistanda kendilerine müttefikler buldular.

Buna karşı Atina ve Isparta birleşmiş ve kendilerine taraftar ancak 30 Site bulabilmişlerdi. İki müttefik devletin ordu ve donanmasının başkumandanlığını Isparta üstüne aldı.

İSTİLÂ, TERMOPİLLER

M. E. 480 senesi ilkbaharında büyük Pers ordusu Sarttan hareket etti. İki sal köprü ile Çanakkale Boğazını aşarak Trakyaya geçti. Geçerken, Makedonya ve Tesalya kendisine itaat ettiler. Pers donanması da Ege Denizi boyunca orduyu takip etti. Açıkta muharebe etmek için kuvvetleri kâfi olmıyan Elenler, Termopil dağları geçitlerine yerleştiler. Elen donanması da Pers gemilerini *Öbe* şimalinde bekliyordu. Termopiller, deniz ile Lokrit dağları arasında iki arabanın yanyana geçemiyeceği kadar dar bir geçit teşkil eder. Isparta Kıralı *Leonidas*, kumandasındaki 7000 kişi ile Pers ordusunu durdurdu. Serhas, dağlar arasından düşmanı çevirdi. Leonidas yanında alıkoyduğu 300 Ispartalı ile mukavemet etti. Düşman karşısında çekilmeyi meneden vatanının kanunlarına itaat için Isparta Kıralı her taraftan sarıldığ halde, küçük kıt'asının başında kahramanca öldü. Pers ordusu bundan sora merkezi Yunanı istilâ etti. Atiğa girdi ve Atinayı yıktı. Atina ahalisi Salamin adasına kaçtılar. Atina-Isparta donanması Salamin adası civarında demirledi.

SALAMİN DENİZ MUHAREBESİ, PLATE HARBİ

Pers donanması Salamine gelmekte gecikmedi. Yunan donanması Pers donanmasına taarruz etti.

Salamin koyunun darlığı, Yunanlıların üç misli olan Pers donanmasının harekâtını sıkıyordu. Yunanlılar muvaffak oldu. Bunun üzerine Serhas Çanakkale Boğazı tarikile Küçükasyaya döndü.

Pers ordusunun bir kısmı henüz Beotyada iken müttefik ordu, Isparta Kıralının emrinde olarak Perslere Platede taarruz ve onları mağlûp etti (M. E. 479). Bu suretle Yunan, tamamen kurtulmuştu.

MET MUHAREBELERİNİN SONU

Yunanlılar, memleketlerini kurtardıktan sora taarruza geçtiler. Bu suretle Met harpleri daha 30 sene sürdü (M. E. 479 — 449). Harp tamamen deniz harbi şeklini almıştı.

Maraton ve Salaminde parlak rol oynamış olan Atina, Isparta yerine harbin idaresini eline aldı. Ispartalıların kıskanç muhalefetine rağmen, evelce, Persler tarafından tahrip olunan Atina, yeniden yapıldı. Şehir kuvvetli duvarlarla çevrildi ve Pire limanı da tahkim olundu. Atinalı Simonun kumandası altındaki Yunan filosunun Pers filosunu tahribi suretile başlayan muvaffakıyet nihayet Pers gemilerini, Ege ve Trakya sahillerinden Anadolu cenup sahillerine kadar atmakla neticelendi.

Bu tarihte Persler, Ege Denizinde donanma bulundurmaktan vazgeçmişlerdi. Pers ordusu da Küçükasya sahillerinden üç gün içerde idi. Sahildeki İyonya şehirleri tamamen hür kaldı ve Met muharebeleri sonuna erdi.

Atina-Isparta muzafferiyetlerinin başlıca sebeplerini, orduda aramak lâzımdır. Atina, bilhassa Isparta sitelerinde askerlik bir vatan vazifesi idi. Askerlik terbiye ve talimleri ve spor daha küçükken başlardı.

ATİNA DONANMASI

Met muharebelerinin kat'î zaferini temin eden Salamin muharebesi Atina donanmasını yapan ve idare eden *Temistokl* un eseri idi. Atina donanmasında 80.000 kişi vardı. Zenginler kendi hesaplarına bir gemi mürettebatını beslemiye mecburdular. Atina donanmasının merkezi Pire idi. Buradaki koylarda donanma fena havalarda barınabilirdi. Burada geniş bir tersane ve tezgâhlar vardı. kuvvetli kale duvarları limanı kara ve deniz taarruzlarına karşı muhafaza ediyordu.

ATİNANIN ÜSTUNLÜĞÜ Met muharebelerinden evel Peloponez ittihadının başında bulunan Isparta, Yunanın birinci sitesi idi. Pers istilâları esnasında da başkumandanlığı o yaptı. Plate muharebesinden sora, Perslere karşı mücadele, denize intikal ettiğinden uzak seferleri sevmiyen Ispartalılar, askerlerini memleketlerine çektiler ve işi büsbütün Atinaya bıraktılar. Bundan soradır ki, birinci defa olarak, Atina İyon âleminde siyasî bir kuvvet oldu.

DELOS İTTİHADI Ispartanın çekilmesinden istifade eden Atina evvelâ *Delos* ittihadını yaptı. Daha sora bu ittihadı, hakikî bir bahrî imparatorluk haline koydu. İttihadın umumî meclisi mukaddes Delos adasında toplandı. Müttefikler umumî maksat için para ve gemi vermeyi taahhüt ettiler. Bununla beraber birleşen siteler, aralarında serbest ve müsavi kalıyorlardı. Delos meclisinin riyaseti ve müttefik kuvvetlerinin kumandanlığı Atinaya verildi.

Pers kuvveti zayıfladıktan sora, İyonya şehirleri silâhlanmadan bıktılar. Asker ve gemi verecek yerde yalnız para verdiler. Atina bununla donanmasını arttırdı. İttihat hazinesinin Delosta emniyette olmadığını behane ederek bunu Atinada Akropola koydu. Bu zamandan itibaren Atinalılar, eski müttefiklerini tebaa gibi görmiye başladılar. Atinalılar, bunların hükûmetini kontrol ediyorlar ve Atina kanunlarını kabul ettiriyorlar ve onlardan ağır bir vergi alıyorlardı. Bu suretle artan ittihat hazinesi yalnız harp masraflarına sarfolunmuyordu. Atina hükûmeti bu parayı, şehrin tezyini ve ahalinin eğlencesi için de sarfetti. İttihattan çekilmek istiyen her müttefik site, bir hıyanet işlemiş gibi cezalandırılıyordu. İşte bu suretle Atina eski Delos ittihadını bir deniz imparatorluğu haline çevirdi.

ISPARTA VE ATİNANIN REKABETİ Met muharebeleri bitmeden evel Atinanın kazandığı hususî vaziyet, Ispartalıların kıskançlığını mucip oldu. Delos ittihadının teşkili, hiddetlerini arttırdı. Atina deniz ittihadı kara şehirlerine de teşmil etti. Bundan sora Isparta, kendisi gibi, Atinanın büyümesini çekemiyen Korent ve Teple birleşti Isparta ve Atina arasında iki defa muharebe patladı. Atinada hâkim olan *Perikles* Isparta ile 30 sene için bir sulh imza etti (M. E. 445). Bu sulhun şartları, iki rakip site arasında

bir muvazene kurdu. Yunan âlemi, iki kısma ayrıldı. Isparta karada, Atina da denizde hâkim kaldılar. Bu sükûnet devri, Periklesin zamanına tesadüf eder.

PERİKLES

Perikles Maraton muharebesinden biraz evel doğmuştu. Aristokrat bir aileden olan bu adam anası tarafından Atina demokrasisine mensup idi. Güzel bir tahsil aldı. Perikles, hürmet ve takdiri celbeden bütün hassalara malikti. Askerî kabiliyetlerden ziyade devlet adamı hassalarına malik idi. Bu samimî demokrat, asil ve açık bir belâgatle ve derin bir vatanperverlikle Atina halkına hâkim idi. Periklesin sözleri herkesi ikna ederdi. Hayatının sadeliği aleyhindeki bütün töhmetleri hükümden düşürüyordu. Tagallüp hissi uyandırmamak için Perikles Arhont olmadı. Yalnız M.E. 444 tarihinden itibaren vatandaşlarının emniyetile 15 sene için kumandan intihap olundu. Perikles, bu vazifeyi diğer dokuz vatandaşla birlikte yapıyordu. Bununla beraber Atinada demokrasi ismen vardı. Hakikatte Perikles hâkimdi.

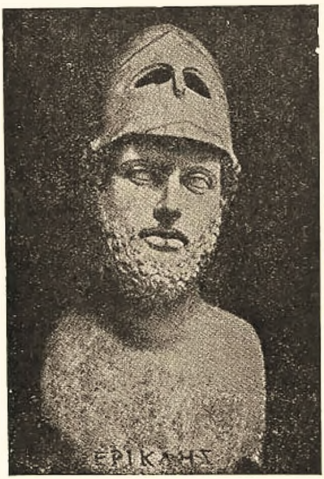

Perikles

Dahilde Perikles, demokrasiyi ikmale çalıştı. Perikles, beşyüzler meclisinde, mahkemelerde millet meclislerinde velhasıl umumî hizmetlerde bulunan vatandaşlare bir maaş tahsis etti. Atinayı süsledi. Faaliyeti sayesinde bu şehir, edebiyat ve güzel san'atlerin merkezi oldu. Daha sora bu parlak devre *Perikles Asrı* dendi.

Hariçte, bütün ihtilâfları teskine ve harbe mâni olmağa çalıştı. Şerefli bir surette Met muharebelerine nihayet verdi. Isparta ve Atina arasında bir muharebe çıkacağına kani olduğundan bu muharebeyi mümkün olduğu kadar geri atmak için 30 senelik bir mütareke aktetti. Perikles Atina etrafında 200 siteyi birleştiren ve çok para temin eden bü-

yük bir bahrî imparatorluk teşkilile uğraştı. Atinalılarla ona tebaa olan eski müttefikler arasındaki bağları kuvvetlendirdi.

9. ATİNADA HAYAT VE SAN'AT

ATİNA DEMOKRASİSİ

M. E. V. asrın ortasında Atina teşkilâtı, demokrat bir şekilde idi. Hükûmeti idare eden millet idi; umumî meydanda toplanan vatandaşlar, kanunlar hakkında rey verirlerdi. Bu kanunların tatbikini bir sene için intihap olunmuş reislere bırakırlardı. Fakat onların hareketlerini kontrol ederlerdi. Adalet dahi, hususî hâkimler tarafından temin olunmazdı. Jüri halinde toplanan vatandaşlar hüküm verirlerdi.

VATANDAŞLAR, METEKLER

Atina demokrasisi hakikatte bir aristokrasi idi. Atıkın belki yarım milyon ahalisi arasında vatandaşlar 20.000-30.000 den fazla değildi. Bunlar, imtiyazlı sınıftı. Vatandaş olmıyan ve ekseriyeti teşkil eden sınıf ta vardı. Bunlar da *metekler* yani ecnebiler ve esirlerdi.

Bir Atina vatandaşı olabilmek için, Atinalı ana babadan doğmak lâzımdı. Ecnebilere site hakkı ancak pek sayılı verilir ve bu da halk içtimaında verilecek karar ile olurdu. Bundan başka şerefsizliği mucip bir mahkûmiyet gören Atinalı, vatandaşlık haklarını kaybedebilirdi.

Atina, kolayca site hakkı vermemekle beraber, toprağında yerleşmek istiyen ecnebileri de kabul etmekte tereddüt etmezdi. Bir metek Atıkta oturabilmesi için vatandaşlardan bir mes'ul göstermiye mecburdu. Bundan maada bu yabancının mutat vergilerden fazla bir vergi vermesi ve ordu ve donanmada hizmet etmesi lâzımdı. Bazı günlerde metekler, merasime iştirak ederlerdi. Bir nevi yarım vatandaş olan bu meteklerin Atinalıdan ziyade ticaret ve san'atle uğraşmıya vakitleri vardı. Pire ahalisi, bilhassa tüccar, gemici ve bankacı olmak üzere meteklerden mürekkepti. Bu yabancılar da Atinalılar kadar demokrasiye bağlı idiler.

ESİRLER

Atina ahalisinin dörtte üçü esirlerden mürekkepti (M. E. 309 tarihinde 550,000 ahaliden 400,000 nin esir olduğu anlaşılmıştır). Bir insan ya esir

doğar veyahut fakir olduğu için esirliğe düşerdi; veyahut harpte, korsanlıkta esir olurdu; veyahut bir mahkeme kararile esir addolunabilirdi. Esirlerin birçoğu hariçten getiriliyordu.

Atinalı esirin hayatı oldukça eyi idi. Efendisi onu öldüremez ve hatta dövemezdi. Maamafih mahkemece esirin dövülmesine ve eziyet edilmesine hükmedilebilirdi.

Esir, hürriyetini, ahalinin bir kararı veyahut efendisinin arzusile elde edebilirdi. Hürriyetini kazanan esir, metekler sınıfına girerdi. İşte, Atıktaki 100,000 metek ve 400,000 esir sayesindedir ki imtiyazlı vatandaşlar yalnız politika ile uğraşabilmişlerdir.

HÜKÛMET REİSLERİ Atina halkı, hakimiyetini, birkaç reise verirdi. Bunlar ya intihap olunurlar yahut kura çekmek suretile tayin edilirlerdi. Fakat, kura usulile iktidarsızların da başa geçmesi muhtemel olduğundan, meselâ, kumandanlık gibi mühim memuriyetlere tayin olunacaklar hakkında kura usulü tatbik olunmazdı; onlar, intihap olunurdu, esirlerin halkın nüfuzu altında tutulması için çok sıkı tedbirler alınırdı: Evvelâ intihap bir sene için yapılır ve kumandanlar müstesna olmak üzere ikinci bir defa intihap olunmazlardı. Vazifelerine başlarken haklarında tahkikat yapılır ve vazifeleri esnasında her vatandaş, onlar hakkında dava edebilirdi ve en nihayet memuriyet senesi geçtikten sora, müddetini bitiren reisler, hususi bir komisyon önünde işleri hakkında hesap verirlerdi. Bunu yapmadıkça Atık kıt'asını terkedemezler ve servetlerine sahip olamazlardı.

MECLİSLER Atinada siyasî meclisler iki idi. Hemen daimî olan *Beşyüzler Heyeti* ve zaman zaman toplanan *Halk' Meclisi.*

Beşyüzler Heyeti, her kabileden elli kişi olmak üzere kura ile, her sene intihap olunurdu. Bu 500 kişi birlikte toplanıp çalışmazdı. Her kabileden intihap olunan 50 kişiden mürekkep aza sıra ile bir müddet işleri idare ederdi. Bu suretle sene sonunda hepsi iş görmüş bulunurdu.

Beşyüzler Heyeti Halk Meclisine arzolunacak suallerı hazırlar, günlük işleri görür ve devlêtin maliyesini idare ederdi.

Sene sonunda Beşyüzler Heyeti, Halk Meclisine hesap vermeğe mecburdu.

Halk Meclisi, bütün umumî işlerin hâkimi idi. İntihap, kanun kabulü, muahede, harp ilânı, siyasî dava gibi hiçbir mühim iş onsuz yapılamazdı. Askerlik vazifesini bitirmiş olan bütün vatandaşlar usulen meclise iştirak ederdi. Bunlar 20000 kadardı. Hakikatte ise meclise vatandaşların dörtte hatta onda biri geliyordu.

Meclis içtimalarına dinî bir merasimle başlanır ve ondan sora Beşyüzler Meclisinde hazırlanan kanun projesi okunurdu. Bundan sora gürültülü bir surette hatipler projeyi münakaşa ederlerdi ve nihayette el kaldırmak suretile veyahut gizli reyle karar verilirdi.

MAHKEMELER Atinada başlıca iki mahkeme vardı. Ölünciye kadar değişmemek üzere tayin olunan eski Arhontlardan teşekkül eden bir mahkeme vardı ki başlıca katil ve yangın vak'alarına ve bir de umumî adap ve terbiye işlerine bakardı. Bundan başka bir de hakikî halk mahkemesi vardı. Bunun azası her sene 30 yaşından fazla vatandaşlar arasından seçilirdi. Bütün aza 7,000 idi. Bunlar, kısımlara ayrılırdı. Siyasî hayatta, halk meclisi ne ise, adlî hayatta da, bu mahkeme, o idi. Atinalılara ve müttefiklerine ait bütün mühim davaları görürdü.

Mahkeme önünde herkes, davasını, kendisi müdafaa ederdi. Avukatlık mechuldü. Müdafaa için zaman muayyendi. Şahitler ve nutuklar dinlendikten sora, reis meseleyi reye kor, mahkeme azası fikirlerini bir çömleğe beyaz veya siyah çakıl atmakla bildirirlerdi. Beyaz beraet; siyah mahkûmiyetti.

VERGİLER Atina gibi demokrat bir hükûmette vatandaşların hepsi az çok bir memurdu. Bundan dolayı hepsi devletten aylık alırdı. Devlet hazinesi, şu halde 20.000 den fazla insana bakmıya mecburdu. Bu masrafları kapayabilmek için ağır vergiler koymak icap etti. Bunun için Atina, müttefiklerinden aldığı vergiyi çoğalttı. Bundan başka gümrüklerden, meteklerden ve mahkemelerin hükmettiği cezalardan da varidat alıyordu. Zengin vatandaşlar fevkalâde vergiye tâbi idi. Tiyatroların ve bazı umumî bayramların

masraflarını bunlar çekerlerdi. Bundan başka gemi tayfalarını da zenginler tutarlardı.

VATAN FİKRİ, DEMAGOKLAR

V. asırda Atinalı, bugünkünden ziyade devlet işile uğraşırdı. Bu sayede vatan ve müttefiklerine ait işlerde dikkatli bir vatandaş oluyordu. Atina halkı filiyatta demagokların idaresinde idi. *Demagok*, halkı idare edenler demektir. Bunlar, sitenin, ya, en kabiliyetlileri veyahut en harisleri idi. Bunların başlıca vasıtaları belâgat idi. Zira meclis, nutuksuz hiçbir şeye karar vermezdi. Demagok, yüksek ve temiz bir adam ise, belâgati ihtiraslara galebe çalardı.

ATİNANIN MEDENİYET MERKEZİ OLUŞU

Met muharebelerini takip eden iki asır içinde Ege havzası mıntakaları, birçok edip ve san'atkâr yetiştirdi. Fakat, Atina bunları kendine celbetti, bu medeniyetin merkezi oldu. Fikir işleri için bu kadar zeki ve bu kadar meraklı hiçbir halk başka bir sitede toplanmadı. Atina, tertip ettiği muhteşem bayramları ve edebî müsabakalarile şaheserlerin meydana gelmesini teşvik ediyordu. Müttefiklerinin parasile zenginleşen Atina, harp hazinesini, mabetler, galeriler ve resim tabloları gibi eserler için sarfediyordu. Atinada her neviden san'atkârlar kudretlerinin eserini gösterebiliyorlardı. Kendi toprağında başkaları tarafından yapılan bu eserlere Atina, Atık eserleri unvanını verdi. Atık eserlerinin vasıfları şunlardır. zevk inceliği, lisanın temizliği ve inceliği, fikir şetareti. İşte bu suretle Atina, Ege dehasını kendine maletmiştir.

ATİNADA TİYATRO

Dram temsilleri, büyük *Diyonizi* denilen bayramlarda verilirdi. Tiyatronun ortasında bir kürsü kurulur ve şeref mevkii Diyonisosun papazına verilirdi. Temaşada, bütün halk hazır bulunurdu. Masraf, zengin vatandaşlardan alınan hususi bir vergi ile kapatılırdı. Atinada temsiller üç gün sürer ve açıkta verilirdi. Tiyatro, üç kısımdan mürekkepti. Aktörler için dekor teşkil eden bir duvarla kapalı dar bir sahne, merkezde muganniilere mahsus yuvarlak bir yer ve en nihayet seyirciler için yarım daire şeklinde basamaklar.

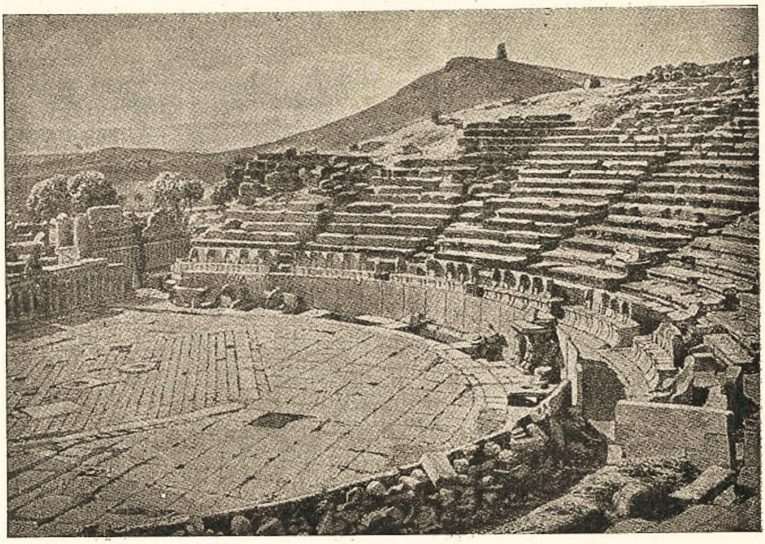

Atinada bir tiyatronun harabesi

TARİH Birinci defa olarak tarihçi, hatip, filozof gibi büyük muharrirler Atinada kendilerini gösterdiler. Tarihçilerin babası sıfatını taşıyan Herodot (M.E. 480-425) büyük bir tarihçi tanınmıştır Asıl büyük bir seyyah olan Herodot 20 muhtelif millette gördüklerini hikâye etmiştir.

FELSEFE Atina filozoflarında fikir derin ve dil güzeldi. Bütün Atina filozoflarının hocası, M. E. V. asırda fakir bir aileden olan *Sokrat* idi. Zamanında insanların en hakîmi olarak tanınan Sokrat, kendisi hakkında şu kanaati tekrar ederdi: *Ben yalnız bir şey bilirim; o da hiçbir şey bilmediğimdir.* Sokrat, talebelerini bir muallim gibi tedris etmezdi. Onlarla umumî meydanlarda teklifsizce konuşur ve meharetle sualler sorardı; o, fazileti yalnız tedrisle iktifa etmez, misal olurdu. Sokrat, muharebe meydanlarında cesa-

reti ve siyasî meclislerde derin bilgisi ile ün aldı. En meşhur talebesi *Platon* (Eflatun) idi.

Platon, Akademus bahçelerinde ve Atina kapılarında ders verirdi. Platonun talebesi de Makedonyalı *Aristo* idi. Aristo, hoca olduktan sora, Atina civarında bahçelerde gezerken ders verirdi.

GÜZEL SAN'ATLER Grek san'atkârları, güzelliğin en yüksek derecesine birdenbire varmadılar. Bunun için birçok asırlar çalıştılar. M. E. V. asırdan evelki bu hazırlık devresine eski devir denir. Heykeltraşlar bidayette ağaç ve taşla şekilsiz heykeller yaptılar. Fakat, mektepte ve güreşlerde insan vücudunun muhtelif vaziyetlerini tetkik etmeyi öğrendiler. Bu suretle V. asırdan itibaren şüphesiz henüz sert, fakat, şekil itibarile mükemmel heykeller meydana çıkmıştır.

Platon bir talebesi ile konuşuyor

M. E. V. asırda Grek san'ati tekemmül etmişti. Mimaride, heykeltraşlıkta, resimde hulâsa bütün san'atlerde büyük inkişaf olmuştu. Bu eserlere klasik eserler derler. Klasik eser demek, birçok asırlar için taklit olunmaz modeller demektir. Met muharebelerinden sora Yunanda bilhassa Atinada yeniden ihya olunacak pek çok harabeler vardı. Bilhassa memleketi istilâdan kurtaran allahlara teşekkür için mabetler yapmak icap ediyordu. O vakit heykeltraşlar, mimarlarla birlikte yeni mabetleri ve umumî binaları süslemeye çalıştılar.

ATİNA ABİDELERİ Atinanın, Persler tarafından iki defa yakılması, şehrin yeni baştan yapılmasını icap ettirmişti. Evelemirde, alelâcele ve intizamsız bir surette meskenler yapıldı. Daha sora, Ispartanın muhalefetine rağmen kale duvarları yapıldı. Bunun için düş-

man tarafından tahrip edilen abidelerin enkazı kullanıldı.

Perikles, mabetleri yeniden inşaya teşebbüs etti. Perikles bu suretle kendi sitesini şereflendirmek ve fakir vatandaşlara iş bulmak istiyordu. Gayreti sayesinde şehir büyük bir mesai yeri manzarasını aldı. Akropol, harabeleri hâlâ ziyaretçilerin takdir ve hayretini celbeden muazzam binalarla süslendi.

MİMARLIK, HEYKELTRAŞLIK, RESİM

Klasik devirde, mabet, galeri, tiyatro, gimnaz velhasıl bütün Grek abideleri ayni vasıfta idiler: nispetlerin doğruluğundan ve çizgilerin ahenginden çıkan sakin bir güzellik ve basit bir

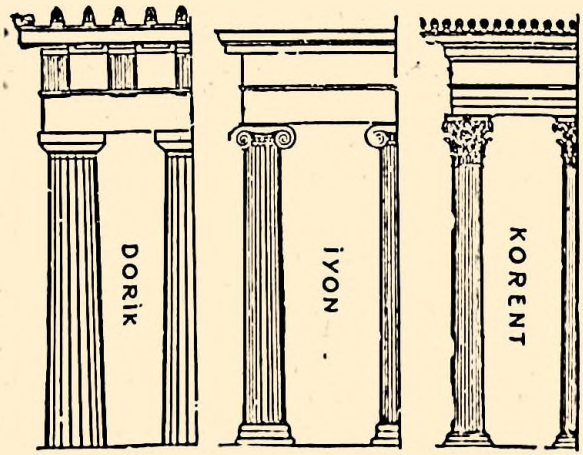

Grek mimarlığında kullanılan usullere göre sütunlar ve başlıkları

haşmet. Bununla beraber, sütun ve şekillerinin kullanılmasında oldukça bir değişiklik vardı.

Bundan da üç türlü mimarlık usulü çıkmıştır:

Dorik (Torik) usulü, İyon usulü ve Korent usulü.

Olemp, Delf mabetlerile Partenon mabetleri gibi büyük mabetler Torik usulu üzere yapılmıştır. Bu usul, sade, sert ve azametlidir, Grekler, buna erkek üslûbu derlerdi.

İyon usulü ziyade lâtif ve zarif bir surette süslüdür. Bu üslûbun vasfı, sütunun başlığıdır. Bu başlık, iki helezon arasına sıkıştırılmıştır.

Korent istili ise, Korentte bir çiçek sepetini taklit etmek isteyen bir heykeltraş tarafından icat olunmuştur. Bu istil, bilhassa büyük zenginliğile meşhurdur. Grek binaları taştan veya mermerden sağlam bir surette yapılırdı. Bunun için

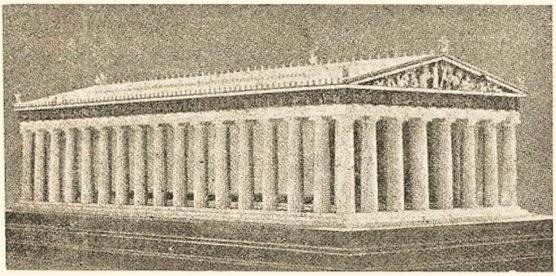

Atinada Partenon Mabedi
Zamanındaki şekline göre yapılmış resmi

ancak insan elile yapılabilirdi. Maamafih, Roma binalarında olduğu gibi; taş kemerli değil, sadece tahta ve kiremitle örtülürdü.

Grek mimarlığının şaheseri, Atinadaki *Partenon* mabedidir. Bu mabet Perikles tarafından Atina sitesinin hamisi Mabut Atenanın şerefine yapılmıştır. Eski Mısır ve Ortazamanın büyük binalarile mukayese edilirse Akropolun en yüksek noktasında yapılmış olan Atena mabedinin küçük eb'atta olduğu görülür. Bununla beraber torik mimarisi tarzındaki sadeliği ve İyon üslûbu üzere zengin tezyinatile göze çok hoş görünür. Partenon mabedi, M. E. V. asırda Atinanın millî ve dinî zaferlerini hulâsa eden bir eserdir.

Bir Yunan kadın başı

Grek heykeltraşları, mermer, tunç, altın ve fildişi gibi en mükemmel maddeleri işlediler. Mabetlerin tezyinatında mimarlara yardım ettiler. Grek heykeltraşlarının eserleri bizce meçhuldür. Ancak, biz, bunları, Romalıların yaptığı kopyalarla biliriz.

Grek ressamlarının eserleri hakkında eskiden kalma tasvirler ve boyalı resimli vazolar vasıtasile bir fikir edinilebilir. Resim, evelemirde tezyinat için kullanılırdı. Muktedir ressamlar görüldü.

Siyah renkli resimli bir Atık vazosu

Greklerde san'at hissi yüksekti. En bayağı şeyleri bile güzel yaparlardı. Vaktile Greklerin işlediği paralar ve kıymetli taşlar vardır, fakat, Grek çömlekçilerinin yaptığı ve süslediği topraktan vazolarda daha ziyade san'at vardı. Bunlar, kısmen kırmızı zemin üzerine siyah resimler, kısmen de siyah zemin üzerine kırmızı resimlerle süslüdür. Vazoların üzerindeki resimler, ya meşhur tabloların kopyası, veyahut doğrudan doğruya Atina hayatının bir tasviri idi.

ATİNADA HUSUSÎ HAYAT

Aile efradı, aralarında yalnız kan rabıtasile değil, ayni zamanda din birliği ile de bağlı idiler. Doğum ve evlenme gibi hayatın başlıca vak'aları münasebetile, evin mabedinde dinî merasim yapılırdı.

Esasta, aile babasının nüfuzu, kat'î idi. Baba, karısının ve çocuklarının servetini yalnız başına idare eder ve bunlar babanın müsaadesi olmaksızın hiçbir şey yapamazlardı. Doğrudan doğruya varisi olmıyan kimse, başka aileden evlât edinebilirdi.

İptidalarda, aile anasının mevkii küçüktü. Kadın, harem dairesinden çıkmazdı, çocukların terbiyesi üzerine olan tesiri de azdı. Kadının umumî oyunlara, tiyatroya gitmesi âdet değildi. Kadın, evde kızlarile iplik bükmek, kumaş dokumak ve nakış işlemekle vakit geçirirdi. Soraları kadın

Atinada, diğer sitelerde olduğundan fazla hürriyet ve itibar kazandı. Kadın, evin içinde esirlerin işlerini idare eder, ziyaret kabul eder ve iade eder ve birçok dinî merasime iştirak eylerdi. Atinalı erkek, kadını, umumî işlere karıştırmaz ve çarşıdan alışverişi kendisi yapardı.

Çocuk, altı yedi yaşına kadar anasının veya dadısının söylediği masalları dinliyerek oynar, 7 yaşından 18 yaşına kadar tahsil görürdü. Tahsil kanunen mecburî idi. Çocuk mektepte, okumak, yazmak ve saymak öğrenir ve bilhassa Omerden şiir parçaları bellerdi. Daha sora, ses ve aletle musikî tahsil ederdi. Musiki, Atinada tahsilin mühim bir kısmını teşkil ederdi. 14 yaşına doğru genç Atinalı gramer ve musikî tahsili ile beraber cimnastik te yapardı. Ona güreş, koşu, sıçrayış, ok ve disk atmak öğretilirdi. Atina terbiyesinin gayesi, mütenasip bir vücutta güzel bir zekâ elde etmekti. Çocuk 18 yaşına girince vatandaş olurdu. İki sene de askerlik yapardı.

Atinada fakirlerin evi küçük ve karanlık idi. Zenginlerin evleri Atinanın yeni mahallelerinde geniş ve havadardı. Evin ortası, etrafında sütunlu galeri bulunan bir avlu idi. Avludan misafir odalarına ve yemek odalarına ve kadınların apartımanına geçilirdi. Kadınların apartımanında bazan bir bahçe de bulunurdu. Arka tarafta bacalı mutfak vardı. Başka odanın bacası yoktu. Zemin katının üstünde ekseriya balkonlu bir veya iki kat daha vardı. Odalar, sadece kireçle badana edilmişti. Evlerin üstünde kiremit vardı.

Grek evinde eşya nispeten azdı. Duvarlar boyunca sandıklar konurdu. Katlanır sandalyeler, sehpalar yahut ağaçtan koltuklar üzerinde oturulurdu. Kanapeye yahut şezlonga benziyen yataklar üzerinde hem yatılır, hem de kitap okunur, yazı yazılır ve yemek yenirdi. Grekler, uzanmış iken yemek yediklerinden, masaları alçak idi. M. E. V. asır nihayetinde tenvirat için çıra yerine zeytinyağı lâmbaları kullanılmağa başlandı.

KIYAFET Erkeklerin kıyafeti, iki parçadan ibarettir. Yün veya ketenden kolsuz bir nevi kuşaklı fistan, bunun da üstüne omuz etrafında sarılan bir nevi geniş manto. Grek, ekseriya başı açık gezerdi. Seyahatte geniş kenarlı bir şapka kullanırdı. Fakirler yalınayak gezerler

veyahut bir çarık giyerlerdi. Zenginler, bağlı potin giyerler ve baston kullanırlardı. M. E. IX. asra kadar moda, sakalı ve saçı kısa kesmekti.

Kadınların elbisesi, erkeklerinkinden daha uzun ve daha genişti. Vücudun etrafında, birçok kıvrımlar teşkil ederdi. Bu, ev elbisesi idi. Atinalı kadın, sokağa çıkınca uzun bir peçe örterdi. Moda kadınların elbisesini çok değiştirdi. Fakat, renk umumiyetle beyaz kaldı. Zengin kadınlar, renkli deriden zarif ayakkapları giyerlerdi. Mücevherat kullanırlar ve ellerinde bir yelpaze taşırlardı.

Olimpiyanın umumî görünüşü

YEMEKLER Atinalı, pek kanaatkârane yaşardı. Erken kalkar ve şaraba batırılmış ekmek yerdi. Öğleye doğru kuvvetlice bir yemek yerdi. Güneş batarken asıl yemek yenirdi. Bayram günleri akşam yemeği bir ziyafet şeklini alırdı. Ziyafet salonuna girerken misafirler ayakkaplarını çıkarırlardı. Esirler, misafirlerin ayaklarını yıkarlar, hatta güzel kokular sürerlerdi. Misafirler, ikişer ikişer yastık ve yorganlı yatakların üstüne uzanarak yemek yerlerdi.

Esirler, misafirlerin önüne yemekleri masa ile birlikte getirirlerdi. Çatal malûm olmadığından yemek el ile yenir ve hamurla silinirdi. Peçete malûm değildi. Yemeğin sonunda içilirdi. Grekler tuzlu çörekler yiyerek susuzluklarını arttırırlar ve bu suretle çok şarap içerlerdi. Ziyafeti şenlen-

dirmek için, ev sahibi muzıkacılar ve dansörler getirirdi. Misafirler, yatakları üzerine uzanmış olduğu halde, içerek seyrederlerdi. Başlarına çiçekten çelenk korlardı. Yemekten sora türlü mevzular üzerine tatlı konuşmalar yapılırdı. Halk kanaatkârane, ekmek, sebze, balık ve zeytinle geçinirdi.

Yemek zamanları ve gece müstesna olmak üzere, Atinalı evinde bulunmazdı. İklim ve siyasî rejim, açık hava hayatına müsaitti. Öğleden evel işler görülürdü. Bu zamanda halk meclisi toplanır ve mahkemeler çalışırdı. Öğleyin yemek için eve gidilir ve hafif bir uyku kestirilirdi. Öğleden sora çıkılarak spor meydanlarına gidilirdi.

CENAZE MERASİMİ Bir Atinalı ölünce, karısı, cenazeyi hazırlar ve sokaktan görülecek surette bir gün teşhir edilirdi, akraba ve dostları gelip matem havaları okurlardı. Defin sabahleyin erkenden yapılırdı. Bu işte kadının vazifesi esaslı idi. Cenaze bazan bir arabanın üstüne konurdu. Ekseriya akrabası kolları üzerinde taşırlardı. Cenazeyi flütçüler ve para ile tutulmuş ağlayıcılar takip ederlerdi. Defin merasiminin bütün icabatile yapılması mecburî idi. Definden sora aile toplanır ve müştereken bir cenaze yemeği yenirdi.

SANAYİ Atinada devlet, daima çalışmağı teşvik ederdi. Atinada fakirlik ayıp değildi. Ayıp olan şey, fakirlikten kurtulmak için çalışmamaktı. Atinalı işçi, ekseriya mahir ve mucit idi. Fakat, binlerce esirin çalıştığı tezgâhlar serbest çalışan san'at erbabına rekabet ediyordu. Atık kıt'asının başlıca sanayii taş ocaklarından ve madenlerin işletilmesinden; silâh, vazolar, möble ve elbise imalinden ibaretti.

TİCARET M. E. V. asrın ikinci yarısında Atina ve Pire büyük bir ticaret yeri oldu. Gemiler Pireye, Karadenizden buğday ve ağaç, Trakyadan demir, Kıbrıstan bakır, Midilli ve Sakızdan güzel şarap getirirlerdi. Sicilyada, İtalyada, Kıbrısta, Mısırda, Lidyada, Karadenizde, Peloponezde ve başka yerlerde çıkan eyi şeylerin hepsi Atinaya gelirdi. Buna mukabil Atina, Pire vasıtasile zeytinyağı, yün, kumaş, mücevherat, vazolar ihraç ederdi. Yalnız incir ve hububat ihracı yasak idi. Para ticareti bankerlere

aitti. Bunlar rehin mukabilinde avans verirler ve hesabı cari açarlardı. Meselâ İzmire giden bir tüccar, parasını beraber götürmemek için, Pirede bir bankere bırakırdı. Hâmil olduğu bir çek sayesinde İzmire gelince, diğer bir bankerden parasını alırdı. Atina parası makbuldü ve heryerde geçerdi.

10. PELOPONEZ HARPLERİ, ISPARTA VE TEP'İN ÜSTÜNLÜĞÜ

HARBİN SEBEBİ

Atinanın gittikçe artan kuvveti Ispartadan başka onun müttefikleri olan ve Torlarla meskûn bulunan Korent ve *Megar* ı korkutuyordu. Korent ve Megarlı tacirler, heryerde Atinalıların ve müttefiklerinin rekabetine çatıyordu. Bu hal, 27 sene süren Peloponez harbine sebep oldu. Peloponezi Isparta temsil ediyordu. İyon şehirleri de Atina ile müttefik oldular. Peloponez harbi üç devreye ayrılır.

BİRİNCİ DEVİR 10 SENE HARBİ (M. E. 431-421)

Harbin başlangıcı Atina için eyi geçmedi. Halk tarafından kendisine kat'î salâhiyet verilen Perikles, Ispartalıların Attığı istilâ edeceğine kani olduğundan Atık ahalisini Atina duvarlarının içine çekti. Atina, Pireye uzun duvarlarla bağlı olduğu için, şehir, denizden erzak almakla uzun bir muhasaraya dayanabilirdi. Bu muhasara esnasında Atina donanması, Peloponez sahillerini abluka ve tahrip edebilirdi.

Atina donanması Lakonya sahillerini tahrip etti. Fakat, Ispartalılar da Attığın bütün mezruatını mahvettiler.

Mısırdan Pireye gelen bir gemi, Atina halkı arasına veba getirdi. Tedbirsizlikten, Perikles te dahil olmak üzere halkın dörtte biri öldü.

Atinalıların bir kısmı harbe ve bir kısmı sulha taraftardılar. Harbe devam edildi. Tallh, Atinalılara biraz güler gibi olmuştu. Atina donanması *Pilos* limanını işgal ve orada bir Isparta garnizonunu esir aldı.

Ispartalılar, süratle intikam almak yolunu buldular. Atinanın altın ve donanmasını yapmak için kereste getirdiği Trak-

yadaki müstemlekelerine taarruz ettiler, yapılan muharebelerden Yunanlılar mağlûp çıktılar. Sulh müzakeresine başlandı. Her iki taraf aldıkları esirleri ve zaptettikleri yerleri karşılıklı geri vermek şartile sulh yaptılar. Buna Atinalıların başı Nikyasın adına izafeten *Nikyas Sulhu* denir.

İKİNCİ DEVİR SİCİLYA SEFERİ (M. E. 415-413)

Nikyas sulhu, bir mütareke bile olamadı. Çünkü. hiç kimse ona riayet etmiyordu. Atinanın, Sicilyaya sefer yapması, harbi tekrar başlattı.

Alkibyat ve Nikyas kumandasındaki Atina donanması, M.E. 415 senesinde Pireden Sicilyaya hareket etti. Donanma. içinde 5000 asker bulunan 100 parça gemiden mürekkepti, Şimdiye kadar Pireden bu kadar eyi mücehhez donanma çıkmamıştı. Bir meseleden dolayı Atinaya geriye çağrılan kumandan Alkibyat, Ispartaya iltica etti. Atina ordusunun başında yalnız kalan Nikyas, uzun tereddütlerden sora, büyük tor sitesi *Siraküz*ü muhasara etti. Atinalılar, şehri zaptedecekleri bir zamanda Sirakûzlüler beklenilmeyen bir imdat aldılar. Atinalılar, Sirakûzü zaptedemediler. Donanmalarını ve yaralılarını terkederek karadan çekildiler. Nihayet kâmilen esir oldular. Nikyas ve diğer jenerallar idam olundular.

ÜÇÜNCÜ DEVİR DESELİ HARBİ (M. E. 413-404)

Sicilya seferi, Atinanın son ihtiyat parasını, askerlerini ve silâhlarını bitirmişti. Isparta, eski düşmanı Atinaya karşı mücadeleye devam ediyordu, Alkibyadın tavsiyesi üzerine bir Isparta ordusu Atina civarındaki *Deseli* kalesini işgal etti. Karadan sıkıca abluka edilen şehir, deniz hakimiyetini de kaybetti.

Sicilya felâketi haberi üzerine İyon şehirleri, Sisam müstesna olmak üzere, Atinaya isyan ettiler. Eski Delos ittihadı bozuldu. Bu felâketlerden başka Atinada bir ihtilâl oldu, aristokrat partisi, cebren hükûmete geçti ve düşmanla müzakereye başladı.

Sisamda toplanmış olan Atina donanması, birkaç ayda yeni idareyi devirdi ve zenginlerin istibdadına nihayet verdi. Bunu müteakip, Ispartadan Anadoluya giden Alkibyat Atina donanmasının başına geçirildi. Alkibyat, Ispartalıları mağlûp etti. Atinaya döndüğü zaman, muzaffer bir kumandan

sıfatile alkışlandı. Ahali kendisine altın çelenkler verdi. Ve Atina kuvvetlerinin Başkumandanı tayin edildi.

Isparta da boş durmuyordu. Donanmanın başına meşhur jeneral *Lizandr*ı getirdi. Bu adam, ayni zamanda kurnaz bir diplomat idi. Atina donanmasını mahvettikten sora Atinayı karadan ve denizden muhasara etti. Atina, Lizandrın şartlarını kabule mecbur oldu. Bu şartlar pek ağırdı. Atina, kale duvarlarını yıkacak, 12 si müstesna olarak bütün gemilerini verecek ve Salamin müstesna olmak üzere hariçteki bütün toprakları terkedecekti. Ispartalı kumandan, donanmasile Pireye girdi. Uzun duvarları flüt çalarak yıktırdı. Galebe çalan Isparta, hakimiyetini bütün Grekler üzerinde sert bir surette hissettirmiştir.

ISPARTANIN ÜSTÜNLÜĞÜ

Isparta, Lizandrın tavsiyesi üzerine hakimiyetini Anadoludaki Yunan siteleri üzerine yaymağa çalıştı. Her sitede Ispartaya sadık 10 azadan mürekkep aristokrat bir hükûmet yaptı. Bunların emrine bir Isparta garnizonu da verildi. Bundan başka Isparta Atinanın yaptığından fazla müttefiklerinden senelik vergi ve asker aldı.

Atina diğer sitelerden daha sert muamele gördü. Isparta Atinada 30 Arhonttan mürekkep bir hükûmet kurdu. Akropolü işgal eden Isparta askerlerinin yardımile Otuzlar müstebitçe hareket ettiler. Halk mahkemelerini ve Halk Meclisini kaldırdılar. Birçok vatandaşlar nefye ve ölüme mahkûm oldular. 1300 kişi idam edildi.

Bu kanlı istibdat Atinanın düşmanlarını bile ürküttü. M. E. 403 senesinde Tepliler Atinalı sürgünlere yardım ederek Atika girmelerini ve Pireye kadar ilerlemelerini kolaylaştırdılar. Pire civarında vukua gelen muharebede müstebitler mağlûp oldular. Atina, kapılarını menfilere açtı. Umumî af ilân olundu. Demokrasi idaresi tekrar iade olundu, ve Atinalılar umumî ve hususî felâketlerin izlerini silmeye çalıştılar.

ISPARTA VE İRAN

Ispartanın Anadoludaki politikası da eyi değildi. Bununla beraber, Anadoludaki siteler yeniden Persler tarafından tehdit olunduğundan, bunlar, Isparta kıralından yardım istediler. Ispartalılar karaya çıktı ve Persleri mağlûp etti ve Anadolunun içerlerine girmeyi tasarladılar. Persler, Atinayı, Tepi ve daha birkaç siteyi

Isparta aleyhine birleştirdiler. Isparta Kıralı *Ajezilas* Trakya ve Makedonya tarikile müstacelen Yunana dönmek mecburiyetinde kaldı. Müttefik siteleri Beotyada mağlûp etti (M. E. 394). Fakat, muharebede yaralandığından Ispartaya avdete mecbur oldu. Ayni zamanda da Isparta donanması Atinalılar tarafından Anadolu sahillerinde mağlûp edildi.

Bu mağlûbiyet Isparta hakimiyetinin Ege Denizinde düşmesi demekti. Isparta Perslerle bir muahede yaptı. Bu muahede ile Persler, Anadoludaki bütün siteleri aldılar. Yunan kıt'asındaki bütün siteler de biribirinden müstakil olmak üzere serbest oldular.

TEPİN ÜSTÜNLÜĞÜ (M. E 371-361)

Isparta, denizde üstünlüğünü kaybettikten sora , asıl Yunanda da hakimiyetini kaybetti.

Tep, Isparta tazyikından kurtulur kurtulmaz üstünlüğü eline aldı.

Isparta Beotyaya 10,000 kişilik bir ordu gönderdi. Fakat bu ordu, tamamen mağlûp edildi. Muharebede çok Ispartalı telef oldu. Merkezî Yunanda Isparta hakimiyeti nihayet buldu. Bundan sora Tep taarruza geçerek Peloponez kıt'asını ayaklandırdı. Peloponez kıt'sında nüfuzunu tesis etti ve Isparta duvarları önünde göründü. Fakat, Isparta Kıralı Ajezilasın şiddet ve cesareti sayesinde Isparta kurtuldu.

Tep değerli başları öldükten sora Yunan kıt'asındaki hakimiyetini hemen kaybetti.

YUNAN SİYASÎ MEVCUDİYETİNİN SONU

M. E. IV. asrın ilk yarısında, Atinanın nüfuzu tekrar canlandı; Isparta ve Tep arasındaki rekabetten istifade ederek, bazan birile ve bazan diğerile ittifak etti. Ayni zamanda eski bahrî nüfuzunu da tekrar ihyaya çalıştı. Esaslı bir şey yapmaya muvaffak olamadı.

Bir asırdanberi, Atina, Isparta ve Tepten herbiri kendi menfaatine olarak Yunanı birleştirmeye çalışmışlardı. Fakat, hepsi yıpranmıştı. Artık karışıklık, iğtişaş eskisinden fazla hüküm sürmekte idi. Memleket o kadar yorulmuş ve o kadar ayrılmıştı ki, ilk çıkacak fatihin eline düşmeye hazırdı. Evvelâ Yunana hâkim olacak adamın Met muharebeleri devrinde olduğu gibi şarktan, Pers İmparatorluğundan geleceği zannolunuyordu. Hakikatte şimalden, Makedonyadan geldi.

II. MAKEDONYA, FİLİP VE YUNAN

MEMLEKET VE AHALİ

Makedonya Tesalyanın hemen şimalinden başlar. Bu memleket, manzarası, ve ahalisinin ahlâkı itibarile komşusu Yunandan tamamen ayrılır. Bu kıt'a Aşağı ve Yukarı Makedonya diye ikiye ayrılır. Aşağı Makedonya, Ege Denizi kenarında bir ovadır (Vardar Ovası). Yalnız kayalıklı, üç burunlu Halkidikya Yarımadası Anadolu sahillerini andırır.

Yukarı Makedonya, yüksek dağlarla çevrili bir sıra kapalı havzalardan ibarettir ve bu havzalar, Aksu, yahut Vardar ve Struma ırmaklarile biribirine bağlıdır. Makedonyanın iklimi ratıp ve değişiktir. Orada, bağlar ve çok hububat ve zengin mer'alar vardır. Beygir, Makedonyanın başlıca servet membalarından biridir.

Greklerin barbar dedikleri Makedonya ahalisinin aslî unsuru cenubî Rusya-Tuna yalısı boyunca gelmiş Türk ırkıdır. Fakat Makedonya sahilinde yerleşen Öbeliler vasıtasile Yunan dili, Makedonyada da yayıldı. Makedonya kıralları, Ölemp oyunlarına iştirak ederlerdi. Ahalinin çoğu köylü idi.

Memlekette ancak iki şehir vardı: *Ege* (Eke) ve *Pella* Makedonya asılzadeleri sert ve çetin idiler. Vakitlerini av, harp veyahut ziyafetlerle geçirirlerdi.

KIRAL FİLİP

Makedonya kıralları çoktanberi memleketlerini birleştirmeğe ve medenileştirmeğe çalışıyorlardı. Bu maksatla Yunanla sıkı münasebete girmişler ve en meşhur Grek muharrirlerini ve artistlerini memleketlerine çağırmışlardı. Bununla beraber, Makedonyayı kuvvetli bir kırallık haline getiren Filip (M. E. 359-336) olmuştur. Bu hükümdar, zamanının medenî evsafını ve Türk kahramanlığını nefsinde birleştirmişti. Genç iken Tepte yaşayan Filip, zekâveti sayesinde o memleketlerdeki eyi şeyleri almıştır. Kıral olunca, bilgisi, belâgatı ve intizamı sayesinde Grekleri cezbedebilmiştir. Diğer taraftan yeni kıral kuvvetli olmasından ve ava olan merakından Makedonyalıların hoşuna gidiyordu. Filip idare etmekte ve galebe çalmakta çok usta idi.

Filip, kıral olunca, üç vazife karşısında kaldı. Evvelâ Makedonyayı tanzim etmek ve kuvvetli bir ordu yapmak mec-

MAKEDONYA

Ister (Tuna) Ir.
Save Ir.
Drilon Ir.
Nestos Ir.
Aliakmon Ir.
Ister (Tuna) Ir.
Pontus Euxinus
KARADENİZ
İllirya
Drilon Ir.
Strymon (Istrumca) Ir.
Filipopolis
TRAKYA
Apollonya
Epidamne
Eihnidos
MAKEDONYA
Pella
Verma
Ege
Apollonya
Halkidikya
Krenides
Neapolis
Amfipoli
Taşos
Enos
Bizans
Marmara Denizi
Propontis
Galipoli
Kiyos
Samotras
Lemnos
Limni
İmbros
Turava
Tenedos
Halonesos
Bergama
Lesbos
Midilli
Foça
Magnezi
Izmir
Sart
Kiyos
Sakız
ASYA
Skiros
Dolopes
Epir
Tesalya
Dodon
Korkira
Farsale
Amprakya
Lamya
Termopil
Etale
Lökas
Kefalonya
Serong
Deselio
Elis
Atina
Korento
Olimpi
Argos
Zakintos
Peloponez
Isparta
Salamin
Samos
İkarya
Efes
Magnezi Meandros (Menderes) Ir.
Milet
Belos
Paros
Halikarnas
Kos
Knit
Telos
Rodos
Karpatos
Girit
Kidonya
Knosos
Mare Internum
Met Muharebeleri esnasındaki hudut
Peleponez Muharebesi " "
İskenderin hükümdar olduğu zamandaki hudut
Makedonya hakimiyetini kabul eden memleketler
Mikyası: 1: 7,800,000

buriyetinde idi. Daha soraları barbar kabilelerin bulundukları yerleri zaptederek dağlar tarafından ve Grek kolonilerini zaptetmek suretile sahil cihetinden kırallığının tabiî hudutlarını temin etmek zaruretinde idi. Filip, memleketinin başına geçtikten sora Atina ile mücadeleye mecburdu. Bu mücadele neticesinde Yunana hâkim olabilirdi. Daha sora, dördüncü bir maksat, kıralın fikrini meşgul edebilirdi: Yunan ve Makedonyanın birleşmiş kuvvetlerile İrana karşı mücadele etmek. Fakat bu muazzam projeyi tahakkuk ettirmek şerefi oğlu *İskender* e nasip oldu.

KIRALLIĞIN TANZİMİ. FALANJ

Filip, memleketinde evvelâ mutlak bir idare tesis etti. Yukarı Makedonyanın derebeylerini itaate aldı. Filip daha sora millet efradından kuvvetli bir ordu yaptı. Asılzadeler süvarı oluyorlardı.

Makedonya falanjı

Kıral, en iyi ailelerin çecuklarından hususî bir kıt'a yaptı. Bunlardan müstakbel jeneraller çıkacaktı. Piyade, kuvvetli ve tamamen kıralın şahsına sadık Makedonyalı köylüler arasından alındı. Bu ordunun esas unsuru, müntehap efrattan mürekkep ağır piyade idi *(Falanj)*. On bin nefer kuvvetinde olan Makedonya falanjı sivri demirlerle mücehhez ve her önüne geleni süpüren müthiş bir kuvvet idi. Fakat hareketi ağır olduğundan arızalı arazi bu askere pek müsait değildi. Filip ordusunu besliyebilmek için Trakyadaki altın madenlerini işletti ve Filip tesmiye ettiği paralara resmini bastırdı.

TABİÎ HUDUTLARIN ZAPTI

Filip, memleketini ve ordusunu tensikten sora tabiî hudutları elde etmek istedi. Dağ tarafından Makedonyanın hudutları mütemadiyen İlliryalılar ve Trakyalılar tarafından taciz edili-

yordu. Filip bunları kendi memleketlerine kadar takip ve Trakyada bugün bile ismini taşıyan *Filipopoli* (Filibe) şehrini yaptı.

Makedonya bir deniz cephesi yapmağa mecburdu. Bu maksatla Makedonya sahilinde bulunan Grek müstemlekelerini zaptetti. Ayni zamanda Atina tarafından teşkil olunan deniz ittihadı, Peloponez muharebelerindenberi yavaş yavaş eriyordu. Trakya ve Makedonyadan yalnız birkaç şehir muvakkaten Atinaya sadık kalmışlardı.

FİLİP VE YUNAN

Filip, Grek müstemlekelerine taarruz etmekle Atinanın ve müttefiklerinin can damarına basmıştı. Filip, bütün Yunanda tefevvukunu kabul ettirmeğe mecburdu. Ahval de bu politikayı kolaylaştıracak şekilde idi. Yunan dahilî harplerle çok yorulmuştu. Kuvvetli Makedonya ordusuna karşı Atina, vatan hissinden tamamen mahrum ücretli askerlerden başka bir asker çıkaramazdı. Atinalılar her tarafta rahat yaşamaktan ve zengin olmaktan başka bir şey düşünmüyorlardı. Hatta Atinada umumî bayramlara mahsus paranın bile orduya sarfı ölüm cezasını mucip idi. Bilhassa Makedonyadan para alan kuvvetli bir parti Filip ile anlaşmıya hazırdı. Makedonyanın istilâsına karşı koymak cesaretini gösteren, yalnız hatip *Demosten* olmuştu.

Demosten şöhretini, Filip aleyhinde irat ettiği keskin nutuklarla kazanmıştır. Filip aleyhindeki ilk nutkundan sora Makedonyaya muhalif olan partinin başına geçti. Bundan sora daima Filibin ihtirasatını ilân ve Atinalıları ikazla meşgul oldu. Demosten diğerleri gibi yalnız nutuk irat etmekle iktifa etmedi, Atina diplomasisini idare, donanmayı tensik ve *Şerone* muharebesinde bir nefer olarak kahramanca muharebe etti. Demosten, Atinanın M. E. IV. asırdaki en büyük vatanperveri ve en büyük siyasî hatibidir.

İLK MUKADDES HARP: TESALYA

Din, Filibe Yunanın dahilî işlerine müdahale fırsatını verdi. *Delf* ruhanî meclisi, *Fosit* ahalisini Delf mabedine ait araziyi işgal ettikleri için, fazla miktarda cezayinaktiye mahkûm etmişti. Bundan müteessir olan Fositliler kızarak silâhlandılar ve Apollon mabedindeki hazineyi zaptettiler. Bu hareket, merkezî Yunanı on sene kan içinde bırakan mukad-

des bir harbi mucip oldu. Bu harp, Tesalyaya da geçti. Tesalya asılzadeleri Filipten yardım istediler. Filip te, Apollonun intikamını almak behanesile yardıma koştu. Makedonya kıralı memleketin mühim noktalarını işgal ettikten sora Termopili işgal etmek için ilerledi. Fakat orada Grek kuvvetlerine rasgeldiğinden bu defalık daha fazla ilerlemedi ve yalnız Tesalyayı işgal etmekle iktifa etti. Kendisini Delf ruhanî meclisine Fositliler yerine tayin ettirdi. Bu suretle Yunan işlerine müdahale hakkını kazanmış oluyordu.

FİLİP - ATİNA REKABETİ

Filip, başka tarafa genişlemek istediğinden bir müddet için Yunandan elini çeker gibi oldu. Makedonyaya komşu olan Epir kıt'asının başına kayınbiraderini yerleştirdi. Daha sora Trakya sahillerini zaptetti. Yalnız, Halkidikyayı ve Şarkî Trakyayı henüz almamıştı. Evvelâ Halkidikyanın *Olent* şehrini tehdit etti. Halkidikyalılar, Atinalılardan imdat istediler. Demosten irat ettiği üç meşhur nutkile bu talebi takviye etti ise de, Atinanın yolladığı imdat askeri geç geldiğinden Filip, şehri zabıt ve tahrip edebilmişti. Şarkî Trakyanın zaptı daha güç oldu. Şarkî Trakya Yarımadası Karadeniz ve Çanakkale boğazlarına hâkimdir. Atinalılar bu tarikle Karadenizden buğday alırlardı. Bu mıntakaların ehemmiyetini takdir eden Demosten, şahsan Bizansa gelerek ahaliyi gayrete getirmeğe çalıştı. Bu suretle donanmasile Bizans önünde görünen Filip, Atina donanması tarafından mukavemet gördüğünden muhasarayı kaldırmıya mecbur oldu.

İKİNCİ MUKADDES HARP : ŞERONE (M. E. 338)

İkinci bir mukaddes harp vesilesile Filip Yunanda parlak bir muvaffakıyet kazandı. Delfe civar *Lokri* ahalisi Apollon mabedine mahsus araziyi ekmiş olduklarından, Delf ruhanî meclisi Lokrililere harp ilân etmiş ve müttefik kuvvetlerin kumandasını Makedonya kıralına vermişti. Filip hemen Termopil geçitlerini geçerek Beotya kıt'ası methalindeki *Elate* kalesini zaptetti. Bu cesurane hareket Atinada dehşet uyandırdı. Fakat Demosten ahalinin şevk ve ümidini yükseltti.

Filip, sükûnetini bozmaksızın Greklere Beotya kıt'asında Şerone civarında taarruz etti (M. E. 338). Greklerin yeis içinde mukavemetlerine rağmen Filip, bunları tamamen ezdi. Tepliler topraklarını bırakmaktansa mahvolmayı tercih etti-

ler. Mermer bir aslan bugün dahi bunların telef oldukları yeri gösterir.

Filip, mağlûp sitelere eyi muamele etmedi. Tep sitesinin Beotya kıt'asındaki hakimiyetine nihayet verdi. Atinanın hariçteki bazı müstemlekelerini kendine bıraktı ise de, Makedonya ile bir ittifak yapmasını mecburî kıldı. Filip, Grek istiklâlinin son kalesi olan Atinayı korumak ve ondan istifade etmek istiyordu. Bundan sora Yunan ayakları altına serilmiş ve Korent berzahı gibi Yunanın muhtelif yerlerine ikame edilen Makedonya kıtaatı sayesinde sadakati de temin olunmuştu. Korentte bütün Grek sitelerinin aktettiği bir kongre Grek ordusunun başkumandanlığını Filibe verdi.

Makedonya kıralı, *Pers* İmparatorluğuna karşı bir sefer açmak üzere iken zabitlerinden biri tarafından öldürüldü (M.E. 336), Filip maksadını tahakkuk ettirmeden 47 yaşında ölmüştür. Bu projesini tahakkuk ettiren oğlu İskenderdir.

12. BÜYÜK İSKENDER

(M. E. 336 - 323)

İSKENDERİN GENÇLİĞİ

Babası öldüğü zaman İskender 20 yaşında idi. Daha genç iken büyük bir adam olduğu anlaşılıyordu. İskender Grek değildi; fakat genç bir Grek allahı kadar güzeldi. Başını ekseriya sol omuzuna doğru eğerdi, mahir bir sporcu idi. Filip, oğluna hoca olarak Filozof Aristoyu getirmişti. Bu meşhur adamın terbiyesinde İskender, ilim ve fikir işleri zevkini kazanmıştı. Omeri çok severdi. Gayet cevval olan İskender, daima faal olmak ihtiyacında idi. Daha çocuk iken dünyayı zaptetmek hulyasını kurardı. Bir gün "Babam, dedi, heryeri zaptedecek ve bana yapacak büyük ve şerefli bir iş bırakmıyacak.." 18 yaşında iken cesareti sayesinde Şerone zaferinin kazanılmasına sebep oldu.

İskender, kıral olur olmaz, ahlâkındaki şiddeti göstermeye başladı. İlk anlarda Makedonya asılzadeleri kendisinden memnun değildiler. Şimaldeki kavimler hudutları tehdit ediyorlardı ve Yunan da Makedonya boyunduruğundan kurtulmak için harekete gelir gibi idi. İskender birçok idamlarla

memlekette sükûnu iade etti. Şimaldeki kavimleri iterek Tuna kıyılarına kadar ilerledi. Yunanda isyan etmek istiyen Tep ve Atina ile uğraştı. İlk defa ordu ile Tep önünde göründü. Birinci defasında asileri affetti. Fakat ikinci defasında şehri temelinden yıkarak ahalisini esir gibi sattı. Buna mukabil af dileyen Atinaya ilişmedi.

İskender

PROJELERİ VE HAZIRLIKLARI

İskender, Korentte topladığı Grek kongresinde kendini bütün müttefik kuvvetlerin başkumandanı tayin ettirdi. Bütün Makedonyalıları ve Grekleri Pers İmparatorluğuna karşı sürüklemek için Met muharebelerinin intikamını almak istediğini ileri sürüyordu. İskender, M. E. 335-334 kışı esnasında büyük sefer hazırlıklarını bitirdi. Çanakkale boğazı civarında 40,000 kişilik bir ordu topladı. Donanması 160 parça idi. Ordusunda erzak nakliye kolları ve istihkâm kıt'aları vardı. Yanında daha sora kıral olan *Ptoleme* ve *Selefküs* gibi meşhur adamlar bulunuyordu.

PERS İMPARATORLUĞUNUN SUKUTU

Pers İmparatorluğunun M. E. IV. asırdaki hali gözden geçirilirse, İskenderin projesinin o kadar cür'etkâr bir teşebbüs olmadığı görülür. Pers İmparatorluğu İndüs ırmağından Nil ırmağına kadar uzanıyordu. Pers kıralının Persepolis ve Sustaki hazinesi

o kadar zengindi ki, bu sayede büyük ordular besliyebiliyordu.

Pers ordusunda 100,000 kadar ücretli asker vardı. Bundan başka Akdenizdeki Pers donanması da Makedonya ve Grek donanmasından fazla idi. Bununla beraber, Pers İmparatorluğunun bu kadar geniş olması bir zâf sebebi idi. Muhtelif mıntakalarda bulunan valiler merkezi dinlemiyerek müstakil olmak istiyorlardı. Bütün bu sebepler İskenderin zayıf vasıtalarla nasıl büyük bir imparatorluğu zapta kalkıştığını izaha kâfidir.

İskender 11 sene içinde (M. E. 334-323) büyük bir eser meydana koydu.

I. Üç sene içinde (M. E. 344-331) Çanakkale boğazından Mısıra kadar Akdeniz sahilini zaptetti.

II. Müteakip sekiz senede (M. E. 331-323) Ortaasya hudutlarına kadar uzanan Pers İmparatorluğu yerine yeni bir imparatorluk kurdu.

III. İskender öldüğü zaman daha başka fütuhat yapmak istiyordu. 33 yaşında ölmesi (M. E. 323) bu arzusunun yerine gelmesine imkân bırakmadı.

KÜÇÜKASYA GRANİK MUHAREBESİ İskender, güçlüğe uğramadan ordusile Çanakkale boğazını geçti. Düşman ordusu *Granik* çayı kenarlarında onu bekliyordu. İskender şiddetle düşman üzerine atılarak Pers ordusunu bozdu. Bu muzafferiyet İskendere İyon şehirleri dahil olduğu halde Küçükasya sahillerini kazandırdı. İskender, Anadolu yaylâsının içerlerine girdi. Frikyanın merkezi olan *Gordiyom* da meşhur Gordiyom düğümünü (Kördüğüm) bir kılıçla kesti. Efsaneye nazaran bu düğümü çözecek insana Asya İmparatorluğunun mev'ut olduğunu allahlar söylemişlerdi, İskender yoluna devamla Toros dağlarını aşarak *Kilikya* ya girdi.

SURİYE MUHAREBESİ, ISOS İskender, Pers kıralı *Kodoman Daryüs* ün 600,000 kişilik bir ordu ile ilerlediğini öğrendi.

Muharebe Mezopotamya ve Anadoludan gelen yolların birleştiği yerde, Şimali Suriyede kâin *Isos* ta oldu. Bu sefer de İskender, Pers ordusunun güzide kısmını teşkil eden ücretli Grek askerlerinin hakkından geldi. Mağlûp olan Dar-

yüs, ordugâhını, hazinesini hatta ailesini bırakarak şarka doğru kaçtı. İskender, Daryüsün ailesine eyi muamele etti. Bu muzafferiyetten sora, Suriyenin merkezi olan *Şam*, kayıtsız ve şartsız teslim oldu.

FENİKE VE MISIRIN ZAPTI

İskender, Pers donanmasının bütün barınacağı yerleri alabilmek için Fenike sahilini elde etmeye mecburdu. Pers donanması, kumandanının ölümünden sora başsız kalmıştı. İlk tazyik üzerine Fenike şehirleri ve Kudüs kalesi, kapılarını İskendere açtılar. Mısırın fethi de o kadar müşkül olmadı. Bu memleket, Perslerin boyunduruğundan bıkmış olduğundan Makedonyalıları, kurtarıcı olarak kabul etti. İskender, memleketlerin allahlarına hürmet eder gibi görünmek istediğinden Libi çölünde bir mabedi ziyarete gitti. Orada papazlar tarafından Zeüsün oğlu diye selâmlandı. O andan itibaren eski Fir'avunlar gibi İskender, kendini bir *Allah* addetti. İskender, Mısırı terketmeden evel Deltanın garbında kendisine nispetle *İskenderiye* adını verdiği yeni bir şehir kurdu. Bu şehir bir müddet sora, medeniyet merkezlerinden birisi olmuştur.

ASYANIN ZAPTI, ERBİL

Akdeniz tarafından bir endişesi kalmıyan İskender, İrana döndü. Kıral Daryüs, yeni bir taarruzun önüne geçmek için İskendere kızını ve denizle Fırat arasındaki kıt'ayı teklif etti.

İskender bu teklifi kabul etmeyince silâha sarılmak zaruretinde kalan Daryüs, son dereceye kadar muharebe etti. *Erbil* ovasında bir milyona yakın insan toplandı. İskender ordusu, ancak, 47,000 kişi kadardı. Persler ellerinde orak olduğu halde ve arabalarla hücum ediyorlardı. İskender ustaca manevralarla bu hücumları akim bıraktı ve Makedonyalı güzide askeri hücuma saldırarak Pers ordusunun merkezini bozdu. Daryüs, Met kıt'asına doğru kaçtı. Erbil muzafferiyeti (M. E. 331). İran İmparatorluğunun harap olmasını ikmal etti. Bundan sora İmparatorluğun Babil, Sus, Persepolis gibi merkezlerini zaptetmek bir gün meselesi oldu.

İskender, buralarda muazzam hazineler buldu ve bunları jenerallerine, askerlerine dağıttı.

Yeni yeni fütuhat karşısında İskenderin hırsı da artıyordu. İskender, hakimiyetini Kurus ve Daryüsün İmparatorluğunun

en son hududuna kadar genişletmek istiyordu. İskender, Sir Derya sahillerine kadar ilerledikten sora, şimdiki Afganistana döndü. Bundan sora İskenderin hayat ve ahlâkında bir değişme görüldü ve bu silâh arkadaşlarının endişesini mucip oldu. İskender, istedi ki, bütün dünya kendisine tapsın

İSKENDER İMPARATORLUĞU

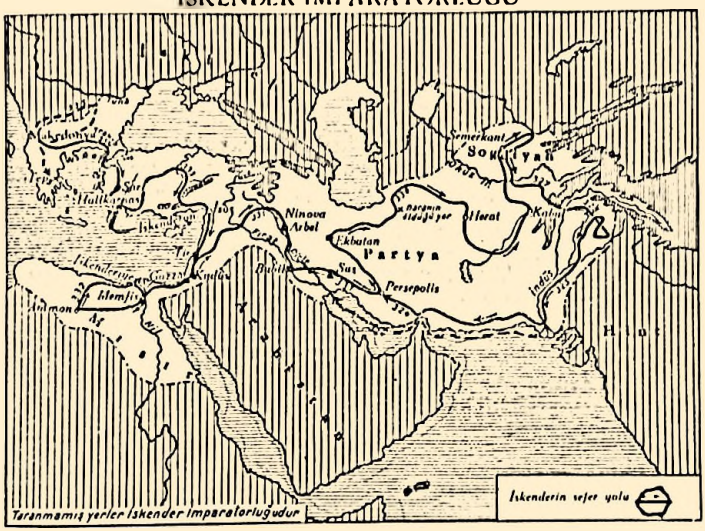

ve önünde diz çöksün. Makedonyalılar buna razı olmadılar. İskender, çok kızdı, en aziz arkadaşından birini öldürdürttü ve kendi hakimiyetini çekemiyen diğer bir kumandanı da demir kafese koydu. Bu şiddetli muameleler umumî memnuniyetsizliği arttırmaktan başka bir şeye yaramadı.

HİNT SEFERİ

Bunları unutturmak için, İskender Hindin zaptına girişti, Afganistandan Kâbil geçidi tarikıyle İndüs ırmağının yukarı taraflarına girdi.

İskender, Ganj ırmağına kadar ilerlemek isteyince askerleri itaatsizlik gösterdiler. Sekiz sene birçok zahmetli muharebe ve yürüyüşler yapan Makedonyalı askerler, memleket

lerine dönmek istiyorlardı. İskender, bunları kandırmak için üç gün çalıştı. Muvaffak olamayınca dönmeğe karar verdi.

İskender ve ordusu İrana dönmek için çok dolaştılar. Evvelâ İndüs ırmağını takiben ağzına kadar indiler. İskenderin donanması da Hint Denizi yolu ile oraya gelmişti. Bundan sora İskender, İranın cenup kenarını teşkil eden çölü geçti. Bu yürüyüş, sıcaklık ve susuzluk dolayısile çok güç oldu. Ordusunun üçte ikisinden fazlası yorgunluktan öldü. M. E. 325 tarihinde İskender İran payitahtına dönerek işlerin idaresini tekrar eline aldı.

İMPARATORLUĞUN TEŞKİLÂTI

İskender Susa döndükten sora, zaptettiği yerleri düzeltmeğe çalıştı. Kendi yokken karışıklıklar yapan Satrapları cezalandırdı ve fenalıklara çare bulmıya çalıştı, Mağlûp milletlerin dinlerine, kanunlarına ve hususi âdetlerine karışmadı. İskender bütün vasıtalara müracaat ederek galip ve mağlûp milletleri bir millet halinde toplamıya çalıştı.

İskender, yorgun düşen ihtiyar Makedonyalıları memleketlerine gönderdi. Onların yerine İranlı zabitler ve askerler koydu ve bunlara çok eyi muamele etti. Bu hal, Makedonyadan getirdiği askerlerin hoşuna gitmiyordu.

İSKENDERİN ÖLÜMÜ VE FÜTUHATININ NETİCELERİ

İskenderin daha birçok yapmak istediği işler vardı. Yeni bir donanma inşa ettirmiş ve Aarabistana bir sefer hazırlığına başlamıştı. Ansızın ölümü, bütün projelerini yarıda bıraktı. Hakikatte İskenderi, uzun harp ve sefer yorgunlukları çok yıpratmıştı. M. E. 323 senesi yazında İskender hastalandı ve 10 gün içinde 33 yaşında öldü (M. E. 323, Ağustos).

İskenderin ölümünden sora muazzam imparatorluğu, onu kurmak için sarfettiği zamandan daha az bir zamanda yıkılmıştı.

İskender, Dünyanın yüzünü değiştiren büyük işler gördü. İskender, umumiyetle ahlâkının asaletile zamanının diğer adamlarına faik idi ve mağlûplara insanca muamele ederdi.

İSKENDER İMPARATORLUĞUNUN PARÇALANMASI VE İPSOS (M.E. 301)

İskenderin büyük imparatorluğu, vefatından sora devam etmedi. Az bir zaman içinde (M. E. 321-301) kıral ailesinin entrikaları ve bilhassa Makedonya jenerallerinin ihtirası, bu imparatorluğun yıkılmasını ve parçalanmasını ikmal etti.

İskenderin kardeşi *Filip*, ve öldükten sora doğan oğlu, *İskender Ege* (Egos) lehine olmak üzere zâhiren imparatorluğun birliği muhafaza olundu. Jeneraller, imparatorluğun Mısır, Babilonya, Anadolu, Makedonya gibi başlıca vilâyetlerini bir hükümdar vekili nüfuzu altında idare ediyorlardı.

İSKENDER İMPARATORLUĞUNUN PARÇALANMASI

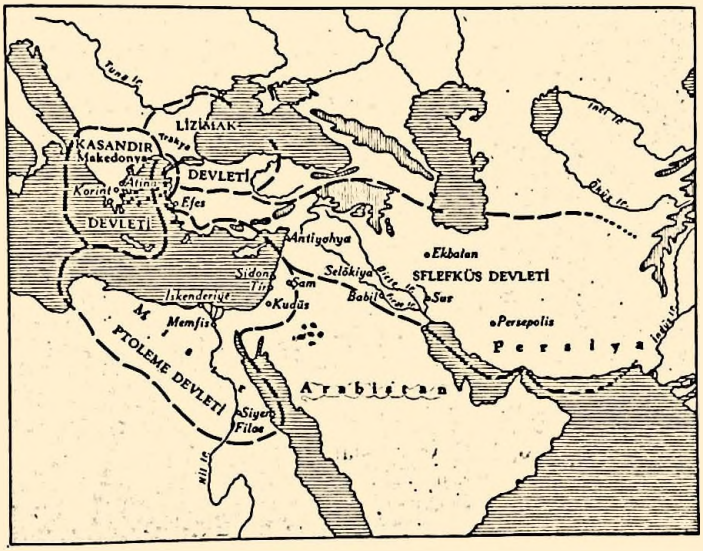

Bir müddet sora, genç kıral İskender Ege katledildi. Haris bazı adamlar kıral ailesinin diğer azasını da öldürdüler (M. E. 309). Bunu müteakıp İskenderin jenerallerinden *Antigon*, kıral unvanını gaspetti. Bu jeneral, İskender İmparatorluğunun bütün topraklarını istiyordu. Bu iddia, ordu kumandanı ve vilâyetler valileri bulunan bütün rakiplerini kendi aleyhine harekete getirdi. Antigon, Frikyada kâin İpsos civarında mağlûp edilerek öldürüldü. İpsos muharebesi, İskender İmparatorluğunun kat'î olarak taksimile neticelenmiştir.

YENİ KIRALLIKLAR M. E. 281 de İskenderin eski imparatorluğu şu suretle taksim edilmiş bulunuyordu:

1 — Antigon oğullarına düşen *Makedonya Kırallığı.*

2 — Selösitler elinde bulunan *Suriye* ve *Pers Kırallığı.*

3 — Ptoleme tarafından idare olunan *Mısır Kırallığı.*

İkinci derecede mühim devlet olan *Bergama Kırallığı ve*

Bergama Akropolu

Hazar Denizinin cenubuşarkisinde *Partlar Kırallığı* ve nazarî olarak müstakil kalan Yunan da birer devlet sayılabilir.

MAKEDONYA VE ANTİGONİTLER İskenderin halefleri olan jeneraller, bilhassa, Makedonya askerî kuvvetinin membaı olan Makedonya ve Trakyaya göz dikmişlerdi. Bu kıt'alar yarım asır zarfında elden ele geçtiler. En nihayet M. E. 286 da İpsosta mağlûp edilmiş olan Antigonun torunlarından ayni isimde birine düştü. Bu zat, *Antigonitler* Hanedanını kurdu. Yeni kıral, dahilî harple ve bir Gol istilâsı dolayısile harap olmuş memleketi düzeltmeye çalıştı. Antigonun Makedonyada kıral olduğu M. E. 276 senesinde bazı *Galat* kabileleri de Anadoluda *Galat Kırallığı* nı kurdular.

M. E. III. asırdan itibaren Roma, Makedonya kırallarının vaziyetinden endişe duymıya başlamıştı. Makedonya kıralları Romanın düşmanı olan Kartaca ile birleşiyorlar ve Romanın Adriyatikteki hakimiyetini tehdit ediyorlardı. Arada çarpışmalar oldu ve nihayet (M. E. 146) da Makedonya bir Roma vilâyeti haline geldi.

İSKENDERİN ÖLÜMÜNDEN SORA GREKLER

İskenderin ölümünü haber alan Grekler istiklâllerini istirdada çalıştılar. Atinada milli fırka baş kaldırdı ve Demosten tekrar meydana çıktı ve onun daveti üzerine Grekler, Makedonyalıları kovmak üzere ayaklandılar. Fakat, bazı muvaffakıyetlerden sora Grek ordusu, Tesalyada mağlûp oldu. Atina, Makedonyanın ağır şartlarını kabule mecbur kaldı. Atinaya Makedonya askeri yerleştirildi. Demosten ise, galiplerin eline düşmemek için zehir içerek intihar etti (M.E.322).

ETOLİ VE AKA BİRLİKLERİ

Eski zamanın büyük siteleri Isparta, Tep ve Atina, çaresiz bir inhitata düştüler. Fakat buna mukabil *Etoliler* ve *Akalar* kuvvetli birlikler halinde teşkilât yaptılar.

1 — *Etoli birliği:* Etoliler, Yunan kıt'asının garp tarafında sakindiler. Bunlar Makedonyalılara mukavemet edebilmek için M. E. IV. asırda teşkilât yaptılar. Delf mabedi dahil olduğu halde Orta Yunanın büyük bir kısmını ilhak ettiler.

Etolilerin askerî kuvveti, Makedonyalıların ve Romalıların hesap etmeye mecbur oldukları bir kuvvet oldu.

2 — *Aka birliği:* Akalar başlıca Peloponezin şimalinde Akaelinde sakindiler. M. E. 280 tarihine doğru birleştiler. Aka birliği kuvvetli bir teşkilât oldu. Birleşen şehirler muhtariyetlerini muhafaza ediyorlardı. İttihadın merkezi, Akaeli kıt'asında *Egyon* (Ege şehri) idi. Bu şehirde ittihadın meclisi toplanırdı.

Etoli ve Aka birlikleri biribirlerine daima rakip kalmışlardır.

Makedonyada hüküm süren Antigonitler Yunan kıt'asındaki ayrılıktan istifade ederek Etoli birliğini mağlûp ve Aka birliğini kendi nüfuzları altına almak için çalıştılar.

Romalılar Kartacalılarla birleşmiş olan Makedonyalılara harp açtılar. Akalar ve Etoliler, Makedonya kıralına karşı Romalılarla birleştiler. Makedonyalılar, Tesalyada mağlûp

edildiler (M. E. 197). Romalılar, Yunanın mühim yerlerine asker koydular. Etoli birliğini yıktılar ve Etoli reislerini öldürdüler yahut İtalyaya sürdüler.

Roma, Makedonyalıları kat'i bir surette mağlûp ettikten sora Aka birliğini de yıktı.

Bütün Yunan daha sora (M. E. 27) Akaeli unvanile bir Roma vilâyeti haline kondu.

SURİYE VE SELÖSİTLER

Selösitler İmparatorluğu, Avrupa ve Afrika vilâyetleri müstesna olmak üzere İskender İmparatorluğunun diğer bütün aksamına sahipti. Bu İmparatorluk Akdenizden İndüs ırmağına kadar uzanıyordu. Bu devleti kuran *Selefkûs* (M. E. 306-281) kumandan ve siyaset adamı olarak vazifesinin ehli idi. İmparatorluğunu 72 vilâyete ayırdı. Devletin iki payitahtı vardı. Dicle üzerinde *Selösit* şehri ve Suriyede *Asi* ırmağı üzerinde *Antakya*, Selösit Kırallığının büyüklüğü merkezî idarenin faaliyetine mâni idi. Bu devleti kuran Selefkûsün halefleri zamanında sahası gittikçe darlaşıyordu. Bergama, Part ve Baktriyan Kırallıkları bu devletten ayrılarak teşekkül ettiler. Selösitlerin nüfuzu yalnız Suriyeye munhasır kalmıştı. M. E. II. asırda Romalılar burasını ellerine alarak bir vilâyet haline koydular. Selösitler hanedanı iki buçuk asır hüküm sürdükten sora, dağıldı.

MISIR VE PTOLEMELER

İskender İmparatorluğundan çıkan bütün kırallıkların en büyüğü değilse bile, en zengini ve devamlısı Mısır olmuştur. Bunu *Ptoleme* kurmuştu (M. 323 - 285). Bu kıral mahallî kanunlara, âdetlere ve dine riayet ederek Mısırlılara kendini sevdirdi. Halefleri eski Fir'avunların varisi oldular ve onlar gibi kendilerine halkı taptırdılar. Eski Mısırın hissiyatına dokunmaksızın İskenderiyeyi kendilerine payitaht yaptılar. İskenderiye bir medeniyet merkezi oldu.

Nil vadisi, Ptolemeler zamanında şarkın ticaret merkezi oldu. Mısırın bu refahı, üç asır devam etti. Bu sülâlenin bütün hükümdarlarının ismi hep Ptoleme idi. Roma, bu zengin memlekete göz koymuştu. Bir müddet bu kıt'a üzerinde bir nevi himaye tesis etti ve soradan (M. E. 31) doğrudan doğruya hakimiyeti altına aldı.

İSKENDER DEVRİ MEDENİYETİ

İskender zamanında İyon medeniyeti intişara başladı. İskenderin halefleri zamanında bu intişar devam etti ve arttı. Bu zamanda Atina gerileme halinde idi. Edebiyat ve güzel san'atler İskenderiye. Antakya, Bergama ve Siraküz şehirlerinde görülüyordu. İskenderiye tiyatrosu, stadyomu, 700000 ciltlik büyük kütüphanesi, müzesi, nebatat bahçesi ve büyük mabedinin etrafında sıralanmış tedris müesseseleri ve lâboratuarları ile zamanının en ileri bir kültür ve ilim merkezi halini almıştı. Milâttan evelki üç asra *İskender Medeniyeti Devri* denir.

Bu devirde İyon medeniyeti, bütün dünyanın malı olmuştur.

BERGAMA

Anadoluda kurulan küçük Bergama Krallığı, Makedonyalı bir zabit tarafından tesis olunmuştur. Halefleri, edebiyat ve san'atlerin hamisi oldular. Bunlar, 200,000 ciltlik bir kütüphane yaptılar ve Mısır papi-

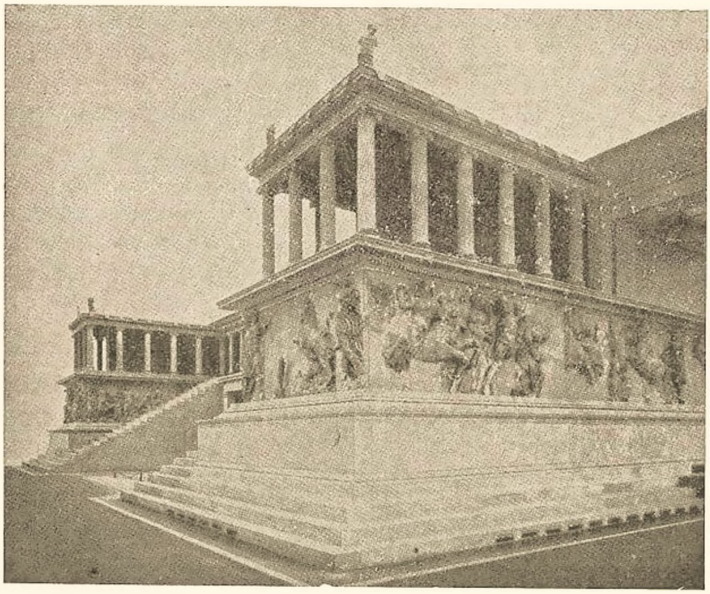

Bergama Mabedinin büyük mihrabı

rüsünün yerini tutmak üzere parşömen yapmayı ileri götürdüler. Papirüs pek pahalı ve dayanıksızdı. Bunun yerine, koyun, keçi veya dana derisinden yazı için parşömen denilen bir madde yaptılar. Bergamanın vücuda getirdiği eserler Atinaya da teşmil olundu. Bergamalılar, Atinada da güzel eserler vücuda getirdiler.

Bergamanın son kıralı ölürken memleketini Romalılara vasiyet etti. Romalılar da burasını bir vilâyet yaptılar..

Pompei şehri harabesi

XIV

ESKİ İTALYA VE ETRÜSKLER

1. MEMLEKET VE AHALİ

MEMLEKET İtalya *Adriyatik* ve *Tyrrhen* denizleri arasında uzanmış (1000 kilometre uzunluğunda ve 200 kilometre genişliğinde) bir yarımadadır. Cenup ve garbında *Sicilya*, *Sardinya* ve *Korsika* adaları vardır. Bu yarımada, baştan aşağıya kadar *Apenin* silsilesile kesilmiştir. Şimalinde *Alp* dağlarile Avrupadan ayrılır. Yunan Denizine uzanan cenup ucuyla kıt'a bir çizme şeklindedir.

Yarımadanın darlığı dolayısile büyük ırmakları yoktur. Tyrrhen Denizine dökülen *Tiber* ırmağı ve şimalinde Adriyatik Denizine dökülen *Po* ırmağı en meşhurlarındandır. İklimi, şimalden cenuba doğru hissolunacak derecede değişiktir. Cenup mıntakası ve bilhassa Sicilya, Afrika iklimini hatırlatır. Yarımadanın merkezinde kış yok gibidir. Uzun devam eden kuraklıktan sora sürekli yağmurlar başlar. Bu yağmurlar birçok bataklıklar meydana getirir. Onun için sıtması çoktur. İtalya Yarımadası ormanlarla kapalıdır. Toprağı mümbit ve feyizlidir. Her türlü ziraate elverişlidir.

İLK AHALİ İtalyanın en eski insanları Avrupanın diğer memleketlerinde olduğu gibi tarihtenevel, Taş Devrinde kendilerini tanıtırlar. Avcılık, balıkçılık ve

ESKİ İTALYA

Sutrium
Nepete
Lista
Sabat
Kures
Sabbatinus G.
Sabinler
Karsiyoli
ETRURYA
Tibur
Roma
Praeneste
Oglisti
Tuskulum
Hernikler
Ostiya
Ardea
Antinum
Volskiler
TYRRHEN DENİZİ
Taracina
LATIUM KITASI
Mikyası: 1:2150000
Verbanus G.
Larius Gölü
Mediolanum
Milan
Sebinus Gölü
Verona
Mantua
Hasta
Placentiya
Parma
Genua
Bononya
Ravenna
Ariminum
Luna
Monako
Nis
Pisa
Florensiya
Volaterra
Papulonya
Ilva Adasi
Elbe
Velulonya
Rusella
Valsini G.
Tarkuinia
KORSİKA
Alerya
Ostiya
Taracina
Merkurii
SARDINYA
Karale
Olbiya
Trasimen Gölü
Klusium
Perusya
Arretium
Akil
Ankona
Sena Gallika
PİKEUM
SABİNLER
Fucin G.
Lucerya
SAMNİLER
Barium
Brundizium
Brendizi
KAMPANYA
Kapri Adasi
LUKANYA
Metapont
Herakleu
Turii
BRUTYUM
Kosensiya
Kroton
Tempsa
Liparî Adalari
Naulochus
Mile
Panormo
Messana
Regium
Dreponum
Lilibe
Himera
Henna
Katana
Akragas
Megara
Siyrakuza
Gallipolis
Mare Adriatikum
Mare Tyrrhenum
ESKİ ROMA
Tiberis
Vinimal
Kapitol
Eskimalis
Palatium
Kelius
Aventinus
Janikulus
M. E. VI. Asir
M. S IV. Asir
AKDENİZ
Mare Internum

meyvaları toplama, o zamanki insanların geçinme yolları idi. Ekseriya mağaralarda otururlar, bazı iptidaî kulübeler yapmasını da bilirlerdi. Taşları yontarlardı. Bunlarla silâhlarını ve aletlerini yaparlardı. Elbiseleri hayvan derilerindendi. Hayvan dişlerile süsler yaparlardı. Aileden daha büyük bir cemiyet kuramamışlardı. Ziraat, hayvanları ehlileştirmek bilinmiyordu.

Birçok asırlardan sora, Cilâlıtaş Devri başlar. Bu devirden iptidaî meskenler, çakmaktaşı tezgâhları, silâhlar, balta, çekiç ve balık ağları gibi birçok eserler kalmıştır.

Bu devrin insanları, hayvanları ehlileştirirlerdi. Çömlekçilik te yaparlardı. Cenaze defni usulünü biliyorlardı. Küçük köylerde toplu olarak yaşıyorlardı. Bu esnada Küçükasya medeniyeti İtalyaya nüfuz ve tesire başlamıştı.

Bu devrin sonunda altın ve bakır madenleri görüldü. Bu devrin insanları bu madenleri evvelâ süs eşyası olarak kullandılar. Daha sora, aletler imaline ve ziraate başladılar. Buğday ekmeyi ve un yapmayı da öğrenmişlerdi. Milâttan 1800 sene evel yine Küçükasya medeniyetinin tesiri altında Tunç Devrine girdiler. Sanayi ilerledi. Cenazeler yakılıyordu. Milâttan takriben 1000 sene evel demir meydana çıktı. Bu suretle İtalyanın tarihtenevelki devri bitmiş oldu. Başlangıçta demir de ziynet eşyası yapılmak için kullanıldı.

Tarih devri *Etrüsk* medeniyetinin İtalyaya girmesile başlar (M. E. X - IX. asır).

O tarihte İtalyada Şimalde Gollüler (Galyalılar) ve Keltler, Po vadisini işgal ediyorlardı. Şimdiki Venedik kıt'ası civarında *Venetler*, Alp ve Apenin silsilelerinin birleştiği yerlerde *Ligürler*, *Toskana* kıt'asında Etrüskler, Apenin silsilesinin merkezinde *İtalyotlar* vardı. *Latiyom* da *Latinler*, Büyük Yunan denilen mıntakalarda Aka ve Tor kolonileri bulunuyordu.

M. E. VIII. asrın başlangıcında Akalar, Cenubî İtalya sahillerinde üç şehir kurdular.

Bu şehirler de ayrıca müstemlekeler yaptılar. Bir aralık aralarında birleşerek kuvvetli bir birlik te vücude getirdiler. Bu konfederasyon yerlilerle eyi geçiniyordu.

Merkezî İtalyanın medenileşmesine, bu siteler çok hizmet etmiştir.

İtalyanın en eski halkı Ligürler (Ligures) dir. Bazılarına

göre de, İtalyanın en eski halkı Afrikadan gelmiş dolikosefal bir kavimdir.

Yapılan araştırmalara göre eski İtalya halkının Avrupadan geldiği anlaşılmıştır. Milâttan 2000 sene evel Baltık Denizi sahillerinde ve İskandinavya civarında birçok kabilelerden mürekkep bir insan kütlesi vardı. Bu kabileler müşterek bir dile malik idiler. Ziraat bilirlerdi. Bir gün bu kavimler çoğalmaları dolayısile ve muhtelif sebeplerle cenuba doğru muhacerete başladılar. Şimdiki Alamanya, İngiltere, Fransa, İspanya ve İtalyayı istilâ ettiler. Bu suretle Merkezî ve Garbî Avrupada büyük bir devlet kurdular. İstilâcılar ile yerli halk karıştı. Gelenler dillerini cebren kabul ettirmiye başladılar. Geçtikleri yerlerde birçok coğrafî isimler bıraktılar. Milâttan takriben 1500 sene evel bu Avrupa devleti dağıldı. Birçok değişiklikler oldu.

Baltık sahillerinden ve İskandinavyadan cenuba gelenlerin menşeleri Ortaasya yaylâsıdır. Bu insanlar, şimal yolu ile şarktan garba binlerce sene zarfında intikal etmişlerdir.

Keltler ve İtalyotlar bu dağılmadan sora, uzun müddet beraber yaşadılar. Onun için dilleri arasında büyük bir yakınlık vardır. Bu dil, İtalyanın iptidaî dillerini meydana getirmiştir. İlk İtalyanlar, Şarktan gelerek ve milâttan 1500 sene evel Şarkî Alplardan geçerek Merkezî İtalyaya girdiler. İtalyotlar adını alan Ombriler milâttan 1200 sene evel geldiler. Bunların dili, Kelt diline çok benzerdi. Ombriler, tarihte büyük bir kavim hatırası bırakmıştır. Milâttan evel birinci sene iptidasında en kuvvetli İtalya Devleti, Ombrilerin devleti idi.

İtalyotların gelmesi üzerine, Ligürler dağlara çekildiler İtalyotların İtalyaya muhacereti Torların İlliryalıları tazyika başladıkları ve Yunana indikleri tarihe tesadüf eder.

2. ETRÜSKLER
KIRALLIK DEVRİ

ETRÜSKLER

Etrüskler, İtalyaya deniz yolu ile Lidyadan gelmişlerdir. Başlarında ataları *Atys* ve bunun oğlu *Türsen* bulunuyordu. Etrüskler, kendilerinin Lidyalıların akrabası olduklarını biliyorlardı.

Etrüsklerin içtimaî hayatları, dinî telâkkileri, musikileri, giyiniş tarzları, bilhassa denizcilikte ve ticaretteki müstesna kabiliyet ve istidatları da bu akrabalığı teyit etmektedir. Mimarî, resim, nakış, itiraz kabul etmez bir surette Anadolu işlerine benzemektedir.

Muhakkak ki, Etrüskler Lidyadan, Küçükasyadan gelmişlerdir. Lidyalıların, Etiler ve Friklerle karabetleri vardır. İtalyaya gidiş tarihi tamamen muayyen değildir.

Takriben milâttan 10 asır evel İtalyaya ayak basmışlardır. Eskiden kalma mezartaşlarında bu tarih tespit edilmektedir.

Dillerine gelince: bunu da açık ve kat'î olarak tayin etmek daha mümkün olmamıştır. Bu dilin Hint-Avrupalı denilen dillerden olmadığı sabit olmuştur.

Limni adasında bulunan yazı ve eski Lidya dilinde yapılan tetkikler göstermiştir ki, Etrüsk dilinin Greklerden evel Küçükasyada kullanılan dille yakın münasebeti vardır.

Torların istilâsı, milâttan 1200 sene eveldi. Etrüskler, ihtimal evvelâ Anadoluya geçtiler ve oradan küçük gruplar halinde İtalyaya hicrete başladılar, sahillere çıktılar. Ondan sora, dahile girdiler. *Kampanya* da methal olarak *Kapu* şehrini yaptılar. Fakat, asıl isimlerini verdikleri Etrüryada yerleştiler. Bu mıntaka, o esnada Ombrilerin elinde idi. Gelenlerin medenî seviyeleri daha yüksek idi. Fakat, denizden azar azar geldikleri için istilâ çabuk olmadı. Ombriler yavaş yavaş Apenin dağlarına çekildiler.

Bir Etrüsk askerini gösterir kabartma

Tip Küçükosyada yaşıyan Etilerin aynidir. Etrüsklerin nereden geldiklerini söylemektedir.

Bundan sora Etrüsk şehirleri meydana gelmiye başladı.

YAŞAYIŞLARI

Etrüskler 12 siteden mürekkep bir birlik yaptılar. Bu 12 site arasında tam bağlılık yoktu. Yalnız tehlike zamanında birleşirlerdi. Ayrı ayrı kırallar tarafından idare olunurlardı.

Etrüskler, medeniyetlerinin yüksekliği sayesinde eski halkı temsile başladılar.

Etrüsklerin yayılması, cenuba, şimale ve garba mütevecciih olmak üzere üç cihetten olmuştur. Lâtiyomun zaptile Cenubî İtalyayı istilâya başladılar. Ondan sora çok mümbit ve feyizli bir yer olan Kampanyeyi tekrar aldılar. Yunan müstemlekesi olan Kumun önüne kadar geldiler. Yunanlılar ile siyasî, ticarî ve fikrî münasebetlere giriştiler.

M. E. VI. asrın başlangıçlarında Yunanlılar, müstemlekelerini genişletmeye başladılar. Her taraftan Etrüskleri çevirmeye teşebbüs ettiler. Etrüskler de bunun üzerine Kartacalılarla anlaştılar. Eskidenberi Tor ve Aka müstemlekelerile Fenikeliler arasında devam eden rekabet, Fenikelilerin yokedilmesinden sora, Kartacalılara miras kaldı. Birleşmiş Etrüsk ve Kartaca donanması, Marsilyayı tesis eden Foçalıların donanmasile muharebeye tutuştu. Akdeniz muvazenesi için ilk deniz muharebesi yapıldı.

Foçalılar muharebeyi kazandı. Fakat, çok zarara uğradılar. Tecavüze devam etmediler. Hatta müstemlekeleri olan Korsikayı bırakmaya mecbur kaldılar.

Bütün İtalya kıt'ası, Etrüsklere ve Sicilya ile İspanya, Kartacalılara ait nüfuz mıntakaları olduğu esası üzerinde her iki taraf bir anlaşma yaptı.

Etrüskler Korsika adasını işgal ettiler. Tyrrhen sahillerindeki Yunan müstemlekelerini ortadan kaldırdılar. Ondan sora Şimalî İtalyanın istilâsına koyuldular. Ombrileri ıtaatleri altına aldılar. Etrüsk istilâsına kadar bu havalide daha kabile hayatı yaşanıyordu. Etrüskler bu halkı şehir hayatına soktular. Birçok şehirler kurdular.

ETRUSK MEDENİYETİ

Etrürya kıt'ası ve Etrüskler milâttan sekiz asır evel merkezi İtalyada medeniyetin merkezi ve membaı olmuştu. Diğer hiçbir Avrupalı millet hars itibarile bunlara muadil değildi.

Etrüskler İtalyanın en mütemeddin ve en temdinci bir milleti idi. Eyi mühendis, mimar idiler. Bataklıkları kuruttular. Ormanları işlettiler. Irmakların cereyanlarını tanzim ettiler.

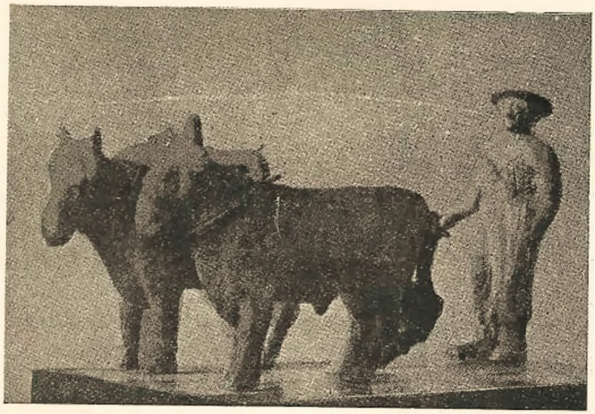

Etrüsk çiltçisi

Etrüsk duvar resimlerinden : Dans edenler

Taştan mimariyi İtalyanlara öğreten Ftrüsklerdir. *Pompei* şehrini bunlar bina ettiler. Eskiden kalma kiremitler, sofra tabakları, vazolar, altından, gümüşten, fildişinden ma-

mul ziynet eşyası, çok eski ve ince bir Etrüsk medeniyetinin delilleridir.

Etrüsklerin oymacılığı, Atinada da meşhur idi. Heryerde Etrüsklerin imal ettiği işlenmiş aynalar, altından mamul kopçalar aranırdı.

Dünyanın mahir çömlekçileri ve en eyi vazo yapanları Etrüsklerdi. San'at sahasında dünyanın muallimleri idiler.

Etrüsk tası
M. E. V. asır

Mimarlıkta kemer ve kubbe yapmasını bilirlerdi ki o zaman Grekler bunu bilmiyorlardı.

Küçükasya ve Mısıra Etrüsk gemileri gider, ticaret yaparlardı. Galya sahillerine giderler, kalay getirirler, Baltık sahillerinden de kehribar alırlardı.

ETRUSK KIRALLARI Romada Etrüsk kıralların mevcudiyeti, tarihî bir hakikattir; Bunlardan evelki Roma kıralların mevcudiyeti şüphelidir. Romada Etrüsklerden üç kıral meşhurdur. *Eski Tarkin, Serviyüs Tülliyüs* ve *Muhteşem Tarkin* Romalılaşmış bu isimlerin Etrüsk asılları şunlardır:

Tarkin = Tarku, Serviyüs = Mastarna.

Bu üç kıral bir aileden idi. İkinci Tarku birincinin oğlu idi; Mastarna da damadı idi. Etrüsk an'aneleri Mastarnayı Tarkunun elinden cebren iktidarı alan bir şef olarak göstermektedir.

Şu muhakkak ki Roma şehri Latiyomluların elinde iken bir şehir değildi. Bataklık arazideki tepeler üzerinde yapılmış birtakım köylerin federasyonundan ibaretti. Hakikat olan şudur: Evvelâ Ligürler *Avetin* köyünü inşa ettiler. Lâtinler sora daha altı köy yaptılar. Bu yedi köyden *Yedidağ* federasyonu teşekkül etti. Bunların arasındaki mütemadi nifak ve mücadeleler Etrüsklerin istilâsını kolaylaştırdı. Etrüskler bu istilâdan sora Romayı tesis ettiler, ve ırmak

sehri manasına olarak *Rumon* (Roma) adını verdiler. Civarındaki bütün bataklıkları kuruttular. Mastarna zamanında etrafına büyük bir sur inşa ettiler. Etrafındaki arazi ve köyleri zabıt ve ilhak ettiler. Bu suretle Etrüsklerin zamanında Roma bütün Latiyom kıt'asının ticarî ve sınaî merkezi oldu. Heryerden birçok halk gelip yerleşmiye başladı. Romada iki kısım ahali meydana geldi. Yedidağın eski halkı : zadegân; bunlar *Patrici* namını aldılar ve yeni gelen halk: avam; bunlara da *Plep* denildi.

Etrüskler Romada büyük eserler yaptılar. İnşa ettikleri büyük lâğımlar, mabetler, kaleler, sarnıçlar, mimarlıkları itibarile herkesin takdirini celbetmektedir. Latiyomdaki Etrüsk hakimiyeti bir buçuk asır kadar sürdü.

Etrüskler Kampanyada tamamen yerleştikten sora İyon müstemlekesi olan Kumu da almak istediler. Yunanlılar Etrüskleri mağlûp ve tardettiler. Bu hezimet, Latiyom halkının Etrüskler aleyhine kıyamına sebep oldu. Kumlular Latiyomlularla birleştiler. Yaptıkları muharebelerde, Etrüskleri tekrar mağlûp ettiler. Bu mağlûbiyet, Roma halkını cesaretlendirdi ve isyana sevketti. Kıral Tarku, Roma haricinde Lâtinlerle harbederken ihtilâl çıkardılar. Tarkuyu hal'ettiler. Bu ihtilâle 509 ihtilâli derler. Tarku Romaya dönüşünde şehrin kapılarını kendisine kapalı buldu. Bu suretle Romada Etrüsk hakimiyeti nihayete erdi.

3. KONSÜLLÜK DEVRİNDE ROMA İTALYA BİRLİĞİ

Romada Etrüsk hakimiyeti zeval bulduğu devirde bütün İtalya kıt'ası İtalyot, Ombri, Sabin, Lâtin, Etrüsk, Yapıg, Venet gibi muhtelif kavimler elinde idi.

M. E. IV. asır iptidasında bu kavimler silsilesine Gollüler de karıştı. Bunların dilleri hep ayrı idi. Üç asırlık bir mücadeleden sora, Roma bunları birleştirmeye muvaffak olmuştur.

Etrüskler, Romadan çıktıktan sora, Romadaki idare birliği bozuldu. Yeni Etrüsk reislerinden biri Romayı tekrar bir müddet için zaptettiği zaman Serviyüs kalesini yıkmıştı; bu suretle Roma, harice karşı da müdafaa bakımından za-

yıf kalmıştı. Romayı teşkil eden siteler arasında yerlilik cereyanları başlamıştı. Plepler ile Patrici sınıfları arasında mücadeleler çıktı. Diğer taraftan 509 ihtilâlinden sora Lâtiyom kıt'ası Roma tahakkümünü kabul etmek istemedi. Aralarındaki mücadele Romanın muvaffakıyeti ile neticelendi.

ROMAYA TAARRUZLAR

M. E. V. asır başlarında Sabinler oturdukları dağlardan inerek Etrüskleri ve Ombrileri mağlûp ettiler. Romayı tehdide başladılar. Reisleri bir müddet *Kapitol*a hâkim oldu. Nihayet Romalılarla bir muahede yaptılar.

Diğer taraftan M. E. 462 de Ekeler ile Volsklar Roma kapılarına dayandılar. Uzun bir müddet Roma bunların tehdidine maruz kaldı. Bunlara Etrüsklerin tehdidini de ilâve etmek lâzımdır. Bununla beraber bütün cenup ve bilâhare Merkezî Etrürya, Romalılar tarafından istilâ edildi.

Bu suretle birçok âlimlerin Roma medeniyetinin ve hatta şehrinin hakikî banisi olduklarında ittifak ettikleri Etrüsklerin büyük tarihî rolleri nihayet bulmuş oldu.

GOLLÜLERİN İSTİLÂSI

Po havzasında oturan Gollüler, cenuba yürüdüler; Etrüsk şehirlerini zaptettiler. Bu şehirlerden Roma himayesinde olanlar vardı. Bu sebeple, Roma Gollülere bir sefaret heyeti gönderdi, şehirler lehine tavassut etmek istiyordu. Fakat bu heyet Gollüleri kızdıracak tedbirsizlikte bulundu. Gollüler reisleri *Brenn*in kumandasında Roma üzerine yürüdüler (M.E.390). Romayı zaptettiler ve yaktılar. Romalılar, sulh teklif ettiler. Zaten yalnız yağma için Romaya gelen Gollüler ayni zamanda *Venet*ler tarafından tazyika maruz kaldıkları için ağır bir tazminat mukabilinde sulh yaptılar. Sulh şartlarını hafifletmek için yalvaran Romalılara bu reisin verdiği "*veyl mağlûplara - Væ victis*„ cevabı meşhurdur.

ROMANIN YENİDEN YAPILMASI

Gollüler geri çekildiler ve Şimalî İtalyada kaldılar. Gollülerin istilâ ve tazyiki İtalya kavimlerinde bir tesanüt meydana gelmesine sebep oldu. Romalılar, bundan istifade ettiler. Hazırlandılar. Roma surlarını yeniden inşa ettiler. Ordularını tanzim ettiler. Yeniden Etrürya kıt'asını zaptettiler.

40 sene zarfında Roma, Gollülerin istilâsından evelki haline geldi.

ROMANIN BÜYÜMESİ

M. E. 343 senesi *Samnilerin* taarruzuna maruz kalan *Kampani* kıt'ası sakinleri Romadan yardım istediler. Bu kıt'anın çok zengin ve mümbit olması Romalıları tahrik etti ve Samnilerle harbe girişmesine sebep oldu. Roma ordusu Samnileri mağlûp etti. M.E. 341 de aktolunan muahede ile Romalılar Kampaniyi aldılar.

Bu esnada *Latinler* Romada Senatoda müsavi rey ve bir konsüllük gibi birtakım siyasî haklar istediler. Roma bu talebi reddettiğinden Latin şehirleri isyan ettiler. Fakat Romalılar bunları tedip ve bütün *Lâtyom* u zaptettiler. Roma resmen Lâtiyomun merkezi oldu.

Bir müddet sora *Samniyum* da tamamen Romalıların eline geçti.

BÜYÜK YUNANIN ZAPTI

Romalılar artık Cenubî İtalyadaki Yunanlılarla temasa gelmişlerdi.

Samnilerle muharebe zamanında, Romalılar bu Yunan müstamerelerinin bitaraflıklarını siyasî anlaşmalarla temine muvaffak olmuşlardı. Bu müstemlekeler arasında çok münaferetler ve umumî bir bozukluk vardı. Romalılar bundan istifade ederek bu şehirleri de istilâya başladılar.

Bunların en büyüğü olan Tarant, komşusu olan Makedonya Kıralı *Pirus* tan yardım istedi. Pirus, büyük bir imparatorluk yapmak istiyordu; ordusu kuvvetli ve muntazam idi. Tarantlıların bu davetini kabul etti. 20,000 kişilik bir ordu ile geldi; Taranta çıktı, Romalılar Pirusa karşı ordu gönderdiler. Fakat çok olmalarına rağmen mağlûp oldular. Pirus ordusunun zayiatı da mühim idi. Bütün Cenubî İtalyadaki Yunanlılar ve Samniler Pirusun tarafına geçtiler. Pirus Merkezî İtalyaya doğru yürüdü. Maksadı orada halkı Roma aleyhine ayaklandırmaktı. Fakat muvaffak olamadı. Bu esnada Kartacalılar, Romalılara yardım etmek istediler ve hatta bir donanma gönderdiler. Fakat Romalılar İtalya işlerine Kartacalıların herne suretle olursa olsun müdahalesini hoş görmediler, ve muaveneti reddettiler. Pirus tekrar şimale doğru taarruz etti. Fakat bu defa Roma ordusu tarafından mağlûp edildi. Bunun üzerine yenîden ordu getirmek behanesile Tarantı terketti. Romalılar, Taranta girdiler ve Cenubî İtalyadaki Yunan müstemlekelerini de Romaya ilhak ettiler.

KONSÜLLÜK VE DİKTATORLÜK

509 ihtilâlinden sora, Romalılar kırallığı ilga ettiler. Cümhuriyet kurdular. İhtilâlin reisleri olan *Brütüs* ve *Kollatin* iktidarı *Pretor*lar (askerî reis) namile ellerine aldılar; soraları bu pretor ismi *Konsül*e çevrildi. Bunların en birinci vazifesi askere kumanda etmekti. Bir sene müddetle Roma halkı tarafından seçilirlerdi. Biribirlerini kontrol ederlerdi. *Senato* ile istişareye mecburdular. Senato tarafından icabında izahat vermek üzere davet edilirlerdi. Tehlike ve harp zamanlarında bu iki konsülün yerine bir *diktatör* geçerdi. Senatonun reyile ekseriya bu iki konsülden biri altı ay müddetle diktatör intihap edilirdi. Diktatörün mutlak bir salâhiyeti vardı. Konsüller uzun müddet patricilerden intihap edilirlerdi. Senato, servete göre ayrılmış zengin sınıflardan seçilirdi. Bunun için reylerin ekseriyeti aristokratların elinde idi.

PLEPLERİN VAZİYETİ

Pleplerin siyasî hukuku hemen yok gibi idi. İki sınıf arasında evlenme yasaktı. Paraları yoktu. Patricilerden aldıkları borçları ödeyemeyince bizzat kendileri esir olarak çalışmıya mecburdular. Efendileri bunların üzerinde her türlü hukuka malik idiler. Hatta icabında esirlerini öldürebilirlerdi.

Plepler bu vaziyetin düzeltilmesini istediler. Redde uğradılar. Bunun üzerine şehri terkettiler. Patriciler korktular. Müzakere için adam gönderdiler.

Plepler borçların ilgası ve kendi hukuklarını müdafaa için kendilerine mahsus *Tribünler* in ihdası şartile avdete razı oldular. Bu Tribün azasının *veto* su ile bir Plep hakkında verilen herhangi bir karar yok sayılırdı. Bundan yalnız diktatör kararları müstesna idi. Plepler yavaş yavaş siyasî toplanmalar yapmıya başladılar. Bidayette resmî mahiyette olmıyan bu toplanmalar M. E. 499 tarihinde resmî meclis olarak kabul edildi. M. E. 257 tarihinde bu meclis Senato gibi kanun yapmaya başladı.

İLK YAZILI ROMA KANUNU

Roma kanunları ilk zamanlarda tamamen dinî idi ve yazılı değildi. Kaza salâhiyeti patriciler elinde idi. M. E. 461 de Plepler konsüller tarafından tatbiki mecburî olacak kanunun vaz'ını istediler. Uzun mücadelelerden sora Patriciler muvafakat

ettiler. Kanunu yaptılar ve bunu Forum meydanında asılan 12 levhaya yazdılar. Bu suretle bu ilk Roma kanunu "*On iki Levha Kanunu* = *Deçemvirler*„ unvanını aldı. Bu kanun, halkın hakimiyetini kabul ediyordu. Plep ve Patriciler arasında fark kabul etmiyordu.

Romalı bir asker

ARAZİ, KANUNLAR, HUKÛMET TEŞKİLÂTI

Yeni zaptedilen arazinin en büyük kısmı devlete aitti. Diğer kısımların en çoğu Patricilere dağıtılırdı. Devlete ait olan kısımları da Patriciler kiralardı. Soraları kira vermezler ve yavaş yavaş araziye sahip çıkarlardı. Bu vaziyeti değiştirmek için uzun mücadeleler oldu.

Plep tribünlerinden biri dokuz senelik bir mücadeleden sora üç kanun kabul ettirdi. Birincisine nazaran iki konsülden biri daima Pleplerden olacaktı. Kanunların ikincisi borçluların vaziyetini tahfif ediyordu. Üçüncüsü de bir şahsa 125 hektar araziden fazla bir arazinin kiralanmasını menediyordu.

Maliye işleri Senato tarafından seçilen *Kestör* lerin eline

geçti. Şehrin dahilî idaresi ile meşgul olmak üzere *sansör* ler oldu. Kaza salâhiyeti Pretorlara verildi. Bu suretle yavaş yavaş bütü icra makamları Plepler için elde edilebilir oldu.

ORDU

Roma ordusu bidayette daimî değildi. Her sene Senatonun kararile tespit edilen orduyu teşkil için herkes kendi mas'afile asker olmıya mecburdu.

Romanın genişlemesi üzerine daimî ve muntazam bir orduya ihtiyaç hasıl oldu, Askerlik mecburî yapıldı. Halk beş sınıfa ayrıldı. En zenginler süvari oluyordu. Fakirlerin teçhizatını hükûmet veriyordu.

Herkes asker olunca arazi sürülmeden duruyor, aileler aç kalıyordu. Başta hükûmetin kendilerine bir miktar para vermesi kararlaştırıldı. Bu suretle fakirlerden mürekkep bir meslek ordusu meydana geldi. Soraları yabancı milletlerden ücretle yardımcı askerler de aldılar. Lejiyonların kuvveti 3000 den 6000 ne çıkarıldı.

Bir ordu ayrıca süvarilerini de ihtiva etmek şartile dört parçadan teşekkül ediyordu. Bu parçalara *Lejiyon* denirdi. orduya Konsül veya diktatör tarafından kumanda ediliyordu. Harekât esnasında ordu geceleri daima *kamp* yapardı. Romalılar, bu gece tertibatına çok ehemmiyet verirlerdi.

Roma ordusu mızrak ve kılıçla harbederdi. Millî silâhları bir nevi uzun mızrak olan *Pilom* idi.

Asker zırhlarla mesturdu. Esir olmak veya kaçmak, şiddetli cezayı müstelzimdi ve çok ayıptı. *Anibal* ile muharebelerde Senato, esirleri tekrar satınalmak teklifini reddetti ve Romadaki kölelerden bir ordunun teşkilini tercih etti. Roma, kahramanlık yapan asker ve kumandanlara her türlü mükâfatı yapardı. Para, arazi, nişan ve unvan verirdi. Muzaffer kumandanlara zafer alayı yapardı. Bu büyük taltif, yalnız Senato veya halkın kararile fevkalâde zafer kazanan kumandanlara yapılırdı. Muzaffer kumandan önünde esirleri ve harp ganimetleri, arkasında askeri ve bütün halk olduğu halde büyük alay ile Romaya girerek Kapitola giderdi.

HALKIN HAKİMİYETİ, SENATO, HALK İÇTİMALARI, FORUM

Kırallığın sukutundanberi halk kendisini hükümdar bilirdi. Bütün hürmet ve itibar halka aitti. "*Imperium*„ yani hakimiyet ve kudreti elinde tutan halk idi. Bu halkın arasında eski konsüller, kumandanlar ve büyük aile reisleri ve halkın ileri gelenlerinden mürekkep

bir zümre *Senato* yu teşkil ederdi. Bunlar evelce kırallar tarafından intihap edilirdi. Bu salâhiyet, konsüllere geçti. Senatonun filî bir salâhiyeti yok gibi idi. Fakat Senato hakikatte bütün Roma tarihinde büyük bir nüfuz sahibi olmuştur. Senato diğer halk içtimalarının kararlarını da tasdik ederdi. Yalnız M. E. 287 den itibaren tribünlerin kararı bundan istisna edildi. Diktatör ve konsülleri Senato intihap ederdi. Umumî selâmet ve menfaat için her türlü kararları vermek

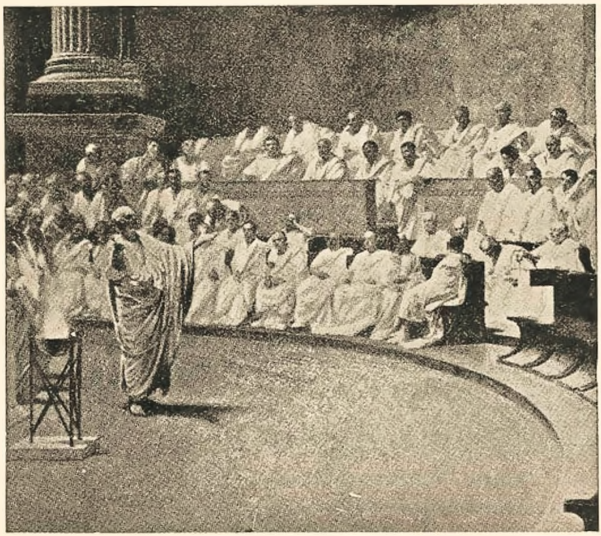

Romada Senato

salâhiyetine malikti. Ecnebilere karşı milleti temsil ederdi; harp ve sulh kararları, halk ile istişare ederek verilirdi. Senatoya konsül veya pretor reislik ederdi. Forum meydanına nazır tahtadan sıraları olan bir salonda içtima olunurdu. İçtima alenî idi. Riyaset eden içtima sebebini izah ederdi. Herkes ayrı ayrı oturduğu yerde rey verirdi.

Senatodan başka halk içtimaları vardı. Bunlara *Çentiyo* denirdi. Burada nutuklar söylenir, umumî meseleler müna-

kaşa edilir, efkârı umumiye hazırlanırdı. Bunlar Forum meydanında toplanırdı. Roma tarihinde bu meydanın halk içtimaları itibarile büyük bir siyasî ehemmiyeti olmuştur.

DİN

Esas itibarile şark tanrılarile Roma tanrıları arasında büyük bir münasebet vardı. Romalıların itikadı Yunanlılarınki gibi şairane ve hayalî değildi. Romada her allahın muayyen salâhiyet ve işleri vardı. Her Romalı, allahlardan amelî vazifeler beklerdi. Her şehrin ve her mahallenin ve hatta ailenin kendisine mahsus allahları da vardı. Yavaş yavaş bu hususî allahlar, umumî site allahlarına tebeddül etti. "*Jüpiter*„ sema, yağmur ve zaman allahı oldu. Ayni zamanda hayat ve ölüm allahı idi. "*Mars*„ harp allahı, "*Satürn*„ hasat ve ziraat allahı idi.

Eski Romada bu allahların insan şeklinde timsalleri yoktu. Mars uzun müddet bir kılıç ile temsil edilirdi. İbadetler ve allahlara yapılan kurbanlar rahipler tarafından idare edilirdi. Bunlar patricilerden mürekkepti. Kıral en büyük rahipti. Yanında beş rahip bulunurdu.

ROMA EMPERYALİSMİ VE PÖN HARPLERİ

İtalyanın emniyeti ve Akdenizdeki münasebetleri itibarile Tyrrhen denizine sahip olmak çok mühimdi. Adriyatik denizi ise Balkanlara karşı müdafaa ve emniyet noktai nazarından ehemmiyetlidi.

İtalya federasyonu Apenin silsilesini geçmiyordu. Tam birlik için bütün İtalya yarımadasına malik olmak meselesini de halletmek lâzımdı. Romalılar, Alplerin tabiî bir hudut olduğunun ehemmiyetini pek geç anladılar. Diğer taraftan daha başta Galyalılar ile mücadeleyi Romalılar müdebbirane görmediler. Adriyatik sahillerindeki Epir ve Makedonya kıralları dahilî kargaşalıklar içinde çok zâfa uğramışlardı. Romalılar o taraftan bir tehlike görmüyorlardı. Halbuki Kartacanın gittikçe büyümesi Tyrrhen denizinde mücadeleyi daha müstacel yaptı.

PÖN HARPLERİ

Kartaca ile Roma arasında üç mühim harp oldu. Bu harpler *Pön harpleri* adıyle tarihe geçmiştir.

Kartaca, M. E. VI. asırda mühim bir ticaret merkezi oldu. Kartaca gemileri, yalnız Garbî Akdeniz kıyılarından

kalmıyordu. Tarık Boğazından geçerek Büyük Atlas Denizinde dolaşıyordu. Bu tarihte, Afrikanın bütün şimal kıyıları İspanya ve İspanyanın altın madenleri, Korsika ve Sardinya, Kartacalıların nüfuzu altına girmişti. Kartacanın M. E. IV. asırda nüfusu 400,000 kişiyi bulmuştu.

KARTACADA SİYASÎ TEŞKİLÂT

Fenikeliler Kartacayı ilk tesis ettikleri zaman idareyi iki hâkime bırakmışlardı. Fakat, bu kuvvet yavaş yavaş ihtiyarlar meclisine geçti.

Kartaca Devletine zenginler tarafından idare olunan bir cümhuriyet denebilir. Devletin başında Romada olduğu gibi,

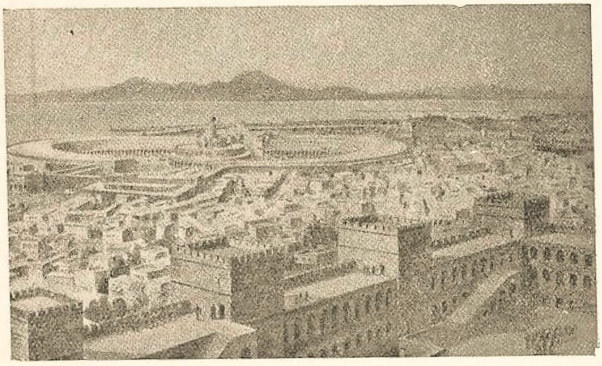

Kartaca şehrinin zamanındaki vaziyetini gösterir bir resim

bir sene için halk tarafından intihap olunan iki *Magistra* bulunurdu. Bunlara *Süfetler* derlerdi. Süfetler, Roma konsüllerine nispetle çok az iktidara sahip idiler. Hakikatte devleti idare ve herkesi murakabe eden meclisler idi.

KARTACA ORDU VE DONANMASI

Cümhuriyette, babadan oğula jeneral yetiştiren asker aileleri vardı. Ordu Ege havzasından, İtalyadan, Afrikadan yahut barbar garp memleketlerinden, her taraftan toplanmış ücretli askerlerden mürekkep idi.

Tabiatile hiçbir vatanperverliği yoktu. Yalnız kumandanları için fedakâr idiler. Donanma bilâkis vatandaşlardan tertip olunmuştu. Kartaca harp filosu gemilerinin adedi ve mürettebatının meharetile Akdenizin en kuvvetli donanması idi.

I İNCİ PÖN HARBİ (M. E 264—241)

Kartacalılar M. E. 380 tarihinde *Eol* adalarını işgal ve Sicilya sahillerinde müstemlekelerini genişlettiler. Romalılar da Pirusun çekilmesinden sora Cenubî İtalyayı istilâ ettiler ve Sicilyaya ait işlere karışmağa başladılar.

Sicilya adasının işlerine Romanın müdahalesini Kartacalılar hoş görmedi.

Mesina boğazını geçmek istiyen Roma donanmasına, Kartaca donanması hücum etti ve geriye attı (M. E. 264). Bununla beraber Romalılar Sicilyaya çıkmağa muvaffak oldular. Kartacalıları adanın şimaligarbisine kadar sürdüler.

Romanın ilk zamanlarda kuvvetli donanması yoktu. Bunu hazırladılar. Kartaca donanmasını mağlûp etmeye muvaffak oldular.

Bu muvaffakıyet Romalıları teşci etti. 40,000 kişilik bir orduyu (M. E. 256) şimalî Afrika sahillerine çıkardılar. O zamana kadar Kartacalılar harp ve sulh taraftarı olmak üzere iki partiye ayrılmışlardı. Bu yakın tehlike, onları birleştirdi. Roma ordusunu mağlûp ve kumandanını esir ettiler. Roma ordusunun bakıyesi büyük müşkülâtla İtalyaya dönebildi. Bununla beraber Kartacalılar Sicilya adasını geri alamadılar.

Kartacalıların elinde, yalnız bir iki şehir kalmıştı. Buralara yerleşen Kartaca jeneralı *Hamilkar Barka* Romalıları esaslı bir surette tacize başladı. Buraya, Roma, büyük bir donanma gönderdi ve Kartaca donanmasını mağlûp etti.

Bunun üzerine Kartacalılar sulh istedi. Hamilkarı müzakereye memur etti. Hamilkar, bütün Sicilyayı Romalılara bıraktı. Esirleri geri verdi. 10 senede verilmek üzere harp tazminatı vermeyi kabul etti. Bu suretle birinci Pön harbi bitti (M. E. 241).

I İNCİ PÖN HARBİNDEN SORA ROMA VE KARTACA

Birinci Pön harbinden sora, Kartacalılar ücretli askerlerinin yaptığı bir isyan karşısında kaldılar, Hamilkar büyük bir şiddetle Kartacadaki isyanı bastırmağa muvaffak oldu. Bundan sora Kartaca hükûmeti Sardinyada hakimiyeti-

ni iade etmek istedi. Roma, buna müsaade etmedi. Bunu harp sebebi yapacağını bildirdi.

Kartaca Sardinya adasından vazgeçti. Romalılar, Sardinyanın sahillerini işgal ettiler. Dahili işgal için uzun ve kanlı mücadeleler oldu. Nihayet buna da muvaffak olundu. Bu esnada Korsika adasını da işgale çalışıyorlardı. Uzun muharebelerden sora, yerli halk ile musalâha yapıldı. Adanın dahil kısmı yerli kabilelere bırakıldı. Sahillerini Romalılar aldılar. Bu suretle Roma, Sicilya, Sardinya ve Korsika adalarını, zaptederek, Tyrrhen işini halletmiş oldu.

ROMA VE GALYALILAR

Romalılar, Kartacalılarla meşgul iken, şimalî İtalyalılara ve Galyalılara gayet tedbirli bir sivaset kullandılar. Bunların husumetlerini celbetmemiye çalıştılar. Fakat Romalılara karşı tecavüz eden ve Galyalıların komşusu olan Ligürler ile yapılan bir harp muhasamaya sebep oldu.

Roma kuvvetleri *Sizalpen*e dayandı. Tehlikeyi gören Galyalılar bütün civar halkı da ayaklandırarak tecavüz ettiler. Cenubi *Etrürya*yı aldılar; fakat, büyük bir muharebe yaparak (M. E. 225) müthiş bir bozgunluğa uğradılar. Romalılar bütün Sizalpen kıt'asını işgal ettiler. Romalılar bu fetihleri Venete ve İlliryaya kadar götürdüler. Bu suretle bütün Şimali İtalya Romanın hakimiyetine girdi.

KARTACALILAR İSYANDA

Sardinyanın zaptı Kartacalıları çok müteessir etmişti. Bilhassa Hamilkar hemşerilerini Romalılardan intikama teşvik ediyordu. Fakat Romanın Şimali İtalya ve Sicilya muvaffakıyetleri Kartacalıları çok korkutmuştu. Hamilkar İber Yarımadasını zaptederek o yoldan Romayı tehdide karar verdi.

Hamilkar öldü. Damadı onun yolunda devam etti. Harp için kuvvetli bir ordu ve hazine hazırlamıya başladı. Bunun ölümünden sora, ordu, kayınbiraderi ve Hamilkarın oğlu *Anibal*ı kumandan ve reis seçti.

ANİBAL

Anibal, 27 yaşındaydı, tarihin tanıdığı en büyük kumandanlardan biri oldu. Cismen ve fikren yorulmak bilmezdi. Teşebbüslerinde cür'etkârdı. Fikirlerinde vazılı idi. Muharebeyi hazırlarken tedbirli hareket ederdi. Askerleri eyi tanır, onların hayatını yaşar, onlarla konuşmasını ve onlara inanılmaz kuvvet sarfettirmey

bilirdi. Muhtelif kıt'aları kabiliyetlerine göre kullanmakta, bir orduyu düşman memleketinde yürütmekte ve beslemekte eski zamanda benzeri yoktu, kendine yalnız bir hırs hâkimdi: Romaya karşı kin, Romayı yıkmak, Kartacanın şevketini yükseltmek ve Kartacada kendi ailesinin hakimiyetini tesis etmek istiyordu.

Anibal (M. E. 183 te öldü)

Anibalin bir meslek ordusu vardı; ücretli askerlerden mürekkepti. Saf piyadeleri, Afrikadan ve İspanyadan toplanırdı. Hafif piyade bilhassa o zaman atıcılıkta meşhur "Balear" adalarından idi. Süvariler, Nümidyalı idi. Bu süvariler pek mükemmel ata binerlerdi. Anibalı, Romalılara uzun zamanlar faik kılan bu süvariler idi. Orduda filler de vardı. Bu ordunun askerî değeri yüksekti. Fakat soraları, Anibal bu orduyu biribirine benzemiyen Galyalılar ve İtalyanlarla tamamlamıya mecbur oldu.

II İNCİ PÖN HARBİ (M. E. 218 - 201)

Romalılar da hemen Anibal kadar harp istiyorlardı. Evvelâ, Kartacalıların İspanyadaki hakimiyetlerini *İber* ırmağında durdurmak iddiasında bulundular. Bir de, Yunan müstemlekesi olan *Sagont* u himayelerine aldılar. Anibal bu fırsattan istifade ederek şehrin yakinine geldi. Pomalılar protesto ettiler. Anibal,

tecavüze başladı. Maksadı bütün İtalyayı istilâ etmek ve Romanın idaresi altına aldığı kavimlere istiklâl vererek, Romayı zayıf düşürmekti.

Anibal İspanyada kardeşini bıraktı, kendisi Sagontu (M. E. 219) zaptettikten sora ordusuyla Pirene ve Alp dağlarını aştı. Galyalılardan hiçbir ciddî mukavemet görmeden İtalyaya girdi. 50.000 kişilik ordusundan yalnız 26,000 kişi kalmıştı. Anibal, yüksek hasletleri sayesinde bütün bu müşkülâtı iktiham ediyordu. Ordusuna üç dört hafta istirahat verdikten sora, ilerleyişine devam etti.

Anibalin Ordusu ile Alplerden geçişi

Tessin suyu civarında Roma ordusunu büyük bir mağlûbiyete uğrattı. Diğer bir Roma ordusu, *Trebi* suyunda Anibalı karşıladı. Fakat, tamamen dağıldı. Bu muvaffakıyetler, Galyalıları Anibale iltihak ettirdi. Anibal, Apenin silsilesini süratle geçti. Üçüncü büyük Roma ordusunu da tamamen imha etti.

Anibal, Trasimen gölü karşısında, ormanlı dağlar içinde ordusunu gizlemişti. Roma ordusunu, göl ile dağlar arasında çevirdi. 15,000 esir aldı, 14,000 maktul bıraktırdı. Bu galibi-

yetler Roma ve Senatoyu dehşete düşürdü. Fakat, Anibal, Romaya girmek kararını veremedi. Bu tereddüdü, Roma kalesinin metanetine vâkıf olmasına veyahut bu zaferlerden sora bütün İtalya halkının Roma aleyhine kıyam etmesini temin için zaman kazanmak istemesine atfediyorlar. Bunun için istikametini değiştirerek Adriyatik sahillerinden Cenubî İtalyaya gitti. Kampani kıt'asını kendisine iltihak için zorladı.

M. E. 216 da Romalılar büyük bir ordu gönderdiler. Anibal, ordusunun çok az olmasına rağmen mahirane manevralarla, bilhassa mahirane süvari hareketlerile Roma ordusunu *Kan* da tamamen mahvetti. Romalıların bu harpte zayiatı 70,000 i geçer.

İSPANYADA MUHAREBE

Roma, İspanyadaki Kartacalıları işgal ve bu suretle Anibalı avdete icbar etmek ve bilhassa oradaki Kartaca ordusunun İtalyaya takviye için gelmesine mâni olmak fikrile İspanyaya bir ordu gönderdi. Bu esnada Kartaca, Romalılar tarafından himaye ve muzaheret gören Nümidi Kıralı *Sifaks* tarafından tecavüze uğradı. İspanyadaki kumandanlar Kartacaya dönmeğe mecbur kalmışlardı. Maamafih, Nümitlerin tehlikesini atlattıktan sora İspanyaya avdet ve Romalıları mağlûp ve tardettiler.

ROMALILARIN YENİDEN CANLANMASI

Bu büyük inhizamlardan sora artık Romalılar için hiçbir ümit kalmamış gibi görünüyordu; halbuki onlar ümitsizliğe kapılmadılar.

Asıl mühimmi Kartacada Sena, muzaffer kumandanlarına alçakça olan itimatsızlığından dolayı, Anibale hiçbir yardımda bulunmuyordu. Anibal ordusu günden güne hatta kazandığı zaferler yüzünden zayıflıyordu.

Romaya gelince, o bilâkis büyük bir gayret gösterdi. Her tarafta muharebeye girişti. Aniballe Roma, aleyhine anlaşmış bulunan Filipi Makedonyada hareketsizliğe düşürdü. Sirakuzü meşhur riyaziyeci *Arşimet* müdafaa etmesine rağmen zaptetti. Kapuyu aldı (M. E. 221) ve ahalisini ağır surette cezalandırdı. Anibal müttefiklerini kurtarmak için Roma yakınlarına kadar ilerledi. Fakat, muhasara malzemesi yoktu ve ordusu da çok zayıflamıştı. Romayı abluka etmeyi düşünecek halde değildi. Roma, M. E. 210 da genç bir kumandanı bir ordu ile

tekrar İspanyaya gönderdi. Henüz 27 yaşında olan bu genç kumandan Sipyon muvaffak oldu; Anibalin kardeşini mağlûp etti (M. E. 208). Anibal İtalyayı terke karar veremedi ve Kalabra dağlarına çekildi.

SİPYON, AFRİKADA HARP

Anibalin artık tehlikesi kalmamıştı. Bunun üzerine Romalılar harbi Afrikaya naklet-meyi, Kartacayı kendi memleketinde vur-mayı düşündüler.

Sipyon, kumandasında 30,000 kişilik bir orduyu Kartacanın şimalinde karaya çıkardılar. Bir sene sora da Kartacayı yakından sıkıştırdılar.

Kartaca Anibalı çağırmakta gecikti. Sipyon Afrikada kuvvetlenmeye ve kendisine yerlilerden mükemmel ve kuvvetli bir süvari ordusu teminine vakit buldu. Nihayet kendisini tehlikede gören Kartaca, Anibali imdada çağırdı. Zama civarında verilen meydan muharebesinde Sipyon, ikinci Pön harbine nihayet veren bir muzafferiyet kazandı (M. E. 202). Sipyona bundan dolayı *Afriken* unvanı verilmiştir.

Kartaca, İspanyadan ve Akdenizdeki adalardan vazgeçti. Tamamen silâhtan tecrit edildi. Donanmasını teslim etti. Libya kıt'ası haricinde muharebe yapmaktan menedildi. Hatta bu kıt'a dahilinde herhangi bir harp için Romanın müsaadesini almağa mecbur tutuldu. Kartacanın bu şartlar altında daha 55 senelik ömrü kalmıştı.

5. İTALYA HARİCİNDE FETİHLER

ROMANIN M. E. II. ASIRDA VAZİYETİ

Kartacanın inhizamından sora, artık Roma nüfuz ve kudreti bütün İtalya Yarımadasında ve adalarda reddolunamaz bir surette teessüs etti.

Galyalılar, Ligürler itaat altına alındılar. Sicilya, Sardinya ve Korsika adaları da daha evel zaptolunmuşlardı.

Bundan sora, Roma, İtalyanın emniyeti için haricî fetihlere başladı; Şarkî Akdeniz havzasında Makedonya ve Suriye kırallıkları vardı.

MAKEDONYA İLE HARP

Roma, meşhur korsanlar olan İlliryalıları hakimiyeti altına almıştı. Bu hal, bütün Yunanı zaptetmek hevesinde bulunan Filip V.in gözünü açtı. Kartaca ile bir ittifak yaparak Roma aley-

hine döndü. O sıralarda Anibal ile meşgul olan Roma, Filipe karşı entrikadan başka bir çare bulamadı. Atinayı, İspartayı, Bergamayı, Rodosu, İlliryalıları, Etolyalıları Filip aleyhine kıyam ettirmeye muvaffak oldu.

Filip Yunandaki Akaları topladı ve Etolyalılar ile İlliryalıları mağlûp etti. Fakat sora, kendisi de mağlûp oldu. Bunun üzerine bir muahede aktetti (M. E. 205). Bu muahede mucibince Roma, Anibala karşı serbest kalıyor; Filip te kendi tasavvurları için geniş serbesti kazanıyordu. Bu tarihte Mısır Kıralı Ptoleme V. öldü Filip, husule gelen karışıklıklardan istifade ederek Suriye Kıralı *Antiyokûs* ile Mısır memleketlerini taksim için anlaştı. Mısırın Ege Denizindeki yerlerini işgale başladı. Yunanlıların müracaati üzerine Roma orduları Makedonyaya girdiler. Filipi mağlûp ettiler. Filip, Yunandaki ve Asyadaki bütün memleketlerini terketti; donanmasını teslim etti. Ordusunun azaltılmasına razı oldu. Senatonun müsaadesi olmadan harp yapmamayı taahhüt etti, ve para tazminatı verdi. Bütün Yunan bu suretle Romanın eline geçti Senato, Yunana sebestisini iade etti ve Roma ordusu İtalyaya geri döndü.

SURİYE HARBİ Suriye Kıralı Antiyokûs, Mısırlıları mağlûp etti; Anadoluya tecavüz etti; Anibal bunun sarayına sığınmıştı. Antiyokûsü Roma aleyhine mütemadiyen harbe teşvik ediyordu. O esnada Yunanlılarda Roma aleyhine hareketler başladı. Antiyokûsü davet ettiler. Antiyokûs, Avrupaya küçük bir ordu ile geçti. Bütün Yunanlıların ve hatta Makedonya kıralının kendisine yardım edeceklerini ümit ediyordu. Fakat, kimse yerinden kımıldamadı. Romalılar 40,000 kişilik bir ordu gönderdiler. Bu ordu, Termopilde (M. E. 192) Suriye ordusunu mağlûp etti. Ertesi sene meşhur Sipyonun kardeşile beraber Asyaya geçmesine karar verildi. Roma donanması Aniballin idare ettiği Suriye donanmasını mağlûp etti. Roma ordusu Asyaya geçti. Manisa civarında yapılan muharebede mağlûp olan Suriye kıralı sulha razı oldu. Torosun şimalindeki bütün arazisinden vazgeçmeğe mecbur kaldı. Bütün donanmasını teslim etti. Harp tazminatı verdi. Bu muzafferiyet neticesinde bütün Yunan Romaya intikal etti. Antiyokûs Aniball kovdu, Anibal, *Bitinya* kıralına *(Prûnas)* iltica etti. M. E. 186 da Bitinya kıralı ile Romanın

himaye ettiği Bergama kıralı arasında muharebe oldu. Senato müdahale etti. İki muhasım arasında sulh oldu. Bu tavassutta Roma Anibalin teslimini istedi. Bunun üzerine Anibal de kendisini zehirledi (M. E 183).

MAKEDONYA İLE TEKRAR HARP (M. E. 171 - 168)

Filip V. in ölümünden sora Makedonya kıralı olan ikinci oğlu *Perse* Romanın bütün rakiplerini teşvike başladı. Romalılar bunu anlar anlamaz harp ilân ettiler.

Roma ordusu Perseyi tamamen mağlûp etti ve Esir aldı. Romalılar, Makedonya ve Yunanı Akaeli vilâyeti yaptılar. Bundan sora Romalılar Asyayı istilâya başladılar. Akdeniz tamamen Romanın hakimiyetine geçti.

İSPANYA

Zama muzafferiyetinden sora Kartaca bütün İspanyayı Romaya terketmişti. Fakat Romalılar bu defa karşılarında dağda yaşıyan ve çok sağlam ve muharip insanlar olan yerli kabileleri buldular. Bu kabileler Kartaca ve Roma muharebelerinde her iki tarafa vaziyetin icabına göre, muzaheret ederlerdi. Romalılarla başbaşa kalınca onları senelerce uğraştırdılar; nihayet Roma Afriken Sipyon kumandasında 60,000 kişilik bir ordu gönderdi. Bunun üzerine artık İspanyada hiçbir mukavemet kalmadı. Romanın bir vilâyeti haline girdi. Romalılar, bu vilâyete *Valansiya* adını verdiler.

KARTACANIN TEKRAR AYAKLANMASI

Bu vak'alar olup biterken Kartaca düştüğü vaziyetten kurtulmıya çalışıyordu. Anibal halka dayanarak demokrat bir hükûmet teşkil etti. Zenginlerden çok vergi aldı. Hazineyi doldurdu. Romalılar Kartacadan Anibalin teslimini istediler. Anibal bunun üzerine Küçükasyaya kaçtı. Oradaki maceralarını ve akıbetini daha yukarda gördük. Kartaca yine müreffeh ve zengin olmuştu. Romalılar da mütemadiyen Kartaca aleyhine harp istiyorlardı.

ÜÇÜNCÜ PÖN HARBİ VE KARTACANIN TAHRİBİ

Romalılar Kartacalıların en ileri gelenlerinden 300 kişiyi rehin istediler. Kartacalılar kabul etti. Romalılar Kartaca ordusunun bütün silâhlarının teslimini talep ettiler ve bundan başka Kartacanın terkini ve başka bir yerde şehir

inşası teklifini yaptılar. Bu ağır şartları Kartacalılar kabul edemediler, silâha sarıldılar. İki sene mukavemet ettiler. Nihayet Senato Afriken Sipyonun oğlu *Sipyon Emiliyen*in kumandasında bir ordu daha gönderdi. Bunlar şehri zaptettiler (M. E. 146). Bütün halk sokaklarda son nefeslerine kadar gayet kahramanca muharebeler yaptılar. Senatonun emrile genç Sipyon şehri tamamen tahrip etti. Bu suretle Kartacadan eser kalmadı.

GALYA NARBON VİLÂYETİ

M. E. 154 tarihinde *Kelt* kabileleri Marsilyanın müstemlekelerine taarruz ettiler. Marsilyalılar Romadan imdat istediler. Romalılar ordu gönderdi, *Keltleri* mağlûp etti; Cenubî Galya kıt'asına girdiler, oradaki kabileler arasında mevcut nifaktan istifade ettiler ve Cenubî Galyada yerleştiler. Narbon müstemlekelerini yaptılar ve yerleştikleri yerlere de *Galya Narbon* vilâyeti adını verdiler.

6. FETİHLERİN NETİCELERİ

İÇTİMAÎ HAYATTA DEĞİŞİKLİKLER

İspanya, Şimalî Afrika, Yunan, Makedonya ve Küçükasya sahillerinin süratle fethi Romanın bütün hayatı üzerinde derin tesirler yaptı. Roma halkını tamamen değiştirdi. "Lüks ve sefahet içinde cümhuriyeti imha etti."

Romada vatandaşların adedi çok arttı. Siyasî haklara malik olanlar, son zamanlarda İtalyada 4 milyonu buldu. Senatonun ekseriyeti zengin Pleplerin eline geçti. Servete müstenit bir "asalet sınıfı" meydana geldi.

ŞÖVALİYELER

Zenginlere tahsis edilen süvarı sınıfı kuvvet ve servetlerine istinat ederek zinûfuz bir sınıf meydana getirdi: Şövaliyeler. Bu sınıf fevkalâde tevessü eden ticareti, kuvvet ve zenginlikleri sayesinde inhisarları altına aldılar. Bir müddet sora vilâyetlerde vergileri de bunlar tahsil etmeğe başladılar. Merhametsiz bir surette alınan emlâk ve âşar vergileri halkı çok ezmeğe başladı.

PLEPLER

Asıl orduyu teşkil eden Plepler uzun muharebelerden sora avdetlerinde arazilerini metruk ve harap buluyorlardı. Maişetlerini temin için şehirlere iltica ediyorlardı.

ESİRLER Esirlerin adedi de ehemmiyetli bir surette artmağa başladı. Bunlar efendilerinin arazisinde gayet sefilâne bir hayata katlanarak çalışıyorlardı. Maamafih bunların bazıları ya efendilerinin lûtfu veya arttırdıkları para ile kendilerini satınalarak esaretten kurtuluyorlardı. Gitgide zengin olan bunlardan diğer bir sınıf meydana geldi.

BÜYÜK ARAZİ SAHİPLERİ Bu gibiler şehirlere iltica eden Pleplerin bıraktıkları araziyi, ellerine geçiriyorlardı. Zaman ile İtalyada kir aileye veya bir adama ait olmak üzere büyük arazi meydana geldi. Bunlar çok çalışmağa ve ameleye mütevakkıf olan zeriyatı yavaş yavaş bırakarak hayvancılık yapmağı tercih ediyorlardı. Bu, İtalyanın ziraî vaziyetini ve refahını müthiş bir surette bozuyordu.

FİKİRDE DEĞİŞİKLİK Atina, Isparta, Bergama, Suriye ve Mısırdaki medeniyetler fikirler ve ahlâklar üzerinde de derin tesirler yaptı. Yunan dili bütün İtalyaya girdi. Yunan edebiyat ve san'ati hakkında aristokratlarda ve hatta halk arasında büyük bir takdir hissi meydana geldi.

Yunan mabutları da Romaya nüfuza başladılar. "Apollon, Venüs„ Romalıların da Allahı oldu.

EDEBİYAT M. E. 250-200 tarihlerinde Yunan medeniyetinin tesiri altında Lâtin edebiyatı meydana çıktı. Odiseyi tercüme ettiler. Komediler, diğer tiyatro eserleri ve millî neşideler yazıldı.

SERVET, LÜKS VE SAN'AT Askerî muzafferiyetler Roma şehrinin büyümesine sebep oldu. Şehir birçok heykeller, mabetler, evler ve tiyatrolarla süslendi. Hususî servetler çok arttı. Herkes lükse ve sefahete koyuldu. Senato birtakım kanunlarla israfa mâni olmak istedi. Fakat muvaffak olamadı.

ADETLERDE DEĞİŞİKLİK: AİLE Roma halkının ahlâklarında, fikirlerinde, siyasî teşekküllerde husule gelen bu değişmeler âdetlerine kadar sirayet etti. Roma ailesi de değişti. Eskiden bütün aile kadın ve çocuklar ve esirler babaya tâbi idi. Baba, mutlak bir salâhiyete malik

idi. Hatta aile azasının hayatına bile hâkim idi. Kızlar babasına tâbi idi. Evlenir evlenmez tabiiyet kocasına geçerdi. Bununla beraber evli kadının ev işlerinde geniş bir salâhiyeti vardı. Hariçte itibarlı idi. Dinî bayramlara iştirak eder, oyunlara gider, evin dostlarını kabul eder, ziyaretler yapardı. Yalnız az çok kapalı ve münasip bir surette giyinmeğe mecbur idiler.

İzdivaçta talâk yok idi. Bilâhare hususî mukavelelerle bir sene devam eden izdivaç gibi talâk ta kabul edildi.

YEMEK İlk Romalılar, gayet kanaatkâr idiler. Basit ve az yemek yerlerdi. Biraz ekmek, tuz, bal ve meyva, yemek listesini teşkil ediyordu. İkinci asırdan itibaren Grek âdeti girdi. Süslü yemek salonlarında bir masa etrafında yataklar üzerinde uzanarak yedi, sekiz türlü yemek yerlerdi. Son zamanlarda kadınlar da yataklarda hep beraber yemeğe iştirak ederlerdi.

OYUNLAR Yine Yunan itiyatlarının tesirile Romalılar umumî eğlenceler ve oyunlara heves göstermeğe başladılar. Son zamanlarda hususî surette tertip edilen muhtelif koşular ve gladiyatör oyunları büyük bir rağbet görüyordu.

DİKTATÖRLER, İÇTIMAÎ VE SİYASÎ DEĞİŞİKLİKLER Bütün bu değişiklikler, ahlâk bozukluğu, nihayet Roma içtimaî heyetini sarsmıştır. Birçokları bu akıbeti evelden görüyorlardı. Yalnız şeflerde bunu tedavi etmek cür'et ve enerjisi kalmamıştı. M. E. 135 te Sicilyada esirler isyan etti. Kıyam vahşiyane bir surette bastırıldı. Fakat bu isyanlar sari oldu. İtalya ve Yunandaki esirler de isyana başladılar.

ROMADA DAHİLÎ MÜCADELELER, GRAKLAR Pleplerden bir aileye mensup olan iki kardeş, *Tiberyüs Graküs* ve *Kaiyüs Graküs*, eyi terbiye ve tahsil görmüşlerdi. M. E. 137 de Tiberyüs kestör intihap edildi. İspanyaya gitti. Yolda eski Etrüsk mamurelerinin nasıl harap olduğunu, toprakların ekilmediğini, ordudaki bozukluğu gözlerile gördü.

TIBERYÜSÜN ISLAHATI Ziraî koloniler yapmak, Plepleri tekrar topraklarına bağlamak, vergiler üzerinde tenzilât yapmak, hükûmete aldığı araziye mukabil tazminat vermek, fazla araziyi vatandaşlar elinde bırak-

mamak gibi esaslardan ibaret olan bir ıslahat projesini bir heyete hazırlattırdı ve bunu teklif etti. Kanun şiddetli hücumlara uğradı. Nihayet Senatonun teşvikile Tiberiyüs öldürüldü. Ondan sora kardeşi *Kaiyüs* çalıştı. Bu ziraî ıslahat projesinden başka bazı ıslahat daha yapmak istedi. Fakat Senatonun mukavemeti, entrikaları karşısında muvaffak olamadı. Senato konsüllerden *Abiniyüs* ü diktatör ilân etti. Kaiyüs öldürüldü. 3000 taraftarı mahkûm oldu. Bu suretle on iki sene devam eden bu mücadeleler ıslahat aleyhtarlarının galebesile neticelendi ve ıslahat yapılamadı.

YENİDEN İÇTİMAÎ İNKILÂP TEŞEBBÜSLERİ

Romalıların Afrikada Nümidyelilerle, Şimalde Romayı tehdit eden Kırımlılar ve Tötonlarla yapmak mecburiyetinde kaldıkları muharebeler bir müddet için dahilî mücadeleleri durdurmuştu. Fakat bunlar unutulunca Plepler tekrar birtakım iddialara başladılar. Bahusus o devrin kahramanı Mariyüsün Plep olması bunların cür'etini arttırıyordu.

Mariyüs Romaya dönüşünde siyasî bir rol oynamak istedi. Halbuki buna muktedir bir devlet adamı değildi.

Mariyüs Plepler ile aristokratlar arasında uzun müddet değişik vaziyetler aldı. Nihayet Plepler sokaklarda devam eden kanlı muharebelerden sora mağlûp oldular.

Bu karışıklıklarda İtalyotlar vatandaş hakkını istemeğe başladılar. İsyan ettiler. Bunlara karşı Mariyüs ve Silla isminde iki Roma kumandanının idaresinde şiddetli dahilî harpler oldu. Bunlara içtimaî harp denir.

MARİYÜS VE SİLLA

İtalyotlarla olan mücadeleler, Romaya karşı ayaklanan Pontus Kıralı *Mitridat* a karşı bir şey yapmağa müsait değildi. İçtimaî harp bitince Silla başkumandan intihap olundu. Fakat bu kumandanlığı Mariyüs istiyordu. Bu arzusunu yaptırmak için ahaliyi teşvik ettirdi. Silla şarka götürmek üzere hazırladığı kıt'alarile henüz Kampanyada bulunuyordu. Bu kuvvetleri topladı, Romaya girdi. Mariyüs taraftarlarını tardetti. Mariyüs güç hal ile Afrikaya kaçabildi. Silla Romada bir müddet kaldı ve asılzadelerin hakimiyetini temin ettikten sora Küçükasyaya gitti. Mariyüs fırsattan istifade ederek Romaya geldi ve konsül oldu. Fakat birkaç gün sora öldü.

MİTRİDATA KARŞI HARP

Pontus Kıralı Mitridat çok zeki, muktedir bir adamdı. Bütün Anadoluyu Romalılar aleyhine kıyam ettirdi. Anadoludaki Romalıları katliam etti. Yunana bir ordu gönderdi. Silla evvelâ Yunana çıktı. Bu orduyu mağlûp etti. Atinayı istirdat etti. Mitridat sulhe razı oldu. Bütün aldığı yerleri iade etti. Romada Sillanın rakipleri bunu çekemedi. Anadoluya başka bir ordu gönderdiler. Sillayı kumandanlıktan düşürmek istediler. Silla gelen orduyu kendi tarafına kazandı ve her iki ordunun başına geçti. Bir müddet daha Anadoluda kaldıktan sora İtalyaya döndü.

SİLLANIN DONÜŞÜ

Silla, Senatoya tehditli bir mektup gönderdi, intikam alacağını bildirdi. Brendiziye çıktı (B. E. 83). Yanında 40,000 kişilik, kendine çok bağlı bir ordu vardı; hiçbir mukavemete uğramadan Kampanyaya geldi. Silla aleyhine gönderilen ilk Roma ordusu, Silla tarafına geçti. Fakat ondan sora çetin muharebeler başladı. Fakat bütün bu kareketler Silla tarafından ezildi. Silla vaziyete hâkim oldu. Romadan merhametsizce intikam aldı. Binlerce kişiyi öldürttü. Mariyüsün cenazesi yakıldı. Külleri havaya serpildi. Mariyüsün akrabası olan henüz on sekiz yaşındaki *Jül Sezar* güç hal ile kurtuldu.

Silla kendini diktatör ilân etti.

SİLLANIN DİKTATÖRLÜĞÜ
KORNELYA KANUNLARI
(M. E. 82 - 97)

Silla tam bir imparator oldu. Çıkarttığı kanunlara *Kornelya Kanunları* dendi. Çünkü Sillaya *Kornelyüs Silla* denirdi. Silla yaptığı kanunlarla eski askerlerinden 120,000 kişiye arazi dağıttı. 10,000 esiri serbest bırakarak onlara kendi ismini verdi (Korneliyenler). Diğer kanunlarla halkın haklarını azalttı.

Senatoya 300 şövalîye sokarak Senatoyu kuvvetlendirdi. Her türlü hak ve salâhiyeti Senatoya verdi.

Senatonun muvafakati olmadıkça halk hiçbir kanun hakkında rey veremezdi. Halk hakimiyeti kalmamıştı.

Artık tribünler halka kanunlar teklif edemiyecek ve hükûmetin tedbirlerine karşı duramıyacaktı.

SİLLANIN FERAGATİ VE ÖLÜMÜ

Silla yaptığı teşkilâtın kendi kendini idare etmeğe muktedir olacağına kani olarak diktatörlükten feragat etti (M. E. 76). Silla bu kararını, umuma verdiği bir nutukla bildirdi. Bu nutukta herhangi bir kimsenin kendi aleyhinde bir şikâyeti olup olmadığını da sormak cesaretinde bulundu; Kum şehrindeki villasına çekildi, ertesi sene orada öldü.

İÇTİMAİ VE DAHİLİ KARIŞIKLIKLAR, POMPE

Silla Anadoludan İtalyaya çıktığı sıralarda, Pompe adlı genç bir asker etrafında bulunanlardan bir kuvvet teşkil etti. Onları kendi parasile teçhiz eyledi ve besledi. Bu kuvvet bazı küçük muvaffakıyetlerden sora Pompeye *Imparator* (Büyük) unvanını verdi. Pompe bu unvanla kendini ve kuvvetlerini Sillanın emrine takdim etti. Silla bu genç taraftara ciddî bir imparator gibi muamele etti. Bir müddet sora Silla bu gençte birtakım liyakatler gördü, onu evvelâ Sicilyaya sora da Afrikaya vazife ile gönderdi. Bu vazifeler ancak eski konsüller tarafından görülebilirdi. Pompe avdetinde Sillaya damat oldu. Fakat Pombe bu yakınlığı kendi menfaatine kullanmadı. mağrurdu. Sillayı velinimeti değil, muadili sayar ve cesaretle "Silla mazidir, ben, Pompe, istikbalim„ derdi.

LEPİDÜSÜN İSYANI

Pompe az zamanda kendi istiklâlile harekete geçti. M.E. 78 inci yıl için yapılan konsül intihabında *Lepidüs* namında şüpheli bir adam da konsül oldu. Pompe, Lepidüsün konsül olmasına yardım etmişti. Fakat Lepidüs işe başladıktan sora Sillanın yaptıklarını bozacak işlere girişmek istedi. Silla henüz yaşıyordu. Senato, Silla kanunlarını bozmak istemedi. Lepidüs Etrüryaya gitti. Ve topladığı kuvvetle Roma üzerine yürüdü.

Silladanberi elde harp adamı olarak 28 yaşına girmiş olan Pompeden başka kimse bulunmadığından onu Lepidüse karşı memur ettiler. Pompe Roma civarında muvaffak oldu. Romaya dönerken kendisine ordusunu terhis etmesi emrolundu. Dinlemedi, Senato korktu. Onu uzaklaştırmak için gayrikanunî olduğu halde büyük salâhiyetle İspanyaya memur etti. Silla daha sağlığında, Pompeye "Büyük„ unvanını vermişti.

SERTORYUS

Mariyüsün adamlarından olan Sertoryüs İspanyaya kaçarak adaleti ve cesareti sayesinde yerlileri kendisine bağladı. Onları tensik etti.

Silladan kaçan gayrimemnun Romalılar onun etrafına toplandı. Onlardan bir sena yaptı. Onlara ordusunda rütbeler verdi. Kendi sadece Pretor unvanını taşıdı. Maksadı İspanyayı Roma İmparatorluğundan ayırmak değil, Sillanın Romaya zorla kabul ettirdiği aristokrat teşkilâtı yıkmak idi.

Sena Pompeyi Sertoryüse karşı göndermişti. Pompe, Sertoryüsün de çarçabuk işini bitireceğini ümit ediyordu. Fakat öyle olmadı. Harp hiçbir kat'î netice alınmadan uzayıp gidiyordu. Fakat Sertoryüs ordusunda nifak ve ayrılıklar oldu. Sertoryüsün kendisi de bir ziyafette kendi zabitleri tarafından katledildi. Onun ölümünden sora ordusu dağıldı. Bu sayede Pompe lâyık olmadığı halde muzaffer olmuş oldu.

İSPARTAKÜSÜN İSYANI

Bu sıralarda isyan eden esirler tarafından açılan yeni bir harp İtalyanın her tarafında patlak verdi. Fakat bu defa harp açanlar muharebeye alışkın insanlar ve Trakyalı, Galyalı gladiyatörler idi. Asiler *İspartaküs* ün emri altında mükemmel bir ordu vücuda getirmişlerdi. Üzerlerine gönderilen Roma ordularına karşı koyuyorlardı. Birçok mücadeleden sora İspartaküs Roma ordusunun başında bulunan konsül Krasüse mağlûp oldu ve öldürüldü.

Bu muharebeden kurtulup şimale kaçan bazı esir çeteleri, ordusuyle İspanyadan gelen Pompe üzerine düştüler. Pompe onları mahvetti.

KRASUS İLE POMPENİN BERABER ÇALIŞMALARI

Krasüs ve Pompe, herbiri orduları başında olduğu halde karşı karşıya geldiler. Birbirile muharebe edebilirlerdi. Bunu yapmadılar. Cümhuriyete hâkim olmak için birleşmeyi tercih ettiler. Her ikisi konsül intihap olundular. Fakat her ikisi ihtiyaten ordularını Roma kapılarında ordugâhlarda tuttular.

SİLLA KANUNLARININ KALDIRILMASI (M. E. 70)

Pleplerin ve şövaliyelerin Silla tarafından kaldırılan eski hak ve iktidarları iade edildi. 621 Senatör liyakatsizliklerinden dolayı Senatodan çıkarıldılar. Senatonun vazifeleri tahdit olundu.

KORSANLAR HARBİ

Pompe konsüllükten ayrıldıktan sora hususî bir hayata girdi. Pompe kendisini devletin en büyük adamı mertebesine çıkaracak büyük bir kumandanlığı hasretle bekliyordu. Korsanlar harbi ona beklediği fırsatı verdi.

Bütün Sicilya ve Küçükasyanın bütün kayalıklı koylarında korsanlar yerleşmişti. Bunlar yavaş yavaş bir devlet teşkil ettiler. Limanları, tersaneleri ve bir harp filoları oldu. Şehirlere hücum ettiler. İtalya sahillerine de geldiler. Pompe büyük salâhiyet ve kuvvetle korsanların tedibine memur edildi. Pompe altı hafta içinde İtalya ve Sicilya denizlerini korsanlardan temizledi. İki aydan daha az bir zamanda korsanları Ege Denizinden kovdu.

Pompenin Romada şöhret ve nüfuzu nihayetsiz dereceyi buldu.

ŞARK HARBİ

Pompeye Mitridata karşı açılan harbin idaresine nezaret etmek, istediği gibi ittifak ve muharebe yapmak salâhiyetleri verildi.

Mitridata karşı gönderilmiş olan kumandan Mitridatı mağlûp ve bütün Pontus memleketlerini istilâ etmişti. Ordusunun itaatsizliği hakkında yanlış raporlar alan Senato kendisini geriye çağırdı. Bunun üzerine Pompe şarka gitti ve hazır zaferler kazandı. Mitridat damadı ve oğullarından biri tarafından hıyanete uğradı ve intihar etti.

Pompe Küçükasyayı Romaya tâbi vilâyetlere taksim etti. Bu harp neticesindedir ki Kudüsü ve Palestini aldı.

ÇİÇERO VE KATİLİNA

M. E. 64. tarihinde meşhur bir hatip olarak tanınmış bulunan *Çiçero* Konsül intihap edildi. İntihabı kazanamıyan *Katilina* iktidar mevkiini ele geçirmek için kanun yollarını bir tarafa bıraka-

rak bir Komplo yapmağa, isyan çıkarmağa karar verdi. Romada muhtelif yerler yakılacak, reisler öldürülecek ve karışıklıktan istifade edilerek iş başına geçilecekti.

Çiçero ve hükûmet bu plânı haber almışlardı. Bununla beraber Çiçero Katilinayı tevkif ettirmedi. Onun Senatoda herkesin ortasında canıyane plânını şiddetle yüzüne vurmak suretile Romadan çıkmasını istedi. Katilina Romayı terketti ve kendisile beraber olan askerî kuvvetin başına geçti. *Senato* Katilinanın Romadaki arkadaşlarını tevkif ettirerek idam ettirdi. Katilina da üzerine gelen hükûmet kuvvetlerile ümitsizce mücadele ve muharebe ederken intihar etti.

7. SEZAR.

Katilina ortadan kaldırıldı. Fakat, bununla bütün tehlikeler ortadan kaldırılmış olmadı. Mahir ve kuvvetli birtakım muhterisler, cümhuriyeti tehdit ediyordu. Bunlar, Pompe, Krasüs ve bunlardan daha fazla, Sezar idi.

Jül Sezar, aristokrat bir aileden olmakla beraber, Halk Fırkası reislerinden biri oldu. Hırs kendisine Senato aleyhine vaziyet aldırdı

Sezar, zarif, ince, eğlenceyi sever, çok iyi söz söyler bir adamdı. Şiirle de uğraşırdı Fakat cazibeli, görünüşte fevkalâde bir deha, nadir açıklık ve incelikte bir zekâ sahibi idi. Çok âlicenap idi.

Mukayese edilmez bir kumandan ve teşkilâtçı idi. Sezar Konsül olmak istiyordu. Pompe de Romaya döndü ve ordusunu terhis etti.

Sezar Krasüsle beraber Pompenin de kendisine yardım etmesi lüzumunu anladı. Onları biribirine yaklaştırdı. Bunların her ikisi de muhtelif sebeplerle Senatodan memnun değil idiler. Üçü politika işlerinde biribirine yardım etmek üzere aralarında gizli bir ittifak yaptılar. Buna birinci *Triyomvira* derler. Bu anlaşmadan ilk istifade eden Sezar oldu. Kendini konsül intihap ettirdi (M. E. 59).

Sezar ilk iş olmak üzere bir ziraat kanunu yaptırdı. Fakir vatandaşlara, üç çocuk babalarına Kampanyada bakımsız kalan araziden verdirdi. Bu, Sezara şöhret kazandırdı. Bundan başka şövalyelerin vergilerini azaltti. Sezar konsüllüğü

esnasında, reyiâmla Galya valiliğini kendine temin etti. Dört lejiyon emrine verildi. Sezar kendi şahsına bağlı orduyu Galyada teşkil etti (M. E. 58-50).

SEZARDAN EVEL GALYA

MEMLEKET VE AHALİ

Romalılar, Atlas Denizi, Ren ırmağı, Alp silsilesi arasında bulunan bütün memleketlere Galya (Gol) derlerdi, Galya M. E. I. asırda, nihayetsiz ormanlarla örtülüydü; daha o zaman ahalisi çoktu. Muhtelif ırktan 6-10 milyon insan vardı.

Galyanın, ilk ahalisinin temelini, soradan Alp eteklerine sürülen Ligürler teşkil ediyordu. İspanya yolu ile gelmiş olan İberler, Ligürlerle azçok karışmış oldukları halde Pirene dağlarını işgal ediyorlardı.

M. E. VI. asra doğru, Foçalılar Massilya (Marsilya) yı inşa ettiler ve civarda birtakım müstemlekeler yaptılar.

Gollülere alfabeyi, parayı, bağ ve zeytin ekmeyi öğretenler bunlardı.

M. E. IX. asırda şarktan Ren ırmağını geçerek biribiri ardınca kümeler halinde gelen istilâcı Keltler hemen bütün Galya kıt'asını işgal ettiler. Bunlar, soraları Ren ve Sen ırmakları arasındaki araziyi Belçikalılara terkettiler.

Gollüler, çok bira ve şarap içerlerdi. Avı, muharebeyi, köpekleri ve atları çok severlerdi. Büyük ateşler etrafında toplanır, yemek yerlerdi. Irmaklarda ve Atlas Denizinde ticaret yaparlardı. Maden ocakları işletirlerdi, silâhlar ve mücevherat yaparlardı. Altın ve gümüşten para basarlardı. Büyükler gençleri ağızdan tedris ederlerdi. Onlara dinlerini ve ırklarının efsanevî tarihini ve kahraman bir muharibin vazifelerini öğretirlerdi. Hükûmetleri, reisleri ve senatoları vardı.

Soraları siteler dahilinde siyasî entrika ve mücadeleler başladı. Bunun neticesi olarak muhtelif fırkalar, Germenler veya Romalılar gibi ecnebileri memleketlerine davete başladılar.

Galyalıların aralarındaki bütün mücadeleler birlik yapmak hırsından ileri geliyordu.

Bir sınıf halk vardı ki *(Druitler)* ırklarının eski menşe birliği hatırasını ebedileştirmiye çalışıyorlardı. Fakat bu sınıf halkın gayret ve salâhiyetleri cenuptan Romalıların, şarktan Germenlerin tehdidine maruz bulunan Galyada birliğin vücut bulmasına kâfi gelmedi.

Daimî geçimsizlik içinde yüzen koca Galya hakikaten zengin bir avdı. Ren ırmağının sağ sahilinde oturanlar bu memlekete göz dikmişlerdi. Romalılar da buraya bir nevi altın memleketi gibi bakıyorlardı.

ROMA VE GERMENLER

Sezardan evel Roma, Galyayı zaptetmeyi düşünmedi. Yalnız Narbon vilâyetini tesis ederek İtalya ile İspanya yolunu temin ve Marsilyayı himaye etmekle iktifa ediyordu. Bir de Roma aristokratları Galyalılarla samimî münasebette idiler. Onlarla muharebe istemiyorlardı.

Germenlerin tehdidi bilâkis Galyayı korkutuyordu. M. E. I. asırda Germenler Renin sağ sahilini zaptettiler. Irmağın sol sahilinde bulunan siteleri haraca bağladılar. Nihayet Galyalılar, Romadan imdat istediler.

SEZARIN İDARESİ

Sezar, bu Gol davetini şüphesiz tahrik ve teşvik etmişti. Çünkü bu davet kendisi için Galya kıt'asına girmiye vesile olacaktı. Galyalılarla Sezar arasında kuvvetçe müsavat yoktu. Sezarın ordusu azdı. En çok 70,000 kişi idi. Fakat bu ordunun, kıymeti çoktu.

Hususile başında da askerleri tarafından taassup derecesinde sevilen Sezar vardı. Sezar, Gollülere kendini sevdirmesini bildi.

GALYA HARBİ

Sezar, iki sene içinde (M. E. 58-57) Galya memleketlerini baştanbaşa hakimiyeti altına aldı. Sezar evvelâ Galyalıların müdafii gibi kendini tanıttı. Bu sıfatla Sezar Galyanın düşmanlarını yendi.

Gollüler Sezara teşekkürlerini gönderdiler. Fakat, Sezarın ordusu ile Galyada kaldığı, Gollülerden vergi tarhettiği görülünce hoşnutsuzluk başladı. Sezar, yavaş yavaş Galyanın her yerini itaat altına aldı.

Sezar fetihlerini kuvvetlendirmek için Germenleri ezmek

istedi. Çünkü bunlar daima Ren ırmağını geçmeğe teşebbüs ediyorlardı.

Sezar, Ren sol sahilinde yerleşmek istiyen Germen kabilelerini katliam ettikten sora birkaç günde Ren üzerinde askerlerine yaptırdığı bir ahşap köprüden geçti. Irmağın sağ sahilinde bulunan Germenlere dehşet saldı (M. E. 55). Ondan sora Sezar Britanyaya çıktı. Çetin muharebelerden sora galip geldi. Rehinler istedi ve Britanyayı haraca bağladı.

Sezarın bütün bu muvaffakıyetlerine rağmen Galya memleketleri henüz istiklâllerinden geçmiş değillerdi. Yer yer ayaklanmalar başladı. Bunlarla çok uğraşıldı. Nihayet bütün Gollüler bir reis etrafında toplandılar.

Müthiş bir muharebe oldu. Sezar bizzat elinde kılıç muharebe etti ve hatta kılıcını kaybetti. Bir Germen süvarı kolunun Sezar lehine harbe müdahalesi Romalıları kurtardı. Gol ordusuna *Versengetoriks* namını alan genç birisi kumanda ediyordu.

Bu vaziyet karşısında Versengetoriks muvaffak olamayacağını anlayınca şahsını feda ederek hemşerilerinin hayatını kurtaracağına hükûm verdi ve Sezara gidip teslim oldu. Romaya götürüldü, 6 sene hapiste kaldı, Sezarın zafer alayı günü idam olundu. Bundan sora Galya Romanın bir vilâyeti oldu (M. E. 51).

SEZARIN DİKTATÖRLÜĞÜ

ROMADA ANARŞİ Sezar, Galyaya hareket eder etmez Romada işitilmedik derecede intizamsızlıklar başladı. Pompe Senatoya yanaştı ve onun hoşuna gitmek için menfada bulunan Çiçeroyu da getirtti. Çiçeronun hitabeti sayesinde kendi salâhiyetini genişletti. Fakat, Sansör Katonun torunlarından genç *Katon* son derecede fazilet nümayişlerile Senatoya hâkim oldu. Bu sebeple Senato, Pompeye istediği kadar müsaadeli davranmadı, bundan memnun olmıyan Pombe, bu defa Sezara yanaştı. Sezar, Galya fetihlerini ikmal etmek için kumandanlığını uzatmak ihtiyacında idi. Diğer taraftan Krasüs te, askerî zaferlere teşne

olduğundan şark ordusunun başına geçmek istiyordu. Bu üç adamın herbiri, diğerine henüz muhtaç olduklarından bir yerde buluşarak yaptıkları konferansta ittifaklarını kuvvetlendirdiler (M. E. 56). Şu noktalar üzerinde de anlaştılar:

A — Sezarın Galyadaki kumandanlığı beş sene uzatıldı.

B — Pompe ve Krasüs konsül intihap olundu.

C — Bir reyiamla, Senatoya rağmen Pompeye, İspanya ve Afrika valiliği ve Krasüse Suriye valiliği verildi.

TRİYOMVİRANIN BOZULMASI

Pompe, tayin olunduğu valiliğe gidecek yerde, onu kendi adamlarile idare ettirdi. Kendisi İtalyada kaldı. Krasüs Suriyeye gitti, bir muharebede Part süvarileri tarafından sarılarak ordusunun dörtte üçü ve kendisi öldürüldü. Bu sıralarda, Sezar dahi, Galyalıların müteakıp isyanlarını bastırmakla uğraşıyordu. Romada büyük karışıklıklar oldu. Senato, yegâne konsül kalan Pompeye fevkalâde salâhiyetler vererek kendisine sığındı. Pompe, istediğine kavuşmuştu. Artık Sezarla müttefik kalmakta faydası yoktu. Çünkü vaziyete hâkim olmuştu.

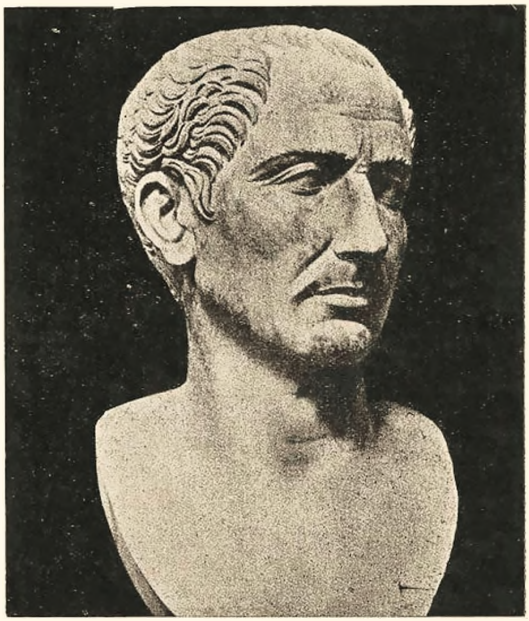

Sezar (M E 100-44)

SEZARIN AZLİ

Pompe, Romada hâkim olmuştu. Fakat, Sezarın da o zamana kadar görülmemiş gayet güzel ve kuvvetli bir ordusu vardı.

Sezarın plânı şu idi: Hiçbir halde, sade bir adam gibi

Romaya dönmek istemiyordu. Çünkü, hasımlarının kendini ittiham edeceklerinden korkuyordu. Bunun için ikinci defa konsül intihap olunacağı zamana kadar Galya valiliğini ve ordusunu muhafaza etmeyi düşünüyordu.

Pompe de hâkim kalmak için Sezarı mahvetmeyi düşünüyordu. Bu maksatla müstacel bir kanun çıkarttı. Bu kanuna göre, konsül namzetleri, intihapta şahsan hazır bulunmaya mecbur olacaktı. Bir de, konsül olanlar, konsüllüğünden sora, beş sene geçmedikçe bir vilâyet valiliğini alamıyacaktı. Pompe, bu kanunla, Sezarı ordusuz vezayıf bir vaziyete düşürmeyi düşünüyordu. M. E. 50 senesinde Senato, Sezarın azli hakkında müzakerelere başladı. Sezar, Pompe, ordusunu bırakmadıkça kendisi de ordusunu bırakmıyacağını bildirdi. Bir taraftan da ordusu ile Roma üzerine yürüdü. Buna karşı durmaya Pompe memur edildi.

DAHİLÎ HARP, SEZARIN GARPTA HAKİMİYETİ

Sezar, süratle düşmanlarını hazırlıksız yakaladı. Pompe, hazineyi almıya bile vakit bulmaksızın Romadan kaçmaya, Epire kadar çekilmeye mecbur oldu.

Sezar, İtalyaya hâkim olduktan sora, İspanyaya döndü. Orada da Pompenin adamlarını kâmilen esir etti. İspanyadan avdetinde Marsilyayı da zaptetti.

Sezar, Romaya döndü ve konsül intihap olundu. Ondan sora ordusu ile Epire geçti. Tesalyaya indi. *Farsala* da kat'î bir muharebe oldu. Pompe ordusu, tam bir inhizama uğradı. Pompe, Mısıra kaçtı. Fakat Mısır kıralı Pompeyi öldürdü ve başını Sezara gönderdi.

SEZARIN ŞARKTA HAKİMİYETİ

M. E. 81 denberi Romanın himayesinde bulunan Mısır, medeniyet ve zenginliğile Sezarın hoşuna gidiyordu. Sezar, Pompeyi takiben Mısıra kadar gitmişti. Orada İskenderiyede yerleşti. Kleopatrayı kıralıça yaptı.

Pontus Kıralı Mitridatın oğlu Anadoluyu istilâ etmişti. Sezar, bunun üzerine yürümek için Mısırdan ayrıldı. Anadoluya geçti. Açtığı harp beş günde bitti. Sezar bu harp hakkında bir dostuna şöyle yazıyordu: "Veni, vidi, vici, *geldim, gördüm, yendim.* Bundan sora İtalyaya döndü.

Sezar, şarkta bulunurken, Pompe taraftarları Tunusta kuvvetli bir ordu topladılar. Sezar, bu orduyu da tamamen mah-

vetti. Bu muharebeden kurtulanlar İspanyaya kaçtılar. Orada bir ordu toplamaya muvaffak oldular. Sezar yetişti, bu orduyu da kanlı bir muharebe ile mağlûp etti.

HAYAT KAYDI ŞARTİLE SEZAR DİKTATÖR

Sezar, artık devletin reisi oldu. Halk, kendisini bütün hayatınca diktatör yaptı. Her salâhiyetleri nefsinde topladı. Bundan sora artık Senatonun toplanması bir şekilden ibaret kaldı.

Sezar, teşkilât ve icraatında muvaffak olmak için bütün hüsnüniyet sahiplerinin yardımını istiyordu. Ağır tedbirlerden çekindi. Kendine itaat eden düşmanlarını affetti. Cümhuriyetçileri zaman zaman iş başına getirtti.

Sezar tarafından alınan tedbirler fevkalâde idi. Silla zamanındanberi görülmiyen bir intizam hasıl oldu. Valilerin salâhiyetlerini azaltti, her tarafta şiddeti kaldırdı.

AHALİ SINIFLARI

Eski askerlerine vilâyetlerde arazi verdi ve onları, işsiz kalanları kullanmaya mecbur etti. Birçok nafıa işlerine, kütüphaneler inşasına teşebbüs etmek istiyordu. Hatta Narbon vilâyetinde ve İspanyada mümbit arazide 80,000 kişi yerleştirmek istiyordu. Bu suretle uzaklarda yerleştirilecek olan işçi ve askerlerin politika cereyanlarından uzak kalarak mütevassıt bir halk teşkil edeceklerini düşünüyordu.

İMPARATORLUĞUN BİRLEŞTİRİLMESİ

Bu suretle müstamereler teşkili garpta Roma müesseselerini ve dilini neşre de hizmet edecekti. Sezar, bu müstamerelere vatandaş hakkı vermeyi de düşünüyordu, ve bunu kısmen de yaptı. Umumî bir kanun yapmayı da düşünüyordu. Sezarın bu gidişi büyük bir İmparatorluk tesisi idi *(Renkli Harita. 7)*. Bu İmparatorlukta İtalya ile vilâyetler ve galipler ile mağlûplar arasında fark olmayacaktı.

SEZARIN KATLİ

Sezarın kıral olacağından korkulmıya başlandı. Sezar çoktan kırallığın haricî alâmetlerini takınmıştı. Paraların üzerine resmini bastırmak hakkı vardı. Fildişinden heykeli, oyun meydanlarında allahların heykelile beraber gezdirilliyordu. Doğduğu ayın ismi kendi ismi olan *Yûliyûs* (temmuz) kondu.

Nihayet, bir düğünde, dostlarından biri Sezara, bütün halkın önünde bir taç takdim etti. Halk sessiz durdu. Sezar bu kırallık alâmetlerini reddetti. O zaman, Romalılar kendisini alkışladılar. Fakat, halk, Sezarda bir tereddüt hissetmişti.

Pompe taraftarlarınca idare olunan gizli bir fesat cemiyeti teşekkül etti.

M. E. 44 te Sezar kendine edilen nasihatlere rağmen evinden çıkıp Senatoya gitti. Suikastçılar bir ricada bulunmak behanesile etrafını sardılar, hemen hançerle hücum ettiler. 23 yerinden yaraladılar. Kendi yetiştirdiği ve çok sevdiği Brütüsü hançerini kaldırmış olduğu halde karşısında gördüğü zaman " *Sen de mi oğlum !* „ diye haykırarak yüzünü örttü ve kendini hiçbir inilti çıkarmıyarak öldürülmiye bıraktı. 57 yaşında idi.

CÜMHURİYETİN SUKUTU

ANTUVAN Konsül Antuvan Hazineye ve Sezarın evrakına ve parasına vaziyet etti, süvarı kumandanı *Lepidüs* ile anlaştı.

Sezarın cenaze alayında Antuvan, Sezarın vasiyetnamesini okuyarak, onun eyiliklerini sayarak, kanlar içindeki cesedini teşhir ederek, derece derece halkı heyecana getirdi, o kadar ki, halk, kaçmış olan suikastçıların evlerine hücum ederek yaktılar. Bundan sora, Romaya hâkim olan Antuvan, para ve asker sayesinde Sezarın evrakından bulduğu bütün tedbirleri ve fikirleri tatbik sevdasına düştü.

OKTAV Bu sırada, Sezarın küçük yeğeni olan *Oktav*, Romaya geldi. 19 yaşında idi. Zayıf, ince, mahcup ve fakat haris, inatçı, müdahenede mahir bir çocuktu. Sezar, bu çocuğu evlât ve varisi yapmıştı. Diktatörün mirasına konmak için Antuvandan haber gelmesini beklemeksizin her şeyini satarak ve biraz da borç alarak Sezar isminin şöhreti sayesinde 10,000 asker topladı. Bunu haber alan Antuvan, Romadan kaçtı.

Bu sırada resmî bir unvanı olmıyan, fakat, belâgati ve mazisi ile devrinin birinci şahsiyeti bulunan Çiçero, Oktava

istinat etmekten başka çare olmadığını düşündü. Ona göre, Oktav, çok genç olduğundan henüz kendisinden korkulacak vaziyette değildi. Onu şimdilik, Antuvana karşı kullanmak, o iş bittikten sora, Oktavı da mahvetmek mümkün görünüyordu.

Oktavı daha evel Modene gitmiş olan Antuvan aleyhine gönderdiler. Moden civarında cereyan eden muharebelerde Antuvan, çok kuvvet kaybetti ve Alplerin ötesine çekildi. Oktav ordunun başında yegâne amil kalmıştı. Senato, bu genç harisin göz diktiği konsüllüğü reddetmek tedbirsizliğinde bulundu. Oktav, ordusu ile Romaya yanaştı ve 20 yaşında olduğu halde kendisini halka konsül intihap ettirdi.

Fakat, Antuvan durmadı, beraberinde Lepidüs olduğu halde mühim bir kuvvetle İtalyaya girdi. Senatonun muzaheretine malik olmıyan Oktav, bunlarla anlaşmayı daha muvafık buldu. Aralarında bir Triyomvira yaptılar. Sicilya, Afrika, Sardinya Oktava, Galya kıt'ası Antuvana ve İspanya Lepidüse bırakıldı. Bir de Sezarın katilleri aleyhine bir harp açmak hususunda birleştiler. Birçok kişiler katlettiler. Oktavın hamisi olan Çiçero bile bu akıbetten kurtulamadı.

Triyomvirler, Romada ve garpta hâkim oldular. Fakat, bütün şark Sezarı öldüren cemiyetin başları Brütüs ile Kassiyüsü tanıyordu.

FİLİP HARBİ

Büyük Pompenin oğlu *Sekstüs*, Sicilyaya yerleşmişti; çok kuvvetli bir de donanması vardı. Brütüs, Makedonyada ve Yunanda, Pompe ordularının bakıyelerini topladı. Kassiyüs Suriye valisi idi, o da para ve asker topladı.

İki tarafın karşılaşması, Makedonya şarkında Filip şehri yanında bir ovada oldu. Her iki taraf, hemen müsavi kuvvette idi (100,000 kişi kadar). Lâkin Sekstüsün donanması Triyomvirlerin noksanlarının ikmalini güçleştiriyordu.

Yirmi gün aralıkla iki muharebe verildi (M. E. 42).

Birinci muharebede, Kassiyüs Antuvan tarafından mağlûp edildi ve intihar etti. İkinci muharebede Brütüs te mağlûp oldu; o da intihar etti. Oktav hasta idi. Muharebelere iştirak etmedi; fakat galibiyetten sora, en merhametsiz o oldu.

Oktav ve Antuvan artık birinci derecede vaziyete hâkim olmuşlardı. Yavaş yavaş onu işten çekerek nihayet aralarından çıkardılar.

ANTUVAN ŞARKTA, BRENDİZİ MUHAREBESİ

Filip şehri muharebesinden sora Antuvan şarka gitti. Orada Mısır Kıralıçası Kleopatraya tesadüf etti. Kleopatra Kassiyüse yardım ettiği için af talebine gelmişti. Kleopatra altı dil konuşur, münevver ve güzel bir kadındı. Antuvanı aldı. Payitahtı olan İskenderiyeye götürdü.

Antuvanla Oktavın arası bozuldu. Antuvan Asyadaki vilâyetleri Kleopatranın çocuklarına kırallık unvanile birer birer vermeğe başladı. Şarktaki Roma vilâyetlerini Kleopatraya bıraktığına dair bir de vasiyetnamesi ele geçti. Oktav buna istinaden efkârı umumiyeyi Antuvanın aleyhine çevirdi.

AKSİYOM MUHAREBESİ

Antuvan, ordusunu Epir sahiline çıkardı. Oktavın ordusu *Aksiyom* da bulunuyordu. Antuvanın ordusu, 100,000 piyade, 12,000 süvari kuvvetinde idi. Oktavın ordusu bundan daha azdı. Antuvanın donanması, Kleopatranın donanmasile birleşmişti. Hepsi 500 harp gemisi idi. Agripa tarafından kumanda edilen Oktavın donanması ise 200 harp gemisinden ibaretti. Antuvan, evvelâ bir deniz muharebesi vermek istedi. Deniz üzerinde muharebe başladı. Muvaffakıyet henüz belli olmadığı bir sırada 60 Mısır gemisi birdenbire muharebe meydanını bırakarak kıralıça ile beraber olanca süratlerile kaçtılar. Antuvan donanmasını terkederek Kleopatranın yanına koştu. Antuvanın donanması daha birçok zaman muharebeye devam etti; fakat kumandanlarının kaçmasından cesareti kırılan donanma ve karadaki ordu muharebesiz teslim oldular.

ANTUVAN VE KLEOPATRANIN ÖLÜMÜ

Oktav, Antuvanın eski dostlarına âlicenaplıkla hareket etti. Onları affetti. Romaya döndü. Antuvan ise Kleopatranın refakatinde olarak İskenderiyeye dönmüştü.

Bir müdde sora Oktav, Nil ağzında görüldü. Antuvan mukavemete teşebbüs etti. Süvarisi ile ümitsiz muharebe etti. Fakat, herkes kendisini terkediyordu. Bu esnada Kleopatranın öldüğüne dair kendisine yanlış bir haber verilerek aldatıldı (M. E. 30).

Kıralıçaya gelince; o Oktav ile bir mülâkatında Sezar ve Antuvana yaptığı gibi onun da affini ve muhabbetini kazanmıya yeltendi. Oktav, kendisini müphem sözlerle cesaretlendirerek zaman kazanmak istiyordu. Maksadı, Kleopatrayı

zafer alayında göstermek için hayatta tutmak istiyordu. Fakat Kleopatra intihar ederek onun elinden kurtuldu.

Oktav, sükûneti tesis için kışı şarkta geçirdi. Ve Mısırı Romanın bir vilâyeti olarak ilân etti.

8. İMPARATORLUK
OGÜST VE YENİ REJİM

OKTAV TEK BAŞINA HÂKİM

Oktavın galebesini Romalılar millî bir zafer olarak karşıladılar. Avdetinde kendisine büyük bir zafer alayı yapıldı. Mahir bir politikacı olan Oktav, bundan istifade etti. Gayet mütevazi demokrat bir hal takındı.

500 senedenberi devam eden aristokrat cümhuriyet Oktavın elinde hiçbir çarpışma olmadan, yavaş yavaş hemen mutlak bir hükümdarlığa döndü.

Oktav, askerî ve sivil iktidar (imperium) ve salâhiyetleri yavaş yavaş nefsinde toplamıya başladı. Fakat, daima Senatoya dikkat ve hürmet eder, zevahiri kurtarmıya çalışırdı.

Oktav, hayat kaydı şartile Konsüllüğü reddeti. Diktatörlüğü de kabul etmedi.

İmparator Ogüst

MUTLAK HÜKÜMDARLIĞIN HAKİKATİ

Oktav eskidenberi taşıdığı *İmparator* unvanile bütün askerî kuvvetlerin kumandasını elinde tutuyordu.

Dinî sıfat ta almıştı. Senato, kendisine *Ogüst* unvanını da verdi. Bu unvan o zamana kadar yalnız mabutlara verilmişti; ulvî, namdar demektir. Bu isim, onun Oktav ismini unutturdu. Bir nevi kutsiyet kazandı.

İDAREDE İNTİZAM Efkârı umumiye Ogüstle beraberdi. Ogüst, herkesin eyiliğini isterdi; bunu hissettirebilmişti. Hernevakit iktidardan çekilmek istese, Senato, rica ile kendisine iktidarı muhafaza ettiriyordu.

44 sene devam eden Ogüst devri, dahilî harplerin bıraktığı intizamsızlıkların ve fenalıkların giderilmesile geçti. Ogüst, idareyi, maliyeyi ıslah etti. Heryerde asayişi temin etti. Orduyu yeniden tesis ve tanzim etti. Her türlü suiistimallere nihayet verdi. Servet arttı. Birçok nafıa işleri yapıldı. Yollar açtı. Kanallar açtı, bataklıklar kuruttu. Bir harp siyaseti takibinden içtinap etti.

Cümhuriyet zamanında, pek çabuk zaptolunmuş geniş memleketler hudutlarında henüz tamamen itaat altına alınamamış milletler vardı. Ogüst, bunların itaat altına alınmalarını tamamladı. İskitler ve Hint ile münasebete girdi.

Ankarada Ogüst mabedi

Ogüst, bütün hudutlarda kat'î bir sulh tesis edebileceğini umuyordu. Fakat Ren ırmağının ve Tunanın ötesinde oturan muharip ırklar daha o devirde Roma için ciddî bir tehlike teşkil ediyorlardı.

Ogüst, bütün sulh arzusuna rağmen imparatorluğunun son zamanlarına doğru Germenler tarafından iz'aç edildi. Sezar, Ren ırmağı sahillerine geldiği gündenberi Germenler Romalılarla temasa başlamışlardı. Bunlarda Roma memleketine taarruz arzusu hasıl oldu. Ren ve Tuna ırmaklarını geçmek teşebbüslerinde bulunmaya başladılar.

Roma orduları bunları *Elbe* ırmağına kadar kovaladı. Romalılar Germenlerle birçok uğraşmak mecburiyetinde kaldılar. Ogüst, saltanat sürmüyordu. O bir nevi reislik yapıyordu. Ogüst, Kampanyada bir seyahat esnasında 76 yaşında öldü (M. E. 14).

OGÜST ASRINDA İÇTIMAÎ HAYAT VE GÜZEL SAN'ATLER

Ogüst zamanında Romalıların içtimaî hayatı yükselmişti. Dahilî muharebelerin bitmesi herkese okumak ve yetişmek için zaman bırakmıştı. Dünyanın her tarafından birçok muharrirler, filozoflar Romaya gelmeğe başladılar. Kütüphaneler, umumî halk kıraat salonları açıldı. Daha Çiçero zamanında çok incelmiş olan Roma dili müverrih *Tit - Liv*, *Virjil*, *Horos*ın sayesinde en ileri halini almıştı.

Bu devirde, Romada hukuk âlimleri de yetişmişti.

Diğer ilimler ve hekimlik Romada ilerliyememişti. He kimlerin hemen cümlesi Yunanlı idi. Fizik ve riyaziye gibi ilimlerle de en çok Yunanlılar iştigal ederdi.

Heykeltraşlık ve resimde ayni vaziyette idi. Romada birçok güzel heykeller rekzedilmişti. Fakat, yapanlar, Yunanlılardı. Güzel eserlere karşı umumî bir incizap vardı, Birçok zenginler Yunan eserlerinden mürekkep kolleksiyonlar yapıyorlardı.

OGÜSTTEN SONRAKİ DEVİR

Ogüstün ölümünden sora *Tiber* imparator oldu. İlk zamanlarda gayet demokrat ve mütevazı idi. Senatoya fevkalâde hürmet ederdi. Fakat ahlâkını değiştirdi, zalim oldu. Çok kan döktü.

Tiberin ölümünden sora, yerine geçen *Kaligula*, bidayette umumî bir teveccüh ve muhabbet kazandı. Menfileri affetti. Mahkûmların hürriyetini iade etti. Fakat sora bir hastalığa yakalandı, aklî muvazenesini kaybetti. Birçok ahlâksızlıklar ve sefahet içinde, devlet hazinesini iflâs ettirdi. Birçok cinayetler yaptı. Atlarından birini konsül yapmak istedi. Hemşirisine ülûhiyet sıfatı verdirdi. Nihayet, kendi zabitlerinden birinin hançerile öldürüldü.

Bunun ölümünden sora Senato, idareyi eline almak istedi. Fakat, ordu müdahale etti. Kaligulanın amcası *Klot*u imparator ilân etti. Gayet zayıf ve beceriksiz bir adamdı. M.S. 54 te zehirlenerek öldürüldü. *Sen - Piyer*, bunun zamanında Romada yerleşmiştir.

Klotun yerine üvey oğlu Neron, imparator olduğu zaman 17 yaşında idi. Gayet adi bir tahsil görmüştü. İlk zamanlarda anasının idaresi altında beş sene devam eden imparatorluğu az çok memnuniyeti mucip oldu.

Fakat yavaş yavaş asıl seciyesi meydana çıkmıya başladı.

Evvelâ üvey kardeşini öldürttü. Anasının salâhiyetlerine nihayet verdi. Mutlak bir zulüm ve salâhiyetle idareye başladı. Yaptığı yeni şatosu için lâzım parayı bulmak üzere binlerce aileyi imha etti. Servetlerini gaspetti. Anasını ve karısını öldürttü. Sesi gayet çirkin olduğu halde tiyatrolarda, umumî halk muvacehesinde şarkılar söyler ve kendisini zorla alkışlatırdı. Yarışlara iştirak eder ve yere yuvarlanırdı. Fakat kimse gülmiye bile cesaret edemezdi.

Neron kendisinden nefret eden halktan korktu. Şehirden kaçarken boğazına bir mızrak saplıyarak kendisini öldürdü. Son sözleri şu idi: "Benim ile ne büyük bir san'atkâr kayboluyor!„ (M.S. 68).

Bununla beraber bu devirde haricî muvaffakıyetler oldu. Şarkta Partlar mağlûp edildi. Ermeni tacının Romalılara aidiyeti kabul ettirildi. İngiltere kıt'ası zaptedildi ve Britanya, Romanın otuzuncu vilâyeti oldu.

ORDULAR TARAFINDAN İNTİHAP OLUNAN İMPARATORLAR

Romada başlıca biri Ren ırmağı üzerinde, biri; Tunada ve biri de şarkta olmak üzere üç vilâyet ordusu vardı.

Ren ordusu en kuvvetlileriydi, Keltlerden teşkil olunmuştu.

Şark ordusunda, bilhassa çok Türk vardı. Tuna ordusunun da çoğu Türklerdendi.

Neronun ölümünden sora imparator intihabına ordu müessir olmıya başladı. İspanya Valisi Galba, Galyadaki ordunun ısrarile hemen imparator olmuştu. Neronun dostlarından Oton birçok askerleri kandırdı. Galbayı öldürdüler. Oton, Senatoya kendisini cebren imparator kabul ettirdi. Bu defa *Germanya* daki ordu isyan etti. Kendi kumandanlarını imparator ilân ettiler. Vitelliyüsün orduları Galya kıt'asını ve Alpleri geçerek Romaya yürümeye başladı.Dissiplinden mahrum olan bu ordular,yolda geçtikleri bütün yerleri yağma ediyorlardı. Oton mağlûp oldu ve kendisini öldürdü. Vitelliyüs Romaya girdi. Birçok vahşetler yapmağa başladı. Birçok rezaletler yaptı. Bu defa, şark ordusu isyan etti. Kendi kumandanı *Vespasiyen* i imparator ilân etti. Tuna ordusu da buna iltihak etti ve Roma üzerine yürüdü. Vitelliyüs korkarak

saklandı. Bununla beraber taraftarları Roma sokaklarında kanlı muharebeler yaptılar. Nihayet Vitelliyûs taraftarları mağlûp oldu, kendisi yakalandı ve öldürlüdü.

FLAVİLER SALTANATI

Vespasiyene *Filaviyûs* ve *Pasiyanûs* denirdi. Teşkil ettiği hanedana da *Flaviler* denirdi. Flavi Vespasiyen Sabinli idi; eyi bir asker ve idare adamı idi. Asayişi iade etti. Seleflerinin israfile harap olan hazineyi zengin yaptı, adaleti temin etti. Basit, müteva-zı ve namuslu bir hayat yaşardı. Bunun zamanında Palestin ve Yahudiler tamamen Romanın hakimiyeti altına girdi.

Vespasiyen ölünce (M. S. 79) oğlu *Titûs* imparator oldu. Kendisi için beslenilen ilk endişeleri bertaraf etti. Eyi, temiz ve namuslu bir idare takip etti. Fakat az yaşadı.

Titûsten sora imparator olan kardeşi *Domisiyen*, gayet şeni bir zalimdi. Yapmadığı vahşet kalmamıştı. Nihayet bizzat sarayının içinde adamları tarafından öldürüldü.

ANTONENLER

Domisiyenin katlinden sora bir asır kadar, (M. S. 96-192) Roma İmparatorluğunu idare eden 6 prens, *Antonen* ler namı altında tanınmıştır.

Domisiyenin ölümünden sora, Senato, kendi azasından *Nerva* yı imparator ilân etti. Bu âlim bir adam idi. İki defa konsül olmuştu. İdare etmesini bilirdi. Senato ile beraber birtakım fenalıkları izaleye çalıştı.

Yerine geçen Trajan askerdi. Şarkta on sene bulundu. Sora, pretör ve tribün konsül olmuştu. Selim akıllı, ahlâklı ve fikirli idi. Bu sayede Romayı sulhe ve refaha kavuşturdu. İmparator olup Romaya geldiği zaman yaya olarak şehre girdi. Çok demokrat idi. Maliyeyi ıslah etti. Tasarruf ettiği paraları nafıa işlerine tahsis ediyodu. Taşradaki valileri çok kontrol eder, devletin işleri üzerinde onlarla daima görüşürdü.

Trajan, her şeyden evel askerdi, *Daclar* ve Partlar aleyhine iki mühim harp idare etti. Tuna şimalinde, Karpat dağlarının iki tarafında, Karadenize kadar olan sahada Türkler milâdın ilk asrında büyük bir devlet kurmuş bulunuyorlardı. Kendileri Daclar ve memleketleri de *Dacya* diye tanınmıştı. Daclar Domisiyeni mağlûp etmişler ve haraca bağlamışlardı. Kendilerine bir müddettenberi vadolunan para verilmediğinden Tunanın sağ sahiline akına başlamışlardı.

Trajan, bunlar aleyhine sefer yaptı. Tuna üzerinde köprüler kurdu; ileri yollar açtı; Dacların istihkâmlarını birer birer almaya mecbur oldu; nihayet, Dacların payitahtlarına kadar ilerledi. Dacyaya Roma muhacirleri yerleştirdi; bugünkü Romanyadaki Romenlerin esasını kurdu.

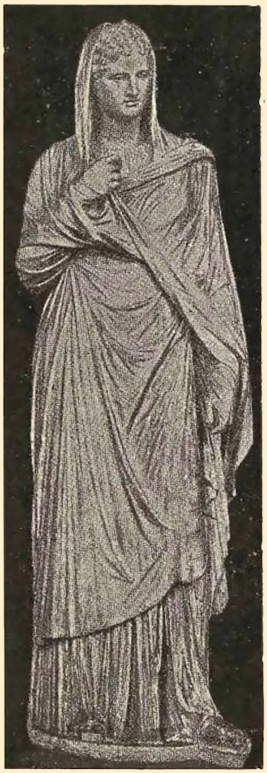

Romalı bir kadın

Romalı bir erkek

Ermenistan ı itaati altına aldıktan sora, Partlara kendi memleketlerinde taarruz etti. Mezopotamyadan geçerek Susa kadar girdi. Donanmasını İran körfezine soktu; fakat Partların

isyanı üzerine, ricate mecbur oldu. Çok adam kaybetti, ordusunu Suriyede, Hadriyen kumandasında bıraktıktan sora, Sicilyaya geldi, orada öldü.

Trajandan sora *Hadriyen* imparator oldu. Ayni idare usulünü takip etti. Hudutların ve dahilde sükûn ve asayişin mutlak bir surette temini, siyasetinin esasları idi. Bunda

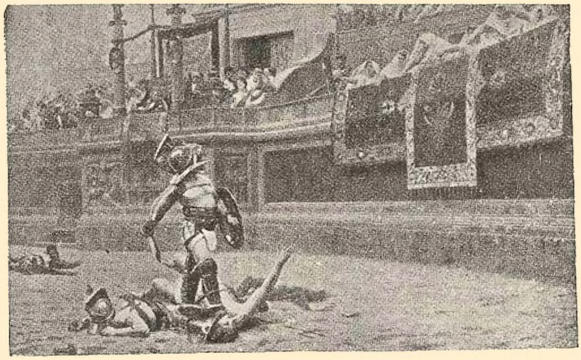

Romada Gladiyatör eğlenceleri

muvaffak oldu. Zamanında, Roma sükûnet, refah ve servete mazhar oldu. Bu imparator Romada oturmazdı. Vilâyetleri dolaşır, halkla temas ederdi. Herkesin işlerine bakardı. Vilâyetlerde birçok nafıa işleri yaptırmıştı. *Edirne*yi (Hadriyanopolis) yaptıran budur.

SOFU ANTONEN VE HALEFLERİ

Bundan sora imparator olan *Sofu Antonen* sakin bir adamdı. Bilhassa hıristiyanlara yapılan tecavüzleri menetmekle ve esirlere fena muamele etmek usulünü kaldırmakla umumî bir muhabbet celbetmişti. Halefi filozof Mark-Orel de adilâne bir idare takip etti. Oğlu Kommot zalim bir adamdı. Şahsî kuvvetine çok mağrur idi. Bizzat gladiyatör oyunlarına iştirak ederdi. Arkadaşları olan galadiyatörler vasıtasile birçok cinayetler yapardı. Nihayet arkadaşları tarafından boğduruldu.

Antonenler denilen bu altı imparatorun — sonuncusn müstesna — devirleri Roma İmparatorluğunun adalet, şevket ve refah devridir. Hep vilâyet halkından olan bu imparatorlar vâsi olan nüfuz ve salâhiyetlerini suiistimal etmediler. Ada-

leti tatbik ettiler. Bunun içindir ki devirlerine *Hür İmparatorluk* unvanı verildi.

9. İMPARATORLUK DEVRİNİN REJİMİ VE MEDENİYETİ

İDARE USULÜ İmparatorlar, mutlak bir salâhiyeti haizdi. Arzularını ve emirlerini bildiren yazılar, kanun kuvvetini haizdi. Ordunun başkumandanı idi. Harp ve sulh kararını o verirdi. Hazine emrinde idi. Doğrudan doğruya emrinde vilâyetler vardı. İdaresi Senatoya tâbi olan vilâyetleri de kontrol ederdi. Dine ve ayinlere hâkimdi. İdare, mutlak hükümdarlık idi. İmparator taç taşırdı. Ölümünden sora Allah diye ilân edilirdi. Senato, zâhirde bütün bu kudret ve salâhiyetlere iştirak ederdi. Fakat hakikatte imparatorun müsaadesi olmadan hiçbir karar veremezdi. İmparatorluk devrinde, bütün İmparatorluğun idaresi merkezleştirilmişti. Eski fütuhat devrinde Romalılar vergi vermezlerdi. Alınan ganimetler, ecnebi memleketlerinde musadere edilen servetler, masarifi umumiyeyi temine kâfi idi. Fakat, fütuhatın arkası kesilince vergileri ziyadeleştirmek mecburiyeti hâsıl oldu. Emlâk, kazanç vergileri kondu. Gümrük resmi alınmıya başlandı. Bütün bu devlet parasının sarfı, imparatorun elinde idi. Halk imparatorun sarfiyatile ve hazineyi tarzı istimalile hiç alâkadar olmuyordu. Para basmak hak ve imtiyazı imparatorun idi.

Roma hukuku, uzun bir müddet çok sert olan "On İki Levha Kanunu„ndan mülhem idi. Hadriyen tarafından sora neşredilen kanunlar biraz tadil ve tahfif edildi. Bilhassa, babanın aile üzerindeki vâsi salâhiyeti biraz tahdit edildi.

Vilâyetler artık doğrudan doğruya İmparatorluğun eczayi asliyesinden telâkki ediliyordu. Zoptedilmiş bir memleket halinden çıkmışlardı.

Vatandaşlık umumî olmuştu. O zamana kadar daima mümtaz bir mevkide kalan Romayı bile bir vilâyet halinde idare ederlerdi. Valiler eskisi gibi sık sık değiştirilmezdi. Merkezin daimî teftişi altında idiler. Vilâyetlerde ileri gelenlerden mürekkep ve müntehap meclisler vardı. Vali bunlarla istişare ederdi.

ROMA MEDENİYETİ Roma medeniyeti, bütün vilâyetlere nüfuz etmişti. Bütün vilâyet halkı artık vatandaş olmuştu. Fakat lâtinceyi öğrenmeleri kendilerinden talep ediliyordu. Bir zamanlar Romaya karşı şiddetli mukavemetler yapan İspanya, lâtin medeniyetinin bir merkezi olmuştu.

Romada bir mektep

Romalı hanımlar halı satınalıyorlar

ORDU VE HUDUTLAR İmparatorluk orduyu eyi tensik etmişti. Dahilî ve haricî emniyeti temin için hudutlarda birçok tahkimat yapmıştı. İmparatorluk zamanında ordunun hazarî mevcudu 400,000 ni tecavüz ediyordu.

Bu tarzda teessüs eden imparatorluk, iki asır Romalılara ve bütün dünyaya sulh temin etti. Umumî refah ve büyük bir iktisadî ve ticarî faaliyet meydana getirdi.

Halk her türlü siyasî faaliyetten vazgeçmişti. Mukadderatını imparatora bırakmıştı.

Aile eski esaslara istinat ediyordu. Çocuklar, küçük iken satılabiliyordu. Azası nakıs veya cılız doğanlar öldürülüyordu. Talâk vardı. Bekârlar vergi vermiye mecburdu.

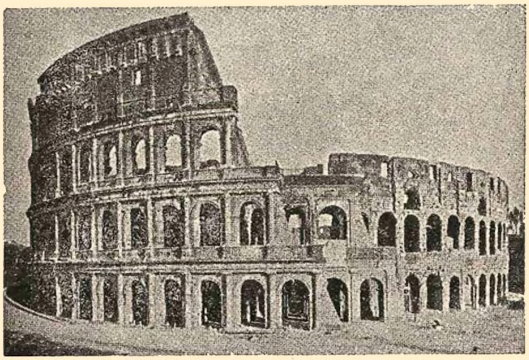

Kolizeumun bugünkü hali

İmparatorluk yollara çok ehemmiyet vermiştir. Memleketin her tarafında eyi yapılmış ve muhafaza edilmiş yollar vardı. Kanallar açılmış, köprüler yapılmıştı. Denizlerdeki emniyet, dünyanın her tarafından gelen ticaret gereyanlarının inkişafını temin ediyordu. Çin, Suriye, Hint, Afrika ve bütün Avrupa arasında gayet geniş ticaret münasebetleri başladı. Roma tacirleri Çinin ipeğini ve vazolarını, İspanyanın kalaylarını taşırlardı.

Büyük servet Roma halkını israf ve sefahete soktu. Herkes içmeye başladı. Dansözler ve kadınlar musiki dinliyerek sabaha kadar sarhoş oluyorlardı. Romalılar gayet güzel saraylar, köşkler yapmaya başladılar.

Halk bilhassa tiyatrolara, sirklere çok rağbet ederdi. Sirklerde gladiyatörlerin kanlı oyunları, yahut mahkûmların vahşî hayvanlar tarafından parçalanması gibi manzaralar halkın

hoşuna gidiyordu. İmparatorlar da bu oyunlara daima gelirdi. İçlerinde, bazıları bizzat oyunlara iştirak ederdi.

ROMA ŞEHİRLERİ
ROMA VE POMPEİ

Milâttan sora iki asır müddetçe Roma, İmparatorluğun hakikî merkezi oldu. Civarile beraber iki milyon ahalisi vardı. Çok katlı yüksek evleri, muhteşem abideleri azametini gösteriyordu Sokakları dardı, ancak piyade olarak geçilebilirdi. Ahalinin büyük kısmı kiracı idiler. Bugün eski Romadan bazı abidelerin harabelerinden başka bir şey kalmadı. Fakat Pompei şehri *Vezüv* yanardağının feveranında (M. S. 79) kül yağmurları altına gömüldü. Şehir, bütün esaslarile, olduğu gibi kaldı. Roma evlerinin ve eserlerinin debdebesi orada görülür.

10. HIRİSTİYANLIK VE ROMA

Roma dini, merasimden ibaret idi. Ruhlar ve derunî hayat üzerinde müessir olmamıştı. Fütuhattan sora bütün diğer milletlerin din ve ayinleri Romaya girmişti. Bunlar memnu değildi. Bilhassa Roma ve Yunan ilâhları çok karışmıştı. Yunandaki "Zeüs„ Romada Jüpiter, "Afrodit„ Venüs olmuştu. Şark kavimlerinin de din ve mabutları Romaya nüfuz etmişti. Bilhassa şark dinleri Romalıların hoşuna giderdi. Bütün bu muhtelif dinler ruhlarda bir anarşi yapmıştı. Tek Tanrı Fikri Romalılar üzerinde tesir yapmıya başladı. Münevverler ve ileri gelenler, bu felsefeye çok taraftar idiler. İtikat noktai nazarından ruhlardaki bu boşluk ve karışıklıktan hıristiyanlık çok istifade etti ve süratle nüfuz etti.

İSA

İsa, Oktav devrinde Palestinde *Nazaret*'te doğdu. Umumî hayatına 26 yaşında başladı. Ve ancak üç buçuk sene devam etti. Yahudiler onu tevkif ettiler; mesih unvanı altında halkı iğfal ettiği töhmetile mahkemeye sevkedildi. Yahudileri tatmin için bunu haça gerilmeğe mahkûm ettiler.

İsaya isnat olunan dine hıristiyanlık namı verildi. Zulüm, işkence, tehdit, sefalet içinde inliyen Roma halkının aşağı tabakalarında hıristiyan dininin hususiyeti çok tesir yaptı.

APOTRLAR, KUDÜS VE ROMA

İsa, hayatında müritlerinden 12 kişiyi intihap etmiş ve onlara, fikirlerini daha hususî örğretmişti. Bu adamlar İsanın sözlerini yaymağa memurdular; şehirleri ve köyleri dolaşıyorladı. Bu memurlar, Kudüste. bir cemaat teşkil etmişlerdi. Bunlar, mukavemete tesadüf ettiler ve kovuldular. Bundan sora, Antakyada bir cemaat yaptılar. *Hıristiyan* ismi, ilk defa burada meydana çıktı.

Bir yahudi *Sen-Pol* ismi altında İncilin en faal propagandacısı oldu. Bu adam. her türlü tehlikelere göğüs gererek, Anadoluyu, Yunanı dolaştı. Bunun faaliyeti sayesinde Efes, Selânik ve Koernt gibi büyük merkezlerde hıristiyanlık başladı. *Sen - Piyer* namını alan diğer bir *Apotr* da Romada ve İtalyada ayni vazifeyi yapıyordu. Milâdın daha 40 ıncı senelerine doğru hıristiyanlık dini Romada birçok taraftarlar buldu.

Müteaddit allahlara tapma, ruhlara hiçbir şey vermediği için nüfuzunu kaybediyordu. İlk propagandacılarının gayur, fedakâr ve cesur olmaları insan ruhlarını kuvvetle hıristiyanlığa doğru çekmiye muvaffak oldu.

Bununla beraber ilk zamanlarda bu dinin salik ve naşirleri büyük müşkülât ve tehlikelere maruz kaldılar. Romalılar, bütün dinlere karşı müsamahakâr idiler. Fakat hıristiyan dininin diğer hiçbir dini kabul etmemesi Romalıları kızdırıyordu.

İLK KİLİSE TEŞKİLÂTI

İlk hıristiyanların teşkilâtlanmak için, Romalılardan istifade ettikleri zannolunur. Hıristiyanların toplanmaları ise bazı Yahudi âdetlerinin tesiri altında olmuştur. Hıristiyanlar din meselelerini konuşmak, dinî kitaplar okumak, dua etmek için toplanırlardı. İşte bu toplanmalar ve karşılıklı yardım, uzak cemaatler arasındaki münasebetler, hasım muhitlerde yaşamaya mahkûm edilmiş bulunan yahudilerin âdetlerin andırır.

Fakat, başlangıcındanberi hıristiyan kilîselerinin kuruluşu başkadır. Kilise reisleri daimî değildi, lâik olan bu vazifeyi yapardı.

Kâfi adette hıristiyan bulunmıya başlıyan her şehirde bir cemaat teşekkül etti; bunların toplandıkları yere kilise

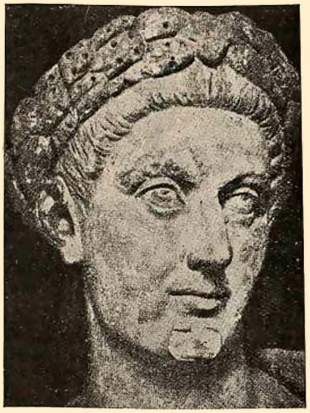

İmparator Kostantin

dendi. Muhtelif yerlerdeki kiliseler arasında irtibatlar tesis olundu.

En mühim kilise, Roma Kilisesi oldu. İlk kiliseler yeraltı mezarları idi, bunlar yeraltında kazılmış birtakım galeriler idi, bunlara *katakomp* derlerdi.

Hıristiyanlar, ilk zamanlarda, çok feci zulümlere uğradılar; katliam edildiler, yakıldılar, vahşi hayvanlara parçalattırıldılar.

Bu siyaset aksi tesir yaptı: Her tarafta, hıristiyan cemaatleri çoğaldı.

Hıristiyanlık ilk iki asırda, nispeten meçhul kaldı; üçüncü asırda çok yayıldı.

Hıristiyanlığı resmen ilk tanıyan İmparator Kostantin olmuştur.

11. III. ve IV. ASIRDA ROMA İMPARATORLUĞU

Son İmparator Kommot öldürüldükten sora, Roma karıştı, vaziyete hâkim olan hassa askerleri, *Pretoriyenler* idi; en çok para vereni intihap ediyorlar, vadettiği parayı vermiyenleri azlediyorlardı. Üç büyük ordu kendi kumandanlarını imparator ilân etti; bu ordular; Britanya, Suriye ve Tuna orduları idi; bu sonuncu ordu kumandanının adı *Septim Sever* idi; en kuvvetli ordu bunun ordusu idi. Septim Sever en evel Romaya geldi ve imparator oldu.

AFRİKALI İMPARATORLAR

Aslı Afrikalı olan İmparator Septim Sever vilâyetlere ehemmiyet verir, Roma ve İtalyayı tamamen ihmal ederdi, Romalı senatörleri kovdu. Mısırdan ve Afrikadan senatörler getirtti. Septim Sever öldükten sora *Karakalla* ve *Geta* namındaki iki oğlu ordu tarafından ayni zamanda imparator ilân edildiler.

Romaya gelir gelmez biribirine düşman kesildiler. Karakalla, kardeşini anasının kolları arasında hançerledi. Nihayet kendisi de şarkta bir asker tarafından hançerlendi.

SURİYELİ MPARATORLAR Ordu, Septim Severin küçük yeğeni olan genç bir Suriyeliyi imparatorluk makamına getirdi. Ahlâksız bir adamdı. Münasebetsizliklerine tahammülü kalmıyan muhafız askerler, nihayet bu adamı öldürdüler ve onun yeğenini yerine getirdiler. Bu da Suriyeli idi. Bu yeni prens ile saraya intizam ve ahlâk tekrar girdi. Fakat artık her tarafta inhilâl başlamıştı.

ASKERİ KARIŞIKLIKLAR Suriyeli İmparatorların sonuncusu öldükten sora 235 ten 268 e kadar otuz üç sene süren askerî karışıklıklar oldu. Ordular kendi kendilerine imparatorlar intihabına başladılar. Ren ordusu ana cihetinden Alan Türklerinden olan Maksimin adlı bir zatı imparator ilan etti. Tarakyalı bir çoban iken Roma ordusunda jeneral olan Maksimini tarih bir yumrukta bir hayvanın dişlerini söken dev gibi bir adam olarak anlatır.

Maksimin senatonun kendisini İmparator olarak tanımasına lüzum görmedi, birçok Senatörleri öldürterek mallarını ve paralarını askerine payetti. Afrikadaki ordu da kendi kumandanını İmparator ilân etmişti. Senato bunun tarafını tuttu. Afrikada dahilî harp başladı. Bu devir Roma İmparatorluğu tarihinin en karışık bir zamanıdır. Tahta biribiri ardınca kim olduğu belirsiz birtakım adamlar çıkıyor, hepsi bir türlü ölüyor veya öldürülüyor. Bunlardan Valeryen Perslere esir düşüyor. Pers hükümdarı sırtına basarak atına bindiği bu adamı öldürtüyor. Persler Antakyaya kadar ilerliyorlar. Suriyede ve Galyada müstakil devletler kurulmağa başlıyor. İdare İlliryalı imparatorların eline geçiyor.

DÖRTLÜ İDARE İlliryalı imparatorlarla vaziyet eyiliğe yüz tutuyor. Bunlardan *Orelyen* imparatorluğun birliğini iadeye muvaffak oluyor. Yine İlliryalılardan *Diyoklesyen* imparator olunca biribirinden pek uzak olan hudutlar ve memleketlerde asayiş ve intizamı temin için devleti dört imparatorluğa bölmeğe karar verdi ve memleketin idaresini emniyet ettiği dört arkadaşı arasında taksim etti. Diyoklesyen imparatorluğun birliğini muhafaza eden en yüksek salâhiyeti kendisinde muhafaza etti.

Bu teşkilât muvaffak oldu, her tarafta hâkimiyet tesis olundu. İmparatorluk kuvvetlendi. Fakat Diyoklesyen bir arkadaşının teşvikile hıristiyanlığı mahvetmek için çalışmağa başladı. Şiddetli ve devamlı bir isyanla karşılaştı. Koyduğu kaideye göre Imparatorluğun 20 inci yılında idareyi başka arkadaşına bırakarak çekildi. (M. S. 305)

KOSTANTİN I.

IV. asrın başlıca vak'aları, hıristiyanlığın zaferi ve Bizansın *Kostantaniye* olmasıdır.

Diyoklesyenin yerine geçen konstans ölünce Ordusu, oğlu Kostantini imparator ilân etti. Fakat Romada rakipleri çıktı, kabul etmediler. Kostantin, Roma üzerine yürüdü. Muhasımlarını mağlûp etti (M. S.312). Bu zaferde askerlerine hıristiyan dininin işaretlerinini muhtevi nişanlar verdi. Maamafih kendisini resmen hıristiyan ilân etmedi. Fakat neşrettiği irade ile, hıristiyan ayininin alenen yapılmasına müsaade verdi.

Kostantin, Romayı sevmezdi. Burada oturmak istemedi. Diğer taraftan o zaman imparotorluğu en çok tehdit edenler Tuna ırmağı şimalinde içtima etmişlerdi. Bunlara Roma uzaktı. Bunun üzerine şimdiki İstanbul şehrinin bulunduğu yerdeki *Bizans* şehrini merkez ittihaz etti. Mevkiin güzelliği ve askerlik itibarile müdafaasının kolay olması, Kostantini bu karara sevketmişti. Bu şehri, genişletti ve imar etti.

Kostantinin ölümünden sora evlâtları, yeğenleri arasında birçok kanlı mücadeleler oldu. Nihayet Germen tecavüzlerini defetmekle askerî büyük bir şöhret kazanan, fakat esasta filozof olan *Jüliyen* imparator oldu. Bu, hıristiyanlık dini aleyhinde idi, dinsizlik taraftarı idi. Fakat cebir istimal etmedi.

Jüliyenin haleflerinden *Teodos*, sadık bir hıristiyan idi. Bunun zamanında sıristiyanlık dini, yine kuvvet ve nüfuz kazandı. Selefleri zamanında, *Vizigotlar*, ta Edirneye kadar ilerlemişlerdi. İstanbulu tehdit ediyorlardı. Teodos bunları geri attı. Sora da, onları, İmparatorluğun muhtelif yerlerinde yerleştirdi. Bir zaman için, İmparatorluğun en sadık müdafileri haline getirdi.

Teodos, her tarafta muvaffak oldu, sükûnet ve intizamı tesis etti. Fakat, bu kadar büyük bir imparatorluğun bir kişi tarafından idaresi, mümkün olmıyacağına kani oldu ve ölümünden evel, imparatorluğu ikiye ayırdı. *Garp* imparatorluğu ve *Şark* İmparatorluğu.

İki oğlundan *Honoriyüs* e Garp ve *Arkadyüs* e Şark İmparatorluğunu verdi. Garp İmparatorluğu, şu memleketleri ihtiva ediyordu: İtalya, İspanya, Galya, Britanya. Afrika, Garbî İllirya.

Şark İmparatorluğu da şu memleketleri ihtiva ediyordu: Yunan, Makedonya, Şarkî İllirya, Asya ve Mısır eyaletleri.

Teodos, sağlığında, oğularının imparatorluklarını ilân etti ve M. S. 395 te öldü.

HIRİSTİYANLIĞIN ZAFERİ

Teodosun devrinden sora, hıristiyanlık, tamamen galip ve hâkim oldu. Artık devletin resmî dini olmuştu. III. asırda muazzam bir kilise teşkilâtı meydana çıkmıştı. Şehirlerdeki dinî reislere *evek*, vilâyetlerdekine *arşevek* denilirdi.

Apotrlar tarafından tesis edilen büyük kiliselerin reislerine *patriyark* (Antakya, Kudüs, İskenderiye kiliseleri gibi), imparatorluğun merkezi olan Romadaki en büyük reise, *Sen-Piyer*in halefine *Papa* denildi. Hıristiyanlar, yavaş yavaş aralarındaki küçük ihtilâfların hallini kiliseye tevdie başladılar. İmparatorlar, bunu teşvik etti. Bu suretle, kilise kararları, hükûmet kuvvet ve vasıtasile kabili tenfiz ve icra bir hale geldi, nüfuzu arttı. Maamafih, zamanla, bu dinin salikleri arasında da ihtilâflar ve mücadeleler çıktı.

12. GARBÎ ROMANIN İNKIRAZI
ROMA VE YABANCILAR

HUDUTLARDA YABANCILAR

Roma İmparatorluğunun Ogüst zamanında çizilmiş olan hudutları milâdî ikinci asrın nihayetine kadar ehemmiyetli bir surette değişmedi. III. asır başlangıcında bu geniş imparatorluk, Galya, İspanya ve Afrika eyaletlerini ve Onasyayı ihtiva ediyordu. Bütün bu mıntakalar tehdit altında idi.

Afrikada, hudutlar okadar tehdit altında değildi. Suriye ve Arabistanda ahali müstakil aşiretler halinde idi. Başlıca tehlike şimalde, Ren ve Tuna hudutlarında idi.

ş şırmanen vn Tı vo ına ıarıı

Romalıların, barbar âlemi dedikleri, bu hudutlardaki kavimler idi.

TUNA VE REN ÖTESİNDEKİ IRKLAR

Kırımlıların İtalyayı istilâlarındanberi (M. E. 113-101) Romalılar, şimal hudutlarından endişeye düşmüşlerdi. Anlaşılmıştı ki, bu hudutların gerisinde çabuk çoğalan ve daima başka topraklar aramıya hazır kavimler yaşıyordu, Bu kavimler şunlardı:

1 — Germen ırkı;
2 — Islav ırkı;
3 — Türk ırkı.

Tötonlar, I. asrın nihayetinde müteaddit, müstakil kabileler veya konfederasyon halinde birleşmiş olarak, III. asırda yeni birtakım isimlerle tekrar görünürler. Bu asırda Renin sağ sahilinde *Franklar;* Ren, Elbe ırmaklarile Şimal Denizi arasında *Saksonlar* ve bunların komşuları, *Angıller* bulunur.

Alamanlarla Franklar arasında *Burguntlular* vardır. Onlardan sora şarka doğru, *Longobartlar* görülür. Baltık Denizi sahilinde, *Herüller*e tasadüf olunur. Bütün bu saydığımız isimler, Germenlerin Töton kolundan çıkanlardır.

Germen ırkının ikinci kolunu teşkil eden *Gotlar*, Baltık Denizinin adalarında ve yarımadalarında görünür; bunlara Tuna ve daha şarkta garp Gotları (Vizigot), şark Gotları (Ostrogot) namile tesadüf olunur.

Ostrogotlarla Vizigotlar arasında, *Gebitler* le meşhur *Vandallar* sıralanır.

Islav ırkı, çok az tanınmıştır. Pek ehemmiyetsiz bir rol oynar. Şarktan garba olan istilâlarla alâkasız gibidir.

Don ve Dinyeper aralarında atları veya arabaları üzerinde yaşıyan Sarmatlar *Alan* Türklerine mensup olan kabilelerdir.

İskitler, Alanlar, Hunlar, Macar ve Türkler de ayni ırktandırlar.

Roma İmparatorluğunun inkırazını hazırlayan hadiselerde saydığımız bütün kavimlerin tesiri olmuştur. Fakat asıl tesir, bütün bu kavimler üzerine müessir ve hâkim olan Türklerindir.

Romalılar Hazar Denizinden, Tuna ve Rene kadar bütün Avrupanın şimalini içine alan geniş ülkelere *Germanya* derlerdi.

Germanyanın Tuna ve Ren taraflarında hudutları tespit olunmuştu; fakat şarka doğru uzayan geniş ovalar *Kavimler Kapısı* ile şarktan gelen Türk göçlerine ve muhacemelerine karşı tamamile açıktı:

AVRUPA İÇİNDE MUHACERETLER

Avrupa içinde, muhaceretlerin sebepleri başında sayılmak lâzımgelen, Ortaasyadan gelen insan dalgalarının biribirini tazyikıdır.

Romada, zabitler ve askerler, Orta ve Şarkî Avrupadaki insanları çok eyi tanırlardı; çünkü onlarla muharebe etmişlerdi. Bu insanlar, Romada esir yahut gladiyatör, rehine olarak veya Roma ordularında asker olarak ta bulunuyorlardı. Milâdî III. asrın ortasına kadar Roma, şimale karşı itimatla kendini müdafaa etti, fakat, bu tarihten itibaren vaziyet değişti. Avrupa sahnesinde yeni canlı insanlar, yeni hareket ve umumî faaliyetler vücuda getirdi.

Hudutları muhafaza etmesi behanesi altında Roma, yeni gelenlere haraç varmiye çoktan başlamıştı.

İmparatorlukta hakikati takdir eden kalmamıştı. Herkesin, hatta, imparatorların dikkatlerini din kavgaları boğuyordu. Her tarafta merkezin iktidarına hürmet lüzumu hissolunmuyordu. Artık bizzat Roma dahi tehdit ediliyordu. Milâdî IV. asırda Romanın en eyi jenaralleri Hunlardı.

IV. asırda artık Roma İmparatorluğun içinde Büyük Türk Hun İmparatorluğunun temelleri kurulmuştu.

M. V. ASIRDA GARBÎ ROMA İMPARATORLUĞU

Yukarda bahsettiğimiz gibi Teodos Roma İmparatorluğunu iki oğlu arasında taksim etmişti. 18 yaşında olan Arkadiyüs şarkı, on bir yaşında olan Honoriyüs garbı almıştı (M. S. 395).

Garp ve şark imparatorluklarını biribirine bağlıyan bağlar hakikî olmaktan ziyade zahirî idi.

Şarkî Roma İmparatorluğu, Osmanlı Türklerinin gelecekleri güne kadar (M. S. 1453) yerinde durabildi. Fakat Garbî Roma İmparatorluğu Teodosun vefatından seksen sene sora yıkıldı (M. S. 476).

Birinci sırada bulunan şahsiyetler hem devlet adamı, hem de askerî reisler olan jenerallerdir. Bunların bellibaşlıları Honoriyüs zamanında *Silikon* ve Valantiniyen III. zamanında bir Hun Türkü olan *Aetiyüs* tür. Fakat bunlar da muvaffakı-

yetleri yüzünden hasetlerini celbettikleri efendileri tarafından kurban edildiler.

V. asırda Romanın akıbetini çizen şahsiyetler: Vizigotlardan *Alarik*, Vandallardan *Genserik*, ve Türklerden bilhassa *Attilâ* dır.

ALARİK İTALYAYA GELİYOR

Tuna ırmağı boyunca yerleşmiş olan Vizigotlar, çoktanberi Roma İmparatorluğunun hizmetine girmişlerdi. Onlara, senelik bir miktar para veriliyordu, ki bu hakikî bir haraçtan başka bir şey değildi. Arkadiyüs mükellefiyetten kurtulmak isteyince Vizigotlar Makedonya, Tesalya ve Yunana kadar girdiler. Başlarında *Alarik* namında genç bir reis bulunuyordu.

Artık Peloponez içlerine kadar bütün şehirleri yağma ve tahrip ettikten sora Stilikon tarafından durduruldu; Fakat M. S. 402 de tekrar daha kuvvetli bir ordunun başında olduğu halde, Alpları geçerek İtalyaya girdi; yine Stilikon Vizigotları mağlûp ederek bir defa daha vaziyeti kurtardı.

Alarik İlliryaya dönmeye mecbur oldu. Orada Stilikonla müzakereye girişti. Bu esnada Stilikonu, hıyanetle itham ettiler. Stilikon, imparatorun emrile idam olundu (M. S. 408).

Alarik, tekrar İtalyaya girdi ve Roma üzerine yürüdü. Romaya girdi. Vizigotlar, Roma âleminin eski payitahtlarında yığılmış olan servetlerini aldılar (M. S. 410).

Bundan sora Alarik, cenuba doğru yürüyüşüne devam etti; Afrikaya geçmek niyetinde olduğu zannolunur; fakat, birkaç ay sora öldü.

GENSERİK

Afrika valisi Vandalları vilâyetine celbetmişti. Vandalların başında bulunan *Genserik* namında biri, orada hâkim oldu. Kartaca, yeni bir kırallığın payitahtı yapıldı. Genserik, oradan imparatorluk işlerine karışıyor, donanması İtalyayı tehdit ediyordu; hatta İtalyaya çıktı ve Romayı yağma etti (M. S. 455).

ATTİLÂ VE HUN TÜRKLERİ

V. asırda Roma âleminde yeni bir istilâ diğer bütün istilâlardan daha müthiş bir hatıra bıraktı. IV. asırda Asyadan gelen Hunlar, Don ırmağı kıyılarında yerleşmişlerdi; az zamanda Gotları sürerek Tunaya kadar geldiler. Bunların imparatorlukla ilk temasları muslihane oldu. Maamafih, Roma Şark İmpa-

ratoru Teodos II. kendilerine para veriyordu ; M. S. 437 de Attilâ, Hun İmparatoru oldu. Bütün Germanya, Hun İmparatorluğunun hakimiyeti altında idi. Attilâ, babasının sağlığında Romada bulunuyordu. Romalıları içinden tanımıştı. Mutedil, akıllı, müdebbir bir hükümdardı. Tebaası tarafından çok sevilirdi; emri altında yalnız Hunlar değil *Ostrogotlar, Herüller, Gebitler* gibi bütün seferlerinde kendisini takip eden diğer bütün Germen kavimlerini, etrafında toplamasını bildi. Payitahtı Macaristanda bulunuyordu. Attilânın yaptığı seferler asla yağma ve tahrip hevesile değildi. Attilâda, o devre mahsus canlı bir fatih arzusu hâkimdi.

Attilâ, evvelâ şarka indi. Pers hudutlarına kadar hakimiyetini temin etti ; sora Trakya ve Makedonyayı istilâ etti (M.S.441). Ve Şarkî Roma İmparatoru Teodos II. yi senevî büyük bir para vermiye mecbur etti: Attilâ bütün Avrupaya hâkim bir vaziyet aldı: maksadı Atlas Denizine kadar olan bütün Avrupayı fethetmekti.700,000kişilik bir süvari ordusu ile Ren ırmağını geçti. *Orlean* üzerine yürüdü ; *Parisi* sağında bıraktı. Orleanı zaptetti. Müttefiklerile birleşmiş olan Aetiyüs,hücum etti.Attilâ askerlerini *Şalon* civarında topladı. Aetiyüs kuvvetleri de geldi. Karşı karşıya vaziyet alındı. İki üç gün devam eden meydan muharebesi esnasında Attilâ bizzat kuvvetlerinin başında olarak birçok şedit ve kanlı taarruz ve hücumlar yaptı. Aetiyüs orduları Şalon ovasına hâkim dağlar üzerinde yerleşmiş ve tahkimat ta yapmıştı. Attilâ kuvvetleri çok zayiat verdi. Taarruzu bıraktı. Düşman taarruzunu bekledi. Verdiği emir: " Düşmana mağlûp olunduğu takdirde her şey yakılacak, bire kadar olünecek, düşman tarafından öldürülmiyen kadınlar, kendi kendilerini öldürecekler, teslim olmıyacaklar.„ Sabaha kadar tertibatla meşgul olundu. Sabah oldu. Fakat, düşman taarruza cesaret edemiyordu. Aetiyüsün müttefik orduları, Attilânın taarruz etmemesini kâfi ve muvaffakıyet saydılar. Ve memleketlerine çekildiler.

Attilâya gelince, o, bu muharebeden bir netice almak imkânı olmadığına kani oldu ve tekrar hazırlanmak üzere çekildi (M. S. 451).

Attilâ bir sene sora müthiş bir ordu ile İtalyaya girdi. Bu defa Aetiyüs, Attilânın karşısına çıkmıya cesaret edemedi.

Bu sırada idi ki Germenlerden olan tebaasının da isyanı anlaşıldı. Dehşet içinde kalmış olan Roma Attilâya yalvarmaktan başka bir çare düşünemiyordu. Valantinyen III. Papa *Leon* u ricacı gönderdi. Attilâ tek başına Papa heyetile kısa bir mükâlemeden sora ordusuna avdet emri verdi.

Valantinyen III. kendi elile Aetiyüsü öldürdü (M. S. 454). Bir sene sora da Valantiniyeni katlettiler.

Garbî Roma İmparatorluğunda Teodosun son hafidi bu oldu. Bundan sora İtalyayı, Vizigotlardan *Teodorik* in gelip yeni bir kırallık teşkil ettiği tarihe (M. S. 493) kadar Germen ve Hun reisleri idare etti. Attilânın eski kâtiplerinden, *Orest* altı yaşındaki oğlu *Romülüs*ü İmparator ilân etti. Romülüs *Ogüstül* (Küçük oğüst) lâkabını almıştı. Umumî anarşi içinde Vizigotlar, hakimiyetlerini Galya ve Vandal memleketlerinde genişletiyorlar. Sicilya, İtalya ve Yunana kadar akınlar yapıyorlardı. İtalyada hakimiyeti eline alan *Odoakır*, Romülüsü haletti. İmparatorluk alâmetlerini Kostantaniyeye gönderdi. (M. S. 476). Garbî Roma İmparatorluğu da bu suretle tarihe karıştı.

Jüpiter

KRONOLOJİ CETVELİ

BU KİTAPTA GEÇEN BAŞLICA HADİSELERİN VUKUU TARİHLERİ

M. E.

60 - 600 milyon sene — İlk hayatın başlangıcı.
4 - 40 milyon sene — İlk memeli hayvanların zuhûru
50 bin sene — Mağara Devrinin başlangıcı.
20 bin sene — Anayurttan muhaceretlerin başlaması.
12 bine sene — Anayurtta Yontmataş Devrinin sonu

7000. Avrupada Yontmataş Devrinin sonu. — Türklerin Şimalî Çine ilk geçişleri.
5000. Asyadan gelen beyaz insanların Mısıra yerleşmesi. — Sumer medeniyetinin inkişafı.
5000-3315. Mısırda Kıral-Allahlar Devri.
5000-4000. **Türklerin Çinde Kansu vilâyetine yerleşmeleri.**
4000. **Anadoluda Etî medeniyetinin başlaması.**
3500. IV. Sülâle zamanında Mısırda üç büyük ehramın inşası.
3000. **Ege medeniyetinin başlaması.**
2500. Mısır İmparatorluğu hudutlarının Sina Yarımadasına ve Habeşistan dağlarına kadar genişlemesi. — Küçük, Asur hükûmetlerinin kurulması.
2000. Avrupada Bakır Devrinin başlangıcı. — Zincirli sarayın yapılması.
1925. Babilin Etiler tarafından zaptı.
1800. İtalyada Küçükasya medeniyetinin tesiri altında Tunç Devrinin başlaması.
1700. Giritte medeniyetin en parlak zamanı.
1660-1580. Mısırda İkesusların hakimiyeti.
1600. Balkanlardan Epir ve Pent yolu ile birtakım kabilelerin Yunan içlerine sokulmaları.

M. E.

1550. Frikyalıların Küçükasyayı tamamen işgalleri.

1500. Mısırda Tutmes III. — Şarktan Alpları geçerek gelen ilk İtalyanların İtalyada yerleşmeleri. — Hindin şimalden gelen Türkler tarafından istilâsı. — Miken medeniyetinin başlaması.

1500-1200. Saydanın ikbal ve refah zamanı, Kıbrısta, Giritte, Rodosta ve diğer adalarda Fenikelilerin müstemleke kurmaları.

1400. Giridin Akalar tarafından zaptı. — Beniisrailin Mısırdan kaçışı.

1320. Babilonyanın Asur Kırallığına ilhakı.

1300. Yahudilerin Kenaneline yerleşmeleri. — İkinci Ramses.

1288. Etilerle Mısırlılar arasında Kadeş muharebesi.

1271. Etilerle Mısırlılar arasında ittifak muahedesi.

1300. Tyrsenlerin İtalyaya gidişi.

1200. Torların Yunanı, Giridi ve diğer adaları istilâsı. — Eti İmparatorluğunun ortadan kalkması ve Hatusas şehrinin yağma edilmesi.

1200-1000 İlk amelî alfabenin Fenikeliler tarafından vücuda getirilmesi.

1193. Palesatilerin Palestinde yerleşmeleri.

1000. İtalyada Demir Devrinin başlaması. — Sabinlerin ve Ombrilerin İtalyaya gelmesi — İbranilerin Kudüsü payitaht yaparak kırallık kurmaları.

1000-900. **Etrüsk medeniyetinin İtalyaya girmesi ve İtalyada tarihî devrin başlaması.**

800 Kartacanın kurulması. — **İyon medeniyetinin başlangıcı.** Ege Denizi şark ve şimaline giden muhacirler tarafından Akdeniz ve Karadeniz sahillerinde müstemlekeler tesisi.

788. Arbakın Asurlulara isyan ve Ninovayı muvakkaten işgali.

776. İlk Olimpiyat oyunları.

753. Romanın bina edilmesi (?).

735. Yunanlıların Sicilyada ilk müstemlekeyi tesisleri.

708. Medyanın teşekkülü.

700. Lidyalılar tarafından ilk paranın basılması.

672. Asurlular tarafından Mısırın istilâsı.

660. Gigesin Kimrileri mağlûp etmesi.

625. Asurun Metler tarafından istilâsı ve Ninovanın muhasarası.

M. E.

612. Met ve Babil ordularının Ninovayı zaptetmeleri ve Keldanî İmparatorluğunun tesisi.
604. Marsilyanın Foçalılar tarafından tesisi.
600. Kızıldenizden kalkan Fenikelilerin üç senede Afrikayı dolaşmaları.
600- 500. Hintte Buda ve caina dinlerininin doğuşu.
586. Babil Hükümdarı Nabukodonosorun Yahudileri esir ederek Babile götürmesi.
551. Kurusun Met kıralı olması (Vefatı 529).
546. Kresüs ve Kurus arasında muharebe. Sartın zaptı. Lidyanın Pers İmparatorluğuna ilhakı.
538. Kurusun Babili zaptı.
525. Kambis tarafından Mısırın zaptı.
517- 509. Daryüs tarafından İndüs vadisinin zaptı.
515. Daryüsün Karadeniz şimaline İskitler üzerine akını.
509. Romada Etrüsk hakimiyetinin sonu.
508. Daryüsün Avrupayı geçerek İskitler üzerine sefer yapması ve Pers İmparatorluğu hudutlarının en çok genişlemesi.—Klisten tarafından Solon Kanunlarının tadili ve demokratik hükümetin kurulması.
500- 499. Yunanlıların Daryüse karşı isyanı.
494. Pleplerin toplanmalarının resmî meclis olarak kabulü.
493. Yunanlıların Sarta tecavüzleri.
490. Maraton muharebesi.
480. Termopil ve Salâmin muharebeleri.
479. Plate muharebesi ve perslerin Yunandan tardı.
466. Perikles devrinin başlangıcı.
445. Romada Patriciyenlerle Plepler arasında izdivaca müsâade eden bir kanunun kabulü.
431. Peloponez harplerinin başlaması.
421. Nikyas sulhu.
401. Onbinlerin kaçışı.
390. Gollülerin Brennin idaresinde Roma üstüne yürümeleri.
380. Kartacalıların Sicilya sahilindeki müstemlekelerini tevsi etmeleri.
359. Filipin Makedonya kıralı olması.
338. İkinci mukaddes harp. Şerone.

M. E.

336. **Büyük İskenderin kıral olması (Babilde vefatı 323).**
335. İskenderin Yunanistanı zaptı.
334. İskenderin Metlerle muharebesi, Anadoluda Granik harbi.
333. İsos Muharebesi.
332. İskenderin Mısırı zaptı.
331. İskenderin Erbil muzafferiyeti.
330. İskenderin Pers İmparatorluğunu zaptı.
327. İskenderin Hint seferi.
323. Ptoleme tarafından Mısır Kırallığının kurulması.
306. Selefküs Devletinin kurulması.
301. İskender İmparatorluğunun parçalanması. İpsos.
287. Tribün kararlarının Senato tasdikinden istisnası.
281. Pirusun İtalyayı istilâsı.
279. Roma ile Kartaca arasında Pirus aleyhine ittifak misakı akti.
276. Anadoluda Galatya Kırallığının kurulması.
264. Birinci Pön muharebesi (Sonu 241).
257. Plepler meclisinin Senato gibi kanun vazetmek hakkını alması.
219. İkinci Pön harbi (sonu 201). Anibalin Sagontu zaptı ve Alpleri geçmesi.
216. Romalıların Konsül Pol Emilin kumandasında Anibale karşı bir ordu çıkarmaları. Kan muharebesi.
210. Sicilyanın Romalılar tarafından kâmilen zaptı.
309. Metenin imparatorluk tahtına geçmesi. — Hun İmparatorluğu ordularının Çin Seddini aşmaları ve Çin dahilinde isyanlar çıkması.
204. Sipyonun ordusu ile Afrika sahiline çıkışı.
201. Kartaca ile ağır şartlarla sulh muahedesi akti. İkinci Pön harbinin sonu.
199. Çin İmparatorluğunun Hunların tabiiyetine girmesi.
192. Suriye Kıralı Antiyokûs ile Romalılar arasında harp. Termopilde Antiyokûsün mağlûp olması.
186. Anibalin Antiyokûs tarafından kovulması ve Prûnasa ilticası.
183. Anibalin intiharı.
151. Üçüncü Pön harbi.

M. E.

146. Sipyon tarafından Kartacanın zaptı ve tahribi.— Makedonyanın bir Roma vilâyeti haline gelmesi.
107. Mariyüsün konsül intihabı.
102. Mariyüs tarafından Aix civarında Tötonların mağlûp edilmesi.
101. Mariyüsün Kırımlıları mağlûp etmesi.
89. Bütün İtalyanların Roma vatandaşı hakkını almaları.
87. Mariyüs ile Silla arasında dahilî muharebeler.
83. Sillanın Brendiziye çıkması.
82. Sillanın diktatörlüğü.
81. Mısırın Romalılar eline geçmesi.
80. Pompe ve Krasüsün konsül olması.
79. Sillanın diktatörlükten feragati ve vefatı.
73. İspartaküs isyanı.
70. Silla Kanunlarının lâğvı. Palestinin Romalılar eline geçmesi.
58. Galya memleketlerinin Sezar tarafından zaptı.
56. Sezarın Germenler üzerine seferi.
51. Versengetoriksin Sezara teslim olması.
50. Kuşhan sülâlesinin Gandara ve Pencabı Sakalardan alması.
49. Sezar ile Pompe arasında dahilî harp.
48. Hun İmparatorluğunun Şimalî ve Cenubî Hun Devletlerine ayrılması.
44. Sezarın öldürülmesi.
31. Aksiyom muharebesi.
27. Bütün Yunanın Akaeli unvanile bir Roma vilâyeti olması. Ogüstün imparator unvanını alması (Vefatı M. S. 14).

M. S.

54. Neronun imparator olması (vefatı 68). — Sen Piyerin Romaya yerleşmesi.
70. Kudüste yahudilerin Romalılara isyanı ve katliam edilmeleri.
79. Pompei ve Hergülanum şehirlerinin Vezüv indifaında küller altında kalması.
93. Şimalî Hun Devletinin yıkılması.
105. Daçyaya Roma muhacirleri yerleştirilmesi,
216. Cenubî Hun Devletinin sona ermesi.
270. Topaların Şansi şimalinde yerleşmesi.
304. Hunların Şansi, Şensi, Peçili ve Honan eyaletlerinde hükûmet kurmaları.

M. S.

306. Kostantinin imparator olması.
326. Konstantin tarafından İstanbul (Kostantaniye) şehrinin tesisi.
336. Topaların bütün Şansi ve Peçiliyi zabıtları.
337. Kostantinin hıristiyanlığı kabulü ve vefatı.
395. Roma İmparatorluğunun Arkadyüs ve Honoryüs arasında İkiye taksimi.
402. Alarikin İtalyaya gelmesi.
410. Romanın Alarik tarafından zaptı.
437. Attilânın Hun İmparatoru olması (vefatı 453).
441. Attilânın Trakya ve Makedonyayı istilâsı.
451. Şalon meydan muharebesi.
455. Genserikin İtalyaya çıkıp Vandalların Romayı yağma etmesi.
476. Garbî Roma İmparatorluğunun sonu.
581. Topaların Çindeki hakimiyetlerinin sonu.

İNDEKS

A

Abiniyüs, 253
Adalar, 100
Adalar medeniyeti, 166
Adriyatik, 221, 225, 240, 246
Aetiyüs, 285, 287, 288
Afganistan, 31, 64, 217
Afrika, 16, 18, 20, 25, 28, 31, 88, 91, 137, 138, 139, 141, 152, 166, 174, 175, 222, 225, 228, 241, 242, 244, 247, 250, 253, 255, 262, 266, 277, 280, 281, 286
Afriken, 947
Afrodit, 278
Agade, 76
Agamenon; 180
Agripa, 267
Ahti Atik, 145, 149, 150
Ajezilas, 207
Aka, 221, 227, 230
Aka birliği, 221
Akaeli, 221, 222, 249
Akalar, 100, 165, 167, 168, 169, 172, 173, 174, 175, 179, 180, 181, 184, 221, 227, 248
Akamanış İmparatorluğu, 159
Akamanışoğulları, 154
Akamanışlar, 152, 157, 159
Akat, 77, 81, 109
Akatlar, 72, 74, 75, 77
Akdeniz, 24, 76, 79, 88, 90, 112, 119, 134, 137, 138, 141, 143, 144, 156, 166, 167, 172, 174, 176, 215, 222, 230, 240, 242, 247, 249
Akhunlar, 64
Akhunlar Devleti, 31
Aksiyom 267,
Aksu, 208
Alan dağları, 151
Alan Türkleri, 281, 284
Alantar, 284
Alarik, 286
Alkibyat, 205
Alp, 227
Alplar, 228, 240, 266, 271
Alp dağları, 225, 245, 259
Altaylar, 18
Altay dağları, 35
Altınordu Devleti, 31
Amazon, 54
Amerika, 18
Amon, 106
Amon-Ka, 106
Amurru, 119
Anadolu, 20, 27, 28, 29, 31, 54, 70, 76, 97, 98, 100, 102, 111, 114, 115, 119, 123, 124, 125, 126, 127, 128, 129, 131, 133, 137, 148, 154, 155, 159, 163, 164, 165, 166, 167, 168, 174, 175, 176, 179, 180, 181, 187, 206, 207, 208, 215, 219, 220, 223, 229, 248, 254, 255, 263

Angiller, 284
Anibal, 238, 243, 244, 245, 246, 247, 248, 249
Ankara, 31, 88, 269
Antakya, 222, 223, 279, 281, 283
Antigon, 219, 220
Antigonitler, 220, 221
Antiloros, 126
Antiyoküs, 248
Antonen, 272
Antonenler, 274
Antuvan, 265, 266, 267
Anzan, 154, 155, 160
Apenin, 225, 237, 245
Apis, 105
Apollon, 179, 211, 212, 251
Apotr, 279
Apotrlar, 297
Arabistan, 139, 148, 218, 283
Aral Gölü, 31
Arap çölleri, 70
Arap yarımadası, 24, 112
Arap yazısı, 31
Araplar, 160
Arbak, 153
Arçelit, 172
Arkadyüs, 283, 285, 286
Aristo, 197, 213
Arsoz, 159
Arşevek, 283
Asi, 222
Asoka, 62, 63, 68
Asova, 129
Assuva, 111
Astarte, 143
Asur, 70, 77, 119, 153, 162
Asur - Banipal, 80
Asur Devleti, 154
Asurlular, 73, 74, 77, 79, 80, 83, 100, 114, 117, 119, 124, 127, 137, 149, 152, 153, 154
Asya, 15, 16, 18, 24, 30, 31, 33, 36, 56, 88, 91, 95, 99, 111, 129, 130, 139, 146, 166, 167, 176, 215, 248, 249, 267, 283
Asya - Hun Türk İmparatorluğu, 45
Aşağı Mısır, 90, 95, 100
Atena, 199
Ateş, 6, 10
Ati, 128
Attila, 286, 287, 288
Atina, 176, 184, 187, 188, 189, 191, 192, 193, 194, 195, 196, 197, 199, 200, 201, 202, 203, 204, 205, 206, 210, 211, 212, 213, 214, 221, 223, 224, 232, 248, 251, 254
Atina müstemlekeleri, 176
Atinalılar, 176, 188, 190, 204, 205, 207, 211, 212
Atik, 164, 169, 174, 175, 183, 184, 188, 192, 193, 195, 203, 204, 206
Atya, 228
Atlas Denizi, 259
Atlas Okyanusu, 29, 175
Avar İmparatorluğu, 31
Avarlar, 96, 98
Avesta, 161
Avetin, 232
Avrupa, 15, 16, 18, 20, 24, 26, 29, 30, 31, 54, 158, 166, 167, 168, 187, 225, 228, 230, 248, 277
Avrupalılar, 9, 10
Azerbaycan, 20

B

Baal, 143
Babil, 73, 77, 80, 96, 113, 137, 149, 153, 154, 155, 156, 162, 216
Babil Devleti, 154
Babil sülâlesi, 77
Babilliler, 80, 83, 119, 149, 151, 156

Babilonya, 77, 113, 219
Babür İmparatorluğu, 31
Bakır Devri, 9, 166, 167
Baktriyan, 229
Balear, 137, 244
Balkanlar, 165, 169, 240
Baltık Denizi, 139, 228
Baltık sahilleri, 232
Basra Körfezi, 139
Başkurt, 20
Baykal, 18
Baykal havzası, 25
Bel, 98, 143
Beni İsrail, 145, 146, 147, 148
Beotya, 164, 183, 189, 212, 213
Berberler, 20
Bergama, 222, 223, 224, 249, 251
Bergama Kırallığı, 220
Beş İmparatorlar Devri, 36
Beşyüzler Heyeti, 193
Beşyüzler Meclisi, 194
Biblos, 96
Bingazi, 174
Birinci Pön Harbi, 242
Birinci Tep Devri, 95, 99
Bisütun, 162
Bitinya, 248
Bitinyalılar, 125
Bizans, 174, 212, 281
Bodrum, 176
Boğazköy, 113
Boğazlar, 126
Bosfor, 158
Brahma, 66
Brahmanlar, 60, 61, 65
Brahmanlık, 66
Brakisefal, 19
Brenn, 234
Britanya, 29, 39, 260, 271, 280
Brütüs, 236, 265, 266
Buda, 41, 66, 68
Buda dini, 64
Bugünkü koyunlara ve nebatlara benziyenler, 3
Bulgar Devleti, 25
Burguntlular, 284
Buz Devri, 31
Büyük Atlas Denizi, 241
Büyük Harp, 31
Büyük Hun İmparatorluğu, 47
Büyük içdeniz, 30
Büyük İskender, 159
Büyük Okyanus, 24
Büyük Pompe, 266
Büyük Set, 38
Büyük Türk Denizi, 25
Büyük Yunan, 227
Büyük Yunanistan, 176

C

Caina dini, 65
Cebelitarık, 137, 139
Cengizoğulları, 38
Cenubî italya, 242
Cenubî Hun Devleti 46, 48
Cenup yolu, 28
Cilâlıtaş Devri, 9,10,12,13,15,17,166
Cize ehramları, 95
Coğrafya, 8

Ç

Çanakkale, 28, 125, 166, 174, 188, 189
Çanakkale Boğazı, 167, 212, 214, 215
Çenk, 37, 38
Çeşme, 163
Çiçero, 257, 260, 265, 266, 270
Çin, 18, 24, 25, 27, 34, 37, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 48, 50, 64, 66, 277

Çin Denizi, 34
Çin Hindi, 18, 24, 64, 66
Çin Seddi, 33, 38, 45, 46, 48
Çin Türkeli 34, 36, 50, 64
Çivi yazısı, 74, 87

D

Daclar, 272, 273,
Dacya, 273
Daryüs, 54, 62, 157, 158, 159, 187 188, 216
Daryüs I., 162
Daryüs III., 159
Davut, 148
Dayakko, 153
Deçemvirler, 237
Dekkan, 56
Delf, 179, 198, 211, 212, 221
Delos, 179, 190
Delos ittihadı, 190, 205
Demeter, 179,
Demir Devri, 9
Demir san'ati, 15
Demosten, 211, 212, 221
Deseli, 205
Deva, 65
Dicle, 28, 70, 72, 77, 91, 113, 151, 153, 154, 222
Dil, 7, 19, 22
Din, 23
Dingir, 85
Diyoklesyen, 281
Diyala, 153
Diyarbekir, 113
Diyanisos, 195
Dobruca, 52
Dolikosefal, 19
Dolmen, 15
Domisiyal, 212
Don, 158

E

Edirne, 274, 282
Efes, 174, 219
Efilâtun, 197
Ege, 122, 139, 143, 164, 165, 166, 174, 195, 208
Ege adaları, 28
Ege Denizi, 18, 24, 112, 132, 137, 163, 165, 174, 176, 188, 189, 207, 208, 248, 251
Ege havzası, 29, 100, 163, 241
Ege medeniyeti, 29, 175
Egeler, 138, 165, 166, 167, 168,172
Egin, 164
Egin körfezi, 164
Efzon, 221
Ehramlar, 107, 110
Ehrimen, 161
Ekeler
Eklatan, 153, 162
Elam, 28, 69, 70, 74, 75, 76, 96, 109, 153
Elam Devleti, 154
Elamlar, 72, 75, 81
Elamlılar, 74, 86, 87, 96, 152
Elat, 165, 183, 212
Elbe ırmağı, 269
Elcezire, 99
Elenler, 165, 174, 179, 188
Endülüs, 137
Eol, 242
Epir, 100, 169, 212, 240, 263, 267
Erbil, 159, 216
Ermeni, 270
Ermenistan, 273
Eski İmparatorluk 95
Eskikurun, 16
Eski Turkin,232
Eskiznmanlar, 16

Eti, 28, 29, 69, 128, 143, 162, 175
Eti Devleti, 115, 126
Eti medeniyeti, 29
Eti Türkleri 28, 95
Etiler 77, 97, 99, 100, 111, 114, 115, 116, 117, 119, 121, 122, 123, 124, 125, 164, 165, 168, 229
Etiler İmparatorluğu, 113
Etilikler, 112
Etoli, 221
Etoli Birliği, 221
Etolyalılar, 248
Etrürya, 230, 234, 243, 255
Etüliler, 221
Etrüsk, 121, 227, 230, 233, 252
Etrüsk medeniyeti, 232
Etrüskler, 29, 123, 129, 137, 165, 175, 225, 227, 229, 230, 231, 232, 333, 234
Evek, 283

F

Falanj, 210
Farsala, 263
Fenike, 134, 136, 216
Fenikeliler, 79, 134, 136, 138, 139, 141, 143, 148, 172, 230, 241
Fergana, 63
Filaryüs, 212
Filibe, 211
Filip, 208, 210, 211, 212, 213, 21, 246, 266
Filip, V. 247, 248
Filipopoli, 211
Finler, 20
Fir'avun, 101
Fir'avunlar, 76, 95, 107, 108
Fırat, 28, 70, 72, 77, 100, 113, 114, 151, 216
Flaviler, 212
Foça, 174
Foçalılar, 230
Forum, 231, 239
Fosil, 1
Fosit, 211
Fositliler, 211
Franklar. 284
Eransa, 228
Frikler, 111, 129, 164, 229
Frikya, 29, 125, 126, 132, 215, 219
Frikyalılar, 126, 127, 128, 129, 131
Fu - Hi, 36, 38

G

Galat, 220
Galat Kırallığı, 220
Galba, 271
Galya, 175, 232, 250, 256, 259, 260, 262, 263, 266, 281, 283, 288
Galyalılar, 227, 240, 243, 244, 247, 270, 262
Calyanarbon, 250
Ganj, 56, 58, 59, 62, 65, 66, 68, 217
Garbî Hun Devleti, 30
Garbî Roma İmparatorluğu, 285
Garbî Türkeli, 31, 62
Garp İmparatorluğu, 282, 283
Garp Gotları, 284
Gazi, 24, 33
Gazi Mustafa Kemal, 31
Gazneli Mahmut, 68
Gazneliler Devleti, 31
Gebitler, 284, 287
Geçen, 115
Gedis, 129
Genserik, 286
Germanya, 271, 285, 287
Germen, 260, 282, 288
Germen Irkı 284,

Germenler, 269
Geta, 281
Giges, 129, 130, 131, 132
Gine Körfezi, 139
Girit, 29, 96, 97, 100, 122, 124, 143, 163, 164, 166, 167, 168, 169, 170, 171, 172, 173, 176, 181
Girit medeniyeti, 168
Giritliler, 100, 128, 169, 170
Granik, 215
Grek, 215, 252
Grek kolonileri, 210
Grek müstemlekeleri, 211
Grekler, 62, 63, 100, 165, 170, 176, 187, 200, 208, 212, 214, 221, 229, 232
Gol, 220, 260
Gol beldeleri, 15
Gollüler, 227, 234, 259, 260
Golyalar, 259
Gordiyom, 127, 215
Gordiyos, 127
Gotlar, 284, 286
Göçebelik, 26
Göçebe hayatı, 13, 16
Göçler, 15, 16, 17, 25, 28, 30, 33, 45
Gök Irmak, 34
Gök Nil, 90
Gök Tanrı, 161
Gök Tanrısı, 41
Gök Türk İmparatorluğu, 31
Gudea, 75, 83
Gültekin abidesi, 31

H

Habeşistan, 88, 90, 96, 139
Habeşliler, 100
Hades, 179
Hadriyen 274
Hadriyanopolis, 274
Halep, 113
Halkidikya, 174, 208, 212
Hami, 102
Hami diller, 20
Hamilkar Barka, 242
Hamurabi, 77, 84, 145
Hamurabi kanunu, 77, 84,
Haram, 21
Harappa, 27
Harzem, 31
Harzemşahlar Devleti, 31
Hata, 111
Hata Türkleri, 112
Hatusas, 113, 122
Hatusas (Boğazköy), 117
Hatusil, 117
Hazar, 77
Hazar Denizi, 18, 25, 27, 29, 30, 76, 139, 151, 159, 167, 220
Hazar Devleti, 31
Hayat zinciri, 5
Hayvanların ehlileşmesi, 25
Hemedan, 153,
Hem karada hem denizde yaşayan hayvanlar, 2
Herakles, 179
Heraklitler, 129
Herat, 58
Hergül, 179
Herodot, 196
Herüller, 284, 287
Hıristiyanlık, 16, 41
Hicrî yıl, 8
Hiksos, 97
Himalaya, 28, 56, 58, 59
Himalayalar, 27
Hindî dili, 68
Hindikuş, 25, 62
Hindistan, 66
Hindu dini, 66

Hint, 18, 20, 24, 25, 27, 31, 41, 56, 58, 59, 60, 64, 65, 66, 67, 139, 148, 152, 157, 161, 217, 269, 277
Hint Arileri, 60
Hint Avrupa Dilleri, 20
Hint Denizi, 24, 218
Hint Okyanusu, 56
Hitit, 112
Hiyeroglif, 108, 109
Hoan-Ho, 34
Honoriyüs, 283, 285
Horüs, 91, 95, 102, 106
Hun, 38, 286, 287, 288
Hun Devleti, 48
Hun-Türk İmparatorluğu, 30, 31, 45
Hun Türkleri, 46, 48
Hunlar, 45, 284
Hür İmparatorluk, 275
Hürmüz, 161
Hüyük, 14

I

İber ırmağı, 244
İber Yarımadası, 243
İberler, 28, 259
İbrahim, 145
İbrani Kıralığı, 80
İbraniler, 122, 144, 145, 147, 148, 149, 150
İkesuslar, 96, 97, 99, 109, 145, 146
İkesuslar Devri, 95, 96
İkinci Babil Kıralığı, 80
İkinci Pön harbi, 247
İkinci Ramses, 98, 105
İkinci Tep Devri, 95, 99
İklim değişmesi, 6
İklim değişiklikleri, 2, 17, 26, 29
İklim şartlarının değişmesi, 25, 40
İllereli, 165, 169
İlliryа, 243, 281, 286
İlliryalılar, 210, 228, 247, 248
İlk balıklar, 2
İlk hayat izleri, 2
İlk hayvanlar, 2
İlk din adamları, 22
İlk din fikirleri, 22,
İlk insanlar, 12, 15, 21
İlk memeli hayvanlar, 2
İlk rahipler, 22
İlyada, 129, 180
İmperium, 268
İndüs, 60, 62, 151, 214, 217, 218, 222
İngiltere, 175, 228
İnsanın ceddi, 5, 7
İnsan cemiyetleri, 8
İnsanların ilk ceddi, 6
İpsos, 219, 220
İptidaî hücre, 6
İran, 20, 51, 54, 112, 151, 152, 157, 159, 161, 206, 210, 215, 216, 218
İran dağları, 70
İran Körfezi, 273
İran İmparatorluğu, 216
İranlılar, 160, 161
İrlanda, 29
İsa, 8, 150
İstanbul, 282
İsis, 106
İskenderiye, 283
İskandinavya, 228
İskender, 62, 72, 150, 210, 213, 214, 215, 216, 217, 218, 220, 221, 222, 223
İskender Ege, 219
İskenderiye, 216, 222, 223, 263, 267,
İskit, 51, 131
İskit Türkleri, 153, 158, 174
İskit Türk İmparatorluğu, 30, 51, 64
İskitler, 52, 53, 54, 154, 158, 969, 284

İskitya, 157, 158
İskoçya, 175
İslav ırkı, 284
İsos, 215
İspanya, 28, 139, 145, 170, 175, 189, 228, 230, 241, 244, 246, 247, 249, 250, 255, 256, 259, 262, 263, 264, 266, 271, 275, 277, 283
İspartakūs, 256
İsrail, 145
İsrail oğulları, 147, 149
İsrailiye, 149
İstanbul, 28, 125
İtalya, 29, 121, 165, 176, 203, 222, 225, 227, 228, 229, 230, 232, 234, 235, 240, 241, 243, 245, 246, 247, 248, 250, 251, 252, 255, 256, 257, 262, 263, 264, 266, 284
İtalyalılar 243
İtalyanlar, 228, 231, 244
İtalya yarımadası, 247
İtalyot, 233
İtalyotlar, 227, 228, 253
İtil, 25, 30, 45, 46
İyon, 69, 76, 132, 180, 184, 188, 204
İyon Medeniyeti, 166, 175, 223
İyonlar, 173, 174, 175, 176, 187, 188
İyonya, 52, 163, 174, 175, 176
İzmir, 115, 123, 163, 174, 204

I

Irak, 139, 148
Irk, 17
Isparta, 180, 181, 182, 183, 188, 190, 191, 197, 204, 205, 206, 207, 221 248, 251
Ispartalılar, 180, 189

J

Japon denizi, 24
Japonya, 18, 66
Jülbiter, 240, 278
Jül Sezar, 254

K

Kabataş Devri, 9
Kabileler, 14
Kābil, 56, 62, 217
Kadeş, 116
Kadeş Meydan Muharebesi, 99, 100, 115, 117, 168
Kadıgan, 20
Kadırgan (Kingan) dağları, 25
Kafkasya, 137, 139
Kafkaslar, 28
Kāinat, 1, 2
Kaiyūs Qsakūs, 252. 253
Kalam, 72
Kalde, 70, 72, 74, 76, 77, 96, 119, 124, 145, 152, 155, 162
Kale, 97
Kaligola, 270
Kambis, 100, 156, 157
Kampani, 235, 276
Kampanya 229, 233, 252, 258, 269
Kandehar, 58, 64
Kan, 246
Kanişka, 64
Kansu, 36, 38, 46
Kapu, 229
Kara Doğan, 160
Karadeniz, 18, 24, 28, 51, 80, 112, 127, 132, 137, 165, 166, 174, 175, 272
Karadeniz Boğazı, 212
Karahanlılar Devleti, 31
Karahatalar Devleti, 31
Karatalla, 281
Karakurum, 25, 38,

Karanlık, 25
Karkamış, 99, 119, 124
Karluk Devleti, 31
Karnak, 107
Karpat, 272
Kartaca, 137, 221, 240, 241, 242, 243, 244, 247, 249, 250
Kartaca Devleti, 241
Kartacalılar, 175, 221, 230, 233, 235, 241, 242, 243, 246, 249, 250
Karun, 70
Kasiyüs, 266, 267
Kast, 67, 68
Kast usulü, 60
Katakomp, 280
Katilina, 257
Katon, 261
Kavimler kapısı, 28, 285
Kayalar sicilli, 2
Kazan, 20
Kefren, 96
Kelt, 250
Keltler, 28, 227, 228, 250
Kemalpaşa, 115
Kenaneli, 144
Kenaniler, 144
Keops, 96
Kerka, 28
Keşifler, 16
Khian, 97
Kilikya, 215
Kimriler, 127, 131
Kingan dağları, 46
Kiren, 174
Kiyaksar, 80
Kıbrıs, 80, 137, 203
Kıpçak (Kuman) Devleti, 31
Kıralyolu, 158
Kırgız-Baykal, 20
Kırım, 20, 51, 131
Kırımlılar, 253, 284
Kızıl Deniz, 88, 91, 96, 138 147, 148, 157
Kızılırmak, 113, 126, 130, 131, 132, 154, 155
Kleopatra, 263, 267, 268
Klisten, 186
Klot, 270
Knosos, 170
Kodoman Daryüs, 215
Kollatın, 236
Komot, 274
Konfüçyüs, 41
Konstantin, 280, 282
Konstantaniye, 272
Kora, 24
Korent, 165, 166, 167, 172, 183, 190, 198, 199, 204, 213, 214, 279
Korneliyenler, 254
Korneliya kanunları, 254
Kornelyüs Silla, 254
Korsika, 225, 230, 214, 243, 247
Krak, 165
Krasüs, 256, 257, 260, 262
Krezüs, 127, 132, 133, 154, 155
Kudatgubilik, 33
Kudüs, 80, 148, 149, 150, 216, 257, 279, 283
Kum, 230
Kuey, 50
Kurban kesmek, 23
Kurgan, 14
Kurus, 80, 100, 133, 149, 154, 155, 156, 187, 216
Kutluk Devleti, 31
Kuşhan, 64
Küçükasya, 111, 112, 119, 132, 165, 169, 188, 189, 215, 227, 229, 232, 249, 250, 253, 257
Kültepe 123

L

Labernas, 113
Labirent, 96
Lâkonya, 164, 180, 181, 204
Lâtin, 233, 251
Lâtinler, 227, 232, 235
Lâtiyom, 227, 233, 234, 235
Lâtiyomlular, 232
Lena, 20
Leonidas, 188
Lepidüs, 255, 266
Libi, 216
Libya, 247
Libya çölü, 88
Lidya, 29, 125, 129, 131, 132, 133, 154, 155, 187, 203, 228, 229
Lidyalılar, 80, 127, 129, 154, 175, 229
Ligürler, 227, 228, 232, 243, 257, 259
Likürg, 181
Limni, 229
Litler, 111, 129, 164
Lizandr, 206
Lokri, 212
Lokrit, 188
Longo Bart, 284
Lozan Sulhü, 31
Luksor, 99
Lût Gölü, 36, 144
Lübnan, 134

M

Macarlar, 20
Maden Devri, 9, 15, 28, 91
Madencilik, 15
Mağara Devri, 9, 12
Magistra, 241
Magnisa, 249
Mahraca, 68
Makedonya, 158, 163, 165, 166, 174, 188, 207, 208, 210, 211, 212 213, 215, 216, 217, 218, 219, 220, 221, 222, 223, 235, 240, 246, 247, 248, 249, 250, 266, 286
Makedonyalılar, 214, 221
Makedonya Kırallığı, 220
Maksimin, 281
Malta, 137
Mançular, 39
Mançurya, 34, 36 39, 45
Maraş, 121
Maraton, 188, 189
Maraton Muharebesi, 187, 191
Marmara, 125, 174
Mars, 240
Marsilya, 175, 230, 250, 263
Marsilyalılar, 250
Mariyüs, 253, 254, 256
Mastarna, 232, 233
Matbaa, 16
Matbaacılık, 42
Mazdeizm, 161
Medine, 8
Medya, 153, 154
Medya harpleri, 158, 159
Megar, 204
Mekke, 8
Mekruh, 21
Memeli hayvanlar, 3, 5
Menderes, 129
Menes, 95, 101
Menfis, 95, 100, 106, 157
Menfis sülâlesi, 95
Menhir, 14,
Mesçidi Aksa, 148, 149
Mesina boğazı, 242
Mesenya, 183
Met, 80, 216
Met İmparatorluğu, 80

Met muharebeleri, 187, 189, 190, 191, 195, 197, 207
Mete, 46, 63
Metekler, 192
Metler, 80, 152, 153, 154, 162
Mezopotamya, 27, 28, 29, 33, 64, 70, 74, 77, 82, 91, 96, 97, 98, 112, 123, 144, 161, 215, 273
Midilli, 203
Miken, 167, 169, 172, 173, 175, 180
Miken medeniyeti, 166, 167, 169, 172
Mikenliler, 167, 169
Milâdî yıl, 8
Mile, 174, 188
Miltiyat, 188
Minos, 166, 175
Minos medeniyeti, 166
Misyalılar, 125
Mithridat, 254, 257, 263
Mısır, 20, 27, 28, 29, 54, 64, 69, 76, 80, 88, 90, 91, 92, 93, 94, 96, 97, 98, 99, 100, 101, 108, 109, 110, 114, 119, 131, 139, 140, 143, 144, 146, 147, 155, 156, 157, 167, 168, 169, 171, 181, 199, 203, 204, 215, 216, 219, 222, 223, 232, 248, 251, 263, 267, 268, 280, 283
Mısır Krallığı, 220
Mısırlılar, 81, 103, 107, 109, 114, 115, 119, 124, 128, 137, 141, 149, 168, 222, 248
Maden, 266
Moğolya, 34
Moğol dilleri, 20
Moğol ırkı, 18
Moğolistan, 18
Mohencodaro , 24
Mora, 163, 166
Möris gölü, 96
Muhammet, 8
Muhteşem Türkin, 232
Mumya, 107
Murşil II. 115
Musa, 145, 147, 148
Museviler, 122
Mustafa Kemal, 31
Muvatalli, 115, 116, 117
Müslümanlık, 16
Müşterek an'ane 22
Müşterek mukaddesat an'anesi, 21

N

Nana, 127, 128
Napoli, 126
Narbon, 264
Nepidüs, 265
Neron, 270
Nerva, 272
Nikyas, 205
Nikyas Sulhü, 205
Nil, 28, 80, 88, 90, 91, 92, 93, 137, 147, 214, 222
Ninova, 73, 77, 80, 130, 137, 153, 154
Nom, 94
Nümidi, 246
Nümidya, 244
Nümidyalılar, 253

O

Odise, 179, 180, 251
Oğüst, 65, 268, 269, 270
Oğüst mabedi, 269
Olemp, 177, 178
Olemptanrıları, 177
Olent, 213
Olimpos, 164
Olimpiya, 202
Olimpiyat, 179
Ombri, 233

Ombriler 228, 229, 230, 234
Omer, 175, 177, 179, 180, 183, 186, 201, 213
On iki Levha Kanunu, 237, 275
On emir, 147
Ordu dili, 68
Orhan, 33, 45
Orhon yazısı, 31
Orhon - Yenisey, 33
Ortaasya, 9, 10, 15, 16, 17, 18, 25, 29, 30, 31, 36, 51, 52, 55, 58, 59, 60, 72, 74, 86, 87, 91, 92, 112, 134, 152, 165, 166, 215, 228, 285
Orta imparatorluk, 95, 96
Orta Kurum, 16
Orta Mısır, 90
Ortazaman, 199
Ortazamanlar, 16
Osiris, 106, 107
Osmanlı Türkleri, 16
Ottav, 266, 267, 268
Oton, 271

Ö

Öbe, 164, 174, 188
Öbeliler, 208
Öküz ırmağı, 63, 151
Ölçü fikri, 22
Önasya, 25, 28, 81, 87, 112, 160, 166, 171, 283
Öpatritler, 184, 185, 186
Ürotas, 164, 180, 181

P

Paflagonya, 131
Paflagaonyalılar, 125
Palestin, 28, 29, 76, 77, 79, 91, 96, 99, 100, 144, 145, 148, 150, 156, 169, 273
Palesatiler, 161
Pamir, 25, 56, 64
Parsuva, 152
Parsuvalar 153, 154
Part, 222, 262
Partlar, 152, 159 272, 273
Partlar krallığı, 220
Partenon, 198, 199
Parsalar, 263
Paryalar, 60
Patriyak, 283
Patriciler, 236
Pasiyanüs, 272
Peçenek Devleti, 31
Pehlevi, 160
Pekin, 39
Pelasg, 165
Pella, 208
Peloponez, 163, 164, 166, 167, 169, 174, 176, 180, 183, 190, 203, 207, 221, 286
Peloponez harpleri, 204, 211
Pencap, 56, 58, 60, 62, 64, 157
Pepi I., 96
Perikles, 190, 191, 198, 199, 204
Perikles asrı, 191
Pers, 127, 133, 189, 215
Pers İmparatorluğu, 157, 159, 160, 207, 213, 214, 215
Pers istilâsı, 62
Pers Krallığı, 220
Pers Körfezi, 70, 72, 80, 112, 151, 152, 157
Persler, 100, 150, 153, 155, 156, 157, 158, 161, 162, 187, 188, 189, 197, 206, 207, 216
Perse, 219
Persepolis, 214, 216
Pilos, 204
Pire, 189, 203, 204, 205, 206
Pirene, 245, 259
Pirus, 235, 242

Pis, 21
Pizistirat, 186
Plâte, 189
Plâte Harbi, 189
Plâte Muharebesi 190
Plâton, 197
Plep, 253
Plepler, 236, 250, 251, 252, 253, 257
Po, 225, 226, 234
Polonya, 31
Pompe, 255, 256, 257, 261, 262, 263, 265
Pompei, 225, 231, 278
Pontus 253, 254.
Poseidon, 129,179
Preveze Körfezi, 164
Ptoleme, 214, 220, 222, 248
Ptolemeler, 222

R

Ra, 101, 106
Raca, 68
Ramses II., 99, 100, 116
Ren, 260, 261, 269, 271, 284
Ren devri, 10
Rados, 126 ,248
Roma, 65, 143, 150, 199, 221, 222 232, 233, 234, 235, 236, 238, 240, 241, 242, 243, 244, 246, 247, 248, 249, 250, 252, 253, 254, 255, 256, 257, 258, 261, 263, 265, 266, 267, 268, 270, 273, 281, 282, 283, 288
Roma İmparatorluğu, 64, 65, 141, 256, 274, 278, 280, 283
Roma Kanunları, 236
oma Roma kilisesi, 280
oma Roma medeniyeti, 29, 276
oma Romanya, 273
oma Romenler, 273
Romalılar, 137, 143, 150, 160, 221, 222, 224, 234, 236, 240, 243, 244, 246, 247, 248, 249, 250, 251, 252, 253, 254, 259, 260, 261, 265, 268, 269, 270, 277, 279, 284
Rumon, 233
Rusya, 208

S

Sagont 244, 245
Saka, 51
Sakaeli (Sakastan, Sicistan), 64
Saka Türkleri, 62, 155
Sakalar, 62, 63, 64, 155
Sakarya, 125, 127
Sakız, 203
Sakyamuni, 65
Salamin, 164, 188, 189, 206
Salamin muharebesi, 187
Samanoğulları Devleti, 31
Sami, 102
Sami diller, 20
Samiler, 73, 74, 75, 77, 95, 162
San'at, 10, 13
Sanskritçe, 68
Sardinya, 129, 137, 241, 242, 243, 247, 266
Sargon, 76, 77, 80, 94
Sargonlar, 76, 79
Sart, 129, 132, 133, 155, 185, 187, 188
Sartlılar, 129
Sarı Irmak, (Hoan-Ho), 25, 27, 34
Sasaniler, 152, 160
Sayda, 137
Sayı fikri, 22
Says, 95, 100
Says Devri, 100
Selânik, 164, 279

Selefküs, 159, 214, 222
Selefküsler, 159
Selösit 222
Selösitler 220, 222
Semerdis, 157
Semerkant, 44
Sena, 182
Senato, 246
Senegal, 175
Sen Piyer, 270, 279
Septe, 138
Septim-Sever, 281
Serhas, 187, 188, 189
Sertoryüs, 256
Sezar, 258, 259, 260, 261, 262, 263, 264, 265, 267, 269
Set, 95, 106
Seylân, 62
Sfenks, 108, 110
Sicilya 137, 176, 203, 205, 242, 243, 247, 266, 273
Silla, 253, 254, 255, 256, 257, 264
Simon, 187, 189
Sina, 96, 147
Sipyon, 247, 248, 249, 250
Sipyon Emiliyen, 250
Sisam, 205
Sinop, 174
Sint, 56, 58, 62, 64, 157
Sir, 155
Sir Derya, 217
Sir Irmağı, 131
Siraküz, 205, 223, 246
Siraküze, 176
Sivn, 66
Sizalpen, 243
Sızaks, 246
Soğd, 63
Sokrat, 196
Solon, 185, 186
Sovyet memleketleri, 52
Struma, 208
Stupa, 56, 61
Subbilüliyuma, 114, 115
Sumer, 28, 69, 74, 76, 77, 81, 84, 87, 109, 121, 143, 162
Sumer - Elam, 28
Sumer Türkleri, 33, 76
Sumer yazısı, 74
Sumerler, 70, 72, 73, 75, 76, 80, 81, 82, 85, 112, 124, 128, 141, 143
Sur, 173
Sus, 74, 76, 100, 154, 158, 214, 216, 218, 273
Suriye, 5, 28, 29, 31, 76, 79, 80, 96, 97, 99, 100, 112, 113, 114, 116, 119, 123, 126, 131, 134, 144, 157, 159, 167, 215, 216, 220, 222, 247, 248, 251, 262, 266, 273, 277, 280, 281, 283
Süzetler, 241
Süleyman, 148, 149
Süveyş, 88, 146

Ş

Şahin kırallar, 129
Şam, 114, 216
Şark İmparatorluğu, 282, 283
Şarkî Asya adaları, 64
Şerin 144
Şerone 211, 212, 213
Şimal buz denizi, 20, 24
Şimal denizi, 139
Şimal yolu, 27, 28
Şimalî Hun Devleti, 46

T

Takvime başlangıç, 8,
Tan, 41
Tanis, 98
Tanrı, 23

Tanrı birliği, 23
Tanrı kıral, 94
Tanrı kırallar, 95
Tanrıkut, 46, 48,
Tao dini, 41
Tarant, 235
Tarım, 36
Tarihin kaynakları, 8,
Tarihin tarifi, 7
Tarihtenevelki Devirler, 17
Tarihtenevelki zamanlar, 8,9,17,20,27
Tarih zamanları, 8,16,20
Tarık Boğazı, 241
Tarku, 232, 233
Tarsis, 137
Taş Devri,166, 225
Temistokli, 159
Teodor, 283
Teodos, 285, 286, 287
Teodos, II. 287
Teoman, 46
Tep, 80, 96, 99, 100,107, 117, 173, 190,204, 206, 207, 208, 213, 214, 221
Tepliler, 206, 212
Termopil, 212, 248
Termopil dağları, 188
Termopiller, 188
Tesalya, 28,164, 166, 167, 168, 208, 211, 212, 221, 263
Teslis, 106
Tessinsuyu, 245
Teşup, 122
Tevrat, 1, 122, 145, 147
Tiber, 225, 270
Tiberyüs Graküs, 252, 353
Tibet, 34, 36, 56, 66
Ticaret, 13
Timur İmparatorluğu, 31
Tinis, 95, 106,
Tiranlık, 185
Tit - Liv, 270
Toharistan (Tohareli), 64
Toktamış, 131
Topa Türk Devleti, 48, 49, 50
Topa Türkleri, 45, 48
Topalar, 50
Tor, 175, 227, 230
Tor müstemlekeleri, 176
Torlar, 100, 119,165,169, 173, 174, 175, 176, 179, 181, 204 228, 229
Toros dağları, 215
Toroslar, 76, 124, 132
Toskana, 227
Totonlar, 253, 284
Trabzon, 174
Trajan, 273, 274
Traklar, 125, 131
Trakya, 28, 100, 112,126, 129, 158, 163, 166, 167, 168, 174, 188, 203, 204, 207, 210, 211, 256, 281
Trasimen, 245
Trebi suyu, 245
Triyomvira, 258, 266
Tumba, 14
Tuna, 18, 20, 26, 30, 51, 158, 165, 166,167, 208, 214, 269, 271, 272, 280
Tunç Devri, 9, 167
Tunus, 264
Turisina, 147
Turova, 29, 125, 126, 166, 167, 180
Turşalar, 129
Tutmes, 100
Tutmes III., 99
Türk, 92
Türk alfabesi, 33
Türk ırkı, 21, 226,
Tük Hun İmparatorluğu, 285
Türk- Moğol İmparatorluğu, 31
Türk- Osmanlı İmparatorluğu, 31

Türk yazısı, 33
Türkçe, 20, 33
Türkeli, 20, 156, 157, 161
Türkelleri, 29, 36
Türkeş Devleti, 31
Türkiye, 56
Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti, 31
Türkiye Cümhuriyeti, 31, 33
Türkler, 9, 10, 15, 16, 18, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 33, 36, 39, 44, 46, 51, 52, 55, 62, 73, 92, 93, 95, 97, 152, 159, 161, 166, 167, 175
Türklerin anayurdu, 24, 25, 272
Türkün anayurdu, 25
Türsen, 228
Tyrrhen '225, 230, 240, 243

U

Umman, 152
Umman Denizi, 20, 151
Ur, 70, 44, 76, 145
Ural, 30
Ural Dağları, 27, 47, 51
Uruk, 75
Uygur Devleti, 31
Uygur yazısı, 31, 33

U

Üç Sülâle devri, 37
Üçüncü Pön harbi, 249
Ülis, 180
Üyük, 123

V

Valantiniyen III., 286
Valeriyen, 281
Vandallar, 284
Van gölü, 112
Vardar ovası, 208
Veda dini, 65
Vedalar, 62, 68
Versenrgetoriks, 261
Venedik, 227
Venet, 243
Venetler, 227
Venüs, 251, 278
Vespasyen, 271, 272
Vey sülâlesi, 50
Vitelliyüs, 272
Vişun, 66
Volsklar, 234
Vizigotlar, 282, 286, 288

Y

Yahova, 144, 145, 147
Yahuda, 149
Yahudiler, 1, 80, 272, 278
Yakınzamanlar, 16
Yakup, 145, 146
Yakut, 20
Yasok, 21, 22
Yazık, 51
Yazı, 8, 33, 74
Yazılıya Kaya, 122
Yazılı vesikalar, 7
Yazının icadı, 8
Yenisey, 32
Yeni imparatorluk, 95, 99
Yenizamanlar, 16
Yerde sürünen hayvanlar, 2
Yontmataş Devri, 9, 10, 17, 28
Yueçiler Türkleri, 63, 64
Yukarı Mısı, 90, 95
Yunan, 51, 52, 155, 157, 163, 164, 166, 167, 173, 174, 175, 176, 183, 184, 188, 190, 191, 197, 207, 298, 210, 211, 212, 213, 314, 220, 221, 222, 247, 248, 250, 251, 266, 278, 283

Yunan Denizi, 225
Yunan medeniyeti, 29
Yunan Yarımadası, 29
Yunanistan, 28, 100, 119, 126, 163, 164, 165, 167, 169, 183
Yunanlılar, 128, 137, 143, 159, 165, 177, 179, 187, 189, 230, 233, 235, 240, 248, 252, 264
Yusuf, 140
Yüliüs, 264

Z

Zama, 247, 153
Zarp, 153
Zaratuştra, 161
Zent, 160
Zerdüşt, 161, 162
Zeüs, 178, 179, 216
Ziggurat, 84
Zincirli, 124
Ziraat, 13

BÜYÜK HUN İMPARATORLUĞU (M. E. 174)

MISIR, BABİL, ASUR, MET VE LİDYALILARIN HÜKÜMET HUDUTLARI

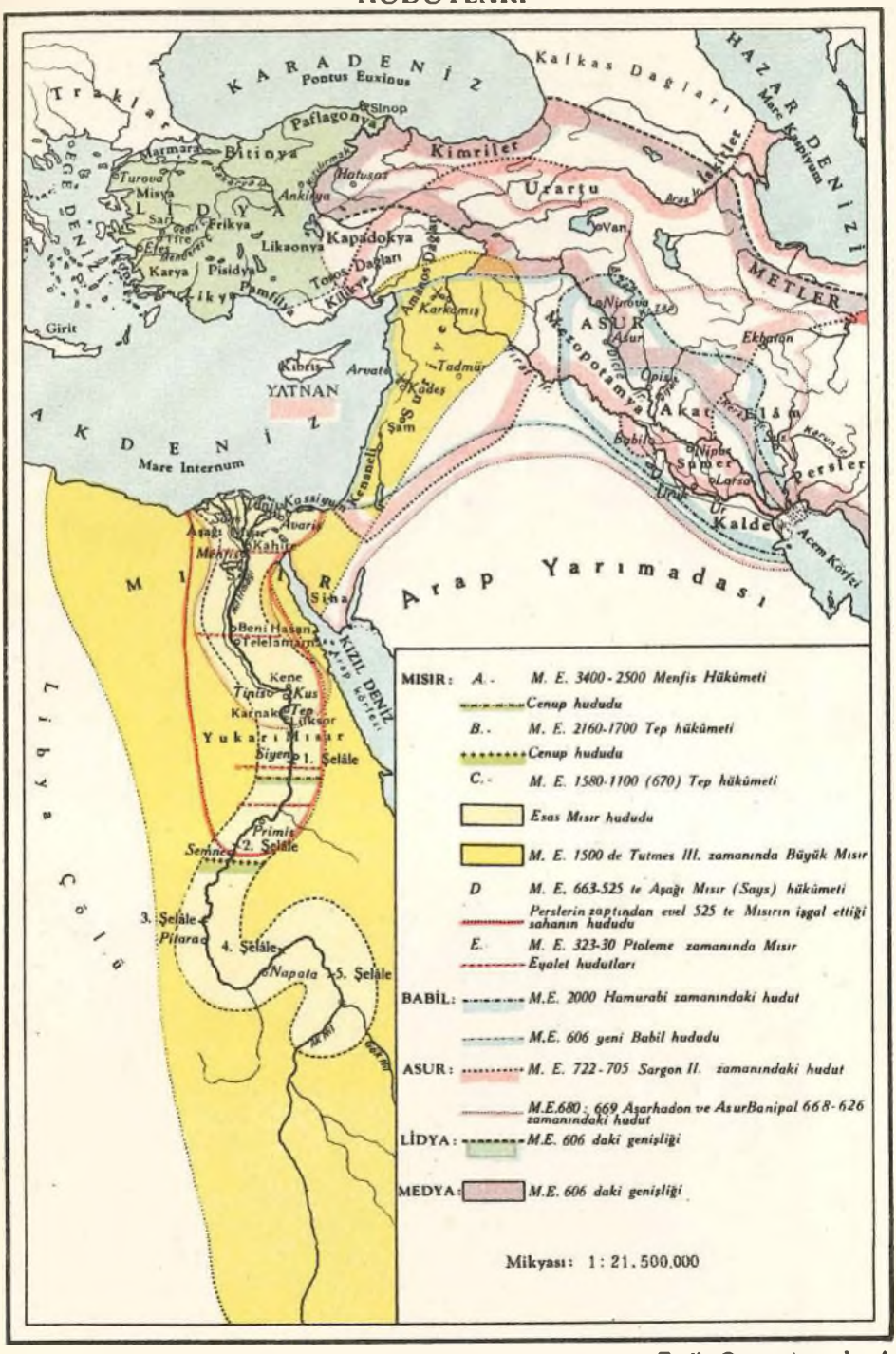

ESKİ YUNAN VE EGE HAVZASI

türkiye iş bankası